

EDVARD KARDELJ

**SUBJEKTIVNE SNAGE
U SAMOUPRAVNOM
SOCIJALISTIČKOM
DRUŠTVU**

SARAJEVO, 1979.

Prirjeđivači: BORISAV LAZAREVIĆ, MILORAD
POPOVIĆ, dr DAVID DAŠIĆ, BORIS TKAČIK

Recenzenti izbora:
IVAN BRATKO,
Prof. dr ARIF TANOVIĆ

Stručni saradnik:
BRANKO ZIHERL

Odgovorni urednik:
MARIO VUKIĆ

Izdavači:

»SVJETLOST«, Sarajevo, (izvršni izdavač), DRŽAVNA ZALOŽ-
BA SLOVENIJE, Ljubljana, »MLADOST«, Zagreb, »PROSVE-
TA«, Beograd, »POBJEDA«, Titograd, »RILINDJA«, Priština,
»MATICA SRPSKA«, Novi Sad, »MISLA«, Skopje, VOJNO-
IZDAVAČKI ZAVOD, Beograd.

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU

U utvrđivanju koncepta i sadržaja ove knjige Edvarda Kardelja pošlo se od pojma subjektivnih snaga, odnosno subjektivnog faktora socijalističkog društva, koji je Kardelj veoma jasno i celovito dao u svojoj poznatoj studiji o političkom sistemu. I ovde su primenjeni kriterijumi kao i u pripremi i uređivanju edicije u celini. Sam naslov ove knjige *»Subjektivne snage u samoupravnom socijalističkom društvu«* je upravo neposredni izraz onoga što Kardelj podrazumeva pod subjektivnim snagama u našem društvu.

»Pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam ne samo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije kao što su Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, Savez socijalističke omladine itd., nego i sve one društvene organizacije raznovrsnog tipa koje imaju svoj interes i uticaj u društvenim odnosima i koje na različite načine utiču na društvenu svest i na rešavanje društvenih problema. Tu mislim i na državne organe, nauku, stručne službe i sve druge organizovane faktore idejnog, političkog, stručnog, materijalnog, naučnog, kulturnog i etičkog stvaranja. I najzad, iako ne na poslednjem mestu, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam i spontanu socijalističku svest, inicijativu i akciju najširih masa naroda kao izraz elementarnih društvenih htenja radnog čoveka i njegovih iskustava. Ukratko, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam svu socijalističku i demokratsku kreativnu snagu društva koja mora slobodno i u punoj meri da dođe do izražaja.« (»Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«).

Za ovu knjigu odabrani su radovi Edvarda Kardelja koji bi se, po svom sadržaju, mogli grupisati u nekoliko tematskih oblasti.

RADNIČKA KLASA, BIROKRATIZAM I SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

Prvi rad u knjizi je »Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije«. Ova rasprava se ne samo sadržinski uklapa u izbor tekstova o subjektivnim snagama, nego i predstavlja celovitu analizu položaja i uloge radničke klase u uslovima i odnosima samoupravnog socijalističkog društva. Na osnovu analize korena i prirode društvenih protivrečnosti i sukoba u procesu transformacije etatičke u samoupravnu strukturu, Kardelj govori o »autentičnom« revolucionarnom biću radničke klase u savremenim uslovima, odbacujući istovremeno razne subjektivističke predstave i teze o socijalnoj strukturi našeg društva i različite definicije radničke klase zasnovane upravo na tim subjektivističkim pretpostavkama i konstrukcijama; o klasnoj borbi, diktaturi proletarijata i o odumiranju države.

U sledeću tematsku oblast spadaju oni radovi u kojima se analiziraju i objašnjavaju izvori različitih antisamoupravnih i antisocijalističkih pritisaka i tendencija, njihova priroda i suština, kao i ideološka i politička kolebanja u vreme takozvanog liberalizma i ukazuje se na prevazilaženje tih pojava u našem društvu, a naročito u Savezu komunista (»Raskršća u razvitku našeg socijalističkog društva«, »Klasna pozicija Saveza komunista danas«, »Savez komunista u sadašnjem političkom trenutku«, »Za demokratiju u socijalizmu a ne protiv socijalizma«).

Posebnu tematsku oblast predstavlja oni radovi koji se odnose na položaj i ulogu subjektivnih snaga našeg samoupravnog socijalističkog društva u ostvarivanju novog Ustava i Zakona o udruženom radu i na zadatke u funkcionisanju i daljem razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja, posebno njegovog političkog sistema (»Ostvarivanje novog Ustava — zadatak svih socijalističkih snaga«).

Oblast za sebe predstavljaju radovi o kulturi, nauci, marksističkom obrazovanju, povezivanju marksističke teorije sa društvenom praksom, odnosno radovi o samoupravnom integrisanju udruženog rada i svih vidova kulturnog i naučnog stvaralaštva (»Istorijski procesi udruživanja rada i povezivanja nauke i obrazovanja sa društvenim radom«, »Povezanost kulture sa društvenim radom«, »Revolucionarna praksa i marksističko obrazovanje«).

Beograd, jun 1979.

Ova rasprava predstavlja sintezu delimično dopunjenog izlaganja Edvarda Kardelja u teorijskoj diskusiji »Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde« koja je održana oktobra 1967. godine. Rasprava je, pod ovim naslovom, prvi put objavljena u časopisu »Socijalizam« br. 1—2, 1968. godine.

Subjektivističke predstave o socijalnoj strukturi našeg društva i njihov društveno-politički smisao

Danas se kod nas uopšte dosta raspravlja o tome šta je u našim uslovima klasna borba, šta je radnička klasa i kakva je njena današnja uloga, kao i o tome koje su to društvene snage što se protive njenim klasnim interesima. Očigledno je da te diskusije nameće živa praksa našeg društvenog razvitka i odnosa snaga u njemu. Nameće ih i potreba da se u današnjoj situaciji revolucionarna radnička klasa, socijalizam i Savez komunista što određenije razgraniče od ideologije koja izrasta na tlu društveno-ekonomskih, klasnih i političkih odnosa i tendencija, koji se reakcionarno suprotstavljaju ili svojim konzervativizmom kočé radničku klasu i socijalističko društvo uopšte u njihovom daljem progresivnom razvitku. Zato su sa gledišta društvene prakse te diskusije korisne i već su dale dosta pozitivnih rezultata. To se takođe odnosi i na dobar deo naučnog istraživanja i osvetljavanja tih pojava.

Međutim, u isto vreme u tim diskusijama ima, po mome mišljenju, i dosta subjektivizma i pojednostavljivanja, a da i ne govorim o pojavama politikantskog špekulisanja koje »naukom« samo prikriva svoju pravu političku prirodu. Isto tako stiče se utisak da se kod nas teorijske diskusije ponekad vode više na osnovi istorijskih analogija i subjektivističkih špekulacija na bazi tih

analogija nego na osnovi objektivnog istraživanja procesa i protivrečnosti u postojećoj društvenoj strukturi i tendencija koje nastaju u njoj.

U tom smislu kod nas se najčešće pojavljuju dve, po mome mišljenju, podjednako pojednostavljene, teze.

Prva teza se pojavljuje, pre svega, u našoj praksi. U konačnom rezultatu ona se sastoji u sledećem: radnička klasa — to smo mi, naše socijalističko društvo, njegova celokupna struktura i subjektivne snage koje snose najveću odgovornost za njegovu svakodnevnu praksu, a klasni protivnik — to su ostaci buržoazije i buržoaske sopstvenosti, svesni i nesvesni nosioci buržoaske ideologije i politike, eksponenti spoljnih imperijalističkih i reakcionarnih uticaja i ljudi koji iz ovih ili onih razloga podležu raznim deformacijama.

Svakako, ne treba potceniti značaj uticaja svih tih faktora na naše društvo. Štaviše, bila bi velika iluzija i opasna zabluda ako bi neko smatrao da revolucionarne snage našeg socijalističkog društva više ne treba da računaju sa značajnijom ulogom tih faktora u rasporedu i odnosu snaga u našem društvu. Ali bila bi isto takva greška, a možda još i veća, ako bismo zaboravili da snaga tih faktora ne leži isključivo u njima samima i u njihovom društvenom položaju. Samostalni izvori njihove snage u našem društvu već davno su sasvim reducirani. Ti faktori crpu svoju snagu iz tudeg tela, to jest iz protivrečnosti našeg socijalističkog društva koje nastaju i razvijaju se uglavnom nezavisno od tih faktora. Svesti, prema tome, problem klasne borbe i današnju ulogu radničke klase isključivo na odnos prema tim ostacima i elementima i svesnim ili nesvesnim političkim i idejnim eksponentima buržoaske strukture starog društva znači ne samo zamagljevati pravu suštinu problema nego i onesposobljavati vodeće snage našeg društva da se uhvate ukoštac sa pravim izvorima snage reakcionarnih ostataka i političkih i idejnih eksponenata starog društva, a pogotovo sa odnosima, tendencijama i snagama koje mlado socijalističko društvo samo rada u prvim fazama svoga razvoja, u kojima je »novo«, to jest socijalističko, veoma često više u embrionalnom stanju nego što je razvijen samostalan organizam. Upravo zato se ta teza najčešće pojavljuje kao izgovor i opravdanje za konzervativno tapkanje u mestu, za odbranu preživelih odnosa, za otpor daljem razvitku samoupravljanja itd.

Druga teza svodi se u krajnjoj liniji na subjektivističko konstruisanje *nove klase* u našem društvu. Ova teza nije produkt

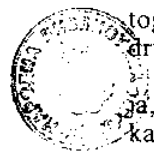
naučnog istraživanja naše stvarnosti, nego izraziti proizvod voluntarističkog, nasilnog natezanja analogija iz teorije i prakse prevaziđenih oblika klasnog društva na kalup potrebe ove ili one subjektivističke teorije ili praktične politike. Ta teorija uopšte nije nova niti je samo proizvod naše sredine. Njome se dosad služio svako ko je pokušao da uperi koplja političke borbe protiv vodeće društvene uloge radničke klase i komunista. Ta teza, odnosno ocena odnosa u savremenom socijalističkom društvu, zastupljena je i u jednom delu domaće teorije, a pogotovo u inostranoj buržoaskoj kritici socijalizma, jer je kritika socijalizma sa tih pozicija svakako politički efikasnija nego otvorena kritika sa pozicija restauracije buržoaskog društvenog i političkog sistema.

Prema ovoj tezi, naše društvo se deli na dve klase: na radničku klasu i birokratiju. Antagonistički sukob između tih dveju klasa, prema toj tezi, treba da rešava probleme daljeg progressa socijalističkog društva. Ovde je u suštini reč o preslikavanju sheme buržoasko-klasnog društva, koja je, zahvaljujući Marks, postala veoma jasna, na socijalističko društvo. Međutim, pri tome se ignoriše odlučujuća činjenica da je to novo društvo, uprkos svim slabostima i svojoj nerazvijenosti, ipak nastalo i razvija se na ruševinama upravo tog klasnog sistema i negira upravo tu strukturu starog klasnog društva.

Ja u takvim teorijama vidim veoma mnogo knjiških spekulacija, a veoma malo naučnog istraživanja i poznavanja originalnih karakteristika socijalističkog društva uopšte, a posebno našeg. Baš zato su teorije te vrste nesposobne da posmatraju protivrečnosti našeg društva u procesu koji — gledano kroz prizmu dugoročnog istorijskog razvoja — znači prelazak klasnog društva u besklasno, odnosno, kako kaže Marks, u društvo u kome će »društvene evolucije prestati da budu *političke revolucije*«¹. Očigledno je da se protivrečnosti koje nastaju u takvom procesu i koje takav proces nose ne mogu ispoljavati na isti način na koji su se ispoljavale protivrečnosti u društvu u kome je sam razvoj proizvodnih snaga ne samo tražio nego i nužno proizvodio novu klasu.

O toj tezi ne bi, prema tome, vredilo mnogo raspravljati kad bi reč bila samo o njenom teorijskom aspektu. Međutim, veći je njen praktični politički značaj. Jer čim je klasna struktura definisana na takav način, onda, naravno, treba i klasu birokratije bliže definisati

¹ K. Marx, »Beda filozofije«, »Kultura«, Beograd, 1946. str. 157.

u pogledu njenih društvenih funkcija i njenog društvenog položaja. I kao što je u početku nenaučno i subjektivistički iskonstruisano potreba postojanja nove klase, tako se sada nenaučno i iskonstruisano definiše i ta nova klasa. Ako bismo sa nešto malo zlobe tu teoriju »razvili« do apsurdnog — ali za nju logičnog — kraja, rekli bismo da se prema toj teoriji naše društvo deli na dve klase: na klasu gradana i na klasu funkcionera. Naime, klasa birokratije se tu identifikuje sa funkcijama društvenog upravljanja, a ne definiše se proizvodnim odnosima, to jest međusobnim društveno-ekonomskim odnosima između dve klase. Štaviše, ponekad se čak i »personifikuje« prema spoljnim karakteristikama, profesijama, društvenim položajima, funkcijama i sl. Kao karakteristike te klase nabrajaju se funkcije državne vlasti, partijskog rukovodstva, funkcije direktora i drugih odgovornih ljudi u oblasti proizvodnje i rada uopšte, ukratko — sve funkcije ma kakvog autoritativnog upravljanja počevši od najvišeg državnog predstavnika pa do poslednjeg upravnog činovnika u opštini ili preduzeću, i čak u Savezu komunista.

Ako je to klasa, onda svakako nije nova, jer se pojavljuje u istoriji već sa prvim trenucima društvene podele rada. Zatim, te funkcije uvek su služile svim klasama na vlasti, a oni koji su ih obavljali nikada nisu vladali klasama, sem do određene mere u trenucima kada je zaoštrenost između klasa ili ravnoteže snaga antagonističkih klasa izbacivala te društvene funkcije i njihove nosioce na površinu kao arbitre u društvenim suprotnostima. A to istovremeno znači da te funkcije i njihovi nosioci, sami po sebi, nikada nisu predstavljali društvenu podlogu za nastajanje klase, nego su bili u osnovi izvršioci volje i interesa onih klasnih snaga koje su imale dominantan uticaj na razvoj društveno-ekonomskih odnosa u društvu. To je, doduše, često uslovljavalo da te funkcije i njihovi nosioci budu sastavni deo vladajuće klase, pa čak i jedan od izvora za njeno formiranje — državna birokratija je posle ustanka i stvaranja države u Srbiji bila, na primer, jedan od takvih izvora nastajanja srpske buržoazije jer se dobrim delom obogatila korupcijom i sličnim izvorima i kao takva prešla iz sloja birokratije u klasu buržoazije — a nikada to nije bila klasa sa svojim samostalnim društvenim funkcijama i takvim društveno-ekonomskim položajem koji bi je činio posebnom klasom u procesu razvoja antagonističkih društvenih suprotnosti. Jedinstvo protivrečnosti između radničke klase i interesa buržoazije bilo je suština i pokretačka

snaga buržoaskog društva, nezavisno od svih tih birokratskih funkcija o kojima sam ranije govorio. A odnos između funkcija upravljanja i njihovih nosilaca, to jest birokratije, i radničke klase nezamisliv je u tim uslovima bez buržoazije kao nosioca sopstveničkog monopola i bez osnovnog klasnog sukoba između buržoazije i radničke klase. Očigledno je da autori takvih teza i ljudi koji padaju pod njihov uticaj dovode sebe i druge u zabludu određujući klasne odnose na osnovu autoriteta društvenih funkcija i distribucije potrošnih dobara, a ne na osnovu proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa između ljudi u društvenom radu.

Mislim, dakle, da nije teško sagledati svu teoretsku neodrživost teorija prema kojima je jedan, tako reći, prastari, društveni »sloj« koji prati sve klasne sisteme u istoriji baš u uslovima socijalizma postao »nova klasa«.

Međutim, praktični politički efekat takvih teza nije tako beznačajan, pogotovo ako istinska nauka, Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva ne budu shvatili pravu, objektivnu društveno-istorijsku sadržinu takvih teorija i akcija. Jer, birokratizam još uvek jeste jedna od karakteristika naših društvenih odnosa, i protiv te pojave i snage naše se društvo mora boriti pošto ona u proizvodnim odnosima neminovno reprodukuje određene oblike i karakteristike klasnih odnosa.

Međutim, pri tom treba najpre raščistiti o kakvom je birokratizmu ovde reč: da li o profesionalnim karakteristikama, odnosno o ulozi jednog autoriteta koji je angažovan u funkcijama društvenog upravljanja ili o birokratizmu kao karakteristici proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa? Što se prvoga tiče, to jest »birokratije« u profesionalnom smislu, već sam ranije istakao da ona sama po sebi nema mnogo veze sa klasnim karakteristikama proizvodnih odnosa jer se kao profesija i »upravljajući sloj« u načelu pojavljuje kao izvršilac, a ne kao samostalni stvaralac i nosilac određenih društveno-ekonomskih odnosa. Stvarna opasnost za radničku klasu i za napredak socijalizma je, međutim, birokratizam u onom drugom, društveno-ekonomskom smislu. On se tu pojavljuje pre svega kao izraz postojanja više ili manje izraženih ostataka državno-sopstveničkog monopola, koji u prvim fazama socijalističkog razvoja nastaje bilo kao prateći proizvod uloge socijalističke države u ekonomskim odnosima bilo kao stihijski proizvod političke snage tehnokratskih grupa u samom procesu udruženog rada. Takva pojava dovodi na pojedinim tačkama do više ili manje izraženog

monopola u raspolaganju društvenim viškom rada ili viškom rada pojedinih grupa radničke klase.

No, očigledno, ni tu nije reč o procesu nastajanja neke nove klase, nego upravo o karakterističnim manifestacijama procesa preobražaja jedne klasne strukture u besklasnu, u kome se staro još uvek prepliće sa novim, a često u većoj ili manjoj meri i reprodukuje u novom. Svako zna da se taj preobražaj ne može vršiti pravolinijski i bez kolebanja. Ni uloga države u ekonomskim odnosima ni politička moć tehnokratije, naravno, nisu slučajna pojava, već izviru iz stanja proizvodnih snaga i karaktera društvene podele rada u takvim uslovima. Drugim rečima, sam razvoj proizvodnih snaga u današnjim uslovima stvara mogućnosti, a ponekad čak i potrebu za takvim karakteristikama proizvodnih odnosa koje u isto vreme reprodukuju neke pojave i oblike državne sopstvenosti, veći ili manji stepen otudenosti radnika od sredstava za proizvodnju i upravljanja društvenim radom, otudenosti privrednog upravljanja od neposrednog proizvođača itd.

Želim u vezi s tim da podsetim na sledeće reči Karla Marksa: »... Da bi se ugnjetena klasa mogla da oslobodi, mora biti dostignut stepen na kome već stečene proizvodne snage i postojeći društveni odnosi ne mogu da postoje naporedo. Od svih oruđa za proizvodnju, najveća je proizvodna moć sama revolucionarna klasa. Organizacija revolucionarnih elemenata kao klase pretpostavlja gotovu egzistenciju svih onih proizvodnih snaga koje su se u krilu starog društva uopšte mogle da razviju...«²

Očigledno je da je razvijenost proizvodnih snaga u našoj zemlji još daleko od toga da samoupravljačko socijalističko društvo bude njihova jedina praktična mogućnost. A pošto je to tako, uvek se ponovo u društvu moraju radati i tendencije ka reprodukciji ovog ili onog elementa monopolnog raspolaganja viškom rada, što društvenoj evoluciji može dati karakter razvojnog toka koji je isprekidan klasnim i političkim sukobljavanjima.

Takode je očigledno da pojedine društvene grupe, a pogotovo delovi birokratije, tehnokratije i inteligencije mogu biti ekonomski i socijalno zainteresovani za održavanje ovih ili onih elemenata monopola u raspolaganju viškom društvenog rada. Time se političke pozicije tih društvenih grupa direktno sukobljavaju sa elementar-

nim klasnim interesima radničke klase, koja kao klasa stihijski i svesno teži oslobodenju rada, odnosno radnog čoveka od svake vrste monopola u raspolaganju viškom rada, odnosno sredstvima za proizvodnju. Međutim, i u tom slučaju očigledno nije reč o nastajanju nekog novog klasnog odnosa, nego o delimičnoj reprodukciji starog, koji se javlja kao spoljna forma diferenciranih interesa pojedinih delova radnog naroda u oblasti raspodele. Zato tu nije reč o nekom trajnom antagonističkom klasnom sukobu, nego o prelaznim sukobima koji su mogući i koji mogu dobiti i određene karakteristike klasne borbe u uslovima specifične društvene podele rada kakvu nameću društvene protivrečnosti na datom stepenu razvitka proizvodnih snaga i stanja društvene svesti.

Govoreći ovo daleko sam, naravno, od pomisli da potcenim opasnost birokratizma za klasne interese radničke klase i za napredak socijalizma. Ali ako mi komunisti u svojoj revolucionarnoj i stvaralačkoj socijalističkoj akciji želimo da se pravilno usmeravamo, onda svoju politiku moramo zasnovati na realnosti, a ne na subjektivističkim konstrukcijama. Jer odmah se postavlja i pitanje kojim putem i kakvim sredstvima se mogu postići stvarni rezultati u borbi protiv birokratizma. Ako s te tačke gledišta razmatramo ranije pomenute teze i teorije, zaključak mora takode biti negativan. Naime, ma koliko se i ma kakvim antibirokratizmom te teorije isticale, one mogu dati, i stvarno daju, samo reakcionaran praktični rezultat.

Ako je, s jedne strane, antagonizam između radničke klase i birokratije kao formirane »klase« u proizvodnim odnosima dominantna i izrazita protivrečnost u našem društvu, i ako je, s druge strane, bitna karakteristika i izvor »klasnog« položaja birokratije postojanje autoritativnih funkcija državnog, društvenog i privrednog upravljanja i organizacije procesa rada, onda je ukidanje birokratije i birokratizma moguće samo ukidanjem takvih funkcija. A svako zna da je to potpuna besmislica. Takve su funkcije potrebne danas i biće potrebne i u buduću, pa i u besklasnom društvu, s tim što će one sve manje biti funkcije upravljanja ljudima, a sve više funkcije upravljanja stvarima. Zato, ako pozitivan ishod »klasne« borbe između radničke klase i birokratije zavisi od likvidacije tih funkcija, onda borba protiv birokratizma nema nikakvih izgleda na uspeh, niti ikakve istorijske perspektive. Očigledno je da tu nije reč o tim funkcijama samim po sebi, pa čak ni o političkoj snazi njihovog autoriteta samog po sebi, nego o karakteru društveno-ekonomskih

² K. Marks. »Beda filozofije«, str. 155 i 156.

odnosa koji one svojom konkretnom društvenom ulogom izražavaju.

Da bismo utvrdili kakve klase i kakvi društveni slojevi postoje u našem društvu i kakav je društveni karakter njihovih međusobnih odnosa, treba pre svega jasno raščistiti pitanje od čega polaziti pri postavljanju i rešavanju takvog zadatka. Po mome mišljenju, jedina moguća polazna tačka za naučno razmatranje pitanja te vrste jeste danas već opšte poznata istina da se antagonističke klase i antagonistički klasni odnosi formiraju u određenim protivrečnostima proizvodnih odnosa. Takve se klase ne rađaju ni u oblasti raspodele potrošnih dobara, ni u sferi »političkih sukoba« samih po sebi ni u drugim sekundarnim tokovima društvenog života.

Pa ipak, neki naši teoretičari su skloni da pobrkaju spoljnu oštrinu ili radikalizam političkih sukoba sa postojanjem klasnog antagonizma. Međutim, i unutar radničke klase dolazi do političkih konflikata. Uostalom, o tome svedoči i stari sukob između komunističkog i socijaldemokratskog krila radničkog pokreta. Istorija pokazuje da su ti sukobi dobijali vanrednu političku oštrinu, pogotovo onda kada su se na jedan ili drugi način stvarno povezivali sa postojećim klasnim antagonizmima.

A što se raspodele tiče, ne treba zaboraviti da se radnička klasa u celokupnom svom istorijskom razvitku nikada nije borila za ekonomsku jednakost u siromaštvu, nego, naprotiv, za oslobođenje rada, za ukidanje otuđenja radnog čoveka od sredstava, uslova i plodova njegovog rada. Drugim rečima, borila se kako protiv eksploatacije tako i protiv parazitizma, to jest tendencije da se živi na račun tuđeg rada. Ma koliko snažni bili politički sukobi oko raspodele unutar radničke klase, oni ipak radničku klasu ne razbijaju u antagonističke delove jer za sve te delove postoji samo jedan put daljeg poboljšavanja životnih uslova i prevazilaženja međusobnih sukobljavanja oko raspodele, naime, put zajedničkih napora za postizanje više produktivnosti rada i usklađivanja svih međusobnih odnosa sa takvim ciljem.

Mešanje oblika i sredstava političkog sukoba sa njegovom sadržinom kod nas je uopšte dosta rasprostranjena pojava. Otuda i to da pojedini teoretičari prilično olako barataju pojmom »antagonistička suprotnost«, pa zato vide »antagonističke klase« i tamo gde je, u stvari, reč o sekundarnim manifestacijama društvenih protivrečnosti koje imaju sasvim druge izvore.

Drugim rečima, ako želimo da utvrdimo karakter klase ili karakter odnosa između klasa, treba, pre svega, da proučimo karakter protivrečnosti u proizvodnim i društveno-ekonomskim odnosima uopšte. A baš to je ono čime se teorije te vrste ne bave ili se pak bave veoma proizvoljno, pa zato bez stvarne naučne analize objektivnih odnosa konstruišu sheme klasnih odnosa prema analogijama iz prošlosti.

U tom duhu pojedini teoretičari smatraju da je birokratija izvor i klasni nosilac državno-sopstveničkog monopola. Međutim, ona to nije. U načelu, to jest po svom društvenom položaju, kao profesionalni sloj birokratija je »plaćeni« izvršilac tog monopola, ali ona nije njegov klasni izvor i nosilac. Štaviše, njen društveni položaj — kao sloja u profesionalnom smislu — u krajnjoj liniji ne zavisi od egzistencije tog monopola.

Drugim rečima, radnička klasa ne samo da nema *moćnosti* nego nema ni potrebe da »uništi« birokratiju kao »upravljački sloj« — što bi u svakom antagonističkom sukobu klasa bilo neizbežno — jer ona može da izmeni i stvarno menja društvenu ulogu tog sloja samim tim što podređuje društvene upravljačke funkcije svojim interesima, odnosno što je reč, kao što je Marks rekao, o njenoj »sopstvenoj birokratiji«.

Međutim, istina je da i »sopstvena birokratija« radničke klase, zbog svog specifičnog društvenog položaja, može u određenim uslovima postati političkim i društvenim nosiocem reprodukcije određenih elemenata starih svojinskih i klasnih odnosa u proizvodnim odnosima. Zapravo, u toj se ulozi čak i ne pojavljuje celokupni »sloj birokratije«, nego pojedini njegovi delovi. Reč je, u stvari, o onim njegovim delovima koji su u položaju da tumače takozvani »zajednički društveni interes« sa pozicija koncentracije one političke i ekonomske snage koja se otuđila od neposrednog proizvođača, odnosno čoveka na radnom mestu. Takve koncentracije nastaju, očigledno, kao propratna pojava autoriteta upravljačkih funkcija, podele rada i drugih karakteristika udruženog rada koje još uvek, u većoj ili manjoj meri, otuđuju radnog čoveka od sredstava, uslova i plodova njegovog rada, to jest koja predstavljaju stihijski izraz sadašnjeg stanja proizvodnih snaga, uključujući i snagu i sposobnost radničke klase. Takve koncentracije omogućuju monopolnu kontrolu države nad znatnim delovima viška društvenog rada, otuđujući ga na taj način od kontrole neposrednog proizvođača, odnosno čoveka na radnom mestu.

Očigledno je da se u tim procesima izražavaju i neke objektivne zakonitosti razvoja proizvodnih snaga, to jest one nisu samo stvar subjektivnih shvatanja i odluka ljudi, nego i stvarna potreba razvitka proizvodnih snaga. Ako bismo govorili logikom ranije citirane Marksove teze, mogli bismo reći da još nije dokraja uspostavljeno stanje u kome »... već stečene proizvodne snage i postojeći društveni odnosi (u ovom slučaju određeni elementi starih društvenih odnosa — E. K.) ne mogu da postoje naporedo«. Na to ću se pitanje kasnije vratiti. Upravo zato ti procesi i nose u sebi protivrečnosti koje reprodukuju elemente starih društveno-ekonomskih odnosa i »buržoaskog prava«, a samim tim i klasne borbe u novim oblicima. Ti se elementi izražavaju bilo u klasičnom državosopstveničkom monopolu nad viškom društvenog rada ili u delimičnoj reprodukciji elemenata grupne svojine u obliku samostalne političke snage tehnokratskih grupa u samom procesu društvenog rada, to jest takvih grupa koje pokazuju tendenciju da se oslobode neposredne odgovornosti udruženim proizvođačima i društvenoj zajednici.

Za održavanje takvog monopola pojedine birokratske i tehnokratske grupe mogu biti zainteresovane i materijalno, i to pre svega zbog sticanja povoljnijeg položaja u raspodeli. Istina, taj momenat nije ni najvažniji, a pogotovo ne odlučujući za karakteristiku društvenog položaja birokratije i tehnokratije. Međutim, bez obzira na postojanje ili nepostojanje materijalnih privilegija birokratije, postaje očiglednim da je ona po samom svom društvenom položaju onaj sloj, bar u nekim svojim delovima, u kojem se najlakše i najpre mogu javljati tendencije ka održavanju elemenata takvog sopstveničkog monopola u ovoj ili onoj formi. Sa takvom svojom ulogom, naravno, ti delovi birokratije dolaze u direktan sukob sa osnovnim klasnim interesima radnih ljudi.

Takve tendencije i pojave — kao i druge o kojima ću kasnije govoriti — mogu izazivati ozbiljne deformacije i političke sukobe u socijalističkom društvu. Međutim, to još ne znači da to društvo proizvodi nove klase i nove klasne odnose, nego samo to da u njemu još uvek dejstvuju protivrečnosti koje reprodukuju određene elemente, oblike i ostatke starih društveno-ekonomskih odnosa koje socijalističko društvo nasleđuje od buržoaskog. Zato se sukobljavanje radničke klase sa »svojom sopstvenom birokratijom« i njenim »uzurpatorskim« tendencijama izražava kao klasna borba samo u tom smislu i utoliko ukoliko se birokratija pojavljuje kao politička

moć u odbrani i konzerviranju onih elemenata starih društveno-ekonomskih odnosa koje razvoj proizvodnih snaga prevazilazi. Prema tome, ma koliko takva sukobljavanja dobila oštre političke oblike, elementi klasnih antagonizama te vrste su, u stvari, prelazne konstelacije odnosa društvenih snaga u razvojnom kretanju socijalističkog društva ka besklasnom društvu, a ne osnovna i trajna njegova klasna struktura.

Celokupna istorijska praksa potvrđuje da sukobljavanja između osnovnih masa radničke klase i onoga što, prema ranije pomenutim teorijama, treba da čini klasu birokratije nisu izvorna i osnovna protivrečnost socijalističkog društva, nego, u stvari, sekundarni izraz drugih, dubljih, primarnih i izvornih protivrečnosti u proizvodnim odnosima. A tu je pre svega reč o protivrečnosti između načina na koji socijalističko društvo u svojim prvim razvojnim fazama rešava probleme kolektivnog društvenog interesa i dugoročnih i neposrednih interesa radničke klase, odnosno radnog čoveka u udruženom radu.

Po mome mišljenju, ako želimo istinski i naučno da se bavimo problemima klasne strukture i bića radničke klase u uslovima socijalističke zemlje kao što je naša, moramo se orijentisati prvenstveno na istraživanje *protivrečnosti u proizvodnim odnosima našeg društva*, kao i ponašanja ljudi, slojeva i političkih grupa u tim protivrečnostima i njihovog odnosa prema idejnim i političkim problemima koji na osnovi tih protivrečnosti nastaju.

Koreni i priroda društvenih protivrečnosti i sukoba u procesu transformacije etatičke u samoupravnu strukturu

U daljoj analizi naših društvenih odnosa apstrahovaću direktne ostatke i elemente klasičnog kapitalizma, uticaja imperijalizma i buržoaske ideologije, odnosno ideologije najamnog radnika u buržoaskom društvu, a koji su još prisutni u nas, mada ih, kao što sam ranije istakao, ne treba potcenjivati. Govoriću o protivrečnostima samog sistema koji je počeo da se razvija pobedom revolucije.

Ono što, po mome mišljenju, treba da bude polazna tačka za naučna istraživanja tih odnosa nije subjektivistička konstrukcija »klasnog antagonizma« između birokratske i radničke klase, nego stvarna priroda sukoba između radničke klase i ostataka starog u novim društvenim odnosima, starog ne u smislu direktnih ostataka

starog društva, nego starog koje se u novim oblicima reprodukuje u novim proizvodnim odnosima kao neposredna posledica stanja proizvodnih snaga i društvene svesti.

Novo, socijalističko društvo ne rađa se u potpuno novoj formi kao ptica feniks iz pepela starog društva, nego mora da nastavi tamo gde je buržoasko društvo završilo. Ma koliko revolucija i diktatura proletarijata bile radikalne u obračunu sa proizvodnim odnosima kapitalističkog društva — a one u tom obračunu nisu i ne mogu biti uvek podjednako radikalne — ipak ne mogu u potpunosti prekinuti razvojnu povezanost sa tim društvom, njegovim protivrečnostima i suprotnostima. Problemi te vrste pogotovo mogu biti veoma teški u ekonomski manje razvijenim zemljama koje socijalističkom revolucijom istovremeno moraju da rešavaju — često veoma dugotrajno — još neostvarene istorijske zadatke razvijenog kapitalističkog društva.

Da bi obezbedila opstanak osnovnih tekovina revolucije, radnička klasa je prinuđena da u mnogo čemu živi, kako je Marks rekao, po »buržoaskom pravu«. To se naročito odnosi na takva područja kao što su neki početni oblici državnosopstveničkih odnosa, oblici državne prinude u političkom i ekonomskom životu, robna proizvodnja, tržište, raspodela prema radu, elementi državno-najamnih odnosa u raspodeli, državno-prinudne mere u oblasti društvenog rada itd. Jasno je da su pojedini oblici i odnosi takve vrste na datom stepenu razvitka proizvodnih snaga nužni — neki više i za duže vreme, drugi manje i za kraće razdoblje — kao najpovoljniji uslov za razvoj proizvodnih snaga u socijalističkom društvu, pogotovo što istovremeno otvaraju i puteve za dalji napredak socijalističkih društvenih odnosa ako ih vodeće snage socijalističkog društva primenjuju i razvijaju u skladu sa dugoročnim interesima borbe za oslobodenje rada. Takvi odnosi u datim mogućnostima socijalističkog društva svakako predstavljaju kolektivni interes radničke klase na prvim koracima socijalističke revolucije. Međutim, takvi i slični odnosi istovremeno su izvor niza protivrečnosti u socijalističkom društvu i u samoj radničkoj klasi.

Marks je o tim prvim razvojnim fazama socijalizma pisao sledeće: »Revolucija uopće — rušenje postojeće vlasti i razaranje starih odnosa — politički je akt. Međutim, socijalizam se ne može izvesti bez revolucije. Njemu je potreban taj politički akt ukoliko mu je potrebno razaranje i raspadanje. Međutim, gdje počinje njegova

organizirana djelatnost, gdje se javlja njegova samosvrha, njegova duša, tamo socijalizam odbacuje politički plašt».³

Ali, u socijalističkoj praksi ljudi ne odbacuju tako brzo i tako rado taj »politički plašt«. I to ne samo zato što ga subjektivno ne žele odbaciti, nego pre svega zato što ih karakter objektivnih protivrečnosti u tome sprečava. A zatim se ta prelazna objektivna nužnost u glavama ljudi pretvara u dogmu, naviku, ekonomski interes ili političku ambiciju pojedinih društvenih grupa ili slojeva i dobija svoju samostalnu logiku.

Poznato je kako je Marks ironisao Prudonovu teoriju prema kojoj bi socijalizam ličio na društvo u kome postoji jedan bezimni sopstvenik proizvodnih sredstava, a svi građani su u najamnom odnosu prema njemu. Pa ipak, kod nas i u savremenom svetu i u radničkom pokretu uopšte ima mnogo ljudi kojima je i dalje ideal socijalizma upravo takva Prudonova konstrukcija — iako su za drukčije spoljne oblike njenog ostvarenja. Takva i slična shvatanja ne nastaju samo na tlu birokratizma i tehnokratizma nego i u redovima inteligencije, pa čak i među radnicima. Već sama ta činjenica govori o tome da ta shvatanja nisu slučajna, nego da su stilski izraz objektivnih društvenih kretanja u društvenoj svesti ljudi. U stvari, njih proizvodi sama priroda organizacije i podele rada i ekonomskih odnosa među ljudima udruženim u društvenom radu na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga. Unutrašnje protivrečnosti u toj organizaciji, podeli rada i ekonomskim odnosima danas su još uvek takve da same po sebi zahtevaju na pojedinim punktovima društva obezbeđivanje zajedničkih interesa udruženih radnika, visoki autoritet funkcija upravljanja, pa čak i državnu i ekonomsku prinudu. »Zdrav razum« društvene svesti koji je, kako kaže Engels, sklon tome da od drveća ne vidi šumu u takvim uslovima veoma brzo podleže upravo takvoj svojoj osobini. Polazeći od nužnih prelaznih sredstava i oblika on gubi iz vida cilj i pravac kretanja, pa sredstva i prelazne oblike proglašava ciljem i dogmom.

U praksi socijalistička država nije samo revolucionarno oruđe radničke klase u obračunu sa društveno-ekonomskim i političkim sistemom starog društva i njegovim nosiocima, nego postaje i vodeći faktor u novim ekonomskim odnosima. U stvari, preuzimajući vlast i razvlašćujući buržoaziju radnička klasa novom mehani-

³ K. Marks i F. Engels, »Rani radovi«, »Naprijed«, Zagreb 1961. str. 318—319.

zmu i aparatu socijalističke države ne poverava samo zadatke revolucionarne zaštite socijalizma, odnosno socijalističkih društvenih odnosa, nego i zadatke organizacije društvenog rada i upravljanje podruštvljenim sredstvima za proizvodnju.

Kako je »oslobodenje rada« na bazi društvenog samoupravljanja i raspodele prema potrebama stvar dugoročnog istorijskog razvoja, to se društvena svojina, odnosno negacija svojinskih odnosa uopšte u prvoj fazi sastoji u pojavi jednog prelaznog ali ipak društvenog oblika svojine — državne svojine — kojom raspolaže država, u načelu u ime i u interesu radničke klase kao njen kolektivni predstavnik. Znači, socijalistička država zadržava u novim svojinskim odnosima određene forme koje spadaju, u stvari, u kategoriju državno-kapitalističkih odnosa, s tim što sada te kategorije ne služe više jačanju sopstveničkog monopola kapitalističke buržoazije, nego su, naprotiv, oblik u kome se radnička klasa oslobada sistema kapitalističkih najamnih odnosa, to jest u kome se vrši prelazak iz kapitalizma u socijalizam. U stvari, reč je o onim karakteristikama početnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa koje nazivamo etatizmom.

Kad već govorimo o tome, mogao bih se ujedno složiti sa mišljenjem da termini »etatizam« ili »deetatizacija« zaista ne izražavaju adekvatno sadržinu društveno-ekonomskih odnosa o kojima je ovde reč, ako se pod tim terminima podrazumeva celokupna društvena uloga socijalističke države kao instrumenta vlasti radnog naroda i rukovodeće društvene uloge radničke klase. Međutim, taj se termin, u stvari, odnosi i može se odnositi samo na elemente *državno-sopstveničkog* monopola u socijalističkim društvenim odnosima, to jest na one njegove oblike i karakteristike koji po svom izvoru spadaju u kategoriju državno-kapitalističkih ili najamnih odnosa. Razume se, oni su u uslovima diktature proletarijata izmenili svoju sadržinu, ali po formi su ipak ostatak starog klasnog društva i mogu ozbiljno opteretiti socijalističko društvo ako ono subjektivno ili objektivno nije u stanju da otvori puteve za njihovo postepeno prevazilaženje.

Razume se, ja ovde govorim o etatizmu samo kao o pojavi u ekonomskim odnosima. Ona, naravno, dolazi do izražaja i u političkim odnosima, ali o tome ovde nije reč. Nikako se, međutim, taj termin ne može odnositi na onu ulogu države u oblasti usmeravanja i usklađivanja gde se država pojavljuje kao neposredni

instrument udruženih ljudi u društvenom radu ili kao oružje revolucije.

Već sama činjenica da su se etatistički, odnosno državno-sopstvenički odnosi održali kao dugotrajna i široka praksa u dosadašnjem razvoju socijalističkih društava navodi na zaključak da oni nisu samo proizvod neke dogme nego i potreba razvitka proizvodnih snaga na određenom nivou tog razvitka. Očigledno su upravo zbog toga tendencije ka njihovom afirmisanju i opstanku u prvim fazama socijalističkog razvoja snažnije od tendencija koje vode ka socijalističkom samoupravljanju. Tu je jedan od glavnih razloga što se i kod nas otpori samoupravljanju ne pojavljuju samo na tlu antisocijalističke ideologije nego i u samoj socijalističkoj društvenoj svesti — u nekim slojevima više, u drugima manje.

Međutim, ti odnosi u isto vreme predstavljaju i izvor takvih protivrečnosti u socijalističkom društvu koje ih neprekidno negiraju i samim tim stvaraju i subjektivne uslove za njihovo prevazilaženje. Naime, revolucija — uspostavljajući u ime kolektivnog revolucionarnog interesa radničke klase i kao predstavnika te klase kolektivnog monopolističkog sopstvenika u licu socijalističke države, a koristeći se pri tome određenim formama odnosa starog društva — istovremeno reprodukuje u novim proizvodnim odnosima i određene elemente starih proizvodnih odnosa. Te proizvodne odnose još uvek karakteriše znatan stepen otuđenosti radnika od sredstava, uslova i plodova proizvodnje i rada i upravljanja društvenim radom. Proizvodni odnosi dobijaju određene spoljne oblike i logiku državno-najamnog odnosa, a raspodela — oblik distribucije sredstava lične potrošnje iz centra, to jest nju određuje nosilac funkcija državno-sopstveničkog monopola, a nije neposredni izraz društvenog rada, nad kojim radnik ima direktnu kontrolu.

Mislim da pomenute protivrečnosti spadaju među osnovne protivrečnosti socijalističkog društva u prvim njegovim razvojnim fazama, a svakako u osnovne i dominantne u oblasti društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Tu je svakako jedan od glavnih izvora političkih sukoba u socijalističkom društvu i ujedno — ako govorim političkim jezikom — niza »deformacija« u socijalističkoj društvenoj strukturi koje nazivamo birokratizmom, tehnokratizmom, kultom ličnosti itd. Ta se protivrečnost izražava i u ideologiji i svesti socijalističkog društva uopšte, postajući izvor specifičnih diferencijacija te svesti u sukobu između »dogmatizma«, odnosno »konzervativizma« i »progresivizma«.

Na snagu društvenog uticaja te protivrečnosti svakako utiče i jedna druga protivrečnost iz oblasti materijalnog razvoja koja se izražava u sukobu između relativno zaostale proizvodne baze našeg društva i njegove socijalističke nadgradnje i svesti. Naime, revolucije su svojim progresivnim težnjama gotovo po pravilu ispred materijalnih mogućnosti. Sukobi koji nastaju između nužnosti i volje u takvim uslovima svakako još više zaoštravaju upravo pomenutu osnovnu protivrečnost u društveno-ekonomskim odnosima o kojima sam govorio. Oni, naime, nameću veliku centralizaciju vlasti i koncentraciju ekonomske snage u rukama centralnih organa države. U istom pravcu dejstvuje i priroda međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa u savremenom svetu.

S druge strane, ta protivrečnost pokreće najsvesnije i najnaprednije delove radničke klase na dalju progresivnu društvenu akciju za njeno prevazilaženje na osnovi socijalističkog samoupravljanja. Očigledno, reč je o jednom zakonitom procesu u kome se, na bazi dijalektičkog jedinstva suprotnosti, odvija progres socijalističkog društva.

Međutim, ako — bilo zbog objektivnih bilo zbog subjektivnih uzroka — takav razvoj nailazi na izuzetne prepreke to može izazivati kako ozbiljne društvene i političke deformacije, tako i oštrije političke reakcije, koje dobijaju karakter klasnog sukobljavanja. Jer ostvarivanje današnjih i sutrašnjih interesa radničke klase, a time i neposrednih interesa čoveka na radnom mestu u takvim uslovima očigledno se sastoji u savlađivanju i prevazilaženju svih onih državnokapitalističkih i najamnih kategorija koje su se na izvestan način zadržale u društveno-ekonomskim, to jest proizvodnim odnosima socijalističkog društva, zajedno sa onim ekonomskim odnosima koji se ostvaruju, kako Marks kaže, po »buržoaskom pravu«, kao što su: robna proizvodnja, tržište, raspodela prema radu itd. Prema tome, u sukobima koji na pojedinim pitanjima svakodnevne prakse nastaju između etatizma i radničke klase ne izražavaju se samo svakodnevne potrebe razvoja proizvodnih snaga nego i dugoročna istorijska uloga radničke klase, koja nužno mora biti u konfliktu sa svim oblicima sopstveničkog monopola, pa i monopola njene sopstvene države. Ona mora da se suprotstavlja svemu što je otuđuje od sredstava, uslova i plodova rada. Otuda borba za takvu afirmaciju radničke klase nužno dobija karakter klasne borbe. Jer tu njeni interesi ne dolaze u sukob samo sa objektivnom nužnošću, koju nameće stanje proizvodnih snaga,

nego, pre svega, sa subjektivnim otporom u oblasti društvene svesti i državne strukture. A taj je otpor posledica ekonomskog i političkog povezivanja pojedinih društvenih grupa, odnosno njihovih parcijalnih interesa u oblasti materijalne raspodele i političke vlasti sa elementima starih društveno-ekonomskih odnosa.

Prema tome, očigledno je da tu nije reč o nekom novom klasnom odnosu, nego o reprodukovanju elemenata *starog*. Znači, nije reč o sukobu radničke klase sa nekom »novom klasom«, nego o sukobu najnaprednijeg dela radničke klase koja teži ka postepenom prevazilaženju odnosa koji su preživeli i svega onoga u društvu što se, bilo po svom društvenom položaju, bilo po nekim drugim svojim interesima ili na bazi stanja svoje svesti, suprotstavlja takvom društvenom razvitku, odnosno povezuje sa elementima starih društveno-ekonomskih odnosa koje osnovne mase radničke klase osećaju kao preživele.

Upravo zato da bi se sprečilo nastajanje »čorsokaka« u takvim konfliktima, to jest njihovo prerastanje u političku krizu društva, socijalističkom društvu je potrebno demokratsko uređenje, ali takvo koje odgovara karakteru i perspektivi razvoja njegovih proizvodnih odnosa, to jest samoupravljanju udruženih ljudi u društvenom radu,

Razume se da veći ili manji delovi onog društvenog sloja koji se u profesionalnom smislu reči naziva birokratijom mogu da budu, i po pravilu jesu — kad do takvih političkih sukoba dođe — odlučujući politički nosioci otpora progresivnim klasnim interesima radničke klase, odnosno radnog čoveka koji teži samoupravljanju i »oslobođenju rada«. Društveni položaj tog sloja je takav da pojedini njegovi delovi u datim proizvodnim i političkim odnosima mogu ne samo postati »opsednuti« vlašću i time u većoj ili manjoj meri izgubiti kontakt sa sopstvenom radničkom klasom u čije ime nose društvenu odgovornost nego i u održavanju etatističkih odnosa i u svom dominantnom uticaju na raspolaganje viškom društvenog rada videti svoj lični ekonomski interes i interes zadovoljavanja svojih političkih, tehno-kratskih i drugih ambicija. Oni na taj način postaju politički i ekonomski branioci začetnih odnosa, kao što krupna menadžerska birokratija u monopolističko-kapitalističkom društvu vidi svoj sopstveni interes upravo u održavanju takvog sistema i postaje njegov najdosledniji branilac.

Međutim, to još ne znači da je time »birokratija« postala samostalna, nova *klasa*, koja je u celini i po celom svom društvenom

položaju u antagonističkom sukobu sa radničkom klasom. To samo znači da je ona po svom društvenom položaju i ulozi više od drugih društvenih slojeva, odnosno delova radničke klase sklona ekonomskom i političkom povezivanju sa elementima nasleđenih društveno-ekonomskih odnosa i »buržoaskog prava«, i njihovom održavanju. To, dalje, znači da zadatak klasne borbe u našim uslovima nije uništenje neke »nove klase« kao vladajuće klase putem borbe za političku vlast — što je zadatak klasne borbe u uslovima kapitalističkog društva — nego u borbi za takav dalji razvoj naše društvene strukture na osnovi samoupravljanja koji će sve više slabiti i konačno ukinuti mogućnosti povezivanja interesa birokratije sa održavanjem etatističkih odnosa.

Uostalom, ne može se ni tvrditi da takvo povezivanje interesa dolazi do izražaja u celokupnom sloju birokratije u profesionalnom smislu te reči. Daleko najveći njen deo je po svom društvenom položaju i svakodnevnom ekonomskom i političkom interesu mnogo bliži interesima osnovne mase radnih ljudi nego održavanju državnosopstveničkog monopola, i to iz prostog razloga što ne može da ima ništa veći uticaj na raspodelu viška rada i političku vlast od drugih delova radničke klase.

Zatim, u smislu suzbijanja takvih tendencija u sloju »birokratije« deluju i idejni i politički faktori koji imaju ovdje pogotovo veoma veliku snagu, s obzirom na činjenicu da je reč o državi koja je tvorevina revolucije i čiji je »upravljajući sloj« tesno povezan sa osnovnim masama radničke klase.

I najzad, pojava takve vrste povezivanja interesa sa državnosopstveničkim odnosima nikako se ne odnosi samo na »birokratiju«. Slični interesi i tendencije mogu se formirati — a i formiraju se — na bazi suprotnosti između umnog i fizičkog rada u redovima tehničke i druge inteligencije. Takve tendencije — kao i birokratizam — svakodnevno dolaze do izražaja kroz razne vrste otpora samoupravljanju, o čemu će kasnije još biti govora. Štaviše, takve tendencije mogu se pojaviti i u drugim delovima radničke klase, na bazi protivrečnosti robne proizvodnje i raspodele prema dohotku koji se formira na tržištu pod stihijskim dejstvom zakona prosečne profitne stope itd. Na osnovu povezivanja pojedinih tendencija i interesa te vrste sa odbranom ovog ili onog vida etatističkih ili grupnosvojinskih odnosa može doći do političkih sukobljavanja u kojima takođe dolazi do izražaja odbrana klasnih interesa radnika.

Ali to ipak ne znači da se time inteligencija ili pojedini delovi radničke klase preobražavaju u delove neke nove, radničkoj klasi antagonističke klase.

Ponavljam svu tu argumentaciju — kojoj bi se još mnogo moglo dodati — ne zato što bih hteo umanjivati ili potcenjivati značaj reakcionarne uloge birokratizma i tehnokratizma, nego zato da bih doprineo odgovoru na pitanja o pravim izvorima, dimenzijama i društveno-političkoj snazi te pojave. A na to pitanje moramo naći istinit odgovor, a ne subjektivističku konstrukciju, ako hoćemo da se najnaprednije snage radničke klase i našeg društva late ispravnih sredstava u borbi protiv nje.

Tu leži, po mome mišljenju, najdublji istorijski smisao borbe za radničko i društveno samoupravljanje i za socijalističku demokratiju. Pri tome unapred treba odbaciti sve vidove vulgarne iluzije da su samoupravljanje i demokratija samo ili na prvom mestu vizija slobode i humanističkih odnosa među ljudima. Svako od nas zna da nikakav politički sistem sam po sebi ne može ostvariti takve »ideale«. Smisao samoupravljanja i socijalističke demokratije u današnje vreme je, naprotiv, na prvom mestu u tome da što adekvatnije i bezbolnije — znači »neantagonistički« — razrešava sukobe koji objektivno postoje i uvek ponovo nastaju u datim strukturama odnosa među ljudima. I upravo takvom i samo takvom svojom funkcijom samoupravljanje i demokratija mogu služiti slobodi i humanizmu. Drugim rečima, oni nisu garantija slobode i humanizma u datim uslovima, nego su najefikasniji put ka slobodi i humanističkim odnosima među ljudima, ako je društvena svest sposobna da ih održava, jača i razvija.

U tom smislu samoupravljanje predstavlja jednu dijalektičku sintezu na višem nivou razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i otvara put neprekidnom demokratskom i progresivnom prevazilaženju osnovne protivrečnosti o kojoj je bilo govora, u skladu sa razvitkom proizvodnih snaga i drugih društvenih objektivnih faktora napretka socijalističkog društva. Na taj način ono u isto vreme neprekidno ujedinjuje radne ljude u zajedničkom dugoročnom interesu, ali s tim što ih ujedinjuje neprekidnim demokratskim razrešavanjem sukoba, a ne gajenjem iluzije da se sukobi mogu otkloniti dekretima bilo koje političke sile. Drugim rečima, dok ih etatizam razjedinjuje i diferencira, samoupravljanje ih ujedinjuje time što idejne i političke sukobe na bazi

diferencijacije u strukturi robne proizvodnje, raspodele, suprotnosti između umnog i fizičkog rada itd. postepeno usmerava u demokratske kanale jedne socijalne evolucije.

Šta je »autentično« revolucionarno biće radničke klase u savremenim uslovima

Dobar deo lutanja oko klasnog karaktera »birokratije« proizlazi iz nešvatanja karaktera i društveno-političkog uticaja određene diferencijacije interesa unutar radničke klase. Ta diferencijacija postoji i na svoj način se povezuje sa protivrečnostima o kojima je ranije bilo govora. Za neke naše teoretičare ta diferencijacija interesa je simptom takvih promena u biću radničke klase koje svedoče da »ima nešto trulo u državi Danskoj«. Na tom tlu nastaje čak, rekao bih, posebna škola moralističke sociologije i filozofije. Za druge to je čak početak klasnog diferenciranja, odnosno — kao što smo ranije konstatovali — nastajanja nove birokratske klase.

Meni izgleda da u toj diferencijaciji interesa, kao pojavi samoj po sebi, nema ničeg izuzetnog niti novog. Novo je samo to da kapitalističko društvo deluje u smislu produbljanja i politizacije te diferencijacije, dok socijalističko društvo nužno mora da deluje u pravcu ujedinjavanja radničke klase na bazi dugoročnog zajedničkog interesa svih njenih delova i slojeva. Ta diferencijacija se ne može »ukiniti«, nego se može samo postepeno prevazilaziti u toku dugoročnog društveno-istorijskog razvoja i u neposrednoj zavisnosti od razvoja proizvodnih snaga i drugih faktora koji utiču na proces »oslobodenja rada«.

Postavlja se, prema tome, pitanje da li je ta diferencijacija zaista takav faktor da mora da proizvodi nove klasne podele i antagonizme o kojima je ranije bilo reči ili je socijalističko društvo sposobno da u okviru demokratskih i samoupravnih oblika jedne socijalne evolucije i vodeće uloge revolucionarne avangarde radničke klase svesno usklađuje i usmerava delovanje tog faktora u pravcu ujedinjavanja radničke klase, odnosno radnih ljudi u najširem smislu te reči.

Od toga da li će se komunisti opredeliti za jedan ili drugi stav zavisi i karakter i istorijska uloga njihove socijalističke društvene akcije. U prvom slučaju komunisti će biti faktor razjedinjavanja radničke klase i socijalističkog društva, a u drugom idejni i politički

nosilac njihovog ujedinjavanja. Tu je, po mome mišljenju, i probni kamen za ocenu istinske progresivnosti kritike birokratizma i etatizma.

Mislim da u tom svetlu moramo razmatrati i probleme bića savremene radničke klase u jednoj socijalističkoj zemlji.

Radnička klasa se razvila do pune snage i klasne svesti u strukturi klasičnog kapitalizma XIX veka. Iako se osnovni klasni odnos i položaj u kojima se ona nalazi nisu promenili, ona je danas u razvijenim kapitalističkim zemljama ipak u mnogo čemu drukčija nego što je tada bila. Postala je složenija i više diferencirana u pogledu svog odnosa prema konkretnim zadacima i ciljevima klasne borbe. Taj proces se počeo odvijati već u XIX veku. Još u to vreme Marks govori o tome da su u Engleskoj veoma karakteristične pojave poburžoženja radničke klase zahvaljujući tome što je cela engleska nacija zajedno sa radničkom klasom uživala privilegije kolonijalne metropole i druge prednosti svog vodećeg ekonomskog i političkog položaja u svetu. Zatim, Lenjin govori o pojavi radničke aristokratije kao nosioca reformizma u radničkom pokretu. Marks govori o tome da je i inteligencija kao prodavalac umne radne snage po svom osnovnom klasnom položaju, u stvari, deo radničke klase i ona se zaista sve više uključivala i angažovala u radničkom pokretu. Ali u isto vreme ona je dobrim delom unosila u radnički pokret i svoje specifične interese odnosno karakteristike svog specifičnog socijalnog položaja u društvu.

Drugim rečima, iako je radnička klasa po svom osnovnom klasnom odnosu jedinstvena, ona to po svojim neposrednim interesima u živoj društvenoj strukturi nije bila niti je danas. Jedan deo inteligencije — i to ne samo u sloju »birokratije« — po svom materijalnom položaju i po svojim materijalnim perspektivama sedeo je, tako reći, bliže buržoaskoj nego radničkoj trpezi, pa je tako u smislu konkretnih političkih opredeljenja i stavova u pojedinim društvenim pitanjima bio više sastavni deo buržoaske klase nego radničkog pokreta. U sličnom položaju bio je i jedan deo visoko plaćene radničke aristokratije koji je zato bio sklon politici sporazumevanja sa buržoazijom. A i gotovo cele nacionalne radničke klase, kao što smo videli u slučaju Engleske ili SAD, našle su se u uslovima imperijalizma i kolonijalizma u položaju da u toku cele jedne epohe gube interes za radikalnije klasne obračune, jer im više odgovara sporazumevanje sa vladajućom klasom.

Posle prvog svetskog rata, a pogotovo posle drugog, ti procesi

idu u još veću širinu i unose nove promene u biće i strukturu radničke klase. Sa naglim porastom prosečne produktivnosti društvenog rada i brzim tehničkim i naučnim napretkom u razvijenim privredama sužavaju se dijapazoni materijalne nejednakosti, odnosno ličnih dohodaka ljudi u najamnom odnosu, pa samim tim deo radničke klase po svojoj društvenoj svesti prelazi u takozvani »srednji sloj«. Prema tome, sve više produktivnost društvenog rada neprekidno smanjuje raspon ekonomskih razlika unutar klase najamnih radnika, od fizičkih do umnih, i to na sve višem prosečnom nivou. Taj proces ubrzava akumulaciju i time istovremeno stvara najpovoljnije materijalne uslove za dalji razvoj proizvodnje i proizvodnih snaga, za razvoj tehnike i nauke. A oba ta procesa u isto vreme utiču i na neprekidno menjanje unutrašnje strukture radničke klase, pa i njene društvene svesti.

Razume se, to nisu jedini faktori koji utiču na strukturu i razvoj radničke klase. Njih sam naveo samo kao primer, a ne da bih ulazio u dublju analizu uzroka koji određuju razvoj unutrašnje strukture i ideologije radničke klase.

Postoje teorije i njihovi protagonisti koji na osnovi takvih procesa dolaze do zaključka da radnička klasa nestaje, da se preobražava u nešto drugo, da se njeni interesi stapaju sa interesima buržoazije. Takve teorije se moraju odbaciti. Prvo, zato što se sa svim tim promenama, o kojima sam govorio, ne menja osnovni klasni odnos u društvu između sopstvenika kapitala — bilo da je reč o »porodičnom« kapitalu, monopolističkim organizacijama ili o državi — i radnog čoveka koji prodaje svoju radnu snagu. I drugo, jer je i tako razvijena radnička klasa ne samo zainteresovana nego i sposobna da u uslovima društvenih kriza radikalizuje svoje poglede i revolucionarno utiče na promenu društvene strukture.

S druge strane, isto tako treba odbaciti shvatanja koja — zbog tih istih procesa — svode radničku klasu, tako reći, na fizički rad u neposrednoj materijalnoj proizvodnji. Ako bismo pošli od takve ocene, to bi značilo da klasu određujemo po kategorijama rada, a ne po proizvodnim, odnosno klasnim odnosima, čime bismo, gledajući sa stanovišta političke prakse, radničku klasu, u stvari, razjedinjavali, a ne ujedinjavali.

Ali bilo bi isto tako pogrešno ne videti tu diferencijaciju i njene posledice koje se odražavaju na strukturu interesa i društvenu svest unutar radničke klase. Ako govorimo o istorijskom interesu radničke klase, to jest o savlađivanju sopstveničkog monopola,

prevazilaženju najamnih radnih odnosa i razvijanju procesa oslobodjenja rada, o prevazilaženju buržoaskog prava u raspodeli, punoj afirmaciji socijalističkog samoupravljanja i stvaranju besklasnog društva, onda moramo imati pred očima ne samo odnos radničke klase prema konačnom cilju, u čemu ona može da bude veoma jedinstvena, jer je njen interes jedinstven, nego i konkretnu strukturu interesa koja u većoj ili manjoj meri — neposredno ili u povezanosti sa drugim kretanjima u društvenoj svesti — može uticati na svesni odnos pojedinog radnog čoveka ili pojedinih grupa radničke klase prema neposrednim problemima i zadacima klasne borbe.

Doduše, time ne želim da kažem da struktura mehanički i automatski određuje svest pojedinih delova radničke klase u širem smislu te reči. Naprotiv, više nego igde baš progresivna svest radničke klase savlađuje strukturalne granice i ide ispred njih. Međutim, ovde je reč o objektivnim društvenim kretanjima, odnosno o objektivnim izvorima diferenciranja interesa, koji na ovaj ili onaj način imaju uticaja na političku i društvenu akciju radničke klase.

Postavlja se pitanje šta je u takvoj strukturi ono »autentično« klasno i revolucionarno biće radničke klase kojim se ostvaruje njena istorijska uloga, odnosno gde ono dolazi do izražaja? Očigledno je da to biće dolazi do izražaja pre svega u onim delovima radničke klase koji su po svom društvenom položaju u najneposrednijem sukobu sa postojećim sistemom klasnih odnosa i koji svoje neposredne interese ne mogu da izvojuju drukčije nego u direktnom sukobu sa takvim sistemom, zajedno sa svim onim snagama u radničkoj klasi i društvu koje svesno sagledavaju neizbežnost takve društvene uloge radničke klase. Na te delove radničke klase i na te društvene snage pre svega komunisti moraju da se oslanjaju u ostvarivanju svoje avangardne i revolucionarne socijalističke uloge, jer od njihove revolucionarne društvene akcije prvenstveno zavisi tok i rezultat klasne borbe, odnosno borbe za socijalizam. Međutim, u isto vreme, baš zbog takvog položaja, odnosno zbog neprekidnog uticaja diferencijacije svakodnevnih interesa na svest radničke klase, komunisti moraju neprekidno imati pred očima jedinstvo interesa radničke klase u celini i zato se ne smeju pretvarati u usku sektu ili voditi najnaprednije delove radničke klase u izolovane bitke koje će biti unapred izgubljene, nego se boriti za neprekidno obnavljanje akcionog jedinstva svih delova klase na svakoj novoj

etapi borbe. Samo ako održi živ akcioni kontakt sa najširim masama radničke klase, bez obzira na njenu unutrašnju diferencijaciju, njen najnapredniji deo može da računa na svoju afirmaciju i na uspeh svoje borbe.

O svemu tome sam govorio zato da bih ukazao na neke aspekte o kojima moramo voditi računa i kada govorimo o biću savremene radničke klase u našoj zemlji.

Ako pođemo od karaktera protivrečnosti u proizvodnim odnosima, o kojima sam ranije govorio, a pre svega od protivrečnosti između elemenata državnosopstveničkog monopola i interesa radničke klase, odnosno od prevazilaženja svih vidova otuđenja radnog čoveka od sredstava, uslova i plodova rada, proizlazi — ostavljajući po strani ostatke odnosa i snaga buržoaskog društva — da u našem društvu postoje ostaci starih klasnih odnosa u nekim oblicima današnjih proizvodnih odnosa, ali da, nasuprot radničkoj klasi, ne stoji nikakva celovita i organizovana antagonistička klasa, koja je bezuslovno vezana za opstanak državno-sopstveničkog ili sličnog, to jest grupno-sopstveničkog monopola, nego samo pojedinačni interesi određenih društvenih slojeva, odnosno delova radničke klase koji se vezuju za egzistenciju tog monopola. U stvari, »nasuprot« radničkoj klasi stoji — kao što sam ranije istakao — njena sopstvena država kao »bezimeni« nosilac državno-sopstveničkog monopola. Taj je monopol nastao i morao je nastati samom revolucijom kao neizbežni prelazni izraz zajedničkih interesa radničke klase na prvom koraku njenog socijalističkog stvaranja.

Zato »socijalni supstrat« tog »bezimenog« državnosopstveničkog monopola nije — pa čak ne može ni postati — neka institucionalizovana, radničkoj klasi antagonistička klasa, nego konkretno samo biće savremene radničke klase na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga i »tehnostuktura« socijalističkog društva, koja iz toga proizilazi, to jest tehnologija i tehnika rada i upravljanja, koje ješ uvek dobar deo upravljanja stvarima nužno pretvaraju u upravljanje ljudima, unutrašnja diferenciranost interesa pojedinih njenih delova, odnosno društvenih slojeva, preplitanje takvih pojedinačnih interesa (češće nesvesno nego svesno) sa održavanjem tog monopola ili drugih elemenata starih društveno-ekonomskih odnosa, elementarna težnja za materijalnim i političkim privilegijama, zaostala društvena svest, prisustvo ekonomskih, idejnih i političkih ostataka starog društva, moć uticaja međunarodne okoline itd. I upravo preplitanje takvih i sličnih interesa

dovodi i do reprodukcije takvih elemenata najamnih odnosa, klasnih odnosa u socijalističkim proizvodnim odnosima koji se izražavaju u birokratizmu i tehnokratizmu, u birokratskom subjektivizmu u raspolaganju još uvek znatnim delom viška društvenog rada, ali isto tako i u takvim deformacijama načela raspodele prema radu, u ličnoj potrošnji, koje dovode do elemenata raspodele prema profitu. Ove, na kraju pomenute, deformacije posebno su indikativne po tome što uglavnom nastaju stihijski, na tržištu, bez prisustva »birokratije« i »tehnokratije« i ne idu u njihovu »korist«, a ipak očigledno znače reprodukciju određenih karakteristika starih društveno-ekonomskih i u tom ograničenom smislu ujedno i starih klasnih odnosa. Taj primer — a on svakako nije jedini — očigledno pokazuje da socijalni supstrat državnosopstveničkog monopola i drugih ostataka starih društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkom društvu ne treba tražiti u nastajanju nekih novih klasa, nego pre svega u strukturi i diferencijaciji interesa unutar same radničke klase. U stvari, ta se struktura na taj način stihijski prilagodava potrebama razvika proizvodnih snaga svuda tamo gde ljudi nisu — bilo objektivno, bilo subjektivno — u stanju da svesno usklađuju te interese na bazi samoupravljanja radnih ljudi u udruženom društvenom radu.

Tu protivrečnost radnička klasa i socijalističko društvo ne mogu dokraja savladati ni samom revolucijom ni revolucionarnim dekretima. Ona može biti prevaziđena samo postepeno, to jest socijalnom evolucijom na osnovu adekvatnog razvoja proizvodnih snaga i suštinski višom produktivnošću društvenog rada. Dosadašnjim razvitkom radničkog i društvenog samoupravljanja, a posebno merama društvene reforme u oblasti proširene reprodukcije, učinjeni su već izvanredno značajni istorijski koraci u svesnom savladivanju društvenoregresivnih manifestacija te protivrečnosti. Međutim, ona postoji i još će postojati jer se suština te protivrečnosti sastoji u nužnosti da radnička klasa neke svoje veoma značajne zajedničke interese u oblasti privrednog razvoja, proizvodnih odnosa i raspodele rešava sredstvima, oblicima i odnosima koje je nasledila od buržoaskog društva i koje ne može promeniti pre nego što joj sam razvoj proizvodnih odnosa to ne dozvoli. Zato protivrečnosti te vrste same po sebi nisu antagonističke i one kao takve mogu da se rešavaju na demokratski način, socijalnom evolucijom.

Dakako, time nikako ne želim da kažem da u socijalističkom društvu samom pobedom revolucije nastaju uslovi u kojima je

obezbeđena ravnomerna socijalna evolucija i u kojima radnička klasa više ne oseća nikakve potrebe za revolucionarnim aktima. Naprotiv, naša sopstvena praksa govori suprotno. Akti kao što su uvođenje radničkog samoupravljanja, izmene u sistemu proširene reprodukcije napuštanjem državnih investicionih fondova kao monopolnih nosilaca proširene reprodukcije i niz drugih mera koje su lomile etatiističko-sopstveničke dogme bili su izrazito političkog i revolucionarnog karaktera, to jest sastavni deo procesa revolucionarnog rušenja starog radi stvaranja uslova za dalju afirmaciju novog, socijalističkog. Isto tako i odbrana takvog kursa može ponekad da poprimi oblik direktnog revolucionarnog političkog sukoba. I najzad, ako odgovorne vodeće snage socijalističkog društva nisu sposobne da rešavaju probleme takve vrste u skladu sa mogućnostima i potrebama društvenog razvoja, koje široke mase radničke klase stihijski osećaju i počinju svesno da traže, onda mogu nastati i politički sukobi koji će dublje potresti društvo. I za takve pojave dosadašnja socijalistička praksa dala je niz primera.

Ali ipak je tu reč o kontinuitetu istog revolucionarnog procesa, koji produžuje da ruši ostatke onih starih odnosa zbog kojih je revolucija i nastala i koji dalje oslobađa stvaralačke snage novog društva za progresivnu stvaralačku akciju društva, a nije reč o nastajanju nekih novih klasnih odnosa i revolucionarnih antagonizama. Jer sukobi interesa unutar radničke klase, odnosno unutar udruženog društvenog rada kao celine nisu ni antagonistički ni klasni sami po sebi, nego dobijaju određene takve karakteristike samo tada kada se neki od tih interesa (kao što je to slučaj sa birokratizmom i sličnim pojavama) ekonomski ili politički povezuju i indentifikuju sa ostacima starih društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkim proizvodnim odnosima.

Prema tome, iako je moguće, nije i nužno da društveni sukobi te vrste dobijaju karakter revolucionarno-klasnog i političkog konflikta. A mogućnosti za izbijanje takvih konflikata biće utoliko manje ukoliko socijalističko društvo odnosno njegove vodeće stvaralačke snage budu sposobnije da adekvatnim demokratskim mehanizmom na bazi društvenog samoupravljanja oslobode tokove socijalne evolucije u Marksovom smislu. U tom smislu će u prvim razvojnim fazama socijalizma i pojedini revolucionarni akti radničke klase na daljem menjanju društvene strukture, to jest na daljem rušenju ostataka preživelih odnosa koje je socijalističko

društvo nasledilo od starog klasnog i političkog društva biti po svojim političkim formama upravo sastavni deo takve evolucije.

Na prvi pogled sve te distinkcije imaju samo teoretski, apstraktni karakter. A, u stvari, one su od velikog praktičnog značaja. Ako prihvatimo tezu o postojanju antagonističkih klasa i neizbežnog antagonističkog političkog razračunavanja između njih, onda se orijentišemo na borbu političkih klika za vlast, na stvaranje političkog društva i negaciju vodeće društvene uloge interesa radnog čoveka. Razvoj mađarske političke krize 1956. godine živo je posvedočio da takva borba za vlast ne vodi nikud sem predaji socijalističke države u ruke kontrarevolucije. Ako polazimo od teze da je za najnaprednije snage socijalističkog društva bitno da se bore za oslobađanje tokova socijalne evolucije na bazi samoupravljanja i socijalističke demokratije sredstvima samog samoupravljanja i socijalističke demokratije, onda je to upravo borba za podređivanje celokupnog mehanizma socijalističke države interesima radnog čoveka, za oslobađanje rada i prevazilaženje političkog društva njegovim preobražavanjem u slobodnu zajednicu proizvođača. A takav kurs je moguće uzeti samo ako u celini odbacimo dogmu o antagonističkom klasnom sukobu između klase i birokratije kao klase i ako shvatimo da je, kad je u pitanju taj sukob, u stvari reč o manifestaciji određenih društveno-ekonomskih odnosa nasleđenih iz starog društva i njihovom povezivanju sa izvesnim oblicima ličnih ili grupnih interesa, koji nastaju u okviru strukture i diferencijacije interesa unutar radničke klase.

Borba protiv birokratizma, tehnokratizma i drugih sličnih pojava mora, prema tome, pre svega biti borba za integraciju društvenog rada i unutrašnje jedinstvo radničke klase odnosno svih radnih ljudi — od fizičkog radnika do inteligencije — i to sve više na osnovi demokratskog i samoupravnog razrešavanja unutrašnjih sukoba, a sve manje putem arbitriranja od strane centara političke moći. Drugim rečima, borba protiv elemenata i tendencija »političkog društva« ne sastoji se u borbi za vlast u socijalističkoj državi, nego u borbi za samoupravljanje i samoupravnu integraciju ljudi u udruženom društvenom radu.

Da bismo odgovorili na pitanje šta je to radnička klasa u našim uslovima, treba, pre svega, postaviti pitanje ko je sve učesnik u proizvodnji, u procesu rada i u kakvom je odnosu pri tome prema sredstvima za proizvodnju i uslovima i plodovima društvenog rada. Možemo li tvrditi da je samo fizički radnik u fabrici nosilac

proizvodnog rada? Istraživanja u svim strukturama moderne proizvodnje veoma jasno pokazuju da se u strukturi društvenog rada, ili, bolje reći, proizvoda društvenog rada, menjaju unutrašnji odnosi raznih vidova rada. U stvari, uloga fizičkog rada, neposrednog proizvodnog rada, postepeno se smanjuje a stalno se povećava udeo naučnoistraživačkog, upravljačkog i svih drugih vidova rada koji oplemenjuju elementarni proizvodni rad, to jest daju mu višu produktivnost. U isto vreme nestajanje sopstveničkog monopola nad sredstvima, uslovima i plodovima rada ujedinjuje sve učesnike društvenog rada u jednom dugoročnom zajedničkom interesu — u borbi za višu produktivnost društvenog i individualnog rada. Jer, čim nestaje sopstvenički monopol u svim vidovima, uključujući tu i političku snagu koja može da iznuda »privilegovane« materijalne pozicije, onda borba za produktivnost rada i način raspodele na osnovu rezultata rada, koji optimalno doprinosi toj borbi i razvoju proizvodnih snaga, postaju ne samo odlučujućim nego i jedinim faktorima koji određuju materijalni i društveni položaj svih ljudi u društvenom radu — od fizičkog radnika do naučnika ili kulturnog radnika, kao i nosilaca organizatorskih i upravljačkih funkcija, to jest onoga sloja koji danas nazivamo »birokratijom«. Na taj način, ne samo razvoj društvenih odnosa nego i sam razvoj proizvodnih snaga ujedinjuje ljude u društvenom radu i postepeno proširuje pojam radničke klase, a ne sužava ga, kako tvrde naši teoretičari. U tome i jeste jedan od najvažnijih vidova procesa istorijskog prevazilaženja klasnih odnosa, klasnog društva, pa i radničke klase kao klase.

Razume se, time što to konstatujemo ništa novo ne otkrivamo nego samo navodimo podatke koji potvrđuju poznate Marksove teze o putevima »oslobodenja rada«. Ali meni izgleda da bi sva politička praksa Saveza komunista Jugoslavije došla u pitanje ako bi ispustila iz vida te objektivne zakonitosti i našla se u položaju da njena polazna tačka bude subjektivističke konstrukcije o novim klasnim antagonizmima i klasnoj borbi, koje su u suprotnosti sa tim zakonitostima.

Ako na tu alternativu gledamo kroz prizmu političke prakse Saveza komunista Jugoslavije, ona dobija sledeće vidove: u prvom slučaju Savez komunista Jugoslavije treba da se osloni na najborbenije i najnaprednije delove radničke klase i socijalističke društvene svesti i misli, i da se sa njima zajedno bori za prevazilaženje ostataka klasnih odnosa u praksi i glavama ljudi, ali da u isto vreme ima pred

očima celinu dugoročnih interesa svih radnih ljudi i da se bori za njihovo ujedinjavanje, putem demokratskog i samoupravnog razrešavanja konflikata i stalnog prevazilaženja političkih posledica unutrašnje diferenciranosti radničke klase. Savez komunista Jugoslavije će u tom slučaju biti stvarno vodeći društveni idejni i politički faktor. U drugom slučaju, Savez komunista Jugoslavije sam sebe mora da pretvori u sektu i da na to isto prinuduje i najnapredniji deo radničke klase. Time bi on, u stvari, razjedinjavao radničku klasu i slabio svoj sopstveni društveni uticaj. Štaviše, politička logika te vrste mora da dovede do odricanja radničke klase i Saveza komunista Jugoslavije od društvene odgovornosti i time do gubljenja vlasti.

Razume se da je takav razvoj nerealan. Insistiranjem na takvoj polaznoj tački za politiku Saveza komunista Jugoslavije samo bismo stvorili uslove za jačanje političkih snaga birokratizma, etatizma i konzervativnog političkog apsolutizma.

Ako u pogledu te polazne tačke za određivanje bića radničke klase budemo načisto, onda, naravno, možemo — a i moramo — potpuno realno da ocenjujemo značaj unutrašnje diferenciranosti svakodnevnih interesa u radničkoj klasi u tom širem smislu i da pratimo društvene i političke efekte njihovog povezivanja sa elementima klasnih, odnosno najamnih odnosa u socijalističkom društvu. U tom slučaju bićemo i sposobni da odvajamo birokratizam kao ostatak klasnih odnosa od birokratije kao sloja u profesionalnom smislu. Samo u tom slučaju možemo shvatiti da birokratizam kao karakteristika društveno-ekonomskih odnosa nije *proizvod klasnog položaja* birokratije, nego postojanja više ili manje izraženih elemenata državnosopstveničkog monopola u proizvodnim odnosima i procesa koji se na bazi te protivrečnosti odvijaju u celovitog društvenoj strukturi.

Prema tome, problem klasne borbe u našim uslovima — ostavljajući opet po strani ekonomske, idejne i političke manifestacije direktnog uticaja buržoaskih ostataka i međunarodnog imperijalizma — nije u postojanju neke, radničkoj klasi antagonističke, nove klase, klase birokratije, nego, prvo, u potrebi idejne i političke borbe protiv svega onoga što predstavlja ostatke klasnih odnosa u etatističkom sistemu, i što se kroz pojavu birokratizma i tome srodnih društvenih pojava konzervira u našem društvu, zadržavajući proces njegovog razvitka i, drugo, u potrebi borbe za neprekidno društveno usklađivanje odnosa unutar same radničke klase, preva-

zilaženjem diferencijacije i cepanja, koje u nju unose etatizam, robna proizvodnja i drugi ostaci »buržoaskog prava« u našim proizvodnim i društveno-ekonomskim odnosima.

Razume se, to nije samo stvar političke volje ni samo državnog prava nego organskog razvoja društva kroz celu jednu istorijsku epohu.

Odlučujući faktor takvog razvoja svakako je ekonomska, idejna i politička borba za prevazilaženje svih vrsta etatističkih, odnosno državno-kapitalističkih i grupnosopstveničkih ostataka u našem sistemu, a samim tim i za ukidanje uslova koji omogućuju birokratizaciju, odnosno koji slabe ili čak ukidaju kontrolu neposrednog proizvođača nad upravljanjem u privredi i regulisanjem drugih društvenih odnosa i dovode ga u najamni položaj prema državi, odnosno birokratskim i tehnokratskim grupama. Jer tamo gde postoji državosopstvenički monopol, ili koncentracija političke snage koja se pretvara u grupni ili individualni sopstvenički monopol, pojavljuje se i birokratizam — što je u suštini isto — kao element klasne karakteristike proizvodnih odnosa. Mislim da tu treba da bude težište društvene uloge i akcije Saveza komunista.

U tom smislu Savez komunista Jugoslavije pre svega treba da se bori za to da vodeći društveni uticaj pripada interesima neposrednih proizvođača, to jest onom delu radničke klase koji je neposredni nosilac proizvodnog rada i koji je zbog toga i najneposrednije zainteresovan za to da se potrebama borbe za oslobodenje rada potčinjavaju svi faktori upravljanja i društvene integracije. Znači, ako se danas govori o hegemoniji radničke klase, onda bih ja to razumeo sasvim praktično, to jest u smislu vodećeg uticaja dugoročnih društvenih interesa tog neposrednog proizvođača u uslovima samoupravljanja.

To, dakako, ne znači da se time dovode u neravnopravni položaj interesi radnih ljudi u oblastima društvenog rada van neposredne proizvodnje. To samo znači da državno-politička snaga faktora van neposredne proizvodnje — oslonjenih na državosopstvenički monopol, političku moć budžeta i raznih na prinudi zasnovanih državnih fondova — treba da prestane da utiče kao vodeći činilac formiranja i uskladjivanja odnosa unutar radničke klase. Tu ulogu, naprotiv, treba da vrši neposredan zajednički interes svih radnih ljudi usmeren u pravcu razvitka proizvodnih snaga i produktivnosti rada, kao i sposobnost udruženih radnih ljudi da svoje uzajamne odnose uskladuju sa nužnošću i potrebama

takvog razvoja. A u sadašnjim uslovima takav razvoj može biti obezbeđen samo ako je neposredni proizvođač u položaju da bude jezgro i pokretačka snaga društvene integracije time što će savladivati odnose koji ga otuduju od sredstava, uslova i plodova rada.

Zato je taj deo radničke klase bezuslovno zainteresovan — iako su pojedine grupe sa niskoproduktivnim radom i najzaostaliom svešću ponekad kolebljive — za jačanje i dalji razvoj radničkog i društvenog samoupravljanja. Naime, nekim drugim slojevima i grupama radnih ljudi može biti trenutno u interesu — zbog svog položaja u raspodeli društvenog produkta — da se održe etatistički monopol ili pojedini ostaci najamnih, odnosno klasnih odnosa u našem društvu.

Želim u vezi s tim da — kao zaključak iz prethodnih teza — napravim jednu strukturalnu shemu koja, naravno, kao nijedna takva ili slična shema, ne postoji u »čistom« vidu u životu, ali mislim da će prilično realno odraziti sliku društvenih kretanja koja određuju društvenu svest i individualnu akciju ljudi — uzimajući pri tom u obzir i njihov međusobni uticaj i svesnu socijalističku akciju najnaprednijih delova radničke klase, odnosno našeg društva. Naime, već smo utvrdili da u sukobu između kolektivnog društvenog interesa ili, bolje rečeno, između oblika u kojima taj kolektivni interes dolazi do izražaja u jednoj socijalističkoj državi, i neposrednog interesa radnih ljudi u društvenom radu, položaj i interes pojedinih slojeva i grupa radničke klase nije sasvim jednak. Za deo sloja koji u profesionalnom smislu te reči nazivamo birokratijom, na primer, »trpeza« državosopstveničkog monopola može biti privlačnija od trpeze radničkog samoupravljanja. Deo birokratije, prema tome, može smatrati da mu etatizam daje više društvene i političke snage i ekonomskih prednosti, pa je zbog toga sklon konzervativizmu i zadržavanju raznih formi tehnokratizma, pa čak i političkog apsolutizma u cilju odbrane etatističkih odnosa.

Štaviše, u takvom položaju nije samo birokratija već i drugi slojevi koji imaju sličan položaj u društvu usled još uvek postojećih suprotnosti između fizičkog i umnog rada. Dobar deo inteligencije, na primer, i to ne samo one privredno-upravljačke, odnosno tehnokratske, već i druge — ponekad u još oštrijem vidu, iako najčešće nije svesna prave suštine te svoje društveno-istorijske uloge — smatra da je njen položaj i u ekonomskom i u političkom smislu bolji i da joj daje više društvene, političke i ekonomske snage kada se nalazi za trpezom državosopstveničkog monopola i budžeta, na

koji uspješnije može da vrši politički pritisak nego za zajedničkom i masovnom trpezom radničkog samoupravljanja, to jest integrisanog društvenog rada.

Za održavanje ovog ili onog oblika ili obima etatizma mogu čak trenutno biti zainteresovani i delovi radničke klase koji se nalaze u najslabijem materijalnom položaju, zbog iluzija da socijalistička država može silom uspostaviti odnose jednakosti u raspodeli, pa makar na osnovi zajedničkog siromaštva. Takve iluzije može da iskoristi i vodeći deo birokratije da bi mobilisao političku snagu tih masa za realizaciju svojih političkih ili društvenih ambicija.

Pritisak na svakodnevno razrešavanje protivrečnosti o kojima je ranije bilo govora utiče na njihovo zaoštavanje, a ujedno potkopava i same te tendencije, odnosno vodi ka jednoj socijalnoj evoluciji koja prevazilazi i jedne i druge tendencije. Međutim, kada ti pritisci dobiju suviše veliku moć i zaprete da se nametnu kao dominantni, onda oni mogu dovesti i do veoma ozbiljnih zaoštavanja, čak i dobiti karakter klasne borbe. Tu, očigledno, nije reč o borbi klase protiv klase, nego o borbi najnaprednijih delova radničke klase i socijalističkog društva sa ostacima starog u proizvodnim odnosima i sa idejnim i političkim shvatanjima vezanim za odbranu određenih elemenata etatističkih proizvodnih odnosa, koji po formi i po sadržini pripadaju preživelim klasnim odnosima.

Borba za veću produktivnost rada na bazi daljeg razvoja proizvodnih snaga sve više će oduzimati političku snagu diferencijacijama u društvu i u radničkoj klasi i zblizavaće materijalne interese pojedinih socijalnih grupa i slojeva, čime će i »borba mišljenja« biti manje instrument odnosa među ljudima, a više instrument upravljanja stvarima, odnosno borbe čoveka sa prirodom stvari. Nijedan od tih interesa ne može biti obezbeđen — uključujući tu i konflikt između neposrednih proizvođača i birokratizma — u samom sukobu sa drugim, nego samo u zajedničkom naporu radnih ljudi da što više razviju proizvodne snage i povećaju produktivnost rada, i da samim tim stvaraju uslove za smanjivanje ekonomskih nejednakosti među ljudima. Prema tome, borba protiv birokratizma i svih drugih deformacija u socijalističkom društvu može biti uspešna samo u sklopu takve šire koncepcije socijalističke akcije.

Stoga komunisti i te kako treba da se angažuju u klasnoj borbi, ali ne u onoj iskonstruisanoj i lažnoj koja pripisuje našem društvu novu strukturu antagonističkih klasa u obliku podele na radničku

klasu i birokratiju, i koja ima za cilj da liši radničku klasu njenog najснаžnijeg oružja, to jest države i Saveza komunista, vlasti i samoupravljanja, nego u klasnoj borbi protiv materijalnih, idejnih i političkih nosilaca reprodukcije i odbrane preživelih klasnih, socijalnih i političkih odnosa u našoj društvenoj stvarnosti i u svesti ljudi.

U svemu tome, po mome mišljenju, borba za samoupravljanje, odnosno za izgradnju efikasnog mehanizma radničkog i društvenog samoupravljanja, koje će biti sposobno da neposredno preuzima na sebe sve širi krug organizatorskih i vodećih funkcija društvenog rada, zauzima najvažnije i odlučujuće mesto. Samoupravljanje pretvara socijalističku državu od monopolskog sopstvenika sredstava za proizvodnju, prema kome su svi radnici u najamnom odnosu, u regulatora odnosa u društvu i unutar samoupravljačkog mehanizma u onoj meri u kojoj to omogućavaju i traže dostignuti nivo razvijenosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, karakter društvenih suprotnosti i stanje društvene svesti uopšte. U njemu ne slabi društveni značaj i stručni autoritet upravljačkih društvenih funkcija, ali one se od sluge državnosopstveničkog monopola pretvaraju u slugu i instrument radničkog i društvenog samoupravljanja, od instrumenta otuđenja sredstava, uslova i plodova rada od radnog čoveka u instrument savlađivanja te otuđenosti. Samim time menja se — ne u klasnom sukobu, nego upravo socijalnom evolucijom — društveni položaj i politička uloga sloja koji se u profesionalnom smislu te reči naziva birokratijom, to jest on postaje sastavnim delom samoupravnog mehanizma radnog čoveka i neposrednim izvršiocem njegovih interesa. Sem toga, u tim uslovima samoupravljanje će sve više onemogućavati povezivanje različitih interesa unutar radnog naroda i radničke klase sa preživelim ostacima klasnih odnosa, a ovi će u neposrednoj konfrontaciji u jedinstvenom društvenom radu postepeno otupljivati pred zajedničkim interesima u borbi za razvoj proizvodnih snaga i višu produktivnost rada.

I najzad, boreći se za samoupravljanje na osnovi prevazilaženja državnosopstveničkog monopola, ne borimo se protiv istorijski nužnih funkcija socijalističke države. Naprotiv, komunisti se moraju boriti za to da te funkcije budu efikasnije ostvarivane i da njihovi nosioci budu koliko je najviše moguće oslobođeni sopstveničkog i poslodavačkog, tehnokratskog i vlastodržačkog mentaliteta. A to je moguće samo ako se država ne bude razvijala kao nosilac sopstve-

ničkog monopola, nego kao funkcija udruženog društvenog rada i sredstvo samoupravljača, to jest ako sve više bude »radnička klasa organizovana kao država«.

Zato ja osnovne forme i zadatke klasne borbe u današnje vreme i zadatke komunista u toj klasnoj borbi vidim upravo u borbi protiv svih faktora koji se suprotstavljaju takvom društvenom kretanju. Sve druge interpretacije klasne borbe, po mome mišljenju, mogu radničku klasu samo razjedinjavati, dezorijentisati i onesposobljavati da se stvaralački i u progresivnom smislu angažuje u borbi za napredak društvenih odnosa, to jest mogu otvarati vrata njenim stihijskim reakcijama.

Birokratija nema suštinska obeležja klase

Želeo bih da se osvrnem i na neke konkretne teze, prigovore i argumente koji su bili izneseni u toku diskusije o biću radničke klase i karakteru klasnih odnosa u našoj zemlji.

U diskusiji je bilo izraženo mišljenje da se »zdravom razumu« protivni shvatanje da mogu postojati radnička klasa i klasni odnosi, a da ne postoji toj klasi antagonistička klasa, odnosno da nju zamenjuje samo neki nepersonifikovani i bezimni nosilac sopstveničkog monopola. Dakle, prema tom mišljenju, sama logika »zdravog razuma« potvrđuje da birokratija mora da bude ta nova klasa koja »upotpunjuje« klasnu strukturu socijalističkog društva.

Pre svega, ne bih gajio preterani respekt pred »zdravim razumom«. Zdrav razum ima prilično dobrih strana, ali isto tako i dosta slabih, a ono što je za njega posebno karakteristično jeste, prvo, da — kao što je rekao Engels — od drveća ne vidi šumu, a, drugo, da je »rođen« u prošlosti i da se teško navikava na budućnost. Mislim da u ovom slučaju »zdrav razum« zaboravlja na jednu činjenicu bez koje socijalizam uopšte ne bi bio socijalizam i bez koje bi i svaka perspektiva socijalizma bila iluzorna i nerealna — naime, da tu nije reč o preobražaju jednog klasnog društva u drugo klasno društvo, nego o procesu pretvaranja jednog klasnog društva u besklasno. Taj proces se odvija veoma neravnomerno i u velikim grčevima, teškoćama, kolebanjima i poremećajima — uostalom, istorija i razvoj ljudskog društva i ne mogu biti drukčiji — ali u svim tim procesima klasni odnosi se ipak postepeno raspadaju i raspadaće se. Čak ako i mogu da se »povampire« i da privremeno jačaju neki elementi starih klasnih odnosa, to ne znači da se u

socijalističkom društvu stvaraju klasni odnosi nekog novog tipa. Izuzetna politička snaga birokratije u tim uslovima nije izraz snage njenog posebnog klasnog položaja, nego slabosti i nestabilnosti novih društvenih odnosa u odnosu na još uvek značajnu snagu elemenata starih proizvodnih društveno-ekonomskih odnosa i idejnih i političkih faktora koji su njihov izraz.

U tom pogledu se na savremene proleTERSKE revolucije, ništa manje nego na one iz XIX veka, u punoj meri odnose sledeće Marksove reči: »ProleTERSKE revolucije, kao što su revolucije XIX veka, stalno kritikuju same sebe, neprestano se prekidaju u svom sopstvenom toku, vraćaju se na ono što je prividno svršeno da bi ga iznova otpočele, ismevaju sa svirepom temeljnošću polovičnosti, slabosti i kukavnost svojih prvih pokušaja, one kao da svoga protivnika obaraju, samo zato da bi on iz zemlje crpao nove snage i džinovskije se ispravljao prema njima, one stalno iznova uzmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih sopstvenih ciljeva sve dok nije stvorena situacija koja onemogućuje svaki povratak, i dok same okolnosti ne viknu:

Hic Rhodus, hic salta!

Tu je Rodos, tu skači!⁴«

Drugo, kada tvrdim da ne postoji organizovana i personifikovana, radničkoj klasi antagonistička klasa birokratije, time ne tvrdim da ne postoje elementi klasnih odnosa i klasnih suprotnosti. Naprotiv, rekao sam da postoje u više ili manje snažnim elementima starih klasnih i ekonomskih odnosa u našim proizvodnim i društveno-ekonomskim odnosima i u njihovom povezivanju sa trenutno diferenciranim interesima unutar pojedinih delova radničke klase, a pogotovo sa tendencijama koje nastaju u onim društvenim grupama koje su bliže trpezi državnosopstveničkog monopola nego radničkog samoupravljanja. A to nije samo birokratija nego — kako sam ranije napomenuo — svi društveni slojevi koji u državnosopstveničkom monopolu, u centralizovanoj državi i u politikantskoj borbi klika za rukovanje tim monopolom i takvom državom mogu u većoj ili manjoj meri videti sa veznika u razrešavanju suprotnosti između umnog i fizičkog rada i u raspodeli prema radu. Međutim, takođe sam istakao da tu nije reč o borbi klase protiv klase, niti sloja protiv sloja, jer su u krajnjoj liniji dugoročni

⁴ K. Marks: »Osamnaesti brimer Luja Bonaparte«, »Kultura«, Beograd 1960, str. 18.

interesi svih tih slojeva jedinstveni, što ne može biti slučaj u antagonističkom klasnom društvu. Zato se i klasna borba u takvim uslovima ne izražava u tendenciji da jedna klasa uništi drugu, da je »svrgne s vlasti«, nego prvenstveno u idejnoj i političkoj borbi protiv preživelih shvatanja i konzervativne odbrane preživelih odnosa u društvenoj strukturi, to jest pre svega za što intenzivniji razvoj socijalističkog samoupravljanja i adekvatnog političkog sistema.

I treće, izuzetna politička snaga državnoupravljačkih funkcija i birokratije nije ništa novo u istoriji ljudskog društva, nego možda jedna od njegovih najstarijih karakteristika. Kao što je poznato, i sama država je nastala iz unutrašnje podele rada, iz klasnih i drugih diferencijacija koje su bile posledice te podele rada, kao i iz potrebe da se u ime zajedničkog interesa društvu nametnu određeni klasni i politički odnosi koji mogu obezbediti relativnu stabilnost društva. Ponekad tu ulogu neposrednije vrši interes vladajuće klase, a drugi put se država pojavljuje kao ujedinjavajući faktor, u interesu vladajuće klase, time što i njoj samoj nameće određene odnose i reforme, i pojavljuje se, prividno, kao snaga iznad klasa i iznad društva, a stvarno kao izraz stanja društvenih protivrečnosti i klasnih suprotnosti.

To je najočiglednije na prelascima iz jedne društvenoekonomske formacije u drugu. Uzimamo za primer apsolutnu monarhiju koja je nastala na prelasku iz feudalizma u kapitalizam. O čemu je tu reč? U stvari, feudalna aristokratija je gubila vlast jer su feudalni odnosi bili na izmaku ekonomske i društvene snage, koju buržoazija još nije mogla steći zato što su kapitalistički odnosi bili još suviše slabi da bi mogli imati monopolsku i vodeću društvenu ulogu. Nastale su suprotnosti koje je mogla da obuzda samo državna snaga u formi relativno samostalne sile iznad društva. U takvim je uslovima lična vlast monarha i politička snaga birokratije, koja je bila izvršilac te vlasti, dobila izuzetnu društvenu ulogu i održavala se sve dotle dok nova klasa, buržoazija, nije ekonomski i društveno postala dovoljno snažna da postavi na dnevni red pitanje svoje neposredne vodeće društvene uloge. No i pored takve izuzetne političke i društvene snage, ne može se tvrditi da je birokratija feudalne apsolutne monarhije, koja je počela da prodaje baronske i grofovske titule za novac i koja je pretvarala bivše feudalne grofove u državne činovnike, postala nova klasa. Naprotiv, pored nje je nastajala i rasla prava nova klasa, klasa kapitalista, i to ne iz redova

te birokratije — odnosno samo delimično, i to odvajanjem od njenih redova — nego iz sasvim drugih društvenih osnova.

Ili, uzimimo današnji primer — kapitalistički sistem u Sjedinjenim Američkim Državama ili u bilo kojoj razvijenoj kapitalističkoj zemlji. Mnogo više nego što to na prvi pogled izgleda, danas u tim zemljama raste politička moć birokratije koja se povezuje sa menadžerskom tehnokratijom u organizaciji krupnog kapitalističkog monopola. Ona se u senci organizacije tog monopola spolja manje vidi, ali njena politička snaga je u veoma brzom usponu. Da li je to nova klasa, koja se razvija u uslovima kapitalističkog sistema, identična sa »novom klasom« o kojoj kod nas govore neki ljudi? Ne, politička snaga birokratije je i u tim uslovima, u stvari, produkt onih objektivnih zakonitosti o kojima sam ranije govorio. U stvari, buržoazija postaje sve nesposobnija da bez te snage održava svoje klasne pozicije i elementarne interese, a radnička klasa je nesposobna da se nametne kao vodeća snaga u društvu i da sebi podredi taj upravljački birokratski mehanizam.

Prema tome, izgleda mi da čak ni za »zdrav razum« tu nema ničeg toliko novog što i on ne bi mogao da shvati — pod uslovom da se sa terena političkih konstrukcija i analogija pređe na teren ispitivanja realnih činjenica i objektivnih nužnosti u društvenom razvoju. Ukratko rečeno, mislim da je i u prvim fazama razvoja socijalističkog društva politička snaga birokratije zakoniti produkt činjenice da je revolucija slomila ekonomsku i političku snagu buržoazije, ali je ekonomska i društvena snaga jedine stvarne nove klase, to jest radničke klase, bila isuviše slaba da bi se mogla nametnuti sama po sebi, to jest kroz socijalističko samoupravljanje, kao apsolutno vodeća društvena snaga koja je i samim takvim mehanizmom sposobna da održava elementarnu političku stabilnost društva. U takvim društveno-istorijskim uslovima njena sopstvena država mora se pojavljivati kao faktor sposoban da i njoj samoj nametne određene odnose i interese, koji obezbeđuju takvu političku stabilnost socijalističkog društva. Zbog toga se u prvim fazama socijalizma država pojavljuje, delom prividno, a delom i stvarno, kao snaga iznad radničke klase i društva, sa svim protivrečnostima koje za društvo iz toga slede. Zbog toga je morao nastati i jedan veoma samostalan upravljački sloj, politički veoma snažan, koji je mogao bitno da utiče na regulisanje unutrašnjih društvenih odnosa i suprotnosti. Samim tim, to jest zbog takvog svog položaja i usled takve političke moći, taj sloj može doći i dolazi

— ponekad u progresivnom, ponekad u konzervativnom smislu — u sukob sa osnovnom masom radničke klase ili sa pojedinim njenim delovima. Ali zbog takvog svog položaja birokratija u profesionalnom smislu ne postaje ona nova klasa koja je glavna prepreka društvenom uticaju radničke klase.

Uzroci slabosti vodeće uloge radničke klase i njenog neposrednog društvenog uticaja leže pre svega u nerazvijenosti proizvodnih snaga i u drugim objektivnim faktorima. A iz toga takođe sledi da se protivrečnosti te vrste ne mogu rešavati »klasnom borbom« protiv birokratije kao profesionalnog sloja, nego pre svega — uporedo sa intenzivnim naporom na razvijanju proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada — borbom za stalno jačanje ekonomske, društvene i političke uloge radničke klase u društvenom radu, u upravljanju sredstvima za proizvodnju, u raspodeli, u proširenoj reprodukciji itd., kao i u celokupnom društvenom životu, borbom na idejnom, političkom i socijalnom planu, ukratko, razvijanjem i jačanjem istinskog radničkog i društvenog samoupravljanja. I samo u onoj meri u kojoj radnička klasa i socijalističko samoupravljanje budu postajali faktorom sa odlučujućim uticajem na društvena zbivanja, u toj meri će nestajati i prividna »naddruštvena« uloga države i birokratije, a sama država će i po formi postati — »sluga« samoupravne radničke klase.

Prema tome, kada diskutujemo o tim pitanjima, meni se čini da nismo toliko u sukobu sa takozvanim »zdravim razumom«, koliko sa nekim dogmama onog »marksizma« koji nije stvarao Marks nego »marksisti«. Sam Marks se još za vreme svog života odricao »marksista« i veoma se neprijatno osećao zbog načina na koji su neki od njih tumačili njegove ideje. Stogodišnji razvoj marksizma dao je mnogo »marksista«, a s njima zajedno i veoma mnogo dogmi i doktrinarnih konstrukcija. Kada se tome još pridružila socijalistička praksa i počela svojim praktičizmom i pragmatizmom da utiče na marksističku teoriju, onda je pogotovo »marksizam« počeo da dobija veoma raznoobraznu fizionomiju i bogatstvo dogmi. Uostalom, to se u istoriji događalo sa svim stvarno velikim idejama i pokretima.

U takvim uslovima marksisti se teško mogu osloboditi dogmi i analogija u mišljenju čak kada oni to i hoće i kada su subjektivno antidogmatski usinereni. Na primer, ako govorimo o klasnoj borbi, onda se obično pitamo: između kojih i kakvih antagonističkih klasa

se ona vodi; ako govorimo o radničkoj klasi, onda se pitamo koja je to njoj antagonistička klasa koja je ugnjetava.

Razume se, potpuno je jasno da je nemoguće govoriti o klasama van klasnih odnosa, ali isto tako je jasno da na te odnose nije moguće gledati statički, isključivo kroz neke strukturalne konstrukcije ili analogije, nego u procesu društvenog razvitka. Ne iščekavaju svi elementi klasnih odnosa preko noći samo zato što je pobedila socijalistička revolucija i što su nestale odlučujuće karakteristike kapitalističke društvene strukture, niti ukidanje, odnosno »svrgavanje sa vlasti« buržoaske klase znači da su time nestali i svi elementi buržoaskog društva. Sama radnička klasa ih u izvesnoj meri i u nekim elementima reprodukuje. Marks govori o robnoj proizvodnji, o tržištu u socijalizmu, o raspodeli prema radu i o sličnim odnosima kao ostacima »buržoaskog prava« u socijalističkom društvu, koje će radnička klasa u sopstvenom interesu morati u prvim fazama svoje socijalističke prakse da preuzme od starog društva. Upravo te i slične pojave su oni procesi kroz koje se razvija novo socijalističko društvo.

Revolucionar koji nije sposoban da sagleda te objektivne nužnosti neće biti sposoban ni da sagleda puteve ka budućnosti. Ljudi koji od socijalizma prave dogmu, koji ga idealizuju, koji u njemu vide samo sumu ideala o jednakosti i beskonfliktnosti, sumu liberalističkih i humanističkih principa, etičkih i moralnih normi, većito su razočarani što se ti ideali ne realizuju onako kako su oni očekivali. Zbog toga su uvek skloni da budu moderni don Kihoti, to jest da u svom razočaranju okrenu leđa novome i da se vrate — ne prošlosti, nego iluzijama o prošlosti, što se — u sadašnje vreme — u stvari, svodi na isto. Jer takve teorije odnosno takva shvatanja ne nanose socijalizmu i društvenom napretku ništa manju, nego, verovatno, i mnogo veću štetu nego teorije koje socijalizam vide samo kao »vlast komunista« i koji u svemu što se dešava pod »vlašću komunista« vide socijalizam, odnosno smatraju da je samo to socijalizam.

Motivi i političke implikacije različitih definicija radničke klase

Želeo bih da se osvrnem na još jedan prigovor: ako birokratija nije klasa, onda u našem društvu nema podele na klase, odnosno, onda u našem društvu postoji samo radnička klasa. I šta je onda uopšte radnička klasa?

Već iz onoga što sam ranije govorio proizlazi, po mome mišljenju, da tražiti neku statičku definiciju radničke klase po njenim sopstvenim osobinama može biti samo Sizifov posao. Radnička klasa može se definisati samo po karakteru proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa u društvu, i to u procesu njihovog razvitka.

Postoje teze da radničku klasu sačinjavaju oni ljudi koji su nosioci »viška rada«, to jest koji neposredno stvaraju višak vrednosti. Ako bi se te reči uzelo doslovno, onda radničku klasu čine samo fizički radnici u materijalnoj proizvodnji, jer samo oni neposredno, to jest kroz svoju materijalnu proizvodnju, reprodukuju, u krajnjoj liniji, celokupni društveni rad. Mislim da je bitna karakteristika ove definicije sužavanje pojma radničke klase gotovo samo na oblast fizičkog rada. Ja bih se odmah složio s tim da je to onaj deo radničke klase koji je po svom društveno-ekonomskom položaju u najneposrednijem sukobu sa svim elementima u proizvodnim i drugim društveno-ekonomskim odnosima koji sputavaju proces oslobođenja rada i reprodukuju određene elemente klasnih odnosa, o kojima sam ranije govorio. Takođe se slažem s tim da Savez komunista treba pre svega da se osloni upravo na taj deo radničke klase, ako želi da bude što manje podložan uticajima konzervativnih faktora u našem društvu. Međutim, proglašavati samo taj deo radničke klase za radničku klasu ujedno znači proglašavati celokupni društveni rad van fizičkog rada u neposrednoj materijalnoj proizvodnji kao rad nekih drugih »klasa« i pridavati na taj način diferencijaciji unutar radničke klase karakter klasne diferencijacije i klasnog sukobljavanja. Ne treba zaboravljati da je u produktu materijalne proizvodnje opredmećena i reprodukovana ne samo radna snaga fizičkog radnika nego i svih radnih ljudi u procesu društvenog rada, pa prema tome materijalni efekat društvenog rada pripada svim tim radnim ljudima.

Međutim, sam problem načina raspodele je sasvim drugo pitanje. Tu diferencirani interesi unutar radničke klase mogu veoma da komplikuju odnose u određenim trenucima, ali ipak to ne menja činjenicu da se međusobni konflikti između učesnika u procesu društvenog rada mogu razrešavati samo na sve višem nivou proizvodnje i potrošnje, a to znači na sve višem nivou produktivnosti rada. Ali koliko god da je raspodela veoma veran odraz stanja i karaktera proizvodnih odnosa, ipak samo menjanje kvantitativnih odnosa u raspodeli ne menja karakter proizvodnih odnosa.

Drugi nedostatak te definicije je u tome što ona, iako govori o klasi, u stvari zanemaruje suštinu klasnog obeležja. Jer karakteristika radničke klase u uslovima kapitalizma nije samo u tome što ona proizvodi višak rada, nego pre svega to što *prodaje svoju radnu snagu*, a samim tim i svoju sposobnost za stvaranje viška vrednosti. Jer za stvaranje viška rada sposoban je i kapitalist svojim neposrednim radom i vrlo često ga on zaista i stvara. No, to nije njegova bitna karakteristika. Njegova bitna karakteristika je činjenica da je on *sopstvenik* kapitala i da na osnovu toga kupuje radnu snagu i time prisvaja višak vrednosti. Najamni odnosi — to je suštinska karakteristika radničke klase, dok je sopstvenički monopol nad kapitalom — suštinska karakteristika klase kapitalista.

Ne vidim potrebu da sada, u našim društvenim uslovima, tražimo novu definiciju za radničku klasu. Jer ma koliko da se radnička klasa menja svojom unutrašnjom diferencijacijom, ona se ne menja po onim karakteristikama proizvodnih odnosa koje je upravo i čine radničkom klasom, to jest klasom najamnih radnika, nezavisno od toga da li je reč o prodaji fizičkog ili umnog rada. Prema tome, ono što našu današnju a pogotovo sutrašnju radničku klasu razlikuje od one jučerašnje je to da je ona *sve manje klasa*, a ne to da postaje *drugacija klasa*.

Revolucija i socijalizam ne stvaraju od stare radničke klase neku novu radničku klasu, to jest klasu u nekim novim klasnim odnosima. Konačnim preobražajem proizvodnih odnosa u socijalističkom smislu radnička klasa u stvari prestaje da egzistira kao klasa. Ukoliko je radnička klasa u socijalističkoj državi oslobođena najamnog odnosa, to jest položaja prodavca radne snage, ukoliko slabi otpor ostataka razvlašćenih klasa i njihovih idejnih i političkih — svesnih i nesvesnih — manifestacija u društvu i ukoliko više se sukobi interesa unutar radničke klase rešavaju samoupravno, to jest na bazi dugoročnih zajedničkih interesa svih delova radničke klase, utoliko je izmenjen njen klasni karakter odnosno utoliko je ona manje »klasa« i biće sve manje klasa. Ukoliko su ti odnosi zadržani, direktno ili indirektno, u postojećim proizvodnim i društveno-ekonomskim odnosima, ukoliko su nestabilne njene vodeće društvene pozicije u borbi sa idejnim i političkim snagama starog društva i ukoliko je pojedini interesi njenih delova povezuju sa elementima starog u novim proizvodnim odnosima, utoliko ona ostaje klasa, a njen najnapredniji deo vodeća snaga njene klasne borbe. Iz toga proizlazi da odlučujuću ulogu za te ocene ima odnos

snaga u društvu odnosno u društvenoj nadgradnji, to jest sukob radničke klase sa idejnom i političkom prošlošću u društvenoj praksi i svesti same radničke klase, u kome se ona kao »oslobođena klasa« pojavljuje u odbrani svojih stečenih i sutrašnjih tekovina i interesa.

Prema tome, ništa u društvenoj praksi ne opravdava traženje nekih novih definicija društvene suštine radničke klase mimo onih koje je marksizam već dao, konstituišući sam pojam radničke klase, klasa i klasne borbe uopšte. U stvari, te definicije najčešće i ne nastaju zbog istraživanja bića radničke klase nego zato da bi se »poduprla« subjektivistička konstrukcija *jednog novog klasnog antagonizma*, koji nije nasleđstvo prošlosti, nego je imanentan socijalizmu, to jest antagonizma između radničke i birokratske klase.

Naravno, ne bih želeo da me neko shvati da time negiram postojanje kompleksa problema u vezi sa izmenama u biću radničke klase i potrebu diskusije o tome. Naprotiv, smatram proučavanje te problematike u sadašnje vreme veoma značajnim zadatkom naše nauke. Želeo sam samo da istaknem da nije svejedno od kakve polazne tačke idemo u ta proučavanja. Ako danas govorimo o postojanju radničke klase i insistiramo na neophodnosti klasne borbe protiv određenih društvenih tendencija, pojava i odnosa, mi time pre svega kažemo da u našem društvu postoje ostaci preživelih klasnih odnosa koje društvo mora postepeno prevazići, ukinuti, i da u našem društvu nije likvidirana politička moć onih društvenih snaga koje nastoje — svesno ili nesvesno — da onesposobe radničku klasu za njenu vodeću društvenu ulogu i za samoupravljanje. Naravno, to se ne može postići nikakvom subjektivnom odlukom, nego pre svega daljim razvojem proizvodnih snaga i drugih objektivnih i subjektivnih faktora društvenog razvitka. No ono što predstavlja karakteristiku položaja radničke klase u socijalističkom društvu jeste: prvo, da se neki elementi najamnih odnosa zadržavaju i reprodukuju u državnosopstveničkom monopolu, odnosno u načinu kako socijalističko društvo razrešava protivrečnosti između kolektivnog i pojedinačnog interesa radnog čoveka u društvenom radu; drugo, u povezivanju tih elemenata najamnih i klasnih odnosa sa određenim tendencijama koje nastaju na bazi diferencijacije unutar same radničke klase; i treće, što se društvena svest menja sporo, zbog čega se u njoj dugo zadržavaju ideološke i političke

tendencije ka održavanju ili restauraciji preživelih klasnih ili najamnih odnosa.

Postoji li u našim uslovima klasna borba?

U napred navedenim uslovima klasna borba prvenstveno dobija forme idejne i političke bitke za dalji razvoj socijalističkih društvenih odnosa na bazi njihovog oslobađanja ostataka etatističko-sopstveničkog monopola i preživelih formi »buržoaskog prava« u ekonomskim odnosima itd. kao i u živoj svakodnevnoj borbi najnaprednijeg dela radničke klase i drugih faktora socijalističke svesti protiv svih mogućih tendencija ka deformacijama raznih vrsta: privilegijama, birokratizmu i tehokratizmu, pokušajima nametanja monopola vlasti klika, egoizmu, deformacijama u raspodeli dohotka itd. itd.

Sve te stvari ponavljam zbog toga što bih hteo posebno da istaknem — kada govorimo o biću radničke klase danas — da bismo ne samo u ime naučne istine nego i u ime jasne orijentacije za socijalističku akciju i društvenu odgovornost komunista morali u potpunosti odbaciti kao polaznu tačku u razmatranju tih pitanja kontradiktornu i jalovu tezu prema kojoj u našem društvu osnovni konflikt postoji između dve antagonističke klase — birokratije i radničke klase. Iz te teorije proizlazi da treba na neki način uništiti birokratiju, jer inače radnička klasa ne može da dođe do izražaja. Pošto je jasno da se birokratija kao nosilac društvenih upravljačkih funkcija ne može uništiti, onda je, rezonujući na taj način, i samoupravljanje i sve ovo što nastojimo da razvijamo, na osnovu i u okviru njega, neostvarljivo, pa samim tim uzaludno trošimo snage na to.

Svestan sam da u jednoj teoretskoj diskusiji takav način prilaznja problemu sredstava socijalističke akcije može da vodi i u pragmatizam. Međutim, s druge strane, jasno je da čovek ne bi mogao uspostaviti kontakt sa Venerom da nije pronađena prava raketa — ona koja je tamo mogla da stigne. Zato, ako želimo da izbegnemo situaciju da na jednom načelno dobrom putu umesto do rezultata dođemo u svet iluzija i razočaranja, onda mi se čini da moramo pogledati na te ciljeve i sa gledišta sredstava koja treba da obezbede njihovo ostvarenje.

Poći ću od pitanja da li je društvu na sadašnjem stepenu razvoja potreban jedan upravljački mehanizam sa stručno i politički

sposobnim kadrom. Može li društvo u današnjoj situaciji bez direktora, tehničkih rukovodilaca i jedne organizovane društvene uprave, koja uskladuje odnose u proizvodnji i da li će to uopšte ikada moći u budućnosti koju možemo misaono dokučiti polazeći od realnosti modernog industrijski razvijenog društva. Očigledno je da ne postoji niko ko bi smeo suprotno da tvrdi, ako realno gleda na složenost današnjeg društva. Ako bi time automatski nastajao antagonistički klasni odnos između radničke klase i tog, rekao bih, »upravljačkog sloja«, onda radnička klasa mora da se nade, u stvari, u sličnom položaju u kome su se našli ludisti u Engleskoj kada su razbijali strojeve umesto da razbijaju kapitalističke društvene odnose. Ne samo da moderna proizvodnja, privreda i savremeni stepen materijalne i duhovne integracije među ljudima traže takve funkcije i takvu podelu rada u društvu, nego upravo te funkcije angažuju i zapošljavaju sve više ljudi, i to u onoj meri u kojoj sve viša produktivnost rada smanjuje obim fizičkog rada u materijalnoj proizvodnji, odnosno u kojoj se uopšte smanjuje obim društveno potrebnog radnog vremena za održavanje i razvoj društva. Upravo zato se, i uporedo sa takvim procesom, vrši i proces pretvaranja funkcija upravljanja ljudima u funkciju upravljanja stvarima.

Prema tome, mešanje uloge tih funkcija sa društveno-istorijskom ulogom državnosopstveničkog monopola i drugim elementima klasnih odnosa i ostataka buržoaskog prava u socijalističkim proizvodnim odnosima, predstavlja neoprostivu grešku, koja može dovesti samo do apsurdnih zaključaka. I zaista, takvi se zaključci i čuju u sadašnjim diskusijama o ovim problemima. Nije nimalo slučajno, i čak je jedino i moguće, što su, na primer, ljudi za koje je teorija o klasnoj podeli na proletarijat i birokratiju polazna tačka u njihovom razmišljanju o društvenoj ulozi radničke klase došli do zaključka da je jedino sredstvo radničke klase u borbi za društveni progres — dosledan i *principijelno destruktivan odnos prema svemu što postoji* u našem društvenom sistemu, to jest da se ne prihvati nikakve odgovornosti za bilo kakvo društvo. Dosledno tome, proizlazi da radnička klasa mora biti frontalno destruktivna prema svojoj sopstvenoj državi, prema svim rezultatima sopstvene revolucije. Ali u tom slučaju, i svaki uspeh te »antibirokratske klasne borbe« je osuđen na neuspeh, pošto je jasno da će ona samo ponovo kroz društvene funkcije reprodukovati novu birokratiju. Zato je sasvim logično da bi radnička klasa, ako bi — kako pojedini branioci takvih i sličnih teorija smatraju — morala da bude

destruktivna prema svim oblicima društvenog organizovanja koji su zasnovani na autoritetu i državnoj prinudi, morala da se odrekne i diktature proletarijata i svoje socijalističke države kao i svake uloge odgovornog društvenog stvaraoca. Na taj način — ako gledamo kroz prizmu prakse — društvo bi se podelilo — opet apstrahujem snagu kontrarevolucionarnih tendencija o kojima te teorije, bar prividno, ne vode računa — na one koji upravljaju i snose odgovornost i na one koji u principu ne snose odgovornost i koji su u principu destruktivni u odnosu na sve što postoji. Do takvih jalovih i apsurdnih zaključaka nužno moraju doći ljudi koji su za polaznu tačku uzeli jednu nerealnu konstrukciju.

Ako naša teorija hoće da izade iz tog ćorsokaka, problem se može postaviti samo na jedan način: radnička klasa odnosno sve progresivne snage našeg društva moraju se boriti za to — i to najpre u oblasti razvoja proizvodnih snaga a zatim, odnosno uporedo, i u oblasti razvitka društvene nadgradnje — da se funkcije društvenog upravljanja, ukoliko su ostale ili ostaju instrument državnosopstveničkog monopola i ostataka buržoaskog prava u proizvodnim odnosima i raspodeli itd., korak po korak pretvaraju u sastavni deo mehanizma radničkog i društvenog samoupravljanja i da se društvo jednom postepenom socijalnom evolucijom razvija kao integracija samoupravnih odnosa, koji će u konačnom rezultatu preobraziti i ulogu same socijalističke države.

Drugim rečima, ako imamo u vidu prirodu protivrečnosti između načina na koji revolucija i radnička klasa u prvim fazama socijalizma rešavaju probleme zajedničkog interesa kroz socijalističku državu odnosno diktaturu proletarijata, i individualnog interesa radnog čoveka i radničke klase u društvenom radu i borbi za oslobođenje rada, i to protivrečnosti koja nije samo rezultat ovakvih ili onakvih sistemskih rešenja ili humanističkih i demokratskih nastojanja, nego pre svega izraz nužnosti koju nameće stanje proizvodnih odnosa i produktivnosti rada, onda moramo biti svesni da će postojati birokratizam i birokratija u većoj ili manjoj meri, zavisno od karakteristike i uslova određenog socijalističkog društva, sve dotle dok razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti rada, s jedne, i društveno-ekonomskih odnosa, s druge strane, ne ukinu uzroke i izvore njihovog postojanja. Sem toga, biće i drugih pojava, kao što su cehovsko-monopolističke tendencije u jednom delu inteligencije, težnje ka uravnilovci u najzaostalijem delu radničke klase, diferencijacije u samoj radničkoj klasi u vezi sa osnovnom

protivrečnošću između kolektivnog i individualnog interesa, povezivanje svih tih tendencija i pojava sa ostacima preživelih klasnih odnosa i idejnih i političkih shvatanja koji pripadaju klasnim odnosima itd.

Zadatak komunista u takvim uslovima je, po mome mišljenju, da imaju neprekidno pred očima dalji razvoj odnosa među ljudima kako u klasnom, to jest društveno-ekonomskom i socijalnozaštitnom smislu, tako i u demokratskom, etičkom i humanističkom smislu, u povezanosti sa rezultatima razvitka proizvodnih snaga i produktivnosti rada. Jer — da ponovim poznatu Marksovu misao — cilj nas komunista i revolucionara nije da ostvarujemo neke ideale i konstrukcije, nego da na čelu borbe radničke klase i radnih masa otvaramo puteve pomenutim kretanjima. Upravo to je naš ideal. Ako budemo našli prava sredstva za ostvarivanje tog cilja, imaćemo uspeha, ako ih ne nađemo — bez obzira kakve deklaracije donosili — ostaćemo bez rezultata, pa će onda i nas i radne ljude stihija nesuspesima i batinama postepeno naučiti da nađemo pravi put.

Neka mi bude dozvoljeno da iz svega toga izvedem jedan praktičan zaključak za akciju.

Da bi u uslovima kapitalizma radnička klasa sebe oslobodila, ona mora uništiti klasu buržoazije, to jest oduzeti joj vlast, eksproprisati njena sredstva za proizvodnju, njen kapital i onemogućiti kontrarevolucionarnu akciju, s tim što sama radnička klasa mora preuzeti odgovornost za upravljanje društvom.

Međutim, revolucijom stvoreno društvo nije neko u potpunosti novoizgrađeno društvo. Revolucijom je izmenjen tok kretanja društvenih odnosa, dok je društvo koje je ona stvorila organski još uvek povezano sa onim iz kojeg se rodilo. Zato to novo društvo ne samo da nosi u sebi nego i neprekidno reprodukuje niz elemenata proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa koji, bilo po svojoj sadržini ili formi, pripadaju starim odnosima klasnog društva, a mogu biti prevaziđeni samo kroz dugoročni istorijski proces borbe najnaprednijih delova radničke klase i socijalističke društvene misli. U tu kategoriju spadaju etatizam i birokratija i sve druge pojave o kojima sam ranije govorio.

Radnička klasa u novim uslovima nije više u položaju da se mora boriti protiv tih nasleđenih karakteristika proizvodnih odnosa borbom klase protiv klase, nego prvenstveno u akciji za promenu

stanja stvari: menjanjem prirode rada, borbom za jačanje proizvodnih snaga i višu produktivnost rada, kao i borbom protiv idejnih i političkih ostataka starog u glavama ljudi i u njihovoj političkoj akciji. Radnička klasa isto tako nema za cilj da se bori za uništenje upravljačkog autoriteta odnosno »sloja birokratije« kao nosioca određenih društvenih funkcija. Ona bi likvidirala svoju sopstvenu vodeću društvenu ulogu ako bi ukinula ili oslabila mehanizam upravljanja koji je neophodan za savremeni razvitak proizvodnih snaga. Radnička klasa nema za to nikakve potrebe jer je i sloj koji u profesionalnom smislu nazivamo birokratijom u krajnjoj liniji, u stvari, vezan za radničku klasu jedinstvenim zajedničkim interesom oslobađanja rada. Zadatak se sastoji u tome da radnička klasa mora, u stvari, sprečiti da jedan njen deo, još uvek nužan — koji ona ne može uništiti a da ne uništi i samu sebe — ne dobije posebnu vlast nad njom, i da ne poveže svoj interes u oblasti društvene raspodele sa interesom održavanja državnosopstveničkog monopola i drugih preživelih ostataka najamnih odnosa u proizvodnim odnosima, jer to je upravo onaj čorsokak u protivrečnostima socijalističkih proizvodnih odnosa koji socijalnoj evoluciji u jednoj socijalističkoj zemlji može dati karakter političkog i klasnog antagonizma.

To će radnička klasa moći da učini samo u onoj meri u kojoj je sposobna da socijalističku državu i njenu političku vlast oslobodi funkcija nosioca državnosopstveničkog monopola i poslodavačko-najamnih odnosa prema radničkoj klasi u celini. Ujedinjavati radničku klasu njenim unutrašnjim povezivanjem i stavljanjem interesa pojedinih grupa unutar radničke klase u međusobnu zavisnost; odvojiti pojedine od tih grupa od trpeze državnosopstveničkog i svakog drugog sopstveničkog monopola i dovesti ih u neposrednu zavisnost od jedinstvenog društvenog rada i uzajamnih odnosa ljudi u njemu; savladavati u takvim odnosima suprotnost između umnog i fizičkog rada; razrešavati u takvim odnosima i na sve višem nivou produktivnosti rada i lične potrošnje probleme koji proizlaze iz ekonomske nejednakosti, a pre svega u smislu relativnog sužavanja dijapazona razlika u životnim uslovima radnih ljudi itd. — to je praktični smisao vodeće uloge radničke klase i Saveza komunista i ciljeva i zadataka klasne borbe u sadašnjim uslovima našeg društva.

U tom smislu ja razumem i Marksovo upozorenje da se radnička klasa mora boriti i protiv svoje *sopstvene* birokratije. Naglašavam reč »sopstvene« jer to pokazuje da Marks nije

birokratiju tretirao kao neku antagonističku klasu nasuprot radničkoj klasi, nego kao njen sopstveni produkt.

Posmatrano kroz prizmu prakse, ove zadatke komunisti i najprogresivniji delovi radničke klase našeg društva mogu ostvarivati prvenstveno borbom za punu afirmaciju, unutrašnju izgradnju i integraciju socijalističkog samoupravljanja kao vodećeg faktora u proizvodnim odnosima, koji će postepeno potčinjavati sebi sve druge procese i odnose. Da bi samoupravljanje postalo zaista vodeći društveni faktor, ono mora biti, naravno, ne samo demokratska forma upravljanja društvenim radom nego i takav organizacioni mehanizam koji obezbeđuje visoku efikasnost privrednog i tehnološkog upravljanja stvarima u oblasti društvenog rada, koji obezbeđuje optimalne uslove za razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti rada podrazumevajući pod tim i efikasno uključivanje naše proizvodnje u naučno-tehnički napredak koji je karakterističan za današnji svet. Ukoliko samoupravljanje bude sposobnije da brže razvija u svom sistemu takve efikasne funkcije, utoliko pre će se oslobađati pritiska etatističkih ostataka u našem društvenom sistemu.

Osim toga, komunisti i najnaprednije snage radničke klase i našeg društva u celini moraju imati na umu da država i dalje ostaje izvanredno značajan instrument opstanka i razvoja socijalističkog društva. Sa procesom oslobađanja države od njene sopstveničke i poslodavačko-najamne uloge u odnosu na radničku klasu i radne ljude uopšte efikasnije treba da razvijaju sve one druge njene funkcije koje su neophodne našem društvu danas i koje će biti potrebne još u toku dužeg istorijskog razdoblja. Mislim da u tom smislu dalja izgradnja mehanizma socijalističke države, odnosno političkog sistema, u skladu sa samoupravljanjem, nije ništa manje važan zadatak od izgradnje samog samoupravnog organizma. Drugim rečima, borbom za afirmaciju samoupravljanja komunisti se ni u kom slučaju ne oslobađaju odgovornosti za to da socijalistička država bude efikasan instrument vodeće uloge radničke klase i kolektivnih interesa radnih ljudi u samoupravnom i integrisanom društvenom radu.

Svakako, između ta dva zadatka postoji i izvesna protivrečnost. Komunisti mogu u određenim situacijama vrlo lako da pod pritiskom problema svakodnevnih prakse neadekvatno ocene društvenu ulogu jednog ili drugog faktora i da u tome trenutno preterano prevagnu na jednu ili na drugu stranu. Međutim, tu recepta za nepogrešivost nema. Svakodnevni politički život će, sa

svim svojim suprotnostima i protivrečnostima, na kraju dovesti do prave mere odnosa tih faktora. No jednog iskustva mi komunisti treba da se pridržavamo, tako reći, kao svog polaznog principa. Komunisti treba da se kroz samoupravljanje povezuju sa masama, radničkom klasom i radnim narodom uopšte, da imaju koren i da izrastaju iz samoupravljanja i da kroz ciljeve samoupravljanja tretiraju probleme funkcija i uloge države u interesu borbe za stabilnost društva i optimalne uslove razvoja. S druge strane, ono čega komunisti treba da se oslobađaju jeste srašćivanje aparata Saveza komunista sa aparatom države i shvatanje da se vodeća uloga Saveza komunista sastoji u deljenju državnog kolača na osnovi monopola državnog aparata na upravljanje i raspolaganje sredstvima za proizvodnju. Na taj način komunisti će biti sposobniji da se efikasno bore za savladivanje ostataka starih klasnih i društveno-ekonomskih odnosa, pa i protiv birokratizma kao produkta tih odnosa, a da pri tome ne samo ne slabe nego jačaju efikasnost onih funkcija socijalističke države koje su neophodne upravo za dalju afirmaciju interesa radničke klase i razvoj radničkog i društvenog samoupravljanja.

Diktatura proletarijata i odumiranje države

Hteo bih da kažem nekoliko reči o diktaturi proletarijata i o vodećoj ulozi radničke klase uopšte. Imam, naime, utisak da se u nas u poslednje vreme često, svesno ili nesvesno, pojmovi diktature proletarijata i odumiranje države suprotstavljaju, odnosno da se izražava približno ovakvo shvatanje: nije jasno kada smo bili u pravu, da li tada kada smo akcent stavljali na diktaturu proletarijata ili kada smo ga stavljali na odumiranje države.

Mislim da se ta dva procesa ne mogu suprotstavljati, iako između njih postoji jasno izražena protivrečnost. Jer akcent na odumiranje države stavljali smo i stavljam u odnosu na *jedne* društvene pojave i tendencije, a akcent na diktaturu proletarijata stavljali smo i stavljam u odnosu na *druge* društvene pojave i tendencije.

Samoupravljanje ne znači samo oslobađanje radničke klase ostataka starih klasnih odnosa koji su vezani za egzistenciju državnosopstveničkog monopola, nego i sistem društveno-ekonomskih i političkih odnosa u kojima se proces odumiranja države može vršiti kao socijalna evolucija, to jest kao rezultanta svih

objektivnih i subjektivnih faktora koji određuju karakter i tempo tog procesa. Kočiti razvoj samoupravljanja znači kočiti i razvoj tog procesa, a samim tim dovoditi socijalističko društvo u čorsokak koji može prouzrokovati ozbiljne političke poremećaje u njemu. Zato smo u borbi za samoupravljanje i protiv otpora samoupravljanju stavili akcent na nužnost da se oslobađaju procesi odumiranja države.

Nasuprot tome, diktatura proletarijata nije samo održavanje države kao instrumenta klasne prinude i državno-sopstveničkog monopola već i instrument održavanja radničke klase kao vodeće društvene snage a samim tim i afirmacije i razvoja socijalističkog samoupravljanja. Zato smo u borbi protiv pojava i tendencija u društvu koje su značile slabljenje te vodeće uloge radničke klase ili dezorijentaciju i demobilizaciju radnih masa u borbi za njihove stvarne današnje i sutrašnje interese ili razaranje materijalnih i moralno-političkih pretpostavki za opstanak i dalji razvoj socijalizma stavljali akcent na diktaturu proletarijata. U, rekao bih, kvantitativnom smislu problemi jedne ili druge vrste su možda danas drukčiji nego što su bili juče, ali kao opšta struktura društvenih kretanja oni su ostali neizmenjeni. Zato mi uopšte ne izgleda bitno naglašavanje jednog ili drugog, nego stvaralački odnos prema jednom i drugom procesu.

Moramo, pre svega, shvatiti da se diktatura proletarijata ne sastoji samo od njene etatističke strukture. Diktatura proletarijata se, u stvari, sastoji iz odnosa društvenih i političkih snaga u kome je obezbeđena mogućnost da kroz društvene odnose dolazi do punog izražaja autentični današnji i sutrašnji interes radničke klase i radnog čoveka na njegovom radnom mestu, interes koji je u isto vreme neposredno ili dugoročno i društveni interes. Zato se društveno-istorijska sadržina i uloga diktature proletarijata danas ne izražava više samo kroz sredstva državne prinude nego i afirmacijom društvene uloge radničke klase kroz sistem društvenog samoupravljanja. Štaviše, diktatura proletarijata biće »najpotpunija« onda kada radni ljudi budu u stanju da kroz izgrađen mehanizam samoupravljanja u celini pretvore državne funkcije u funkciju društvenog samoupravljanja. Samim tim tada diktature proletarijata neće ni biti, jer će njena sadržina biti izražena u unutrašnjoj snazi samog samoupravnog socijalističkog društva.

Ako stvari ne bismo tako posmatrali, vrlo lako bismo diktaturu proletarijata mogli identifikovati sa diktaturom birokratije ili

obrnutu, zbog borbe protiv birokratizma odbaciti nužnu društveno-istorijsku sadržinu i ulogu diktature proletarijata. No ono što je pri tome prvenstveno potrebno razumeti jeste da pod pojmom diktature proletarijata ne treba shvatiti politički apsolutizam, policiju, vlast birokratije itd., nego neposredno vodeću društvenu ulogu radničke klase odnosno, kao što je rekao Marks, radničku klasu organizovanu kao državu. Zato diktatura proletarijata ne može biti motiv za suprotstavljanje socijalističkoj demokraciji i samoupravljanju, kao što ne sme postati ni bauk kojim će reakcionarni politički špekulanti plašiti zbunjenog malograđanina.

Mi smo još uvek na početku razvoja socijalističkog samoupravljanja. Kad to kažem, ne znači da je to samo po sebi kritika stanja stvari u oblasti samoupravljanja. Naprotiv, s razlogom možemo biti ponosni što je naša revolucija dala sa prvim koracima našeg socijalističkog samoupravljanja svoj doprinos socijalističkoj misli i praksi. Želim time samo da kažem da se naše društvo nalazi, tako reći, u fazi izgradnje polaznih tačaka za razvoj jednog celovitog sistema, organizacionog mehanizma i unutrašnjih odnosa socijalističkog samoupravljanja. U razvoju tog sistema i današnje i sutrašnje generacije čekaju veoma krupni zadaci. Prema onome što je u dosadašnjem razvitku društvenog samoupravljanja dostignuto, moramo imati, naravno, kritički odnos, jer inače nećemo ići napred. Ali ne smemo biti nerealni i nestrpljivi i živeti u iluziji da samoupravljanje neće i ubuduće patiti od svakodnevnih bolesti koje su rezultat stanja celog društvenog organizma. Očigledno je da je razvoj samoupravnog socijalističkog društva stvar jedne istorijske epohe, pa zato za ocenu karaktera jednog socijalističkog društva, odnosno njegovih proizvodnih odnosa i odnosa među ljudima nisu toliko važni, rekao bih, kvantitativni odnosi između funkcija društvenog samoupravljanja i funkcija zasnovanih na revolucionarnoj diktaturi proletarijata odnosno državnoj prinudi, koliko opšti razvojni pravac. Kvantitativni odnosi su stvar svakodnevne borbe mišljenja i društvenih dogovora u vezi sa potrebama socijalističke prakse. Odlučujući je pravac kretanja. I upravo u tom pogledu komunisti treba da budu ne samo načisto sa suštinom društvenih kretanja već i na čelu društvene akcije.

Sasvim je jasno da i u unutrašnjem razvoju društvenog samoupravljanja odnosi, akcenti, aktuelnosti problema nisu i neće biti neizmenjivi. Na kraju krajeva, sadašnji proizvodni procesi postajaće u budućnosti, sa razvojem kibernetike, automatizacije i

drugih rezultata naučno-tehničkog razvoja, sve više društvene službe koje će se baviti upravljanjem stvarima a ne ljudima, a sve manje će biti rad u današnjem smislu te reči. Ljudski rad će se u velikoj meri »preseliti« iz materijalne proizvodnje u druge društvene sfere i ljudi će imati, u stvari, najmanje potrebe da budu — individualno uzev — samoupravljači baš u materijalnoj proizvodnji. Ali zato će samoupravljanje dobijati sve veću afirmaciju na svim drugim područjima društvenog života.

Iako su to procesi veoma daleke budućnosti, u izvesnom smislu već danas treba da ih imamo u vidu. Na primer, jasno je da jedino na liniji borbe za afirmaciju interesa neposrednih proizvođača mogu biti sagledavani i problemi dugoročnog razvoja sistema društveno-ekonomskih odnosa u oblasti socijalnog osiguranja, prosvete, nauke i kulture i da se u skladu s tim razvijaju samoupravni odnosi u tim oblastima, odnosno između tih oblasti i neposredne materijalne proizvodnje. Naime, postavlja se pitanje da li će socijalističko društvo ostati na etatiističkim strukturama u socijalnom osiguranju, u kulturnom životu, u sistemu obrazovanja itd., ili će se sva ta područja društvenog rada i interesa radnih ljudi povezati sa samoupravljanjem neposrednih proizvođača, što je svakako sledeći korak ka ukidanju uslova za birokratizovanje upravljačkog aparata. Sva dosadašnja praksa u tom pogledu potvrđuje Marksovu tezu da radnička klasa treba da podredi svojim interesima sve upravljačke funkcije, to jest da »iznajmi« upravljače, ne u smislu da ih stavi u neki niži status u odnosu na sebe, nego da funkcije koje oni vrše potčini svojim današnjim i sutrašnjim zajedničkim interesima, odnosno da spreči da bilo koji njen deo stekne monopolskopoličku i ekonomsku vlast nad društvom.

Medutim, ne samo zbog rukovodećeg uticaja interesa najnaprednijeg dela radničke klase nego zbog neposrednih ekonomskih interesa društva moramo težiti tome da naše samoupravljanje, u toku svog razvitka, uspostavlja direktnu povezanost i uzajamnu zavisnost između takozvanog proizvodnog i neproizvodnog rada. Jer ako hoćemo da onemogućimo rasipanje viška rada u oblasti neproizvodnog rada, ako hoćemo da onemogućimo da položaj takozvanog neproizvodnog rada odvojenog od proizvodnog stvara iluziju o nekoj posebnoj misiji birokratije i pojedinih slojeva inteligencije, to jest o tome da su oni neka posebna društvena snaga koja treba da bude vodeći faktor u društvu po samom svom društvenom položaju, po svojoj vezanosti za mehanizam države, za

državnosopstvenički monopol, za budžet, za funkcije upravljanja itd., onda je neophodno obezbediti jedinstvo celokupnog društvenog rada i uzajamne zavisnosti dohotka u svim oblastima rada, to jest kako u fabrici tako i u takozvanim neproizvodnim delatnostima.

Na kraju krajeva, ukoliko »neproizvodni« rad nije rasipanje rada, on je sastavni deo proizvodnog rada. Ako to ne bismo shvatili, ne samo da ne bismo bili sposobni da sprečimo povezivanje unutrašnje diferencijacije u radničkoj klasi sa idejnim i političkim tendencijama koje nastaju na tlu i u odbrani zaostalih društvenih i klasnih odnosa nego ne bismo bili sposobni ni da se u punoj meri uključimo u savremeni naučno-tehnički napredak koji je počeo da vrši pravu revoluciju u razvoju proizvodnih snaga u današnjem svetu.

A ja imam utisak da su neke buržoaske zemlje u tim procesima otišle dalje nego mi. Pri tome se sa tim otporima naše društvo ne sreće samo u redovima takozvane birokratije, nego i u onim delovima inteligencije koji su bilo pod uticajem zastarelih gledanja na ulogu nauke, kulture i prosvete itd. ili se osećaju bezbednijim, politički jačim društvenim delom ako su više vezani za državnu budžetsku trpezu nego za odnos sa proizvođačem, sa samoupravnim društvenim radom. Mislim da na tim područjima moramo uložiti još veoma mnogo napora i rada, a verovatno u pojedinim slučajevima povesti i veoma odlučne bitke da bismo izmenili postojeće odnose.

Institucionalna organizacija političkog sistema kao izraz i projekcija položaja čoveka u udruženom radu

U vezi sa problemima koji su istaknuti u diskusiji je postavljeno i pitanje koliko je naš Ustav adekvatan odraz svih tih procesa i odnosa snaga u našem društvu. Između ostalog, kritički je isticano, prvo, da je naš Ustav više deklaracija nego stvarnost i, drugo, postavljeno je pitanje da li je organizaciona struktura naše Skupštine adekvatan izraz naših društvenih potreba.

Ne mislim da branim svaku reč i svaki paragraf Ustava, jer Ustav je — pored svih svojih dobrih strana — ujedno i odraz stanja, duha i odnosa u jednom određenom trenutku razvoja našeg društva, pa je zato u nekim postavkama išao napred, u drugim je pravio kompromise, a u trećim je i zaostao. To se, u stvari, događa

sa svim dokumentima takve vrste. Međutim, na dve teze želeo bih da iznesem u nekoliko reči svoje primedbe.

Naš Ustav je u mnogo čemu stvarno deklarativan. No, hteo bih pri tome upozoriti na sledeće. Prvo, to nije prvi ustav u istoriji koji je deklarativan. Drugo, istorijska praksa govori o tome da su ustavi-deklaracije duže uticali na tok društvenog razvitka nego ustavi koji su bili pozitivistička ogledala trenutnog stanja. I treće, pri stvaranju Ustava svesno smo napustili pozitivističku orijentaciju na izradu Ustava kao fotografije stvarnosti, svesni da deklaracija koja obezbeđuje pravce društvenih kretanja — čak ako se i ne bude ostvarivala u svim pojedinostima — daleko više odgovara jednom društvu koje se nalazi u procesu veoma brzog menjanja i prevazilaženja klasnih, idejnih i političkih ostataka starog sistema, nego što je to slučaj sa bilo kakvim klasičnim pozitivističkim ustavom. Štaviše, meni izgleda, ako se sa tih pozicija može kritikovati naš Ustav, da ga pre možemo kritikovati što je suviše normativan, a premalo deklarativan, s tim, naravno, što ovde pojam deklarativnosti shvatam kao opšti društveni dogovor o opštem pravcu društvenih kretanja i društvene akcije ljudi.

Nimalo mi zato ne izgledaju opravdane žalbe što se ova ili ona deklaracija Ustava ne ostvaruje, ili se ne ostvaruje dovoljno dosledno, što navodno dokazuje kako Ustav nije trebalo da bude takav kakav jeste. Ako se ustavne deklaracije ne realizuju, onda je tu reč samo o dvema mogućnostima. Ili je sama deklaracija neadekvatna pa život ide svojim tokom, ili u društvu još uvek postoji takav odnos materijalnih i društvenih snaga koji sprečava realizovanje progresivnih ciljeva Ustava. U prvom slučaju život će ići dalje, nezavisno od Ustava — i to svejedno da li je on ovakav ili onakav — a u drugom, stvar je najnaprednijih i najsvesnijih snaga socijalističkog društva da izvojuje realizovanje ustavnih načela. Ako to ne mogu da postignu danas, postići će sutra.

Kritika organizacije Skupštine, s druge strane — ma kakve teze i oblike da brani — gotovo uvek polazi od jedne dogme i inertne navike koju je prošlost ostavila u glavama ljudi, naime od klasičnog buržoaskog parlamenta. U stvari, kritika naše Skupštine polazi sa pozicija da je ona premalo klasični političko-predstavnički parlament. A meni, naprotiv, izgleda da našu Skupštinu pre možemo kritikovati što je još uvek suviše parlament, a premalo ono što je inače bila i jeste intencija našeg ustavnog sistema — naime da bude pre svega instrument udruženog rada, zbor autentičnih predstavnika

ka interesa ljudi na njihovim radnim mestima i u njihovim radnim organizacijama i društveno-ekonomskim odnosima, demokratsko telo u kome treba da se razrešavaju sukobi interesa unutar radničke klase i sukobi između postojećih materijalnih uslova i težnji i potreba radnih ljudi.

U tom smislu i pogledu upravo naša Skupština je onaj autentični »parlament rada« o kome se govorilo u diskusiji, jer ona to nije samo po imenu, nego i po celoj svojoj strukturi. U toj se strukturi izražava još jedan napor svesnih snaga našeg socijalističkog društva da se u jednom takvom telu uspostavi integracija interesa unutar radničke klase u najužem smislu, a i u smislu usklađivanja interesa svih radnih ljudi koji dejstvuju na određenom području društvenog rada, uključujući tu i radne ljude iz svih oblasti takozvanog neproizvodnog rada. Razume se, pored takvih zadataka na skupštinama leže i zadaci opšte političke prirode, kao što su vlast, odnosi među ljudima, spoljna politika, narodna odbrana. Ali osnovni cilj postojeće organizacije naše Skupštine je u tome da ona što adekvatnije odrazi upravo sve odnose u društvenom radu i postane na taj način najadekvatnije usmeravajuće i koordinirajuće telo u pogledu tih drugih svojih zadataka.

Ustav je nastojao da uspostavi takav organizacioni mehanizam skupština u kome će se svi ti interesi usklađivati u jednom normalnom demokratskom sukobu, odnosno borbi mišljenja koja je odraz autentičnih interesa radnih ljudi na pojedinim područjima društvenog rada i društvenih odnosa. Ako bismo se odrekli tog *autentičnog predstavnništva* društvenog rada, onda bi se u Skupštini pojavili — kao u buržoaskom parlamentu — *opšti politički reprezentanti*, koji samim tim što su opšti politički reprezentanti mogu u stvari biti samo instrument etatističke, odnosno državno-sopstveničke strukture, to jest nosilac stvarnog birokratskog uzurpiranja vlasti.

Nije zato nimalo slučajno što svi oni koji odbacuju koncepciju skupštine kao organa udruženog rada u prvom redu moraju na jedan ili na drugi način doći do nužnosti uspostavljanja višepartijskog sistema. Ja ne tvrdim da i u jednom socijalističkom sistemu u određenim uslovima i za određeno vreme nije moguće višepartijski sistem. No on može da egzistira — pa čak i da ima određenu progresivnu sadržinu — samo dotle dok je etatizam, državno-sopstvenički monopol i državno-sopstvenički odnos prema radniku dominantna crta socijalističkih proizvodnih odnosa. Ali iz same te

DEMOKRATIJA U SAVEZU KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

Iz pozdravne reči na Petom kongresu Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 9. januara 1969. godine, u Sarajevu.
Integralni tekst objavljen je u dnevnim listovima »Ostobodenje« i »Politika«, 10. januara 1969. godine. Ovde je tekst nezuatno skraćen.
Ovaj naslov dala je redakcija

činjenice proizlazi da će takav sistem u socijalističkom društvu sam po sebi biti konzervativna snaga i kočnica progresivnih društvenih kretanja, jer samo jača političko-ekonomsku snagu državnosopstveničkog monopola, a samim tim i birokratije i teokratije u privrednom sistemu. Uostalom, o tim procesima danas govori čak i praksa kapitalističkih zemalja.

Razume se, pri tome imam pred očima političke partije kao sastavni deo mehanizma vlasti, a ne razne organizacione oblike društvene borbe mišljenja i demokratskog udruživanja, kojima će dalji razvoj socijalističke demokratije svakako davati sve veću društvenu ulogu, sve slobodnije uslove i sve veće bogatstvo oblika. Govorim o političkim partijama kao sastavnom delu i *instrumentu vlasti i borbe za vlast i komandovanje društvenim radom*. U socijalističkim uslovima takav sistem u praksi može samo da se izvitoperi u instrument etatizma.

Prema tome, ako želimo da ostanemo na tlu progresivnih društvenih kretanja, naša Skupština u svom organizacionom mehanizmu može da se dalje razvija samo ako se bude razvijala kao izraz samoupravljanja radnih ljudi u udruženom radu, a ne na liniji priklanjanja — čak i u kapitalističkom svetu zastareloj — ideologiji buržoaskog parlamentarizma.

Edvard Kardelj: »Radnička klasa, samoupravljanje i naučno-tehnički progres«. Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka — edicija »Politička misao i praksa«, Beograd, 1969, str. 6—79

...
Vašim Kongresom završava se niz kongresa Saveza komunista u našim republikama. I vaš Kongres ima slične osnovne karakteristike, koje su uglavnom imali svi kongresi u republikama, a koje će nasumnjivo imati i Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije. Te karakteristike izražavaju se naročito u veoma značajnim izmenama u kadrovskom sastavu odgovornih tela Saveza komunista i u dubokom saznanju da Savez komunista mora u narednom periodu još intenzivnije da prilagodava svoju društvenu ulogu, organizaciju i metode rada postignutim rezultatima i potrebama daljeg razvoja našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja. A sama činjenica da su tako obimne i značajne promene mogle biti ostvarene tako demokratskim putem najubedljivije govori, kako o unutrašnjoj snazi Saveza komunista Jugoslavije, tako i o stepenu konsolidacije socijalističkih i samoupravnih osnova našeg društva. To je, svakako, istorijski uspeh Saveza komunista Jugoslavije i krupna pobeda socijalizma u našoj zemlji.

Svako zna da razrešavanje protivrečnosti i problema socijalističkog razvoja ne zavisi samo od volje odgovornih društvenih i političkih organizacija i organa, nego i od čitavog niza objektivnih faktora i uslova koji utiču na tempo, način i sredstva u razrešavanju tih protivrečnosti i problema. U tom razvitku neki narodi mogu da se kreću brže, drugi sporije, neki sa više bolova i grčeva, drugi sa manje. Iste probleme neki narodi moraju da rešavaju oštrijim

revolucionarnim sukobima, a drugi mogu to postići mirnijim demokratskim putevima. Upravo zbog toga je u toku poslednjih decenija neprekidno rastao otpor protiv svih pokušaja da se razvitku socijalizma u raznim zemljama i delovima sveta nameću jednoobrazne dogme. Sve je odlučniji postajao otpor protiv svih vidova političke i ekonomske hegemonije, kao i zahtev da svaki narod samostalno i nezavisno određuje puteve svog socijalističkog razvitka.

Ne radi se ovde o zahtevu za nekim »nacionalnim modelima« socijalizma, nego o činjenici da se u suštini iste osnovne unutrašnje protivrečnosti socijalističkog razvitka u različitim uslovima i na različitim razvojnim stepenima ispoljavaju različito i da se zato i rešavaju različito kako u pogledu tempa, tako i u pogledu oblika razvoja. Različitost socijalističkih puteva u tom smislu i samostalnost naroda u njihovom određivanju su, prema tome, faktor ubrzavanja razvitka i jačanja socijalizma, bogaćenja njegovog iskustva i međusobnih uticaja. Svaki, pak, pokušaj nametanja hegemonije ili vladavine dogme predstavlja faktor kočenja napretka socijalizma i zaoštavanja njegovih unutrašnjih protivrečnosti.

Kada smo se, prema tome, mi jugoslovenski komunisti suprotstavljali i kada se suprotstavljamo nametanju hegemonizma i pokušajima da se razvoj socijalizma ukalupi u neku vrstu verskih dogmi, onda to nismo činili i ne činimo samo i u ime odbrane nacionalnog suvereniteta nego i u ime borbe za optimalne uslove napretka socijalizma i društvenog, demokratskog i humanističkog progressa uopšte.

Čitava ta problematika ima i svoj drugi aspekt, rekao bih, unutrašnjeg društveno-političkog značaja. Celokupni razvoj socijalističke prakse kod nas i u svetu, naime, iz godine u godinu sve ubedljivije pokazuje koliko smo mi, jugoslovenski komunisti, bili na pravom putu kada posle 1948. godine objašnjenje za Staljinov napad na Komunističku partiju Jugoslavije, kao i za druge slične pojave i deformacije u socijalističkom svetu i pokretu nismo tražili samo u slučajnim greškama ove ili one vlade socijalističke države ili partije, niti samo u odsustvu ili sporom razvitku demokratizma u socijalističkoj državi, nego pre svega u samoj prirodi osnovnih protivrečnosti i problema razvoja socijalističkog društva i u različitosti subjektivnih odgovora vodećih društvenih snaga na te osnovne protivrečnosti i probleme.

Zbog toga se jugoslovenski komunisti u borbi za prevazilaženje državnosvojinskog monopola nisu zadovoljili samo kritikom birokratizma, tehnokratizma i političkog apsolutizma, nego su se takvim tendencijama suprotstavili razradenom koncepcijom neposrednih istorijskih ciljeva društvenog razvoja i sredstava za ostvarivanje tih ciljeva, čija je bitna sadržina samoupravljanje radnih ljudi u udruženom radu i celokupnom društvenom stvaranju. I upravo toj težnji mora oslobađati puteve celokupni socijalistički ekonomski i politički sistem.

Znali smo i znamo da je ostvarivanje tih ciljeva istorijski zadatak koji traži borbu i napore čitavog niza generacija. U ostvarivanju tih ciljeva nismo se sukobljavali i ne sukobljavamo se samo sa faktorima objektivne zaostalosti našeg društva, nego i sa najrazličitijim subjektivnim otporima. Uticaji takvih otpora su često nalazili i još nalaze odjeka i u delovima samog Saveza komunista, što s vremena na vreme unosi u njegove redove elemente dezorijentacije i koči ili otežava njegovu progresivnu akciju. Pa ipak, Savez komunista se dosad uspešno suprotstavljao takvim otporima, i danas možemo reći da su samoupravljanje i socijalistička demokratija u našoj zemlji već dali svoje prve istorijske rezultate i time u praksi potvrdili sebe.

Napori za izgradnju jednog efikasnog i demokratskog političkog sistema, koji raste iz samoupravljanja i služi njemu, bitna je i neotuđiva komponenta takvog razvoja socijalističkog samoupravljanja. Ali upravo zbog toga se u današnjim uslovima polazna tačka svake progresivne socijalističke akcije na tom području, koja ne bi bila samo rušilačka nego i stvaralačka i demokratska, ne sastoji u prostoj verbalnoj liberalističkoj frazi. Ona je, u stvari, u saznanju da je prelaz od političkog sistema revolucionarne diktature proletarijata, koji je bio istorijski neophodan u uslovima nasilnog rušenja starog društvenog poretka, revolucionarne eksproprijacije eksproprijatora i nasilnog otvaranja puteva za nastajanje novih društvenih odnosa, ka jednom demokratskom političkom sistemu mirne socijalističke evolucije, pouzdano obezbeđen jedino ako se razvija u onim oblicima koji odgovaraju socijalističkim samoupravnim odnosima, to jest u kojima će biti stvarane, učvršćivane i stabilizovane bitne društvene, ekonomske i političke pretpostavke za što slobodniji razvoj novih društvenih odnosa.

Drugim rečima, socijalističko društvo će biti sposobno za neprekidnu demokratizaciju i humanizaciju odnosa među ljudima u

onoj meri u kojoj će oslobadati proizvodne i društveno-ekonomske odnose uopšte svih onih ostataka svojinskog i drugog otuđivanja radnog čoveka od uslova, sredstava i plodova njegovog rada, koji nužno radaju ekonomsku i političku vlast nad ljudima. A i obrnuto: ono će se moći utoliko brže i uspešnije kretati tim putem ukoliko bude sposobnije za demokratsko razrešavanje svojih protivrečnosti i problema, i ukoliko šire dimenzije bude uspelo da da slobodi radnog čoveka u njegovom radu, stvaranju i celokupnom društvenom životu, kao i njegovoj socijalnoj sigurnosti

Danas je više nego ikada potrebno imati pred očima uzajamnu povezanost i međusobnu zavisnost tih aspekata razvoja socijalističkog društva, jer se i među veoma naprednim ljudima u svetu i kod nas pojavljuju jednostrana shvatanja da se problem savremene socijalističke prakse sastoji samo i prosto u formalnoj liberalizaciji političkog sistema socijalističke države. Ako bi stvari zaista bile tako jednostavne, onda u svetu već davno ne bi bilo nikakvih problema. Jer, po takvim shvatanjima izgleda kao da je demokratizacija i humanizacija ljudskih odnosa isključivo stvar subjektivne odluke ljudi, a ne i razvoja celokupne strukture socijalističkog društva. Pojavljuju se, štaviše, i shvatanja da treba, tako reći, spojiti »istočni socijalizam« sa »zapadnom demokratijom«, i obrnuto, pa će na taj način biti pronađen idealni tip društva za savremene prilike. A, u stvari, niti državosvojinski monopol može doneti demokratizaciju, niti je političko-predstavnički mehanizam buržoaske države sposoban za socijalizaciju društva.

Naše socijalističko društvo će sve uspešnije demokratski razrešavati probleme i konflikte svog razvoja ako Savez komunista i u novim uslovima bude uspešno vršio ulogu vodeće snage društvenog progressa time što će se i dalje izgrađivati — kao što je nekad rekao Marks — kao onaj deo radničke klase i pokreta radnih ljudi koji je sposoban da vidi dalje od drugih njegovih delova i ako će kao takav znati da ukazuje radnim ljudima na puteve progressa i usmeravati ih u borbi za njegovo ostvarenje. Kao što su jugoslovenski komunisti odbacili dogmu i iluziju dogmatskih snaga o beskonfliktnosti socijalističkog društva, tako moraju odbaciti i pokušaje da mu se nametne dogma i iluzija kratkovidnog malogradanskog oportunitizma o mogućnosti ostajanja Saveza komunista van tih konflikata, to jest skidanja odgovornosti za njihove istorijske rezultate. Uloga Saveza komunista nije uloga čoveka koji vrši anketu o javnom mišljenju i koji rezultate te ankete samo podvrgava

kritičkoj analizi i tumačenju stanja. Uloga Saveza komunista je uloga revolucionarnog društvenog stvaraoca i borca za progresivno socijalističko, samoupravno i demokratsko razrešavanje bitnih protivrečnosti i konflikata interesa u socijalističkom društvu. Upravo u punoj angažovanosti Saveza komunista u tim konfliktima se i sastoji njegova vodeća idejna i politička uloga u društvu. On, prema tome, ne može da posmatra ni jedan aspekt socijalističkog razvoja odvojeno od njegovih konsekvenci za celinu tog razvoja.

Savez komunista bio je u toku poslednje tri decenije, uprkos povremenim kratkotrajnim kolebanjima, neprekidno — ne samo deklarativno, nego i stvarno — na čelu društvenog progressa u Jugoslaviji. O tome govore rezultati društvene prakse. Savez komunista je to postigao pre svega zato jer je bio sposoban da u svojoj socijalističkoj akciji ujedinjuje dva njena odlučujuća faktora: živi današnji i dugoročni društveni interes radničke klase i svih radnih ljudi, i potencijal društvene stvaralačke sposobnosti, to jest znanja i nauke o zakonitostima društvenog razvoja, zasnovane na marksističkoj teoriji i iskustvu celokupne prakse savremenog socijalizma i društvenog razvoja uopšte. Da bi Savez komunista mogao uspešno da vrši svoju društvenu ulogu, u njemu i ubuduće i na još višem kvalitetnom nivou mora neprekidno da se ostvaruje sinteza oba ova faktora i njihovo uzajamno proveravanje.

Zato stvaralačka demokratija u Savezu komunista, a isto tako i u društvu, ni u kom slučaju ne može biti samo neki sistem jednosmerne komunikacije kojom bi društveni uticaji išli bilo samo odozgo prema dole, bilo samo odozdo prema gore. Demokratski sistem našeg društva mora obezbediti najneposredniji uticaj baze na centre društvene svesti i akcije, ali isto tako i osposobljavanje tih centara da ostvaruju integraciju i koncentraciju društvenog stvaralačkog potencijala i njegov uticaj na celokupnu društvenu praksu. U tom smislu mora biti organizovan i usmeren i Savez komunista, a isto tako i celokupni naš demokratski politički sistem. Savez komunista mora neprekidno da uči od radnih masa i da bude ne samo otvoren nego i podređen uticaju njihovih interesa, ali istovremeno i on mora da uči radne mase i da ih usmerava u njihovoj samoupravnoj praksi. Prema tome, unutrašnja demokratija u Savezu komunista nije sama sebi cilj, nego neophodan uslov da bi se neprekidno i nesmetano ostvarivala upravo takva sinteza.

Komuniste ne treba da plaši to što će u pojedinim slučajevima ostati u inanjini, što će morati da prave kompromise ili da

privremeno odstupaju od svojih shvatanja i ciljeva. Nosioci društvenog progressa obično se pojavljuju kao manjina da bi postali većina tek kada njihove ideje postanu svojina širokih radnih masa. I Savez komunista će se uvek ponovo iz manjine pretvarati u većinu u onoj meri u kojoj putem ubeđivanja i iskustva prakse bude svoja sopstvena saznanja učinio svojinom širokih radnih masa i njihovih samoupravnih i demokratskih organa, i ukoliko bude sam sposoban da koriguje svoja saznanja i shvatanja putem njihovog demokratskog proveravanja u samoupravnoj društvenoj bazi i njenoj praksi.

Prema tome, ni idejni i politički monopol, ni priklanjanje slepoj stihiji, nego organsko integrisanje Saveza komunista u celokupno tkivo samoupravne strukture socijalističkog društva, što će ga osposobiti za organizovanu socijalističku i demokratsku akciju na čelu celokupnog društvenog stvaralačkog potencijala. Takvoj društvenoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije treba da doprinesu sadašnje promene u njemu.

«Oslobođenje», Sarajevo, 10. januar 1969.

ISTORIJSKI PROCESI UDRUŽIVANJA RADA I POVEZIVANJE NAUKE I OBRAZOVANJA SA DRUŠTVENIM RADOM

Ovaj rad je nastao autorizovanjem teksta izlaganja u diskusiji posvećenoj problemima samoupravljanja i moderne tehnologije, 2. aprila 1969. godine, vodene na inicijativu Jugoslovenskog komiteta za elektroniku i automatiku i Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije.

Rad je integralno i pod ovim naslovom prvi put objavljen u časopisu *«Socijalizam»* br. 6, 1969. Ovde je aeznatno skraćen.

...
Da bismo mogli što uspješnije subjektivno delovati, svesno uticati na razvoj, moramo biti svesni okvira nužnosti u kojima se krećemo, to jest moramo biti veoma realni u oceni mogućnosti jednog srednje razvijenog društva, moramo znati kakvo mesto može naša zemlja, prema takvim svojim mogućnostima, da zauzme u savremenom svetskom naučno-tehničkom razvoju i, pre svega, moramo ova pitanja razmatrati zajedno sa svim faktorima koji uslovljavaju razvoj proizvodnih snaga jednog društva, uključujući tu i razvoj odnosa među ljudima. Naglašavam ovu kompleksnost pre svega zbog toga što imam utisak da se kod nas — na osnovi jednostranog prenošenja teorije i prakse savremenog naučno-tehničkog progressa u svetu — izvlače i predimenzioniraju neki faktori tog razvoja, a zapostavljaju drugi, pa je i to jedan od razloga — a ne samo zaostalost naše društvene svesti — što naša praksa reaguje na potrebe takvog razvoja sporije nego što bi smela.

Prema tome, diskusija se ne vodi oko same uloge naučno-tehničkog progressa, nego o pitanju kojim sredstvima i putevima treba obezbediti usvajanje tekovina toga progressa, kako stvarati uslove i adekvatne strukture društvenih interesa koji će omogućiti brže kretanje u tom pravcu, koji su to sve faktori koji mogu da nose takav razvitak itd. Bojim se da se u tom pogledu u diskusijama često srećemo sa isuviše velikim pojednostavljivanjem, kao da je tu reč

samo o subjektivnoj volji ili spremnosti ovog ili onog društvenog ili državnog organa ili organa naše društvene prakse.

Naučno-tehnički progres ne ostvaruje ni vlada ni Savez komunista, ali je svakako istina da oni svojim subjektivnim odlukama i akcijama mogu veoma mnogo doprineti mogućem naučno-tehničkom progresu ili ga, pak, usporiti u odnosu na objektivne materijalne mogućnosti našeg društva. U tom smislu bez daljeg se slažem sa većim delom kritika koje su izrečene u današnjoj diskusiji o tome da naši odgovorni društveni organi nisu dovoljno brzo i efikasno postupali u pravcu stimuliranja naučno-tehničkog progressa i stvaranja uslova za njegovo nesmetano odvijanje. Međutim, s tom kritikom se slažem samo pod uslovom ako je povežemo sa objektivnom analizom i ocenom celokupnog kompleksa subjektivnih i objektivnih uslova i faktora u našem društvu, uključujući tu i samu nauku, koji su usloveli ta spora kretanja. Jer, na kraju krajeva, sasvim nerealno bi bilo pojednostaviti ceo taj problem sve do tvrdnje da je ta sporost isključivo ili pretežno posledica toga što naši vodeći društveni organi nisu imali dovoljno razumevanja za te procese. Iako sam, kao i vi, uveren u to da je i subjektivno nerazumevanje igralo veoma značajnu ulogu, ipak bih vas hteo podsetiti na činjenicu da je naše društvo bilo zapravo jedno od prvih u Evropi posle drugog svetskog rata koje se latilo nekih praktičnih mera usmerenih na reformu organizacije naučnoistraživačkog rada i njegovog finansiranja, kao i na reformu sistema obrazovanja. Bez obzira na to koliko su pojedine praktične mere u tom domenu bile adekvatne, a koliko nisu, činjenica je da je ta reforma od samog početka sprovedena u pravcu koji danas predstavlja osnovu modernizacije naučnoistraživačkog rada i obrazovanja u celom razvijenom svetu. U oblasti naučnoistraživačkog rada to je kurs na sve intenzivnije povezivanje nauke sa praksom, a u oblasti obrazovanja teza o neophodnosti permanentnog obrazovanja, o integraciji obrazovanja, ljudskog rada i nauke, odnosno o integraciji klasičnog školskog sistema u najvećoj mogućoj meri u celokupni sklop društvenog rada i stvaranja. Upozorio bih vas takode da smo još u Programu Saveza komunista istakli značaj naučno-tehničke revolucije za dalji razvoj ne samo naše ekonomike nego i društva u celini.

Daleko sam od toga da sve ovo iznosim zato što bih time hteo da dokazujem kako su naši vodeći društveni organi subjektivno učinili sve što su mogli. Dakako, oni to nisu učinili. Međutim,

činjenica je da smo mi načelni kurs imali već čitav niz godina, ali da ga je naša praksa sporo prihvatala i da smo često bili ne samo spori nego i veoma nespretni u primeni adekvatnih sredstava i organizacionih oblika za ostvarivanje jednog takvog, načelno nesumnjivo ispravnog, kursa koji danas celokupna praksa razvijenog sveta potvrđuje.

Mislim da bi svako pojednostavlјivanje u oceni faktora koji su uticali na taj razvoj moglo biti veoma opasno za našu dalju efikasnost. Po mome mišljenju, mi se moramo latiti jedne iscrpne analize svih faktora od kojih zavisi naučno-tehnički progres u uslovima jedne zemlje sa 600 do 650 dolara nacionalnog dohotka po stanovniku i iz te analize izvući odgovarajuće zaključke. Inače, vrlo lako možemo doći u opasnost da svoje napore svedemo na neke sporedne, sekundarne puteve, sredstva i faktore, a da pustimo da nam na područjima od kojih pre svega zavisi napredak u toj oblasti vladaju inercija navike, konzervativna shvatanja i stihija zaostalosti.

Prema tome, ja ne negiram potrebu za državnim merama i zakonskim propisima u toj oblasti; naprotiv, smatram da su oni nužan sastavni deo cele akcije na tom području, ali sam duboko ubeden u to da će njihov domet biti mali ako ne budu ostvareni svi drugi uslovi i ako ne budu pokrenuti svi drugi društveni faktori od kojih prvenstveno zavisi progres; drugim rečima, domet državnih mera biće utoliko veći ukoliko dinamičnija bude akcija svih drugih društvenih faktora.

Sastavni deo takvih napora mora biti, po mome mišljenju, i kritička analiza svih izvora postojećih teškoća, prepreka i otpora u svim sferama društvenog života, to jest kako u društveno-političkim strukturama, odnosno u sistemu državnog i političkog upravljanja, tako i u oblasti proizvodnog i celokupnog društvenog rada, kao i u postojećoj organizaciji, odnosima i tendencijama u oblasti naučnoistraživačkog rada.

Naš vodeći naučni i politički stvaralački potencijal dužan je da izvrši takvu analizu, i to zajedničkim snagama i da podnese odgovarajuće predloge, zahteve i preporuke ne samo državnim organima nego svim odlučujućim faktorima našeg društva na svim nivoima.

Bez ikakvih pretenzija da ovom prilikom sâm ulazim u neku dublju analizu, jer je moje poznavanje te problematike svakako nedovoljno, želeo bih, ipak, da dam nekoliko ilustracija i komentara

kako bih objasnio polaznu tačku koju sam pokušao da formulišem u svom prethodnom izlaganju.

Ja, na primer, nemam nikakvih ideoloških predrasuda ili načelnih prigovora prema takvim merama o kojima je bilo reči, recimo, da Skupština donese odluku o utvrđivanju nekog tehnološkog minimuma za određene investicije ili slično, jer bi ona navodno predstavljala etatističku meru. Za mene je etatizam monopolističko raspolaganje viškom rada koje sputava razvoj socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, a ne sistem nužnih usmeravajućih koordinacionih mera države kao sastavnog dela samoupravno organizovanog društva. Drugim rečima, kada raspravljamo o tome da li su takve mere nužne ili nisu, onda o tome ne treba da raspravljamo sa gledišta da li je to etatizam ili nije etatizam, nego da li te mere mogu zaista uspešno i racionalno da doprinesu usmeravanju i koordiniranju napora našeg društva u pravcu postavljenih ciljeva, u ovom slučaju u pravcu bržeg naučno-tehničkog progressa u našoj zemlji.

Međutim, upravo sa tog gledišta ne bih ni precenjivao značaj i ulogu državnih mera i propisa. Oni su nužni, ali biće od stvarne koristi, odnosno daće rezultate, samo pod uslovom da deluju u međusobnoj povezanosti i zavisnosti sa drugim uslovima i faktorima društvene akcije. Mislim, naime, da samo uporedni razvoj svega onoga što se u modernoj teoriji naziva tehnostrukturem jednog društva, zatim struktura interesa ljudi u proizvodnji i u društvenom radu uopšte i sve neposrednije uključivanje nauke, obrazovanja i kulture u sve te procese mogu da »nose« naučno-tehnički progres — naravno, na bazi adekvatnog razvoja materijalnih snaga — a državne mere biće uspešne ako budu oslobadale puteve tim procesima i podsticale ih, a ne ako budu izraz subjektivističkog nasilja nad životom...

... Bio bih zbog toga vrlo odlučan realist u pogledu ocene dometa ove ili one državno-prinudne mere, a daleko veću pažnju bih posvetio razvoju, stimuliranju i usmeravanju interesa — bilo materijalnih ili moralnih — onih društvenih faktora od kojih naučno-tehnički progres pre svega zavisi, to jest samoupravnih preduzeća i njihovih asocijacija — što važi i za radne organizacije van privrede — kao i nosilaca naučnog i obrazovnog rada. Ako ti interesi budu pravilno usmeravani i podsticani, onda mora doći do bržeg tempa integrisanja društvenog rada sa naukom i obrazovanjem, i obrnuto, a to je, po mom mišljenju, najvažniji, štaviše,

verovatno odlučujući faktor u naučno-tehničkom progressu. Tek na toj osnovi organizatorske i usmeravajuće mere države, posebno u oblasti finansiranja i velikih tehničkih sistema, mogu dati svoje efekte. Drugim rečima, mi moramo imati pred očima realnu strukturu interesa u našem društvu koje se nalazi na određenom nivou svoga razvoja, koje ima određeni nacionalni dohodak po stanovniku, koje je samoupravno, mnogonacionalno itd. Duboko sam uveren da ta struktura nije suprotna potrebama bržeg naučno-tehničkog progressa, nego da je, naprotiv, najpovoljnije tlo za takav progres. Ali ceo sistem mera za podsticanje tog progressa mora se graditi vodeći računa o takvoj strukturi.

Ne smemo, naime, zaboraviti da je naša zemlja još privredno nedovoljno razvijena, sa relativno niskim nacionalnim dohotkom po stanovniku, i da zato često nema ne samo materijalne snage nego ni osećanja potrebe za onim tempom naučno-tehničkog progressa koji je danas svojstven najrazvijenijim zemljama. Zato se dešavalo, dešava se i još će se dešavati da naša praksa i jednu veoma racionalnu meru, koju donesemo zakonom, potkopamo i otežamo njenu realizaciju. U diskusiji su pominjane neke socijalističke zemlje u kojima država zakonskom prinudom forsira uslove koji bi trebalo da do maksimuma dovedu primenu moderne tehnologije. Međutim, uprkos takvim zakonima, stihijski se stvaraju zidovi nepremostivih društvenih prepreka koje stvara sama praksa. Takvi zidovi javljaju se i u nas. Ne stvara ih samo zaostala svest, još više ih stvara objektivna stvarnost, dostignuti stepen razvoja proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Zato te zidove ne treba uvek negativno ocenjivati. Oni dejstvuju i pozitivno kada se suprotstavljaju subjektivizmu koji ne vodi računa o realnim mogućnostima i o realnim strukturama interesa. Prema tome, nije uvek najbolji put ka uspehu lomiti takve otpore snagom državne prinude.

Uzmimo, na primer, naš elektroprivredni sistem. Nije problem u tome da li je nama na tom području potreban ili nije jedan tip velikog sistema. Nije spor u tome. Spor je, u stvari, u tome na kakvim ekonomskim odnosima treba da se zasniva jedan takav veliki sistem. Ako su u njemu ekonomski odnosi takvi da omogućavaju neracionalno prelivanje sredstava iz oblasti više produktivnog rada u oblast niže produktivnog rada, po cenu održavanja nisko produktivnog rada a ne njegovog prevazilaženja, onda takav veliki sistem ne samo da ne bi mogao da opstane u uslovima jednog samoupravnog društva u kome svaki radnik treba da ima kontrolu

nad viškom svoga rada nego bi postao ekonomski i društveno neracionalan. Moderni veliki sistemi — kao, uostalom, i ekonomski razvoj uopšte — zasnivaju se na »podređivanju« celokupnog razvitka najprogresivnijem delu društvenog rada, to jest sektorima sa najvišom produktivnošću društvenog rada, a ne obrnuto — na slabljenju visoko produktivnog rada radi održavanja nisko produktivnog rada. Naravno, mi u našem društvu ne možemo zasnivati međusobne ekonomske odnose na načelu da jači uništava slabijeg, ali ne smemo ni da državnom prinudom legalizujemo mogućnost da se neracionalno podržava nisko produktivan rad. Uostalom, svi znate da smo ranije imali jedinstven elektroprivredni sistem sa veoma centralizovanom organizacijom i veoma autoritativnim tehnološkim rukovodstvom. Međutim, taj sistem bio je ne samo u stalnoj krizi nego je pokazivao i krajnju neracionalnost upravo sa gledišta borbe za veću produktivnost rada. Mislim da je on upravo zbog toga i doživio neuspeh i da je morao da se reorganizuje. Prema tome, u našim uslovima je svaki korak dalje u razvoju velikog elektroprivrednog sistema zavisao od raščiscavanja ekonomskih odnosa u tom sistemu koje će stimulisati borbu za visoku produktivnost rada, za ekonomičnost, za rentabilne investicije itd., kao i za jaču integraciju elektroprivrednog sistema sa proizvodnjom i drugim područjima društvenog rada uopšte.

Eto zbog čega sam mišljenja — i pored toga što smatram državne usmeravajuće i organizatorske mere na području podsticanja naučno-tehničkog progressa veoma značajnim faktorom — da moramo tu celu problematiku gledati mnogo kompleksnije, u njenoj organskoj povezanosti sa celokupnim rastom našeg društva.

Po mome mišljenju, tu su od značaja naročito četiri momenta koje moramo oceniti sa dužnom pažnjom i na osnovu neophodne stručne analize da bismo mogli formulisati zadatke koji će biti i dovoljno realistični i dovoljno dalekovidni kako bismo povukli društvenu praksu što bržim tempom u pravcu postavljenih ciljeva.

Prvo, nema nikakve sumnje da je jedan od najvažnijih uslova bržeg naučno-tehničkog progressa u nas brži tempo integracije u svim oblastima društvenog rada. Naročito u toku poslednjih godina mi smo u tom pogledu svakako postigli ozbiljne rezultate i uspehe, ali imamo i starih i novih promašaja, naročito tamo gde ima suviše subjektivističkog konstruisanja koje ne vodi dovoljno računa o objektivnim ekonomskim i drugim zakonitostima našeg društva. Imam utisak da o integraciji još uvek više raspravljaju i donose

odluke naši državni, politički i drugi društveni organi i organizacije, a premalo inicijative u tom pravcu pokazuju naša praksa, privredne komore i druge asocijacije radnih organizacija, kao i sa tom praksom povezan naučnoistraživački potencijal. A subjektivne ideološke i političke preporuke o integraciji veoma često premalo vode računa o ekonomskim i drugim zakonitostima našeg društva. Zato se neretko događa da su pojedine integracije ili pojedini projekti integracija za koje se zalažu neki društveno-politički organi, u stvari, više »vreća krompira« koja se neće odrešiti samo ako bude vezana prinudom, to jest bilo državnim propisima bilo ideološkim i političkim pritiskom, a ne organski spoj i proces zasnovan na razvojnim potrebama same privrede. Drugim rečima, efikasnijem odvijanju integracije u našoj zemlji biće pružena veća pomoć ako naša nauka i stručna praksa budu intenzivno analizirale i otkrивale međusobnu zavisnost date materijalne baze našeg društva i njegove sposobnosti za koncentraciju proizvodnih sredstava i uvođenje moderne tehnike i tehnologije i, tako, ne odvajajući se od realnih uslova našeg društva, budu sposobne da ukazuju na puteve daljih kretanja i da ih podstiču.

Na kraju krajeva, svi znamo da proces tehnološke modernizacije naše privrede nije samo stvar novca i tehničkih rešenja. Jer nije reč samo o tome da li su jedna fabrika ili jedno poslovno udruženje sposobni da fizički uvedu i primene modernu tehnologiju, nego i o tome u kojoj meri oni tu modernu tehnologiju — imajući u vidu veličinu našeg unutrašnjeg tržišta i njegovu apsorpcionu sposobnost, perspektivu njegovog širenja, sadašnji stepen razvijenosti i povezanosti naše privrede sa inostranim tržištima i mogućnost plasmana na tim tržištima u narednom periodu — mogu racionalno primeniti i iskoristiti. Ako se o tome ne bi vodilo računa, moglo bi se desiti — a neretko se i dešava — da se proširivanjem kapaciteta bliže optimumu koji važi za visoko razvijene zemlje i uvođenjem modernije tehnologije smanjuje, umesto da se povećava, akumulacija tog preduzeća ili udruženja, odnosno da se stvori utisak da je moderna tehnika manje rentabilna od zastarele. Naravno, ako je to samo početno i privremeno stanje, to je verovatno često i normalno i bez većih posledica. Ali, ako je dugoročna računica pogrešna, onda štete mogu biti veoma velike.

Prema tome, kada govorimo o integraciji kao jednom od prvih uslova za ubrzani tempo naučno-tehničkog progressa u našoj zemlji, onda moramo imati u vidu da će naša nauka i stručna praksa

najbolje pomoći našoj privrednoj i društvenoj praksi ako budu intenzivno istraživale i otkrivale celokupni kompleks međusobnih zavisnosti mnogobrojnih faktora sadašnje strukture naše privrede i društvenog rada u celini, kao i njegove povezanosti i zavisnosti od svetske privrede, i ako, na toj osnovi, budu mogle da pruže našoj privrednoj i društvenoj praksi i našim društveno-političkim organima potrebne informacije i podsticaje za raščišćavanje problema koji se odnose na razrađivanje koncepcije dugoročnijeg razvoja proizvodnih snaga, njihovog razmeštaja i — ako smem tako reći — selekcije koja odgovara našim uslovima i optimalnim mogućnostima; zatim, za organizaciono i kadrovsko osposobljavanje naše privrede i društvenog rada uopšte da objektivnije i jasnije sagledaju svoj današnji i sutrašnji položaj i faktore od kojih su zavisni; da, na primer, naša privreda brže prelazi od takozvanog proizvodnog na takozvani marketing princip, da efikasno upotrebljava transferisanu tehniku i tehnologiju, licence i patente, da se uspešnije integriše sa potencijalom naučnog istraživanja u našoj zemlji i u inostranstvu i da efikasnije preduzima i koristi sve drugo što spada u sklop revolucionisanja proizvodnih snaga. Međutim, nadam se da neću suviše preterati ako izrazim svoj utisak, u nas se možda još uvek više diskutuje o mnogobrojnim ideološki i politički obojenim hipotezama koje napadaju ili brane društveno samoupravljanje i sa tim povezan sistem ekonomskih odnosa, kao i o takozvanom konfliktu između nauke i politike koji je, u stvari, samo spoljni oblik izrazito političkih konflikata, a premalo o tome kako doći do serije naučnoistraživačkih projekata koji su našem društvu potrebni u oblasti materijalne strukture naše privrede i društvenog rada u celini, kao i oblika međusobne zavisnosti svih faktora društvenog rada u oblasti naučno-tehničkog progressa, i to u uslovima samoupravljanja.

Time prelazim na drugi aspekt problematike koja je na današnjem dnevnom redu. Intenzivniji razvoj naučnoistraživačkih i obrazovanih potencijala, koji će biti sposobni da našem društvu daju sve veći obim naučne i stručne informacije i sve sposobnije kadrove za stručno rukovođenje, spada svakako u prioritetne zadatke i uslove u oblasti naučno-tehničkog progressa. Ali rezultati na tom području očigledno ne zavise samo od količine sredstava koja društvo može da odvoji za te svrhe, niti samo od naučne i stručne sposobnosti tog celokupnog potencijala. Savremena naučno-tehnička revolucija nastala je i mogla je nastati samo u

uslovima velike koncentracije, odnosno povećavanja obima sredstava za proizvodnju i za proširenu reprodukciju u proizvodnoj bazi i ogromne centralizacije kapitala u rukama velikih kompanija. Takav centralizovani kapital je ne samo sposoban da finansira obimna i skupa naučna istraživanja nego i da primeni njihove rezultate. A takva, rekao bih, kvalitetna centralizacija kapitala nije stvar i ne može biti stvar državne ili neke druge slične subjektivističke prinude, nego samo stvar organskog rasta proizvodnih snaga, a posebno produktivnosti rada.

Ako bi, na primer, jedna veoma zaostala zemlja državnom prinudom centralizovala celokupni društveni višak rada i uložila ga u jedan ili više privrednih objekata, ona bi time, u stvari, razorila bazu svoje privrede i razvoja proizvodnih snaga, koji pre svega zavisi od mogućnosti koje svaki čovek ima u borbi za veću produktivnost svoga rada. Drugim rečima, odlučujući faktor, u stvari, nije samo centralizacija kapitala sama po sebi, nego takav rast nivoa prosečne produktivnosti društvenog rada koji, time što stvara sve veću ukupnu količinu viška vrednosti, omogućava i sve veću centralizaciju kapitala. Takva je centralizacija organski proizvod privrednog razvoja, a ne isključivo ili pretežno državne ili privatno-sopstveničke prinude. Naravno, društveni odnosi u kojima se takvi procesi odvijaju su pitanje za sebe. Prema tome, optimalne rezultate daje samo ona centralizacija kapitala koja je, da tako kažem, organska funkcija rasta produktivnosti rada. I savremena naučno-tehnička revolucija pojavila se, u stvari, u jednoj epohi u kojoj su produktivnost rada i centralizacija kapitala postigle takav stepen, odnosno kvantitativni obim koji je omogućio i zahtevao kvalitativne promene u razvoju proizvodnih snaga, kao i u razvoju društveno-ekonomskih odnosa. Nije, prema tome, slučajno što su upravo zemlje koje su bile sposobne da postignu najveću masu na takav način centralizovanih sredstava bile najposobnije da pokrenu najintenzivnije i najraznovrsnije naučnoistraživačke poduhvate.

Sada se, međutim, u svetu, pa i u nas, pojavljuju publicisti i naučnici koji su skloni da u celom tom procesu vide zapravo samo jednu stranu. Na primer, u Evropi se veoma mnogo piše i govori o tome da je uzrok njenog zaostajanja u odnosu na SAD u tome što Evropa ima slabije menadžere, slabiji sistem obrazovanja, slabije razvijene naučnoistraživačke potencijale itd. U svim evropskim zemljama postavljaju se zahtevi za reformom svih tih područja

ljudskog rada i stvaranja, a neke zemlje su već i učinile ozbiljne korake u tom pravcu. Mislim da je ta kritika svakako opravdana, a i zahtevi za reformom. I mi ćemo morati energičnije da se latimo reforme svih tih područja rada, uprkos tome što smo još uvek suočeni sa veoma jakim otporima tradicionalizma i konzervativizma, koji su odraz našeg jučerašnjeg društva.

Međutim, jednostrano ocenjivanje svih tih faktora može naneti dosta štete. Nije Amerika išla brže od Evrope samo zbog toga, pa čak ni u prvom redu zbog toga, što je imala bolje menadžere, bolji sistem obrazovanja i bolje organizovan naučnoistraživački rad. Ona je išla ispred Evrope prvenstveno zbog toga što je iz raznoraznih istorijskih uzroka — o kojima bi se svakako moglo veoma opširno govoriti — bila u toku niza desetleća sposobnija i brža od Evrope u razvijanju produktivnosti rada, a time i u mogućnostima koncentracije sredstava za proizvodnju i centralizacije kapitala. Zbog toga je bila i sposobnija da izgradi dinamičnijeg menadžera i da razvija naučnoistraživački rad i obrazovni sistem koji su bili mnogo tešnje povezani sa praksom nego evropski. A to je, opet, povratno uticalo na podsticanje tehničkog progressa i borbe za višu produktivnost rada. Posebnu ulogu u svemu tome verovatno je odigrao i razvoj američke poljoprivrede koja nije bila opterećena — kao evropska — političkom snagom masovnog sitnoseljačkog gazdinstva.

Iz tih razloga sam veoma skeptičan prema nekim savremenim teorijama u Evropi koje idu za tim da je »brance« od ekonomske dominacije Amerike na taj način što u Americi vide samo konačne rezultate njenog dosadašnjeg razvitka, to jest oblike u kojima se ti rezultati danas pojavljuju i pokušavaju da te oblike prenesu u Evropu, odnosno traže da Evropa napravi to isto. Te teorije, na neki način, liče mi na nekadašnju Staljinovu teoriju »stići i prestići«.

Međutim, obim evropskog kapitala sposobnog za centralizaciju je objektivno manji od američkog, jer je i nivo produktivnosti rada niži. Tu je jedan od uzroka brzog i obimnog nadiranja američkog kapitala u Evropu, u njen, rekao bih, produkcijski vakuum. Ali samim tim američki kapital istovremeno postaje i sve uticajniji faktor centralizacije kapitala u Evropi, sa tendencijom da u toj centralizaciji postaje vodeća snaga. Prema tome, velika je iluzija misliti da Evropa prostim ponavljanjem istih procesa kakvi su se odigrali u Americi ili samo reformom sistema menadžerske organizacije, naučnog istraživanja, obrazovanja i preduzetničkog

upravljanja može da se oslobodi pritiska američkog kapitala i da postane ekonomski nezavisnija. Naprotiv, u sadašnjim uslovima celokupni naučnoistraživački i obrazovni potencijal Evrope sve više će služiti jačanju uloge američkog kapitala u Evropi. Prema tome, Evropa neće postati nezavisna od Amerike u ekonomskom pogledu time što će postati isto što i Amerika, niti time što će pokušavati da pobegne od američkog kapitala, jer u sadašnjoj situaciji ima vrlo malo izgleda da od njega pobegne, nego promenom društvene sadržine međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Drugim rečima, naučno-tehnička revolucija na svoj način takođe počinje da revolucioniše ekonomske i političke odnose među narodima. I u tome je, po svoj prilici, takođe jedan od uzroka rastućeg revolucionarnog i demokratskog nemira u zapadnoj Evropi, radikaliziranja velikih delova inteligencije itd.

Na sve to podsećam zato što imam utisak da se u diskusijama neretko zaboravlja da produktivnost rada nije samo podsticaj i cilj naučno-tehničkog progressa, nego i njegova realna baza i oblik u kome se on realizuje i u kome on proširuje mogućnosti centralizacije kapitala i doprinosi razvoju organizacije rada, integracije itd. Prema tome, da bismo u diskusijama o naučno-tehničkom progressu u nas imali realno tlo pod nogama, ne smemo zaboravljati da razvoj nauke i tehnike zavisi od koncentracije i centralizacije kapitala, a ta koncentracija i centralizacija od nivoa prosečne produktivnosti društvenog rada. Ali, i obrnuto, uspešan razvoj napora društva na podizanju produktivnosti rada, i sa njim povezana centralizacija kapitala i razvoj tehnike i tehnologije, zavise od naučno-tehničkog progressa kao odlučujućeg sastavnog dela tih napora. Zato, kako nauka, tako i stručna usmeravajuća i koordinatorska aktivnost društvenih organa moraju ići ispred prakse, kako bi joj pokazivali i otvarali puteve. Ali upravo zato da bi u tome postizali uspehe, one se ne smeju odvajati od prakse, jer bi ih to odvelo u subjektivističke konstrukcije, od kojih bi bilo više štete nego koristi. Razume se, centralizacija društvenog kapitala se u nas može odvijati samo samoupravnim integracijom, to jest u obliku samoupravnih asocijacija raznih vrsta, samoupravnih velikih tehničkih i poslovnih sistema i slično. Državna centralizacija će biti, verovatno, još uvek nužna samo toliko koliko će biti faktor uskladjivanja, usmeravanja i podsticanja.

Ja iz svega toga izvlačim dva zaključka. Prvo, moramo učiniti nove i intenzivnije napore za povezivanje nauke i prakse, odnosno

efikasno organizovanog naučnoistraživačkog potencijala i efikasno organizovane prakse. Tu nisu dovoljne samo preporuke i saradnja dvaju paralelnih sistema. Potrebna je i direktna međuzavisnost, integracija u samom procesu društvenog rada.

Mislim da je tu od odlučujuće važnosti sistem finansiranja naučnoistraživačkog rada. U tom pogledu stanje u nas je, po mome mišljenju, krajnje nezadovoljavajuće, i to ne samo i čak ne u prvom redu zbog nezadovoljavajuće materijalne baze, pa ni zbog toga što ne bismo imali koncepcije za moderno finansiranje nauke, nego u prvom redu zbog veoma sporog prevazilaženja određenih shvatanja i otpora u našem društvu koji imaju svoju bazu bilo u tradicionalizmu i konzervativizmu koji se drži starih oblika ili u tehnokratizmu i etatištkom birokratizmu. I jedna i druga shvatanja su prisutna u svim sferama našeg društvenog života, to jest kako u državoupravnim strukturama, tako i u našoj privrednoj i drugoj praksi, kao i kod dobrog dela naših naučnih i stručnih krugova i institucija. A sva su ta shvatanja oblik direktnog svesnog ili nesvesnog otpora ili bar odsutnosti ili slabosti inicijative da odlučnim i brzim koracima izvršimo dublje reforme u oblasti finansiranja nauke i obrazovanja.

Po mome mišljenju, mi moramo postojeći sistem — ako se danas uopšte može govoriti o tome da imamo neki sistem — što je moguće brže reformisati u tom pravcu da što više naučnoistraživačke aktivnosti i njenih projekata bude finansirano od strane privredne i društvene prakse, a ne u oblicima subjektivističke distribucije sredstava, bilo da je reč o budžetu i državnom odlučivanju, bilo o raznim fondovima koji se distribuiraju mimo društvene prakse.

Naravno, to ne znači da naše naučnoistraživačke institucije treba da zavise isključivo od sposobnosti ili nesposobnosti privrednih preduzeća i drugih radnih organizacija ili da je nepotrebno učešće centralizovanih društvenih fondova u finansiranju nauke. Potrebno je, u stvari, direktno povezati sva ta tri faktora u organsku međuzavisnost. Praksa treba da finansira naučnoistraživačku delatnost i projekte prema svojim dugoročnim razvojnim potrebama i da se — zajedno sa naučnoistraživačkim institucijama — u što većoj meri pojavljuje pred centralizovanim društvenim, privrednim i drugim fondovima kao nosilac projekata i kao učesnik u njihovom finansiranju. A centralizovani fondovi moraju biti dovoljno jaki da bi mogli učestvovati u tom finansiranju sa dovoljno visokim procentom, kako bi mogli buditi interes prakse, stimularati njenu inicijativu, usmeravati je i obezbeđivati potrebnu koordinaciju.

Samo tim putem možemo organski integrisati praksu, nauku i centralizovanu društvenu koordinaciju u uslovima samoupravljanja i osloboditi distribuciju društvenih sredstava namenjenih nauci subjektivizma, političkih ocena i promašaja. Ako budemo odlučni u toj polaznoj orijentaciji, onda ćemo na toj osnovi lakše naći rešenja i za finansiranje onih područja nauke koja se ne mogu dovoditi u neposrednu zavisnost od nosilaca prakse. Mislim tu na određena fundamentalna, dugoročna istraživanja, projekte i delatnosti koji zahtevaju posebne društvene napore i sredstva. Po mome mišljenju, intenzivniji napor da nademo adekvatna praktična i organizaciona rešenja za takve bazične međusobne odnose biće ujedno i najsnažniji podsticaj ne samo naučno-tehničkom progresu, nego i udruživanju napora i sredstava, to jest integraciji i u oblasti finansiranja nauke i u oblasti organizovanja samog naučnog potencijala, odnosno njegovog oslobodanja od preterane rascepanosti i nekoordiniranosti.

Drugi zaključak koji izvlačim iz svega toga je da moramo biti realni u oceni i sagledavanju naših sopstvenih mogućnosti. U naše doba svakako je podjednako provincijalistički govoriti o integraciji samo unutar republika kao i samo unutar Jugoslavije. Iz razloga o kojima sam pre govorio, savremena naučno-tehnička revolucija počinje da revolucionariše i ekonomske i druge odnose među narodima. U naše doba naučno-tehnički progres se svakako ne sastoji u tome što će svaka zemlja ponoviti ono isto što je učinila neka razvijenija zemlja, a da odnosi među narodima pri tom ostanu isti kao juče.

Niko više ne može računati s tim da će se u toku sledećih nekoliko desetleća osnovni problemi razvoja proizvodnih snaga i dalje moći rešavati samo unutar nacionalnih granica ili u relacijama nacionalni izvoz — nacionalni uvoz. Kada danas neki evropski naučnici i publicisti preporučuju Evropi, koja strahuje od prodora američkog kapitala i za svoju nezavisnost, da se tome odupre time što će učiniti isto što je učinila Amerika, ta preporuka na prvi pogled mnogima izgleda realna, s obzirom na relativno visoku razvijenost Evrope. Međutim, šta o tome mogu da kažu Afrika i Azija? S kojim tempom naučno-tehničkog progressa u takvim okolnostima mogu da računaju narodi tih kontinenata u svojim zemljama? S kakvim tempom razvitka proizvodnih snaga mogu oni da računaju bez uvoza stranog, odnosno na neki način internacionalizovanog kapitala? To znači da bezuslovno moramo računati s tim da će

savremena naučno-tehnička revolucija i na njoj zasnovan razvoj proizvodnih snaga ne samo revolucionisti mnoga shvatanja ljudi nego i celokupni sistem odnosa među narodima, a napose ekonomskih. Prema tome, nije reč toliko o realizaciji parole »stići i prestići« koliko o putevima i sredstvima ka višim oblicima integracije čovečanstva. Samo na tom putu jaz između razvijenih i nerazvijenih, pa ako hoćete i jaz između Amerike i Evrope, može biti istorijski prevaziđen.

Samim tim se, međutim, oštrije nego ikada ranije postavlja problem društveno-ekonomske sadržine međunarodnih odnosa. Integracija na osnovi društveno-ekonomskih odnosa kapitalizma, imperijalizma, hegemonizma, dominacije krupnih centara ekonomskog, političkog i kulturnog monopola itd. nužno dovodi do zaoštavanja niza suprotnosti u današnjem svetu. Otpor takvim tendencijama mora da raste. Sve više će se razvijati i svest o tome da opasnost za narode i njihovu nezavisnost nije u samom svetskom kretanju kapitala, nego u društvenim odnosima u kojima se taj proces odvija. U stvari, Evropi je američki kapital potreban, kao što joj je potrebna moderna tehnika i tehnologija. Međutim, društveni odnosi u Evropi čine da taj kapital istovremeno potčinjava Evropu i ugrožava njenu nezavisnost. Prema tome, očigledno je da naučno-tehnička revolucija stavlja na dnevni red čovečanstva veoma akutne probleme daljeg menjanja društvene strukture, to jest stavlja na dnevni red pitanje bržeg preobražavanja društvenih odnosa u pravcu socijalizma. Kao što su socijalističke revolucije i celokupni tok menjanja društvene strukture pod pritiskom razvoja proizvodnih snaga pripremali uslove za pojavu naučno-tehničke revolucije, tako sada, obrnuto, sama naučno-tehnička revolucija ubrzava sve revolucionarne procese u svetu i promene u društvenoj strukturi, pri čemu neprekidno proširuje područja zajedničkih interesa naroda i ljudi i otvara perspektive novih oblika integracije u današnjem svetu. Očigledno je, prema tome, da i borbu za ostvarivanje što većeg naučno-tehničkog progressa moramo posmatrati i kroz prizmu borbe za dalji društveni progres i pre svega za uspostavljanje i razvoj demokratskih i socijalističkih odnosa među narodima. U te procese mi smo se i dosad uključivali i moramo se još intenzivnije uključivati ubuduće.

To je, dakako, veoma dugoročan istorijski proces i postavlja se pitanje da li diskusije o takvoj temi imaju bilo kakvo praktično

značenje za konkretne probleme o kojima je reč na našem današnjem sastanku. Mislim da imaju.

Naime, očigledno je da tempo naučno-tehničkog progressa i ravnopravnosti proizvodnih snaga u našoj zemlji u veoma velikoj meri zavisi i od naše aktivnosti u međunarodnim odnosima, kako političke, tako i ekonomske, i od naše sposobnosti da se što intenzivnije uključujemo u sve oblike međunarodne kooperacije i integracije koji mogu doprineti bržim razvojnim kretanjima u našoj zemlji. Kroz tu prizmu ja posmatram i problem uvoza stranog kapitala, nezavisno od toga da li se taj uvoz pojavljuje kao kredit ili kao zajedničko ulaganje sa našim preduzećima. U poslednje vreme u nekim novinama i časopisima pojedinih socijalističkih zemalja pojavili su se kritičari naše prakse u tom pogledu koji nam govore kako je to opasno za socijalizam i nezavisnost, jer se mi zadužujemo, to jest uzimamo kredite i čak uvozimo privatni kapital, zatim, kako je apsurdno graditi socijalizam sa tuđim kapitalom i tome slično. A, u stvari, upravo su shvatanja tih kritičara ne samo apsurdna nego i istorijski reakcionarna. Osim toga, ona su i sasvim nemarksistička, iako se te preporuke daju u ime marksizma. Jer mi ne gradimo socijalizam tuđim nego svojim snagama i svojim radom, pa, prema tome, možemo i reprodukovati i isplatiti »tude kapitale«, što je normalno za svaku zdravu privredu. Zatim, očigledno je da će se u budućnosti cirkulacija kapitala u svetu sve više povećavati, da se mora povećavati i da će ona u velikoj meri ujedinjavati svet. A drugo, kao marksisti, vrlo dobro znamo da nisu mašine, tehnika i tehnologija — pa ni izvoz i uvoz kapitala sam po sebi — onaj faktor koji porobljava čoveka i radničku klasu i otima nezavisnost narodima, nego su to klasni odnosi, imperijalizam, hegemonizam, monopolizam itd., to jest društveni i ekonomski uslovi u kojima se vrši izvoz, odnosno uvoz kapitala. Prema tome, za nas je bitno da sva strana sredstva, ma otkuda dolazila i ma kakav bio njihov društveni karakter u zemlji iz koje ona dolaze, budu uključena u okvir društveno-ekonomskih odnosa koji vladaju u našoj zemlji, to jest socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa. Problem se, prema tome, sastoji isključivo u racionalnosti kooperacije, u odmeravanju obostranog interesa i u stepenu sposobnosti naše privrede i naše smisle da produktivno apsorbuje i reprodukuje ta sredstva. U tom smislu nijedan strani kapital u našoj zemlji ne može biti investiran i ne sme biti investiran na način koji bi uspostavljao kapitalističke odnose. Samim tim je ravnopravnost u odnosima

obežbeđena, a saradnja se odvija isključivo na terenu uzajamnih ekonomskih, proizvodnih, naučno-tehničkih, tržišnih i drugih interesa.

Postavlja se pitanje: da li inostrani kapital u takvim uslovima može da nađe dovoljno interesa da ulazi u kooperaciju sa našom privredom? Čisti rentijerski kapital možda i ne može. Međutim, kapital koji je usmeren na kooperaciju u proizvodnji ili na tržištu, kao i u raznim drugim oblicima obostrano korisnog ujedinjavanja, može da nađe materijalnu računicu za saradnju.

Razume se, ta orijentacija ne može za nas biti niti isključiva niti najvažnija. Mi se moramo uporno boriti za nastajanje i razvoj međunarodnih finansijskih centara zasnovanih na demokratskoj saradnji među narodima koji će biti sve sposobniji da grupišu međunarodne kapitale i da ih pod uslovima pune ravnopravnosti i nezavisnosti, a na bazi zdrave ekonomske računice, daju na raspolaganje zemljama kojima su kapitali za razvoj neophodni. I, razume se, najveći napor treba da posvetimo razvoju neposredne proizvodne, tržišne i bankarske kooperacije naših privrednih organizacija sa drugima, pri čemu moramo prevazići mnoga tradicionalna shvatanja koja našu privredu povezuju pretežno sa određenim delovima sveta i uključivati se u najnaprednije tokove svetskog ekonomskog razvitka.

Istakao sam sve te stvari zato što se bojim da bi naša analiza stanja, puteva i sredstava naučno-tehničkog progressa u našoj zemlji mogla biti jednostrana i da naše mogućnosti ne bi bile realno ocenjene ako ne bismo dovoljno vodili računa i o tim međunarodnim aspektima problema. Drugim rečima, ni u oblasti naučno-tehničkog progressa ne smemo voditi politiku nekakvog autarkizma.

Sledeći kompleks problema o kome moramo ne samo voditi računa nego mu posvetiti i najveći deo napora da bismo stvorili povoljnije uslove za razvoj naučno-tehničkog progressa čine naši proizvodni odnosi, društveno-ekonomski sistem, međusobna zavisnost socijalističkih samoupravnih odnosa i formi centralizacije akumulacije, organizacije rada, izgradnja modernog menadžerskog sistema koji odgovara odnosima samoupravnog socijalističkog društva, društveni položaj naučnoistraživačkih organizacija itd. Neki se uporno trude da nam dokažu kako je samoupravljanje smetnja modernoj tehnologiji i organizaciji rada zasnovanoj na modernoj tehnologiji. A sva naša dosadašnja praksa i postignuti

rezultati daju obrnute dokaze: u toku poslednjih petnaest godina mi smo, u stvari, bili u grupi zemalja koje su imale relativno najbrži tempo razvoja u svetu. Možda smo mogli imati i brži tempo, ali je i postignuti dovoljan dokaz da samoupravljanje nije prepreka, nego naprotiv, podsticaj bržem razvitku proizvodnih snaga.

Međutim, potpuno se slažem sa onim kritikama koje ukazuju na činjenicu da u našem postojećem samoupravnom sistemu ima niz prepreka koje sprečavaju da se u punoj meri oslobode unutrašnje snage naučno-tehničkog i proizvodnog progressa. Tu mislim pre svega na neizgrađeni sistem ekonomskih odnosa u uslovima samoupravljanja. Možemo reći da imamo koliko-toliko razrađene ekonomske odnose u samoj društvenoj bazi, unutar pojedinih radnih organizacija, mada ni tu ne možemo u celini biti zadovoljni postojećim stanjem stvari. Međutim, kada je reč o ekonomskim odnosima u kooperaciji, udruživanju, integraciji, velikim sistemima itd., tu su oblici međusobnih ekonomskih odnosa krajnje siromašni. I zato se nama neretko i događa da se u bazi stvaraju strukture interesa koje dejstvuju suprotno onome što inače izgleda jedino racionalno. Silom i prinudom, propisima tu se ne može postići mnogo ako u bazi nema interesa, a pogotovo ako je interes suprotan cilju takve prinude. Međutim, naše društvo može odgovarajućim merama da *utiče na oblikovanje i kompoziciju interesa u društvenoj bazi i na njihovo usmeravanje*. Mislim da upravo tim problemima treba sada da se bavimo u mnogo većoj meri ranije.

Prema tome, moramo voditi računa o strukturi interesa. Ali u isto vreme ne treba tu strukturu da tretiramo kao nešto neizmenljivo ili kao konflikt koji treba samo stihijski da se razrešava. Subjektivne progresivne snage socijalizma treba da utiču na tu strukturu i da podržavaju i jačaju u toj strukturi one interese i snage koje stvarno nose društveni progres. A sredstva tog uticaja su raznolika, od državno-regulativnih i ekonomsko-političkih do idejno-političkih i stručno-organizatorskih.

U nas se mnogo govori o tome da naša privredna praksa nema dovoljno smisla za naučno-tehnički progres, da u njoj vlada primitivizam i, uopšte, da u njoj nema razumevanja za nauku, odnosno za naučno-tehnički progres. Ne pada mi na pamet da poričem ili da umanjujem ulogu činjenice da u nas postoje i primitivizam i neshvatanje potreba za bržim naučno-tehničkim razvitkom itd. Pa ipak, ako oni postoje i gde postoje, oni su

uslovljeni nekim stanjem stvari u našem društvu, pa moramo zato pre svega delovati u pravcu izmene tog stanja, da bismo time delovali i na društvenu svest. Državne mere i propisi tu svakako mogu imati određenog efekta, ali ne sami za sebe, nego opet u povezanosti sa kompozicijom realnih interesa u društvenoj bazi koji treba da usneravaju ljude ka sve aktivnijim naporima u pravcu naučno-tehničkog progressa. Zato mi izgleda najvažnije da u punoj meri sagledamo šta sve treba učiniti da bismo oblikovali taj interes u društvenoj bazi i da bismo ga usmerili kroz mnogo raznovrsnije oblike socijalističkih i samoupravnih ekonomskih odnosa nego što su današnji. Pri tome mislim na takve samoupravne ekonomske odnose koji će podsticati i ubrzavati centralizaciju kapitala u najproduktivnijim oblicima, zatim integraciju nauke i društvenog rada, stvaranje velikih tehnoloških sistema, modernu kooperaciju i organizaciju rada, što slobodnije cirkulisanje društvenih sredstava i intenzivnu angažovanost na primeni naučno-tehničkih dostignuća u praksi. A tu je, po mome mišljenju, najbitnije shvatiti da se svi ti procesi ne mogu odvijati prostim administrativnim ujedinjavanjem ili fuzijama na bazi eksproprijacije dohotka u najproduktivnijim područjima društvenog rada radi njegovog mehaničkog prelivanja u niže produktivna područja, nego u organskom spajanju živog i minulog rada u samom procesu integrisanja društvenog rada. *Višak vrednosti u takvim odnosima treba ne samo da gubi karakter otudene vrednosti, nego i da postaje izvor i merilo međusobne zavisnosti, međusobne odgovornosti i međusobnih prava ljudi u zajedničkom društvenom radu.*

Po mome mišljenju, za rešavanje problema te vrste bile su veoma značajne diskusije u pretkongresnoj aktivnosti i na samom Devetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Te su diskusije unele mnogo više jasnoće u probleme ekonomskih odnosa, u proces centralizacije kapitala, integracije, stvaranja velikih poslovnih sistema, međusobne povezanosti proizvodnje, trgovine, finansijske aktivnosti itd... Mi, naravno, moramo podsticati centralizaciju društvenog kapitala ako želimo da ostvarimo brži ekonomski razvoj i da držimo korak sa razvojem moderne tehnike i tehnologije u svetu. Ali sve to moramo ostvarivati na bazi socijalističkih samoupravnih odnosa. Kao što su ti odnosi bili u samoj proizvodnoj bazi podsticaj bržem progresu, tako će oni biti podsticaj i za integraciju ako ih sistem ekonomskih odnosa bude stimulirao u tom pravcu.

U okviru te problematike vrlo značajno je pitanje ekonomskih odnosa u uslovima takozvanih zajedničkih ulaganja. Mi smo to pitanje načelno rešili zakonom o zajedničkim ulaganjima.¹ Lično sam potpuno uveren da je principijelna osnova tog zakona dobra i da na njoj moramo čvrsto ostati. Međutim, kada je reč o našoj praksi, tu ne samo da u razradi konkretnih oblika takvih odnosa nismo daleko stigli nego još uvek postoje i kolebanja da li smo principijelno na pravom putu. Ako se tu budemo kolebali, onda moramo biti načisto s tim da nam ostaju samo dve mogućnosti. Ili ćemo se vratiti na sistem državnosopstveničkih fondova, to jest eksproprijacije samoupravnih radnih kolektiva u korist subjektivističke distribucije sredstava proširene reprodukcije ili ćemo ostati na mnoštvu sitnih i u sebe zatvorenih radnih organizacija koje će u ekonomskom smislu svaka za sebe biti izolovana jedinica, kao i na rasparčanim fondovima društvenog kapitala. Integracija u takvim uslovima će, naravno, biti integracija na papiru, odnosno, umesto da bude moderni tehnološki organizam, biće samo — kao što sam napred rekao — »vreća krompira« koja se neće odrešiti samo ako bude vezana sredstvima državne ili političke prinude...

... Ne tvrdim da danas imamo takvo stanje, ali bismo ga mogli imati ako se u praksi ne budemo aktivnije založili za primenu onih načela u razvoju ekonomskih odnosa u samoupravnom društvu koja smo formulisali u zakonu o zajedničkim ulaganjima. A zaostajanje na tom pravcu već se pokazuje i u zaostajanju na nekim drugim područjima... Potrebama bržeg naučno-tehničkog i proizvodnog razvoja našeg društva svakako bi mnogo više odgovaralo da se ubrzaju procesi integrisanja između proizvodnje, trgovine, naučnoistraživačke delatnosti i drugih područja rada, procesi koji bi se oslanjali na unutrašnju centralizaciju sredstava u okviru takvih integracija. Mi već imamo neke početke takvih integracija u Jugoslaviji i, po mome mišljenju, oni pokazuju dobre rezultate, jer su po samoj prirodi stvari orijentisani na dugoročni razvoj proizvodnje i tržišta, a samim tim i na brži naučno-tehnički razvoj. Međutim, u današnjim uslovima banke su, koje nemaju mnogo takvih krupnih integracija kao partnere u svojoj delatnosti, još uvek pre svega orijentisane na masu usitnjenih preduzeća i na relativno

¹ Reč je o Zakonu o sredstvima radnih organizacija iz 1968. godine (»Službeni list SFRJ« 10. 68 — 205) i njegovim dopunama i izmenama. Ovaj zakon je prestao da važi 1973. godine.

kratkoročne računice u obrtanju kapitala, pa zato same po sebi nisu sposobne da našoj privredi pomognu da ostvari dovoljno brz tempo u savladivanju ekstenzivnosti i zaostalih oblika privredivanja...

... Po mome mišljenju, tu je i uzrok što se danas naše banke pojavljuju sa relativno veoma skromnim sredstvima u oblasti finansiranja naučnih istraživanja. Uveren sam da bi brže formiranje krupnih asocijacija proizvodnje, trgovine i privrede uopšte, oslonjenih na sopstvene interne banke kao finansijere zajedničkih razvojnih programa u oblasti proizvodnje i tržišta, a u saradnji sa poslovnim bankama, bilo mnogo ekspanzivniji oslonac naučno-tehničkom razvitku nego što je struktura naše privrede kakva izrasta iz karaktera postojećih nedovoljno razvijenih ekonomskih odnosa u bazi i naročito u oblasti integracije.

Prema tome, ili ćemo se vratiti na državnosopstveničke fondove, ili ćemo sitne i razdobljene kapitale začauriti u mnoštvu malih radnih organizacija, ili ćemo, pak, svima onima koji zajednički koncentrišu sredstva proširene reprodukcije omogućiti da učestvuju u plodovima tog zajednički uloženog kapitala. Na taj način radni čovek i radni kolektiv bi ne samo zadržali punu kontrolu nad kretanjem svog dohotka nego bi se u isto vreme stvorile unutrašnje organske veze između radnih kolektiva, kao i nove konstelacije zajedničkih interesa, koji će ih neprekidno usmeravati ka modernim oblicima privredne organizacije i udruživanja, ka modernijoj tehnici i tehnologiji koja može biti primenjena samo u krupnim poslovnim sistemima i na osnovu zajedničkog proizvodnog i tržišnog istraživanja, što će ih ujedno usmeravati i ka sve intenzivnijem naučno-tehničkom progresu. Na tom području nas očekuju najznačajniji zadaci u narednom periodu koji su od velike važnosti za celokupni razvoj našeg društva, a posebno za naučno-tehnički progres u našoj zemlji.

Načelna polazna tačka u svemu tome mora biti, po mome mišljenju, izgradnja takvog sistema ekonomskih odnosa i odgovarajuća sredstva i organizacioni oblici koji će omogućiti slobodnije cirkulisanje društvenog kapitala na osnovi samoupravnog prava svakog radnog kolektiva da raspolaže svojim dohotkom i da ga ulaže pod istim uslovima bilo u svoje bilo u drugo preduzeće ili u drugu društvenu delatnost ako ocenjuje da će mu takvo ulaganje doneti maksimalni rezultat u razvijanju produktivnosti njegovog rada i sticanju dohotka. Razume se da se ti procesi ne mogu vršiti stihijski, nego da treba da budu podržani i usmeravani kako od

strane nauke i sposobnih stručnih službi, tako i od strane državnih organa, odnosno njihovom politikom, ekonomskim merama i propisima, društvenim planom, sistemskim rešenjima itd. Sve to treba da obezbedi da se svi ti procesi odigravaju isključivo u sferi proširene reprodukcije, a ne da se deformišu u neku vrstu »rentijerstva«.

U današnjoj diskusiji bilo je reči i o teškoćama integracije elektroprivrede, industrije nafte, o tendencijama ka regionalnoj a ne opštejugoslovenskoj integraciji itd. Imam utisak da mi o svim tim stvarima isuviše govorimo na takav način kao da se moramo međusobno ubedivati da je integracija dobra stvar i da država treba da preduzme mere da do nje dođe, jer to zahteva moderna tehnologija. Međutim, mi ćemo mnogo lakše sagledati te probleme i doprineti tome da se prepreke odstranjuju time što ćemo se bliže pozabaviti strukturom ekonomskih i drugih interesa koji se pojavljuju u vezi sa procesima integracije i nastojati da tu strukturu uskladimo sa tehnologijom. Sasvim je jasno da niko neće ući u integraciju samo na osnovu ubedivanja da tehnologija to zahteva — jer takvo ubedivanje može biti veoma subjektivističko — ako i ekonomski, proizvodni, razvojni, socijalni i drugi interesi ne budu došli do punog izražaja u takvoj integraciji. Upravo zato se nama i raspadaju one integracije u kojima se dešava da se dohodak iz više produktivnih organizacija mehanički preliva u nisko produktivne samo da bi se pokrivali gubici, umesto da se ti odnosi zasnivaju na jasno raščišćenim međusobnim ekonomskim odgovornostima ... Prema tome, i u našoj konkretnoj ekonomskoj politici treba mnogo štošta uskladiti i usmeriti ka određenim ciljevima da bi se postigli odgovarajući rezultati.

I najzad, bojim se da u našim diskusijama nije uvek dovoljno vođeno računa o činjenici da smo mi mnogonacionalna zemlja, da to takođe utiče na karakter odnosa, puteva i sredstava u razvitku proizvodnih snaga i naučno-tehničkog progressa, a napose u oblasti integracije. Neću ponavljati već poznate činjenice da nema nikakvog socijalističkog ni demokratskog ni humanističkog progressa bez demokratskih i ravnopravnih odnosa među narodima i da se svaka supranacionalna prinuda nad narodom — uključujući tu i ekonomsku — mora pretvoriti u nasilje nad društvom i društvenim progresom. Prema tome, ako govorimo o merama integracije u našem društvu — o bilo kojim integracijama da je reč — moramo računati sa tim da će biti uspešni samo oni oblici međunacionalne

integracije koji će biti zajednički svim narodima, odnosno koji neće biti u suprotnosti sa stvarnim, objektivno datim nacionalnim interesom. A kada govorim o nacionalnom interesu, tu mislim, uglavnom, samo na jednu stvar, naime na to da viškom rada nacija raspolaže samostalno u okviru svojih odgovornosti prema jednakinjama i interesima drugih naroda. To je uslov nesmetanog razvoja nacionalne civilizacije i kulture, odnosno celokupne nacionalne nadgradnje, a time i jedina moguća polazna tačka za integrisanje jedne nacije u sisteme zajedničkih međunarodnih interesa. U suštini o tome je reč i kada se govori o integracijama unutar Jugoslavije.

Potpuno sam saglasan sa tim da se u ime takozvanog nacionalnog interesa pojavljuje i uskogrudni i čak reakcionarni nacionalizam kao izraz društvenog konzervativizma. Međutim, takav nacionalizam nanosi štetu pre svega sopstvenoj naciji. Nijedna nacija se danas ne može zatvarati u sebe a da se ne nađe na repu savremenog napretka, što pogotovo važi za male nacije. U tom smislu ja bih ponovio da provincijalizam nije samo zatvaranje u sebe pojedinih naših naroda u okviru naših republika nego da je provincijalizam i shvatanje da se integracioni procesi danas mogu zaustaviti na granicama Jugoslavije. Zbog toga sam duboko uveren da nisu potrebne nikakve prisilne državne mere da bi se iznudila unutrašnja integracija, nego da će sama pravilno postavljena i orijentisana borba za naučno-tehnički progres i za adekvatniji razvoj proizvodnih snaga neprekidno jačati one progresivne tendencije u privrednom i kulturnom životu svih naših naroda koje će stimulirati integraciju. No upravo zbog tih razloga je i potrebno da ekonomski odnosi u svim oblicima naše unutrašnje integracije budu uvek lišeni svakog hegemonizma i svakog ekonomskog nasilja jednog naroda nad drugim ili velikodržavnog nasilja nad svima...

... Prema tome, mi možemo računati na toliko više uspeha koliko više budemo vodili računa o objektivnim zakonitostima koje proizlaze iz takve strukture naše jugoslovenske socijalističke zajednice. Po inome mišljenju, isto toliko jednostrano je automatski osuđivati regionalne integracije kao što je jednostrano automatski odobravati opštejugoslovenske integracije. I jedne i druge mogu donositi koristi, a i jedne i druge mogu biti ograničavajućeg karaktera. Ne bih se u okviru ove diskusije upuštao u podrobniju analizu problema te vrste. Želeo bih samo da istaknem da mi se čini da je glavni put za prevladavanje raznih deformacija na tom

području pre svega u prevladavanju jugoslovenskog regionalizma i naše autarkičnosti uopšte. Jer regionalni ili republički autarkizam savladaćemo u onoj meri u kojoj cela Jugoslavija bude sve sposobnija za adekvatno uključivanje u savremene svetske tokove. Sve dok budemo unutrašnju jugoslovensku integraciju shvatili samo kao nekakvu vremenski zatvorenu predstepenicu široj integraciji u svetu, mi ćemo se tu ne samo sretati sa svakojakim otporima nego ćemo i u rešavanju tih problema i ekonomski i politički neprekidno zaostajati. I, što je naročito važno, zaostajaćemo upravo u oblasti naučno-tehničkog progressa, a time i u razvitku proizvodnih snaga uopšte.

Na Devetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije dosta smo rekli u pogledu razvoja naše društvene strukture. Po mome mišljenju, konkretnim koracima u ostvarivanju tih zadataka i to na celom frontu našeg društvenog razvoja, mi ćemo istovremeno stvoriti i uslove za brži naučno-tehnički progres u našoj zemlji. A to znači da su to zadaci koji obavezuju sve nas, kako ljude u radnim organizacijama i u institucijama naučnoistraživačkog rada, tako i naše društvene organe i organizacije. Ponavljam, izgleda mi da je samo u jasnom sagledavanju tog celokupnog kompleksa zadataka garancija za uspeh. Naravno, ne treba bežati pri tome ni od administrativnih mera i drugih organizovanih akcija države, ali bilo bi veoma pogrešno ako bismo od njih očekivali više rezultata nego što ih one mogu dati. Kao što sam već ranije istakao, rešenje je u organskoj međusobnoj zavisnosti i povezanosti pre svega triju faktora: zainteresovane društvene prakse, nauke povezane sa praksom i, na zajedničkim interesima tih dvaju faktora zasnovane, društvene koordinativne i usmeravajuće akcije, za koju treba punu odgovornost da snose vodeći državni i drugi društveni organi.

Svakako, sada je veoma važno da se i na odgovarajući način naše društvo organizuje za takve zadatke. U diskusiji je iznet predlog da bi trebalo da imamo neki stalni forum na nivou Federacije gde bi se svi ti problemi kompleksno razmatrali, kako ne bismo dolazili u situaciju da naučnici prebacuju političarima da samoupravljanje nema smisla bez naučno-tehničke revolucije, a političari naučnicima da naučno-tehnička revolucija ne može da se razvija bez samoupravljanja. A, u stvari, niti su odgovorni politički ljudi u našoj zemlji slepi za naučno-tehničku revoluciju, niti naučnici za ulogu samoupravljanja u tom procesu. Postoje, međutim, određeni nesporazumi i razmimoilaženja oko toga kakvih se

puteva i sredstava treba latiti i kakve su naše realne mogućnosti u datim uslovima. Sav stvaralački potencijal našeg društva treba sada da uloži maksimalne napore da se otvoreni problemi korak po korak identifikuju i raščlambavaju i da se preduzimaju praktične mere za ostvarivanje postavljenih ciljeva. Mislim da bi u tom smislu jedan takav organ u Federaciji, kakav je ovde predložen, mogao da odigra pozitivnu ulogu. Razume se, takav organ ne treba da bude diskusioni klub. Po mome mišljenju, takav organ trebalo bi da se zasniva na reformisanom sistemu finansiranja naučnoistraživačkog rada, o čemu sam napred govorio, to jest uz učešće nauke, prakse i države. S tog gledišta trebalo bi proučiti da li i u kojoj meri postojeći savezni organi — a isto tako i republički — koji se bave tom problematikom treba da budu reorganizovani i uskladeni sa zadacima koji iziskuju naš napor na integrisanju nauke, prakse i koordinirajuće i usmeravajuće akcije državnih organa. Mislim tu na Savezni savet za koordinaciju naučnih delatnosti, na Komitet Saveznog izvršnog veća za pitanja tehnike i tehnologije, na ulogu privrednih komora i drugih udruženja društvenog rada itd., kao i na način sakupljanja i distribucije finansijskih sredstava kojima raspolazu Federacija ili republike u oblasti podsticanja naučno-tehničkog progressa u Jugoslaviji. Iz tih razloga takođe mislim da bi se izučavanja i rešavanja ovih problema, o kojima danas ovde diskutujemo, trebalo neodložno da late i drugi odgovorni državni organi, naše privredne organizacije, asocijacije i komore, kao i druga područja društvenog rada i naši naučni centri.

Edvard Kardelj: »Radnička klasa, samoupravljanje i naučno-tehnički progress«, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka — edicija »Politička misao i praksa«, Beograd, 1969; str 82—113.

RASKRŠĆA U RAZVITKU NAŠEG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA

Rasprava *Raskršća u razvitku našeg socijalističkog društva* predstavlja dopunjeno izlaganje Edvarda Kardelja na proširenoj sednici Sekretarijata CK Saveza komunista Slovenije, 26. avgusta 1969. godine, u Ljubljani.

Izlaganje je održano povodom takozvane »cestne afere«, odnosno spora oko puteva koji je nastao posle sednice SIV-a od 16—17. jula 1969. godine, na kojoj je razmatran predlog Međunarodne banke za četvrtu tranšu kredita za modernizaciju puteva i odlučeno da se Međunarodnoj banci predlože za kreditiranje — od sedam predloga republika — putevi: Beograd—Novi Sad, Sarajevo—Zenica, Peć—Pristina—Niš i Bar—Ulcinj. Izvršno veće SR Slovenije, pošto nije prihvaćen njegov predlog za kreditiranje dve deonice na međunarodnom putu Šentilj—Nova Gorica, izdalo je saopštenje u kome se, pored ostalog, ističe da je na ranijim sednicama SIV-a bilo dogovoreno da se Međunarodnoj banci ravnopravno predloži svih sedam projekata. Posle toga pojavile su se u SR Sloveniji određene forme političkog pritiska da SIV preispita svoju odluku. Na bazi toga došlo je do reakcije u drugim delovima Jugoslavije i do predloga da nastalu situaciju razmotri Izvršni biro Predsedništva SKJ.

Na sednici Izvršnog biroa od 7. avgusta 1969. godine osuđeni su oblici političkog pritiska koji su se pojavili u SR Sloveniji i naglašeno je da se takvim metodima problemi ne mogu rešavati.

Inače, izlaganje Edvarda Kardelja na proširenoj sednici Sekretarijata CK Saveza komunista Slovenije prihvaćeno je kao platforma za dalju akciju.

I ULOGA I ODGOVORNOST KOMUNISTA U RAZVOJU JUGOSLAVIJE KAO SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE ZAJEDNICE RAVNOPRAVNIH NARODA

Hteo bih da govorim sasvim otvoreno i kritički o mnogim utiscima i mišljenjima koje sam stekao prateći diskusiju i u razgovorima o sadašnjim političkim prilikama i atmosferi u Sloveniji u vezi sa poznatim proteklim događajima. Pri tome želim na samom početku istaći da mi se čini da je drugarsko, ali ujedno i otvoreno i kritičko ocenjivanje stvari i postupaka ljudi ne samo uslov da se određena nerešena pitanja raščiste, već i najvažniji izvor snage našeg revolucionarnog pokreta i njegove sposobnosti za istrajniju i radikalniju društvenu akciju.

Kritička i drugarska neposrednost, iako ponekad izgleda gruba, među komunistima je mnogo bolja od ugladene diplomatije, za koju čovek nikada ne zna šta se iza nje krije. Ako dolazi do kritike i oštrih reči, to je obično simptom težine jednog problema ili ozbiljnosti i dubine određenog konflikta. Oštrinu kritike u slučaju o kome je reč izazvala je i oštrina političkog pritiska iz Slovenije. Prema tome, besmisleno je hvatati se za reči — ko je šta rekao, kako je formulisao ovu ili onu rečenicu — treba se konfrontirati sa *suštinom reakcije* i upitati zašto je nastala i koje društvene realnosti izražava. Za društvenog radnika koji nije u privilegovanom položaju da može samo tumačiti događaj, nego mora o njemu odlučivati, usmeravati akciju, nema većeg greha od toga da ne računa s realnošću, odnosno da je ne shvata. U političkoj praksi treba znati predvideti ne samo kakav može da bude početak nego i koje su

realne alternative kraja. Da naša Komunistička partija nije bila isto toliko realistična koliko je bila revolucionarna, ona ne bi ostvarila svoju revolucionarnu ulogu onako kako se to do sada osvedočilo.

Argument o »neinformisanosti« Izvršnog biroa Predsedništva SKJ obično se upotrebljava kada se želi izbeći jasan odgovor. I ako prihvatimo stanovište da možda neko nije bio dovoljno upoznat sa tokom samog spora o putevima — ja, na primer, zaista nisam bio informisan o njemu — treba biti svestan da kritika nije nastala zbog samog tog spora, nego zbog političkih oblika koje je on dobio. Akcija oko puta dala je sama po sebi veoma drastičnu informaciju o mnogo čemu — svakome ko zna politički da misli. Stoga bih pre prihvatio ocenu da mnogi slovenački komunisti i građani nisu bili informisani — da ne kažem da su bili dezinformisani — a ne Izvršni biro Predsedništva SKJ.

Moram reći da u dobroj meri prihvatam prebacivanja da Izvršni biro nije bio podjednako odlučan u slučajevima sličnih pritisaka u *drugim republikama*. No, ne mogu se složiti sa tumačenjem da je u pitanju nekakav poseban odnos prema Sloveniji.

Zaista smo poslednjih godina svedoci rastućeg talasa raznih pritisaka. Nije sve negativno u takvom kretanju, već je to dobrim delom i nužan izraz demokratizacije našeg društva. Većina tih pritisaka bila je neko vreme u okvirima našeg političkog sistema ili bar u određenim granicama tolerancije. To je i glavni razlog što Izvršni biro ili Predsedništvo SKJ još ranije nisu zauzeli jasan stav prema tim pojavama. Ali, pojačavanje pritisaka počelo je sve ozbiljnije da ometa i čak deformiše rad odgovornih organa našeg društva. Problem postaje tim ozbiljniji što se na pritiske parcijalnih interesa, koji nastaju u samoj strukturi našeg socijalističkog društva i koji su u tom smislu zapravo izraz njegovih unutrašnjih zakonitosti, nadovezuju i takve političke tendencije koje sve otvorenije pokušavaju da iznude promene u našem društvenom i političkom sistemu u antisocijalističkom, antisamoupravnom i antidemokratskom smislu. Na taj način pojačavanje pritisaka dobilo je novi kvalitet koji je morao uznemiriti sve istinski progresivne i demokratske snage našeg društva. Jer, ako naš samoupravni i demokratski sistem ne bi znao sam da se brani od pritisaka koji ga onesposobljavaju i dezintegrišu, on bi bio osuđen na neizbežan poraz.

I upravo na te konsekvence je upozorila kampanja oko puteva u Sloveniji: u izvesnom smislu to je bila ona kap koja je prelila čašu.

Stoga se nikako ne mogu složiti sa tvrdnjom da je kritika Izvršnog biroa upućena posebno i samo Sloveniji, a ne pojavi kao takvoj.

U prošlosti je Savez komunista uvek imao kritički odnos prema zbivanjima, pa i prema ljudima i njihovim postupcima. Smatram da bi bila slabost kada bi pod izgovorom »demokratije« takav kritički odnos oslabio i kada bismo namerno počeli da izbegavamo otvorene razgovore i neposredne kritike. Povodom takvih kritika — čak i kada nisu prijatne i kada ih ne možemo u potpunosti prihvatiti — ipak se pre svega treba ponovo upitati šta ih je izazvalo, gde je pravi izvor konflikata, a ne zadržavati se na tumačenju oblika i metoda kritike.

Nema krize poverenja između starih i mladih

Sve ovo navodim naročito zbog toga što se ne mogu složiti s nekim veoma paušalnim »objašnjenjima« nepostojanja jedinstva pogleda na spor oko puteva među samim slovenačkim komunistima. Na primer, ne mogu prihvatiti mišljenje da se u sadašnjem trenutku u Savezu komunista pojavljuje nekakva kriza poverenja između mladih i starijih. Smatram, naime, da je u svemu tome prisutno pre svega kolebanje u pogledu osnovnog kursa društvenog i političkog razvoja i u pogledu njegovih nosilaca i sredstava. A takva kolebanja nastaju ili se produbljuju u onim istorijskim trenucima koji najčešće predstavljaju određenu prekretnicu ili raskršće u razvoju društva. Revolucionarne snage savremenog sveta, a naročito našeg društva, postavljene su pred niz dilema i raskršća jer se upravo danas nalaze pred izvanredno značajnom istorijskom prekretnicom i kod nas, a i u razvoju svetskog socijalizma. U takvim prilikama uspeh revolucionarnih snaga socijalizma zavisi isključivo od toga koliko će biti sposobne da pruže jasan i pravi odgovor na postojeće dileme i da odluče kojim putem krenuti napred. Prema tome, zaista nije u pitanju nekakvo »a priori« generacijsko poverenje ili nepoverenje, nego odnos ljudi prema stvarima, to jest poverenje u odlučivanje, poverenje u to da će nas određena, a ne neka druga, odluka odvesti korak napred u društvenom napretku socijalizma. A pošto nema nepogrešivih ljudi, očevidno ne može biti ni apriornog poverenja u individualne odluke ljudi niti u određenu grupu nosilaca političkog odlučivanja, dakle, niti u »stare« niti u »mlade«. Na kraju krajeva, upravo to je bila najdublja sadržina borbe jugoslovenskih komunista za demokrati-

zaciju Saveza komunista i celokupnog našeg društva, a i danas je to pravi smisao svake borbe za demokratiju.

Svi znamo da u vezi sa odlučivanjem o problemima i dilemama postoje razlike i kolebanja i u starijim i u mladim generacijama. Daleko sam, naravno, od toga da negiram uticaj koji generacijske karakteristike imaju na odlučivanje, ali ipak smatram da su konflikti koji nastaju na generacijskoj osnovi više spoljašnji vid društvenog kretanja nego njegova suština. Rekao bih čak da su oni više jedan od idejnih mehanizama u kojima se čovekova društvena svest bori da dođe do istine, odgovora i odluke kako bi se adaptirala promenama u društvenoj, materijalnoj i socijalnoj bazi i kako bi se stvaralački i kulturno izrazila — nego što su nekakva pojava koja koči istoriju čovečanstva.

Zbog toga veoma sumnjam da bi nam konstatacija o tobožnjoj krizi poverenja između starih i mladih na prelomnoj tački pred novom fazom razvoja socijalizma mogla nešto doprineti prilikom traženja realnih odgovora na pitanja koja nam postavljaju objektivne protivrečnosti, dileme i raskršća u razvoju savremenog socijalizma, tim više što su takve krize većiti pratilac istorije i karakteristika svih društava.

Slično je i sa tvrdnjem, koje su neki učesnici u diskusiji često naglašavali, da je tobože reč o pitanju demokratije i o nesuglasici između onih koji su za intenzivniji napor u pravcu dalje demokratizacije našeg društva i onih koji taj napor potcenjuju. I sam smatram da tu ima takvih nesuglasica, pa čak i konfliktata, i da se antidemokratskim pritiscima moramo veoma odlučno odupreti. Upravo je Savez komunista do sada razbijao veoma teške prepreke na putu razvoja demokratskog političkog sistema socijalističkog društva, a i ubuduće će morati istrajati u toj borbi.

No, to je samo jedna strana medalje. Naime, demokratska nastojanja sama po sebi još ne daju nikakav odgovor na aktuelna društvena pitanja. Za demokratske odnose se borimo radi toga da bismo lakše i brže došli do tih odgovora, a njih ne daje demokratija kao oblik sam po sebi, nego ljudi koji žive u demokratskim društvenim odnosima, to jest odnos moći društvenih snaga koji odlučuje o rezultatima demokratije.

Drugim rečima, demokratija je način razrešavanja društvenih protivrečnosti i konfliktnih situacija. Ako su protivrečnosti preoštne i ako su konfliktna situacija suviše snažne, tada dolazi do takvog odnosa moći društvenih snaga u kome demokratija zapada u krizu.

Istorija u nas i svuda u svetu daje za to i suviše primera i dokaza. Kada to ne bi bilo tako, ljudi bi već hiljadama godina živeli samo u demokratiji.

Zbog toga su drugovi koji smatraju da je suština konflikta u odnosu prema demokratiji samo delimično u pravu. U pravu su samo utoliko što je i taj izvor konflikata živ, ali nije jedini, a pogotovo daleko je od toga da bude glavni. Glavni izvor konflikata su protivrečnosti i suprotnosti u klasnoj strukturi našeg društva.

Konfliktne situacije i uloga komunista

Mi komunisti nismo samo braniooci demokratskog razrešavanja protivrečnosti i suprotnosti, nego smo i stranka u konfliktu. Položaj Saveza komunista u društvu je u tom pogledu i sam po sebi protivrečan kao što je bio protivrečan položaj revolucionarnih avangardi u svim revolucijama. Smisao vodeće uloge Saveza komunista u društvu je u *revolucionarnom* karakteru te uloge, to jest u tome da kao revolucionarna avangarda radničke klase i kao glavni nosilac njene povezanosti sa drugim radnim slojevima bude sposoban da organizuje borbu za takav odnos snaga u strukturi društva u kome će biti obezbeđena vodeća uloga klasnih, ekonomskih, političkih i drugih interesa te klase i tih radnih slojeva u usmeravanju društva. Iz toga proizlazi da borba komunista za demokratiju ne može biti nešto odvojeno od takve revolucionarne uloge Saveza komunista u društvu. Da pojednostavnim dilemu: komunisti bi upregli kola ispred konja ako bi zaboravili da u nas borba za demokratiju može da bude uspešna samo u onoj meri u kojoj ta borba istovremeno jača njenu revolucionarnu, radničko-klasnu, socijalističku i samoupravnu sadržinu. Odrekli bismo se revolucije kada to ne bismo shvatili.

U tome se u načelu i na rečima svi slažemo. Ali u svakidašnjoj političkoj praksi, u postupcima i reakcijama nastaju ozbiljna kolebanja. Svakako da ni jedan istinski komunist i revolucionar neće usvojiti tezu da je potrebno prihvatiti nekakav političko-pluralistički sistem po cenu odricanja od revolucije, po cenu predavanja vlasti ideološkim i političkim snagama starog društva ili državnosopstveničkog birokratizma i tehnokratizma. No, sporovi i kolebanja nastaju kada se pitamo da li naša demokratija sme u tim snagama da otvara put, predstavljaju li takve snage ozbiljan društveni problem i gde su demarkacione linije koje treba da odrede

šta je demokratska borba mišljenja sa socijalističkih pozicija, a šta je antisocijalistička akcija.

Naravno, niko u tom pogledu ne može nepogrešivo postavljati demarkacione linije. Vrlo se lako može dogoditi da se u raznim društvenim protivrečnostima i preokretima subjektivno najiskreniji branilac razvoja socijalističke demokratije nađe u borbi sa antisocijalističkim pritiscima na staljinističko-konzervativnim pozicijama, ili da se subjektivno dosledan socijalistički revolucionar u borbi sa staljinističko-konzervativnim ili drugim sličnim pritiscima nađe na pozicijama liberalističkog formalizma. Ne postoje nikakvi recepti za nepogrešivost. Pa ipak, od sposobnosti i stvarne političke moći vodećih progresivnih socijalističkih snaga — a to znači i od njihove sposobnosti da se neprekidno koriguju počevši od stečenih iskustava — zavisi hoće li takva kolebanja biti veća ili manja, da li će konflikti biti više ili manje oštri i hoće li društvo doživljavati veće ili manje potrebe, da li će uslovi za razvoj socijalističkih i demokratskih odnosa u društvu biti povoljniji ili manje povoljni.

Prema tome, bitka za socijalističku demokratiju potrebna nam je kako bismo u svakodnevnoj demokratskoj borbi mišljenja istovremeno proveravali odnos društvenih snaga i oslobadali najneposrednije puteve ka neprekidnom oblikovanju i preoblikovanju takvih vodećih progresivnih snaga socijalizma. No, potrebna nam je takva demokratija u kojoj će biti bezuslovno obezbeđena vodeća uloga interesa radničke klase, što danas znači osobito sledeće: neometan razvoj samoupravljanja koji treba da obezbedi radnom čoveku maksimalne mogućnosti da kontroliše i da raspolaže uslovima, sredstvima i plodovima svog rada; i drugo, obezbeđivanje uslova da i Savez komunista, Socijalistički savez i druge društvene organizacije, a i rukovodeći društveni i samoupravni organi budu u ostvarivanju toga cilja pod uticajem pre svega onih radnih slojeva koji su i u našem društvu najviše pogodeni zbog ekonomske i socijalne nejednakosti, to jest osnovnih slojeva radničke klase.

To uopšte ne znači da mi treba da učvršćujemo nekakvu iluziju o jednakosti ili da prihvatamo »uravnilovku« kao oblik ekonomskih odnosa. No, moramo biti svesni da su pre svega društveni, ekonomski, politički i kulturni interesi, a i potrebe tih slojeva ona pokretačka snaga koja neprekidno vrši pritisak na društvo — uporedo sa razvojem njegove materijalne snage — da ide na naprednija socijalna i humana rešenja i odnose među ljudima, a i na

sve produktivniji rad koji će sve uspešnije moći da pokriva takve interese i potrebe. Stoga upravo tim interesima moraju biti otvoreni što širi i slobodniji putevi.

Za Savez komunista, prema tome, ne može biti sporno pitanje neophodnosti daljih koraka u demokratizaciji našeg društva. Međutim, izvor kolebanja mnogih komunista može biti pitanje kako obezbeđiti socijalističku i samoupravnu sadržinu demokratije, to jest takav položaj radnog čoveka u proizvodnji, u upravljanju sredstvima, uslovima i plodovima rada, u raspolaganju dohotkom, u uticaju na ekonomsku i drugu politiku odgovornih društvenih organa, a pre svega u uticaju na politiku i praksu državnih organa itd., koji obezbeđuje neospornu vodeću ulogu njegovih interesa u društvu, a naročito interesa osnovnih slojeva radničke klase.

U tome je, po mom mišljenju, glavna odgovornost Saveza komunista kao organizacije avangardne revolucionarne svesti radničke klase; u tome je i njegov ranije pomenuti protivrečni položaj koji ga prisiljava da bitku za demokratiju postavlja u međusobnu zavisnost sa borbom za učvršćivanje i ustaljivanje socijalizma i samoupravljanja. U tome je i pravi izvor nesuglasica u pogledu razvoja našeg političkog sistema. Pa ipak, sve dotle dok u našem društvu žive strukture koje istorijskom nužnošću proizvode tendencije ka oživljavanju ili jačanju elemenata kapitalističkih ili državnosopstveničkih društveno-ekonomskih odnosa, a time i ideološke i političke snage koje ih nose — Savez komunista ne može izbeći te dileme i te borbe na dva fronta. Svaki drugi put vodio bi odricanju od revolucije.

Naravno, on ne može izbeći ni opasnost od grešaka i kolebanja bilo u pravcu revolucionarnog ili birokratskog monopolizma bilo u pravcu pragmatističkog plivanja niz tok događaja. No, Savez komunista mora zauzimati svoja stanovišta o pitanjima koja su od bitnog značaja za dugoročni razvoj društva i stabilnost socijalizma i samoupravljanja i mora voditi akciju za realizaciju tih stavova jer inače njegova revolucionarna uloga u društvu gubi svaki smisao.

Shvatanje o zastarelosti pojma klasne borbe

Sada se u svetu — pa i u nas — dosta govori o zastarelosti takvih pojmova kao što su: radnička klasa, klasna borba, radni čovek. Svakako da se poslednjih decenija mnogo štošta izmenilo u strukturi radničke klase i u oblicima klasne borbe, a naročito u

uslovima razvoja socijalizma i samoupravljanja. Ali, negiranje klasne borbe kao oblika borbe za oslobađanje rada i radnog čoveka ne može značiti ništa drugo do svesno ili nesvesno skrivanje reakcionarnih ili tehnokratsko-etatističkih tendencija, ili pak, potpunu zbrku u glavi, što se, opet, svodi na isto. Zato izgubiti iz vida klasno ishodište — to praktično znači izgubiti svaku revolucionarnu kreativnu sposobnost i postati rob stihije i empirizma.

Neću se zadržavati na pitanju šta je u našim sadašnjim uslovima pojam i struktura radničke klase i sadržina naše borbe. Tim više što je u poslednje vreme u nas o tome bilo mnogo govora. Želeo bih da naglasim samo to da će Savez komunista biti u stanju da da više ili manje objektivne i prikladne odgovore na nerešena pitanja jedino ako bude ne samo neprestano svestan da je dugoročni interes radničke klase, to jest oslobađanje radnog čoveka i rada odlučujuća poluga društvenog napretka u našoj epohi, dakle, i napretka demokratije, nego i sposoban da povezuje i integriše celokupan progresivan stvaralački potencijal našeg društva — od svakidašnje prakse i kritičkog oslanjanja na iskustva do nauke — kako bi mogao svesno da usmerava borbu za ostvarivanje tih interesa radničke klase, to jest čovekovog rada i stvaralaštva.

A to, dakako, nije kabinetski rad, nego živa društvena borba u kojoj ni radnička klasa ni komunisti nisu izuzeti u pogledu kolebanja i podleganja uticajima suprotnih društvenih tendencija. Stoga u Savezu komunista moramo stvoriti atmosferu demokratskog i drugarskog, a istovremeno i kritičkog odnosa prema svakome ko ima određenu društvenu odgovornost i zauzima stav prema pojedinim nerešenim pitanjima, jer samo tako ćemo moći raspravljati o *stanju stvari*, a ne o poverenju u ljude. Moramo imati poverenje u moral svakog borca i čoveka koji je odgovoran. Ali ne treba smatrati da su ljudi nepogrešivi samim tim što nose neku odgovornost, pa bilo da je reč o onima »gore«, bilo da su »stari« ili »mladi«, da važe kao »progresivni« ili »konzervativni«. Prema tome, put do istine i demokratije nije u slepom poverenju, nego samo u međusobnom kritičkom proveravanju, bilo da je reč o odnosima unutar Saveza komunista ili odnosima i dogovaranju između Saveza komunista i Socijalističkog saveza, sindikata i drugih autonomnih društvenih organa i organizacija, uključujući, naravno, skupštine i njihove izvršne organe. Taj put je, svakako, i u javnoj kritici.

U razvoju našeg revolucionarnog pokreta, a naročito u

posleratnoj praksi, bilo je sličnih idejnih i političkih kolebanja. Njih ne može izbeći ni jedno društvo niti pokret koji je usmeren ka društvenom napretku, te stoga neprestano traži nove puteve i sredstva. Upravo takvi trenuci raščišćavanja obično donose mnogo štošta korisno i ubrzavaju puteve napretka. Zbog toga ni sadašnji trenutak ne treba prosuđivati ni najmanje dramatično, pod uslovom da iz njega izvučemo prave pouke i zaključke. I ako se danas pojavljuje kritika prakse slovenačkih komunista, zbog nje, makar koliko da je oštra, ne treba biti uvređen jer bez kritike nema društvenog progressa. Ako želimo da zaista rešavamo probleme koji nastaju u našem društvenom razvoju, nije dovoljno da se na kritiku odgovara jednostavno tako što ćemo je negirati, nego treba videti zašto je ona nastala i onda kada se sa njom ne slažemo. Ovo utoliko pre ako je u pitanju kritika koja nastaje unutar našeg sopstvenog revolucionarnog pokreta, koja je, kao takva, u stvari, naša autokritika. Drugarski, ali kritički odnos među komunistima uvek je bio jak izvor snage našeg revolucionarnog pokreta. Isto tako, neprincipijelno tolerisanje neodgovornosti uvek je bilo izvor intriga i raspadanja pokreta i društva na klike koje koče i umanjuju sposobnost pokreta za akciju. Stoga je drugarski i kritički odnos među komunistima prvi uslov i najsnažnije sredstvo za jačanje jedinstva i akcione sposobnosti.

Ne prikrivati razlike, nego ih premošćivati

Ni u razlikama u mišljenjima ne vidim baš ništa novo i tragično. Postojale su i postojaće i u budućnosti takve ili slične razlike. No, reč je o tome hoćemo li mi komunisti odlučivati o razlikama koje se odnose na kardinalna pitanja razvoja socijalističkog i samoupravnog društva i hoćemo li ih premošćivati putem demokratskog mehanizma Saveza komunista i tako se osposobljavati za političku akciju ili ćemo — dopuštajući da svaki partijski, državni ili neki drugi organ radi po svome i insistira na svome kao da je nepogrešiv ili da ne snosi nikakvu odgovornost prema drugim nosiocima celokupnog društvenog sistema — sami sebe dezintegrisati i onesposobiti za bilo kakvu akciju. Takva praksa je utoliko opasnija što je kurs demokratizacije društvenog života, neophodan za socijalizam, istovremeno otvorio vrata i antisocijalističkim, antisamoupravnim, tehnokratsko-monopolističkim, anarhističko-destruktivnim i sličnim tendencijama koje na ovaj ili onaj način

pritiskuju i utiču na celokupnu strukturu našeg društva, pa i na Savez komunista. Upravo zato se mi komunisti moramo još uvek mnogo truditi ako želimo da uspemo u daljim koracima demokratizacije našeg društva, da budemo što jedinstveniji ne samo u borbi za zajednički postavljene ciljeve, nego da budemo jedinstveni i u onome protiv čega smo.

Da sada iznesem i drugi deo utisaka posle čitanja materijala i razgovora u vezi sa sporom oko puteva. I pored pozitivne osnovne orijentacije komunista u Sloveniji, oseća se čitav niz kolebanja i čak dezorijentacija u pogledu nekih bitnih pitanja našeg društvenog i političkog razvoja. Ta kolebanja su dobrim delom posledica nejasnoće nekih političkih koncepcija Saveza komunista, koji u Sloveniji ponekad nije zauzeo jasne stavove preme određenim pojavama koje nastaju u našoj praksi, a nije uvek zauzimao ni dovoljno jasne i jedinstvene stavove prema izvorima različitih tendencija koje rađa naša društvena struktura. Stoga sam mišljenja da Savez komunista može biti jedinstven i akciono sposoban samo ako bude u svakoj situaciji sposoban da formira svoje stavove i koncepcije o nerešenim pitanjima društvenog napretka i da se zatim što jedinstvenije i organizovanije bori za ostvarenje takvih stavova i koncepcija.

Zato se Savez komunista ne može odreći kritičkog odnosa ne samo prema sebi nego i prema društvenim zbivanjima i prema ljudima. Ni novi metodi političke agitacije koje praktična politika u novim demokratskim uslovima postavlja na dnevni red ne smeju nas skrenuti s puta principijelne kritičnosti na put besprincipijelnih kompromisa jer bismo se inače ubrzo našli na repu društvenih zbivanja, a nama suprotne društvene snage na njihovom čelu.

Iako neki kažu da je principijelnost u političkoj praksi dosadna i da nije popularna, ipak smatram da nema veće opasnosti za društvenu ulogu Saveza komunista od oportunističkog prilagođavanja političkim konjunkturama ili besprincipijelnog povlađivanja zaostaloj svesti i trenutnim interesima, raspoloženjima i pritiscima pod izgovorom da je to neophodno radi povezivanja rukovodstva sa bazom. Politički »uspesi« stečeni takvim metodima veoma su kratkoročni i najčešće se vraćaju kao bumerang protiv onog koji ih koristi. Takvi metodi naročito su opasni ako postanu oruda političkog pritiska koji unosi dezorijentaciju u osnovne pravce samoupravnog i demokratskog razvoja našeg društva.

U čemu je snaga SKJ

Snaga revolucionarnog uticaja Saveza komunista na društveni razvoj zavisila je u prošlosti, a zavisice i ubuduće, pre svega od njegove sposobnosti da se ne utopi ni u birokratsko-etatiški praktikizam, koji ga opterećuje političkim slepilom, ni u malograđansko politikantstvo, koje pokušava da ga svede na klasičnu političku partiju, nego, naprotiv, da bude u stanju da osvetljava dugoročnu perspektivu, da bude pokretačka snaga u utvrđivanju dugoročnog kursa razvoja socijalističkog društva i da se zna boriti za njegovo ostvarivanje. A za takvo ostvarivanje on će se boriti ako bude efikasno nastojao da se otvorena pitanja današnjeg dana što doslednije rešavaju u skladu sa takvim dugoročnim kursom.

Jasno je da Savez komunista u svakodnevnoj praksi i odgovornosti prema interesima radnih masa mora neprestano korigovati i samog sebe. Zato sam daleko od toga da potcenjujem značaj metoda i sredstava komuniciranja između baze i rukovodećih društvenih snaga; naprotiv, mislim da se u tom pogledu mi komunisti moramo bolje naoružati. Ali metodi i sredstva ne smeju postati sami sebi cilj. Komunisti će uspešno obavljati svoju društvenu ulogu ako, i pored nužnih kompromisa koje nameću svakodnevna praksa i političke potrebe, budu stalno nastojali da dođu do istine, i to ne samo one subjektivne istine što proizlazi iz želja i potreba ljudi, nego do istine koja izvire iz stvarnog stanja stvari i prema tome predstavlja onu nužnost koja mora biti polazna osnova svake dugoročne praktične politike ako je ova usmerena ka istorijskom uspehu, a ne samo ka trenutnom i prividnom.

Neki smatraju da je odbrana takvog stava dociranje. Ja, ipak, smatram da bi Savez komunista bez takve orijentacije bio slep i gluv; štaviše, postao bi orahova ljuska na talasima stihije i empirizma. Smatram, naime, da je naša revolucija tako uspešno i uz mnogo manje grčeva i potresa nego u većini drugih socijalističkih zemalja ostvarivala svoje ciljeve upravo zaslugom takve orijentacije, takve akcije i takvih metoda rada Saveza komunista Jugoslavije i Saveza komunista Slovenije. Da SKJ nije bio takav, i sâm bi se sveo na klasičnu političku partiju i ne bi imao snage da se suprotstavi obnavljanju sistema buržoaske političke države u ovoj ili onoj varijanti.

Naravno da Savez komunista, niti iko drugi, ne može prisvajati atribut nepogrešivosti u takvim ocenama. Socijalističkom društvu

je potreban njegov demokratski sistem upravo zato da bi onemogućilo hipertrofiju ideologije, nastajanje monopola dogme ili doktrinarnosti ili monopola ličnosti, odnosno određenih grupa koje bi se udaljavale od živih svakodnevnih interesa radničke klase i radnog čoveka. No, ništa manje nije opasna ni društvena tendencija nametanja samog empirizma kao dogme, to jest građenja celokupne naše politike isključivo na pritisku onih interesa koje svakog dana empirijski doživljavamo i koje formiraju samo trenutne okolnosti. Takve tendencije se danas u nas neretko proglašavaju suštinom demokratizma. No, demokratija koja želi da opstane mora biti sposobna da stvara kreativne društvene centre koji mogu da dugoročno utiču na svest ljudi, da je njenaju i da tako otvaraju nove puteve napretka. Upravo zato mislim da svako unošenje sumnji u to da se praktična politika Saveza komunista mora zasnivati na veoma jakim i dugoročnim principijelnim osnovama i na nauci predstavlja onesposobljavanje Saveza komunista da vrši svoju društvenu ulogu.

Čini mi se da danas u kolektivnu svest Saveza komunista najviše kolebanja i dezorijentacije unosi upravo rastuća dominacija empirizma, praktičizma i pragmatizma, kao i utopija o spontanoj akciji masa, što sve počinje da potkopava integritet postojećeg društvenog i političkog socijalističkog i samoupravnog sistema, a, u stvari, te tendencije nisu sposobne da socijalističkom društvu ponude kao alternativu ništa drugo osim prošlosti. U stvari, upravo je suprotnost između organizovane društvene svesti i spontanosti društvenih zakonitosti ona protivrečnost koja nosi napredak našeg i svakog društva. Pokušaji da se isključi ovaj ili onaj faktor nužno moraju prouzrokovati određene teškoće. Zato Savez komunista mora znati da se povezuje sa društvenom bazom, sa širokim radnim masama, mora shvatiti njihove interese i učiti od njih, ali istovremeno mora biti sposoban i da se izdigne iznad svesti baze, to jest da vidi dalje od nje i da utiče na njenu svest. Po mom mišljenju, to je prva i osnovna društvena funkcija Saveza komunista.

Naravno, ne živim u iluziji da se pritisci mogu jednostavno ukinuti ili da oni ne mogu odigrati i pozitivnu ulogu. Pritisci postoje od kako uopšte postoji organizovano društvo, a postojaće i dalje. U stvari, baš revolucija je najradikalniji oblik pritiska. Zato nimalo ne sumnjam u to da će se pritisci pojavljivati i u socijalističkom društvu i da će pritisci progresivnih društvenih težnji i interesa biti čak nužni kad god se u razvoju socijalističkog društva budemo našli pred zidom konzervativnih ili reakcionarnih otpora ili pred čorsokacima

koje stvaraju razni parcijalni interesi. A i obrnuto, i konzervativni i reakcionarni pritisci jačaće kad god revolucionarne snage našeg društva ne budu sposobne za ofanzivnu progresivnu akciju.

Štaviše, smeo bih da tvrdim da određeni pritisci, iako trenutno mogu uticati ekonomski i politički štetno, ne mogu — dugoročno uzeto — uticati drukčije nego progresivno. Ako, na primer, najslabije nagrađen nekvalifikovani radnik vrši pritisak u pravcu »uravnolovke«, to je u sadašnjim uslovima ne samo nerearno, nego i ekonomski neracionalno i čak destruktivna akcija. Ali, dugoročno uzeto, taj pritisak u isto vreme deluje i u pravcu smanjivanja socijalnih razlika, što je istorijska nužnost. Drugim rečima, on vrši i određenu progresivnu istorijsku ulogu.

Suprotan je društveno-istorijski efekat pritiska koji, na primer, vrši tehnokratski ili uskogrudo nacionalistički orijentisan krug ljudi u našim republikama, u Federaciji, ili u opštinama ili u radnim organizacijama. Takav pritisak, prvo, već po svom sadržaju može biti veoma problematičan, to jest može biti bilo nacionalističko-egoistički bilo hegemonistički, ili centralistički bilo partikularistički ili tehnokratski, a, drugo, kao takav može da deluje u pravcu jačanja etatističko-birokratskih to jest državno-sopstveničkih i tehnokratsko-monopolističkih struktura, koje, u stvari, isključuju ili bar bitno kočje razvoj demokratskih i samoupravnih oblika socijalizma.

Prema tome, uopšte ne negiram da pritisci mogu biti opravdani ili neopravdani, progresivni ili reakcionarni i konzervativni, reformski ili antireformski. No, to je samo jedna strana medalje. Druga njena strana je u tome što Savez komunista nije samo posmatrač i tumač pritisaka, nego ujedno jedan od glavnih stubova našeg društvenog i političkog sistema i što snosi odgovornost za opstanak i napredak društva. U istoriji čovečanstva nije bilo društva bez pritiska, pa ni društva koje se nije borilo protiv onih pritisaka koji ga dezintegrišu i otvaraju vrata suprotnim tendencijama. Stoga se mora postaviti pitanje hoće li se naše socijalističko, samoupravno i demokratsko društvo znati da brani od pritisaka ili od onih oblika pritisaka što ga dezintegrišu bez obzira na to koja je njihova polazna tačka ili će se prepustiti stihiji pritisaka i tako dovesti samo sebe u ozbiljnu krizu. To pitanje, veoma praktično postavljeno, glasi: je li zadatak Saveza komunista, kao vodeće političke i idejne snage našeg društva, u tome da se organizovano i svesno bori protiv reakcionarnih i konzervativnih pritisaka i da istovremeno nastoji da

progresivne i opravdane pritiske dovede u sklad sa našim društvenim i političkim sistemom i da tako podstiče njegov dalji napredak ili će se prepustiti slepim udarcima stihijskih pritisaka i time i sâm gubiti orijentaciju za dalji razvoj tog sistema?

Države i društva u istoriji nisu propadali zbog toga što su propadale njihove demokratije, nego su mnoge demokratije propadale zbog toga što nisu mogle da savladaju unutrašnje protivrečnosti i suprotnosti i da odbrane sopstveni društveni sistem od pritisaka suprotnih tendencija, bilo revolucionarnih ili reakcionarnih. Iz toga sledi da ćemo mi komunisti i u budućnosti, naravno, morati da zauzimamo svoj stav prema ovom ili onom pritisku na osnovu ocene njegove društveno-istorijske uloge, ali ćemo istovremeno morati da pritiske ocenjujemo sa gledišta posledica koje oni proizvode u odnosima snaga našeg društva i u čitavom kursu napretka socijalističkih, samoupravnih i demokratskih odnosa.

Prema tome, pred nama nije alternativa jesmo li za pritiske ili protiv njih, nego da li ćemo biti sposobni da društvene i političke protivrečnosti rešavamo pre svega u okvirima socijalističke demokratije ili ćemo rešavanje tih protivrečnosti i problema prepustiti stihijskom sukobu pritisaka i protivpritisaka, koji će celokupnom razvoju našeg društva neizbežno dati potpuno drugi pravac.

Drugim rečima, mi komunisti možemo se boriti za napredak u razvoju samoupravnih i demokratskih odnosa u našem društvu i za istinske današnje i dugoročne interese radnog čoveka i rada samo ako se budemo znali boriti protiv stihije slepih pritisaka, samo ako ih budemo znali i mogli usmeravati u demokratske kanale samoupravljanja. Još jednom bih pri tome podvukao da su za takvu aktivnu i kreativnu ulogu komunista u našem društvu mnogo manje štetni neposredni pritisci radnih masa, štrajkovi u fabrikama ili čak studentske demonstracije nego pritisci koje organizuje, kojima rukovodi i koje sprovodi sama rukovodeća struktura našeg društva, od opština preko republika do Federacije.

Karakter naše Federacije

Nacionalističke reakcije i na njima zasnovana stihijska politička kampanja o spornim pitanjima ne samo što nisu doprinele razjašnjavanju svih tih pitanja, nego su nanele štetu stvarnim društvenim, ekonomskim i političkim interesima slovenačkog naroda. Nemam nameru, naravno, da preuveličavam obim posledica.

Ali bojim se da će iz svega toga izvući određenu korist jedino one snage koje se uporno trude da dokažu kako smo otišli predaleko u demokratizaciji i decentralizaciji našeg društva i međunacionalnih odnosa.

Za nas se to pitanje postavlja suštinski drukčije nego što pokušavaju da ga postave nacionalistički licitatori. Današnja Jugoslavija se ne razvija i ne jača kao hegemonistička supradržava, nego kao socijalistička i samoupravna zajednica ravnopravnih naroda. Ni Slovenija više nije provincija i ne želi da bude provincija bilo koje vrste imperijalizma ili hegemonizma, nego kompletan nacionalni organizam koji želi da živi u zajednici sa svim ostalim narodima, a naročito sa jugoslovenskim narodima. Treba shvatiti da je ta zajednica — koja nosi u izvesnom smislu već zastarelo ime Federacija, jer ona više nije klasična federacija — isto tako deo naše slovenačke državnosti i suverenosti kao što je slovenačka državnost deo jugoslovenske državnosti i da prema tome moramo imati isti odnos prema svojim sopstvenim funkcijama u Federaciji kakav imamo prema funkcijama unutar sopstvene republike. Budućnost slovenačkog naroda, dakle, zavisi od toga koliko će komunisti i uopšte vodeće snage slovenačkog socijalističkog društva biti sposobni da ujedno budu kreativni progresivni faktori u svojoj republici i u celokupnom jugoslovenskom društvu, to jest i u funkcijama Federacije koje su deo njene sopstvene državnosti i sopstvenog privrednog sistema. Tretirati Federaciju samo kao saveznu administraciju i formirati svoj odnos prema Federaciji samo kao odnos prema saveznoj administraciji, a ne kao odnos prema zajednici jugoslovenskih naroda — uz ista prava i odgovornosti svakog od njih — znači osuđivati samog sebe na položaj provincije. Jer odricati se svojih funkcija i, čak, svojih suverenih prava u Federaciji, odricati se svog uticaja na celokupan društveni razvoj Jugoslavije — znači bilo samog sebe osuđivati na provincijalizam i na podređenost bilo svesno ili nesvesno potkopavati jugoslovensku zajednicu naroda, a time potkopavati odlučujuće uporište nacionalne egzistencije slovenačkog naroda u današnjem svetu imperijalizma i hegemonizma, a i najvažnije uporište njegovog ekonomskog razvoja. I obrnuto, biti aktivan faktor u jačanju materijalne snage socijalističke Jugoslavije, u njenom društvenom napretku, u jačanju njenog međunarodnog ugleda, istovremeno znači jačati svoju sopstvenu materijalnu snagu, svoju nezavisnost i nezavisnost svih jugoslovenskih naroda, znači jačati mir na svojim

granicama. Kako je onda moguće govoriti o Federaciji kao o nečem tuđem, a ne kao o delu svoje sopstvene državnosti, suverenosti, sopstvenog ekonomskog i društvenog razvoja? I kako je moguće pri svemu tome postavljati pitanje šta će sutra biti s Jugoslavijom a ne biti svestan da već samim postavljanjem tog pitanja slabimo napore i borbu usmerenu ka tome da sutrašnja Jugoslavija bude isto tako i još doslednije oblikovana kao samoupravna zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda.

Svim ovim šta sam govorio o međunacionalnim odnosima u današnjoj Jugoslaviji, naravno, nisam hteo da tvrdim kako je u Federaciji sve u najboljem redu, kako nema problema u međunacionalnim odnosima, kako nema tendencija i pritisaka koji deluju ili u pravcu centralizma i hegemonizma ili u pravcu privilegovanih položaja, kako su ekonomski odnosi do kraja raščišćeni i, uopšte, kako u našoj Federaciji ne treba ništa menjati, popravljati i dopunjavati. Štaviše, nisam tvrdio ni to da više nema nikakve opasnosti u našoj državi, da dosledni socijalistički, samoupravni i demokratski kurs u razvoju međunacionalnih odnosa ne bi više mogao doživeti nikakve udarce sa suprotnih pozicija. Razume se, još ima dosta problema i zadataka na tom području. No, ta činjenica nalaže komunistima i svim progresivnim i demokratskim snagama veću odgovornost za to kako će se postaviti i angažovati u rešavanju tih zadataka. Svakako, te probleme nećemo moći rešavati povlačenjem u sopstvene republičke granice i provincijalizmom jer bismo time u našoj državi, naprotiv, jačali hegemonističke tendencije. Tim više što Jugoslavija nije slučajno nastala, već ima duboke korene u zajedničkoj istorijskoj sudbini njenih naroda. Obim zajedničkih ekonomskih, političkih i drugih društveno-istorijskih interesa koji povezuju narode Jugoslavije u državnu zajednicu i koji jačaju svest o njenoj nužnosti tako je velik i značajan da svaki od tih naroda zna da je Jugoslavija veoma čvrsta zgrada koju ni predratna dvadesetogodišnja dominacija velikosrpske hegemonije nije mogla razrušiti. U naše vreme, kada se u svetu sve više afirmiše težnja ka međunacionalnim, regionalnim i širim zajednicama radi zajedničkog rešavanja čitavog niza pitanja iz međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, jasno je da će se obim zajedničkih interesa jugoslovenskih naroda povećavati i da će to istovremeno zahtevati i njihovo sve intenzivnije međusobno povezivanje, kao i povezivanje sa svim ostalim narodima. Stoga je izvan svake sumnje da će jugoslovensko društvo kod svih jugoslovenskih naroda i u svim

uslovima naći dovoljno snage da se odupre tendencijama dezintegracije. Pitanje je samo koje i kakve društvene snage će se aktivirati u takvom otporu i kakve deformacije pri tome mogu nastati u međusobnim odnosima jugoslovenskih naroda. Jer, kao što sam rekao, alternativa u tom razvoju nije u tome hoće li Jugoslavija opstati ili neće, nego u tome hoće li se i dalje graditi kao socijalistička, samoupravna i demokratska zajednica ravnopravnih naroda ili će dospeti u ruke velikodržavno-centralističkih, odnosno hegemonističkih snaga u bilo kom političkom ili ideološkom ruhu.

S obzirom na takvu alternativu, komunisti svih naroda Jugoslavije očevidno moraju biti potpuno svesni svoje odgovornosti ne samo za sopstvenu republiku i naciju nego za celokupan društveni razvoj u Jugoslaviji, od koga u prvom redu zavisi i položaj i budućnost svakog njenog naroda.

Slovenački komunisti su se i pre i posle 1945. godine, zajedno sa komunistima u drugim delovima Jugoslavije, istrajno borili ne samo za samoupravljanje i za demokratizaciju našeg društvenog života već i za konačno iskorenjivanje ostataka hegemonizma, unitarizma, birokratskog centralizma i svega onoga što je opterećivalo odnose među narodima Jugoslavije, uključujući i odnose između slovenačkog naroda i Federacije. Štaviše, mislim da neće biti suviše neskromno ako kažem da udeo slovenačkih komunista u toj borbi nije bio mali. Moram dodati da je ta borba često bila mnogo teža i odgovornija od pojedinih današnjih nacionalističkih licitacija pred otvorenim vratima. Ako danas čak i malograđanski nacionalistički filistar može da licitira, to čini samo zato što mu je teška, ali uspešna borba ne samo slovenačkih, već i drugih jugoslovenskih komunista, kao i progresivnih i demokratskih snaga protiv svih oblika nacionalne neravnopravnosti i hegemonije omogućila da to može da čini bez rizika.

To, naravno, samo potvrđuje činjenicu da nacionalistički licitirati i lupati na otvorena vrata danas ne znači ništa drugo do unositi dezinformaciju i mobilisati neprijateljske snage. Možda neko misli da time komunisti proširuju svoju bazu i stiču saveznike. Ako bi takva iskrivljena politikantska misao prevladala među slovenačkim komunistima, neizbežno bi se pokazalo da bi se takav saveznik ubrzo pretvorio u njihovog gospodara, a Savez komunista bi se našao na repu događaja umesto da bude na njihovom čelu. Buržoaski i malograđanski nacionalizam nije samo reakcionaran, već i opasan »saveznik« jer on koristi oportunitizam komunista samo

dotle dok ne stvori sebi na taj način sopstvene mostobrane za kontrarevolucionarne akcije. Sem toga, veoma brzo bi se takođe pokazalo da bi takva politika pre svega bitno oslabila položaj slovenačkog naroda u Jugoslaviji, a time i u njegovom životnom prostoru među svim drugim narodima.

U proteklim revolucionarnim decenijama Slovenija je u Jugoslaviji imala veoma aktivnu stvaralačku ulogu, a ima je i danas. Slovenački komunisti — zajedno sa svim progresivnim i demokratskim snagama slovenačkog naroda — bili su aktivan faktor u jugoslovenskoj politici i u savremenim naprednim idejnim i političkim kretanjima uopšte. Upravo zbog toga su bili tesno povezani sa svim progresivnim i revolucionarnim snagama u Jugoslaviji, a zajedno sa njima i sa naprednim tokovima u današnjem svetu uopšte, što govori o tome da slovenački narod ima odgovarajuće mesto u jugoslovenskoj zajednici, a time i u svetu. Ako se slovenački komunisti budu povlačili u nekakav nacionalistički provincijalizam, onda će naneti štetu, odnosno pogoršati međunarodni položaj pre svega slovenačkog naroda. Jer aktivnu ulogu i snažan oslonac u jugoslovenskoj zajednici slovenački narod može da ima samo ako, prvo, bude povezan sa svim snagama društvenog napretka u Jugoslaviji i u svetu, a to znači pre svega sa revolucionarnim snagama radničkog pokreta, i, drugo, ako bude imao sluha za ravnopravnost i potrebe drugih naroda, to jest ako bude imao demokratski i humanistički odnos prema jugoslovenskim i svim drugim narodima, a ne nacionalistički, egoističan i egocentričan.

Prema tome, ne samo elementarni interes održanja vlasti radničke klase u Sloveniji i u Jugoslaviji već upravo i stvarni interesi slovenačkog naroda i slovenačkog radnog čoveka, kao i svakog jugoslovenskog naroda i narodnosti posebno, prvi su razlog zbog koga zauzimam kritički stav prema metodi i političkim konsekvencama nacionalističkog pritiska u Sloveniji. Moram dodati da sam sličan kritički stav zauzimao i prema takvim nacionalističkim pritiscima u drugim republikama. A drugi razlog su, svakako, interesi dugoročnog razvoja i stabilizacije našeg samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva i vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista u tom razvoju, bez koje Jugoslavija ne samo da ne bi bila revolucionarna i socijalistička zemlja, već ni ravnopravna samoupravna zajednica slobodnih naroda i narodnosti.

II DEMOKRATSKO DOGOVARANJE I ODGOVORNOST SKJ

Često ponavljana primedba da Savezno izvršno veće, ili Savezna skupština ili, pak, savezna uprava u poslednje vreme sporo donose odluke i rešavaju određene probleme — sama po sebi je zacelo opravdana. Ali — kome je u stvari ona namenjena? Da li samo Saveznom izvršnom veću i drugim organima Federacije, koji, zapravo, ne mogu biti ništa drugo do ogledalo protivrečnosti našeg društva? Samom kritikom ogledala nećemo izmeniti sliku u njemu. Treba odlučnije menjati stvarnost, a to ne mogu učiniti sami savezni organi — ma koliko bili sposobni — već zajednički sve progresivne i stvaralačke snage našeg društva, u čemu upravo Savez komunista snosi odlučujuću odgovornost. Stoga je krajnje vreme da prestanemo sa jednostranim prebacivanjima samo saveznim organima kako su, navodno, nesposobni da reše društvene probleme, prvo — jer nije istina da je suština problema u tome i drugo — jer takve primedbe veoma često ne znače ništa drugo do prevaljivanje sopstvene odgovornosti na tuđa pleća. I potrebno je da otvoreno progovorimo o pravim uzrocima nedovoljne efikasnosti Federacije.

U procesu demokratizacije našeg društva bitno su se izmenili položaj i uloga saveznih organa. Onemogućena je ona koncentracija ekonomske i političke moći koja je bila jedan od stalnih izvora konzervativno-dogmatskih tendencija državnosopstveničkog birokratizma, tehnokratskog monopola i velikodržavnog hegemonizma. Ali je u isto vreme saveznim organima oduzet dobar deo naše revolucije omogućavajući brzo reagovanje na otvorena pitanja, pa i brz postupak u odlučivanju.

U demokratiji se ne može videti samo jedna njena komponenta, to jest samo zahtevati prava, a ne preuzimati i odgovornost. Više nego ikad ranije moramo biti svesni da danas Federaciju ne čine samo savezni organi i njihov aparat, nego da je ona veoma složena struktura mnogobrojnih nosilaca društvenih interesa koji direktno učestvuju u odlučivanju saveznih organa i od kojih to odlučivanje prvenstveno zavisi. Tu imam na umu radne organizacije, njihove asocijacije i integracione sisteme, vodeću socijalnu i političku strukturu u tim odnosima, a naročito republike i njihove organe odlučivanja. Ako se u uslovima demokratije ti nosioci društvenih interesa ne sporazumevaju, odnosno ako se o bitnim pitanjima

sporo sporazumevaju, ili se ne mogu sporazumeti, onda će i rešavanje otvorenih problema u saveznim organima biti nemoguće ili će se, pak, sporo odvijati. Alternativa tome je samo u donošenju odluka uprkos nesporazumevanju, što je, doduše, ponekad neophodno, ali, ako bi se to pretvorilo u sistem i princip, to bi moralo dovesti do jačanja državnog centralizma i do antidemokratskih tendencija.

I upravo u takvom položaju se mi danas često nalazimo. Štaviše, mislim da neću suviše preterati ako kažem da su Federacija i njeni organi dosta često gotovo paralisani u pogledu odlučivanja o određenim pitanjima zbog pritiska protivrečnih interesa i nesposobnosti društvenih i samoupravnih organa u Federaciji i republikama da se sporazumeju o spornim pitanjima ili da se slože bar u tome da je ponekad bolje otvorena pitanja rešiti većinom glasova i uz nečiju žrtvu nego ih uopšte ne rešavati.

Kada govorimo o društvenim i samoupravnim organima, moram, razume se, konstatovati da se na njihovom čelu u većini slučajeva nalaze komunisti, i to iz vodećih foruma Saveza komunističara. Prema tome, upravo su komunisti ti koji se ne zalažu dovoljno istrajno i efikasno da bi našli zajednički jezik u praktičnom prevladavanju trenutnih protivrečnih interesa i drugih teškoća.

Demokratija i nosioci parcijalnih interesa

Postavlja se, dakle, pitanje: ko snosi krivicu za sporo rešavanje nekih otvorenih problema našeg društva — demokratija ili oni društveni akteri koji deluju unutar te demokratije? Ili, ko su ti akteri: da li je to samo savezni aparat ili su to svi oni nosioci parcijalnih interesa koji svojim ponašanjem, na kraju krajeva, odlučuju o efikasnosti jednog demokratskog sistema?

Dakako, u našem društvu nisu sasvim retki dogmatski konzervativci koji za sve nevolje i teškoće optužuju demokratiju i decentralizaciju. Smatram da sa takvim tezama uopšte ne treba polemisati. Zato o njima neću ni govoriti iako ne treba potcenjivati realne političke snage koje iza njih stoje. No, sa svom ozbiljnošću moramo sebi postaviti jedno drugo pitanje, a to je: da li su u našem društvu svi nosioci parcijalnih interesa, koji su često neizbežno protivrečni, dovoljno svesni svoje odgovornosti prema sopstvenom socijalističkom, demokratskom i samoupravnom sistemu? I da li su svesni te odgovornosti onda kada — svojim ponašanjem, a naročito

svojom nesposobnošću za dogovaranje i sporazumevanje — umanjuju njegovu sposobnost odlučivanja? Zar nije jasno da je upravo nedovoljna efikasnost u društvenom, a i u svakom revolucionarnom odlučivanju — najveća opasnost koja jedina može dovesti u krizu razvoj naše demokratije i samoupravljanja?

U vezi s tim ću sasvim otvoreno postaviti još jedno pitanje: zar komunisti na odgovornim položajima u republikama i komunama, ili u radnim i društvenim organizacijama, koji brane određene parcijalne interese, ili oni koji ih zastupaju u Federaciji, zaista ne snose odgovornost za nedovoljnu efikasnost saveznih organa ako oni sami, prilikom rešavanja određenih pitanja koja proizlaze iz protivrečnih interesa, ne nastoje dovoljno da se u okviru sistema dogovaraju i sporazumevaju? Bez takve odgovornosti, na savezne organe često pada suviše teško breme arbitriranja između protivrečnih interesa.

Razvoj institucija naše socijalističke i samoupravne demokratije zavisi od stabilnosti proizvodnih, ekonomskih i političkih odnosa u našem društvu, a demokratizacija odnosa i institucija u Federaciji osobito od stabilnosti međunacionalnih odnosa. Ta stabilnost, dakako, zavisi u prvom redu od borbe i napora da ti odnosi sve više odgovaraju dugoročnim interesima radnog čoveka, slobodi i ravnopravnosti naroda, to jest od toga da li su vodeće društvene snage zaista sposobne da u progresivnom smislu rešavaju otvorena društvena pitanja. Ali, ona zavisi i od osećanja odgovornosti svih socijalističkih faktora za *metode i sredstva* u toj borbi, jer od toga zavisi hoćemo li samoupravne i demokratske odnose i institucije u našem socijalističkom društvu učvršćivati i razvijati ili ćemo ih potkopavati i rušiti i time zaoštravati društvene protivrečnosti i proširivati prostor za aktiviranje snaga neprijateljskih socijalizmu, samoupravljanju i demokratiji.

Neki kažu: ako želimo da se borimo za naprednije odnose, onda ne samo što se ne smemo odreći metoda pritiska, nego ih moramo jačati. Dobro, ali protiv koga i čega? Ko pogreši u odgovoru na to glavno i odlučujuće pitanje, može mu se lako dogoditi da njegov pritisak dâ sasvim drukčije rezultate od onih koje je zamišljao i želeo. Jer društvo nije zbir ili grupisanje mišljenja mnoštva pojedinaca. Svi znamo da ga karakterišu realni odnosi društvenih snaga koji nastaju i deluju u samoj društvenoj strukturi, u odnosu moći tih snaga, u karakteru proizvodnih odnosa, u strukturi društvenih interesa radnih ljudi itd. Ako je tako, onda nije

samo cilj, već naročito *rezultat* delovanja socijalističkih društvenih faktora na taj odnos moći društvenih snaga ono što odlučuje ne samo o uspehu ili neuspehu tog delovanja nego i o tome kojim je snagama takvo delovanje *objektivna*, to jest *stvarna podrška*.

Osnove stabilnosti Federacije

To važi i za odnos prema Federaciji. Ako smatramo da je Jugoslavija potrebna i neophodna narodima Jugoslavije, podrazumevajući da se ona mora još doslednije razvijati kao samoupravna zajednica samostalnih i ravnopravnih naroda i na osnovi ocene da današnje stanje omogućuje takav razvoj, onda je jasno da je u svim sporovima između republike i Federacije — a takvi su sporovi u višenacionalnoj zajednici sa tolikim strukturnim i drugim razlikama kakva je jugoslovenska uvek mogući — prilikom izbora sredstava i metoda rešavanja sporova potrebno imati pred očima osobito dva cilja. Prvo, da ne rušimo načelne osnove koje jedine mogu obezbediti ravnopravnost naroda, a time i opstanak slobodne i na ravnopravnoj međusobnoj odgovornosti zasnovane zajednice naroda. I drugo, da ne potkopavamo i ne slabimo moć onih progresivnih socijalističkih društvenih snaga koje su jedine sposobne da obezbede razvoj u takvom pravcu, odnosno u progresivnom i demokratskom smeru. Ukratko, i tu su demokratsko razrešavanje problema i sporova i dalji pozitivan razvoj međunacionalnih odnosa mogući samo ako se svi faktori u tim odnosima budu osećali u punoj meri i dosledno odgovorni za jačanje realnih pretpostavki i nosilaca sistema koji takav razvoj jedino omogućuju.

Prema tome, zar je zbilja opravdano da se u republikama čak i komunisti služe »slepim« pritisicima ne vodeći uopšte računa ili premalo računajući sa svim ovim o čemu sam govorio, prouzrokujući time političke krize i otvarajući vrata neprijateljskim i destruktivnim snagama, čime kratkovidno seku granu na kojoj sede? Bojim se da danas mnogi komunisti u našim republikama uopšte, a, naravno, i u Sloveniji, nisu svesni kakvu žetvu pripremaju oni koji svojim besprincipijelnim oportunizmom ili nepromišljenim postupcima vaskrsavaju duhove staroga sveta.

Sasvim se slažem sa mišljenjem da srno mi komunisti živeli u ubedenju da je revolucija do temelja srušila stari svet, a sad imaino osećanje da on polako dolazi za nama. I ja imam takvo osećanje — s tim što se tu ne radi samo o starom ideološkom svetu državnosop-

stveničke birokratije i tehnokratsko-upravljačkih monopola, nego i o ideološkom svetu starog slovenačkog buržoasko-malogradanskog društva i njegovog provincijalističkog mentaliteta. Dodajem — našom sopstvenom krivicom i to najčešće zbog sitnih računica za koje posle nekoliko godina niko više neće znati da su postojale. Komunisti u svim republikama morali bi, prema tome, uložiti mnogo više napora da se narodi Jugoslavije intenzivnije dogovaraju i brže sporazumevaju — uključujući tu i uzajamne koncesije bez kojih nema sporazumevanja — umesto da postaju izvršiooci ili čak organizatori nepromišljenih pritisaka u pragmatističkoj službi trenutnih parcijalnih interesa.

Time, dakako, nije rečeno da je u ekonomskim odnosima među republikama bilo ili da je uvek sve u redu. Ali, u praktičnoj politici treba imati smisla za proporcije. Naš narod kaže: ne kolje se vo za kilo mesa. Drugim rečima, narod koji bi zbog trenutnih sitnih računica izgubio smisao za svoje dugoročne interese, odnosno žrtvovao svoju budućnost za neku iluziju današnjeg trenutka — sâm bi sebi pripremio poraz. I kada, s tim u vezi, govorim o narodu, mislim, dakako, prvenstveno na njegove odgovorne vodeće snage, što znači pre svega na Savez komunista. Ako igde, onda tu komunisti moraju videti dalje od običnog empiričara.

Komunisti ma kog jugoslovenskog naroda će, prema tome, opasno potkopati svoju sopstvenu društvenu funkciju ako zbog nesporazuma oko sitnih praktičnih računica bace pušku u trnje kada je u pitanju bitka za ostvarenje dugoročnih ciljeva, ako nepromišljenim postupcima potkopavaju tekovine sopstvene revolucije i dugoročne ekonomske prednosti jedinstvenog privrednog sistema i unutrašnjeg tržišta, a time naročito bezbednost i materijalnu bazu napretka svoga naroda i svih jugoslovenskih naroda. Razume se, kad govorim o »jedinstvenom privrednom sistemu«, ne mislim na neki privredni centralizam Federacije, već na one zajedničke osnove i elemente sistema koji proizlaze iz socijalističkog karaktera našeg društva kao celine i koje nužno nameće jedinstveno tržište.

Zato je danas potreban pre svega takav napor Saveza komunista u centru i u republikama koji će doprinositi konkretnom sporazumevanju o nerešenim pitanjima, a to znači učvršćivanju zajedničke akcione platforme i unutrašnjeg jedinstva SKJ, a time i našeg socijalističkog društva uopšte. A to bi omogućilo efikasnije delovanje i saveznih i republičkih organa u pravcu učvršćenja

politike privredne i društvene reforme. Zato se o bitnim pitanjima razvoja našeg društva moramo dogovarati i sporazumeti pre svega mi, jugoslovenski komunisti, jer i za nesporazume i čorsokake snosimo odgovornost takođe prvenstveno mi. Pri sporazumevanju je, dakako, bitno da se niko kruto ne drži svojih subjektivnih pogleda i zahteva kao pijan plota, nego da svi zajedno tražimo najracionalnije odgovore koji su u skladu sa politikom reforme i, istovremeno, sa višenacionalnom strukturom naše zemlje.

Medusobni odnosi i odgovornost republika u ekonomskoj politici

Za sadašnje stanje duhova u nas karakteristično je veoma često naglašavanje parole o odbrani reforme ili o tome da je potrebno izvršavati zaključke Devetog kongresa SKJ. Samo po sebi to je pozitivno jer izražava činjenicu da kurs reforme i Devetog kongresa ima podršku u našem narodu. Ali, veoma često se iza tih parola kriju zahtevi i postupci koji — po svojim posledicama — imaju sasvim suprotne efekte ili, pak, nemaju nikakve veze ni sa reformom ni sa Devetim kongresom. Stoga smatram da o tome šta je u duhu reforme, a šta nije — ne treba suditi po tome kako svoje zahteve i postupke ocenjuju njihovi nosioci nego po stvarnoj ulozi svakog zahteva i postupka, to jest po čitavom kompleksu posledica i uticaja na sve aspekte našeg društvenog razvoja, odnosno po tome kuda nas te posledice vode bilo u materijalnom, bilo u društveno-ekonomskom ili političkom razvoju.

Slično je i sa tretiranjem reforme u međurepubličkim odnosima. Mnogi u istom dahu tvrde da je određeni interes njihove republike — ili njihovog preduzeća — reformski i da predstavlja odbranu reforme, a da isti interes druge republike — ili preduzeća — nije u skladu sa reformom ili da predstavlja napad na reformu. Mislim da bi bilo bolje za sve ako bismo se klonili takvih jednostranih subjektivnih deklaracija, koje nikoga ne ubeduju, nego mnogo štošta zamagljuju. I tu je potrebno svaku akciju posebno oceniti po celokupnom kompleksu njenih posledica i uticaja na odnose i razvoj u našem društvu.

Tu posebno imam na umu ovaj i slične aspekte toga pitanja. Svakako da su u pravu oni koji kritikuju uticaje političkih interesa pojedinih republika na reformu. No, pri tome ipak ne treba zaboraviti da u jednoj višenacionalnoj državi politički aspekt

pojedinih važnih društvenih pitanja nije uvek samo politički, nego ujedno sadrži i aspekt nacionalne ravnopravnosti. Svako je u nas veoma sklon da ekonomsku politiku u nekoj drugoj republici proglasi ekonomski neracionalnom i antireformskom. Ali istovremeno on će odinah smatrati da je napadnuta nezavisnost njegovog naroda ako se to isto prebaci ekonomskoj politici njegove republike.

U slovenačkim i hrvatskim listovima, na primer, često se mogu naći prebacivanja da se sredstva Saveznog fonda za nerazvijena područja koriste neracionalno i da je potrebna oštrija savezna kontrola korišćenja tih sredstava. Ne tvrdim da nije bilo neracionalnih ulaganja niti mislim da se organi Fonda moraju odreći kontrole racionalnosti ulaganja — ukoliko ta kontrola ne bi značila neopravdano uplitanje u jednaka prava tih republika kakva imaju sve druge jugoslovenske republike. Ali, zar u Sloveniji i Hrvatskoj nije bilo neracionalnih ulaganja? Neću da navodim slučajeve takvih neuspeha i promašaja u slovenačkoj ekonomskoj politici jer ih i vi sami dobro znate, ali postavio bih sledeće pitanje: kakva bi bila reakcija u Sloveniji kada bi neko zahtevao da određeni savezni organi ocenjuju racionalnost slovenačkih ulaganja i ekonomske politike organa Republike Slovenije? Nema nikakve sumnje da bi takav zahtev naišao na ogorčeno odbijanje i bio shvaćen kao napad na samostalnost slovenačkog naroda. Mislim da bi takva reakcija bila opravdana. Zar nije onda jasno da se iste stvari ne mogu meriti različitim merilima? I zar nije jasno da bi upotreba takvih različitih merila dovela ne samo do potkopavanja ravnopravnosti jugoslovenskih naroda nego čak — u tom slučaju — i do ekonomske i političke zavisnosti ekonomski manje razvijenih naroda i republika od razvijenijih? Naravno, upotreba dvostrukih merila u nekoj drugoj oblasti mogla bi doneti i druge oblike jednostrane zavisnosti.

Time ne tvrdim da jedna republika nema nikakvog prava da kritički ocenjuje određene aspekte prakse i politike drugih republika. Naprotiv, očevidno je da u okviru jedinstvenog privrednog sistema i tržišta praksa jedne republike može negativno da utiče na položaj druge. Prema tome, tu moraju postojati i određeni odnosi međusobne odgovornosti. A to je, po mom mišljenju, upravo ona oblast međunacionalnih odnosa gde savezna administracija ne može imati neku veću samostalnu ulogu, nego se tu mora afirmisati direktno međusobno dogovaranje i sporazumevanje republika, a u najboljem slučaju i dogovoreni oblici arbitriranja saveznih organa u

određenim slučajevima. A ta je praksa u nas još uvek slabo razvijena i zato imamo toliko sasvim kontradiktornih pritisaka na Federaciju.

*Sporo prilagodavanje strukture i odnosa
u Federaciji i u republikama razvoju
samoupravne baze našeg društva*

Kada kritički govorim o ponašanju republika i drugih aktera u našem sistemu međurepubličkih odnosa, ne verujem, naravno, da bi nas same pritužbe na pojave te vrste bilo kako pomakle s mesta. Stoga i nije cilj ovoga što sam govorio žaljenje i optuživanje. Hteo sam samo da upozorim kako su jednostrane pritužbe na postupke saveznih organa isto tako neefikasan lek za rešavanje otvorenih pitanja kao što su to i jednostrane pritužbe na postupak republika. Ako hoćemo da učinimo korak napred u prevladavanju napetosti koje se s vremena na vreme pojavljuju između Federacije i republika — što u stvari znači: među republikama — onda se moramo upitati pre svega zašto te napetosti nastaju i zašto se izražavaju na takav način kako se to danas događa.

Sada, naravno, nije prilika za iscrpnije raspravljanje o tim problemima. Ali, kada o tome raspravljamo, mislim da moramo imati pred očima osobito činjenicu da sporovi i napetosti ne nastaju samo zbog subjektivnih zabluda, već prvenstveno zbog objektivnih protivrečnosti određenih klasnih, ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih interesa u strukturi jugoslovenskog društva i jugoslovenske privrede. S takvim protivrečnim interesima — i mnogo dubljim od naših — sreće se svako društvo, ali u višenacionalnoj zajednici oni mogu da dobiju specifične političke oblike.

Živeli bismo u veoma opasnoj iluziji ako bismo se nosili mišlju kako da jednom zauvek otklonimo tu protivrečnost interesa u socijalističkom društvu. Revolucija nije mogla preko noći da ukine sve protivrečnosti i konflikte interesâ. Štaviše, društvo savladuje jednu protivrečnost, ali nastaju nove. Čovek bi morao postati bog koji bi baratao apsolutnom istinom, kao obućar šilem, da bi mogao da savlada tu neizbežnu dijalektiku društvenih kretanja. Ali, kako čovek ni revolucijom ne postaje bog, on se i u socijalističkom društvu mora usmeriti ka realnom cilju, što znači ne ka otklanjanju protivrečnosti uopšte, nego ka postepenom prevladavanju konkretnih protivrečnosti i ka rešavanju konkretnih problema koji nastaju

na takvim protivrečnostima, i to na što racionalniji i ujedno što humaniji i demokratskiji način. Svaki stvarni korak u tom pravcu je tada i korak u prevladavanju tih protivrečnosti i u stvarnom društvenom napretku.

Upravo zato dalji razvoj našeg privrednog i političkog sistema — a osobito Federacije — i njegovih sredstava i metoda za prevladavanje protivrečnosti interesâ postaje izvanredno akutno pitanje sadašnjeg društvenog razvoja. Mislim da smo suviše siromašni u pogledu oblika, sredstava i metoda u rešavanju takvih problema. I svakako je u tome jedan od razloga što se razne društvene težnje koje ne nalaze prostora u sistemu probijaju u okviru vansistemskih pritisaka i napetosti u sistemu Federacije.

Takvo stanje je, svakako, posledica, pre svega, suviše sporog prilagodavanja strukture i odnosa u Federaciji, a i u republikama, razvoju samoupravne baze našeg društva. U prvoj fazi naše revolucije revolucionarni i državni centar je ujedno bio i autoritativni arbitar u sporovima o protivrečnim interesima. Decentralizacija i demokratizacija su stvorile mnoge samostalne društvene aktere i nosioce društvenog odlučivanja, a zajedno s njima i razne samostalne reakcije na probleme koji proizlaze iz različitih potreba i interesa. Pri tome je oslabio stari sistem i način arbitriranja u sporovima, a novi sistem samoupravnog i demokratskog rešavanja sporova nije se razvijao dovoljno brzo.

I tako se mi danas — zbog takvog zaostajanja u razvoju privrednog i političkog sistema — još uvek suočavamo sa dve tendencije. S jedne strane, nosioci raznih interesa sve češće pribegavaju metodi pritiska, a time ponekad i »pravu jačeg« prilikom rešavanja sporova o raznovrsnim interesima. S druge strane, uporno se nameće tendencija da se zadrže ili čak prošire arbitražne funkcije Federacije, odnosno saveznih organa, pri čemu upravo rastuće jačanje pritisaka postaje glavni argument za takve stavove.

Prema tome, ako želimo da se odlučnije i realnije odupremo i jednim i drugim tendencijama, onda narednih meseci i godina moramo veoma intenzivno raditi na daljem razvoju našeg društvenog sistema, a pre svega privrednog i političkog, na osnovama socijalističkog samoupravljanja, i to naročito sa stanovišta puteva i načina društvenog odlučivanja, to jest demokratskog i socijalističkog razrešavanja spornih situacija. Takvim ciljevima i razvoju, a ne nacionalističkom licitiranju, potrebno je zatim podrediti i razvoj strukture i odnosa u našoj Federaciji.

Po mom mišljenju, tu je pravi teren na kome se moramo intenzivno i konkretno angažovati, a ne da nesmotrenim postupcima i metodima otvaramo puteve slepim reakcijama isto toliko slepog nacionalizma, iza koga se zatim mogu kriti političke spekulacije najraznovrsnijih boja.

Time ne tvrdim da intenzivnijim rešavanjem otvorenih problema našeg privrednog i političkog sistema — uključujući i međunacionalne odnose — možemo izbeći konflikte različitih interesa i potreba i idejne i političke diferencijacije. Ali, sasvim sigurno, jedino na taj način možemo obezbediti da se takvi konflikti rešavaju što je više moguće u skladu s potrebama i interesima napretka socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Drukčije rečeno, samo tako ćemo smanjiti opasnost od većih stihijskih deformacija takvog razvoja pod pritiskom — u društveno-ekonomskom ili idejno-političkom smislu — zaostalih elemenata naše društvene strukture. A to je prvi uslov za učvršćivanje i dalju izgradnju takve specifične sadržine i oblika demokratskog sistema — uključujući i sistem međunacionalnih odnosa — kakve spontano traži afirmisanje socijalističkih i samoupravnih odnosa među ljudima i za koje se napredne snage našeg socijalističkog društva, a naročito komunisti, moraju i svesno boriti.

Jugoslavija — socijalistička samoupravna zajednica naroda

Nasuprot takvoj orijentaciji na konkretno regulisanje odnosa u Federaciji u skladu sa specifičnom samoupravnom strukturom i orijentacijom našeg socijalističkog društva, u diskusijama o međunacionalnim odnosima često se susrećemo s pokušajima da se one ograniče na poigravanje rečima federacija i konfederacija. Pri tome je za jedne konfederacija predmet nacionalističkog licitiranja s ciljem da se diskredituju tekovine socijalističke revolucije u oblasti međunacionalnih odnosa i stvore veštačke krize u tim odnosima, dok drugi prete opasnostima od konfederacije kad god je reč o prevladavanju ostataka centralističke države. Ima, dakako, dosta i takvih ljudi koji u najboljoj nameri da doprinesu napretku u razvoju naše Federacije nasedaju takvim diskusijama zato što operišu zastarelim pojmovima koji se više ne daju »navući na kalupe« socijalističke samoupravne zajednice naroda.

Mislim da se i jedno i drugo svodi na diskusiju o preživelim

kategorijama koje u našem sistemu ništa ne rešavaju. One nas, štaviše, pogrešno usmeravaju kako prilikom otkrivanja objektivnih zakonitosti koje u savremenom — a osobito našem — društvu deluju na razvoj međunacionalnih odnosa, tako i pri izboru metoda i sredstava za razrešavanje protivrečnosti i problema koji nastaju u tim odnosima. Zato i izgleda da su diskusije koje se vrte samo u okviru tih dveju ili sličnih kategorija gluve ili slepe za sve ono što su savremeni razvoj proizvodnih snaga u svetu i naučno-tehnički progres već uneli u društvenu sadržinu pojma nacije i u međunarodne odnose uopšte. I ne samo to. Dobija se utisak da su ta mišljenja slepa i za perspektive koje razvoj proizvodnih snaga i naučno-tehnički napredak ne samo otvaraju, nego i nužnošću i snagom prirodnog zakona nameću u pogledu integracije čovečanstva.

I federacija i konfederacija — u današnjem smislu tih pojmova — predstavljaju kategorije višenacionalne države koja je bila oblik buržoaskog političkog društva u epohi kapitalizma. Obe su odigrale progresivnu istorijsku ulogu i bile su instrument napretka privrede i kulture mnogih naroda. Ali po svojoj društveno-istorijskoj suštini obe su ostale samo oblici centralizovane buržoaske države zasnovane na manje ili više nametnutim ili dobrovoljnim dogovorima nacionalnih buržoazija i vladajućih sila uopšte, pre svega, o podeli prava u raspolaganju nacionalnim viškom rada. To, dakako, nije sva sadržina takvih državnih formacija. Ovde sam zanemario njihove političke, spoljnopolitičke, kulturne i druge aspekte zbog toga da bih ukazao na njihovu društveno-ekonomsku podlogu, to jest na činjenicu da je sistemu privatne svojine u kapitalističkoj epohi odgovarao i, rekao bih, kapitalističko-sopstvenički odnos među narodima. Iz te činjenice proizlazila je i borba za odbranu nacionalnog ili regionalnog viška rada, a i za prisvajanje tuđeg nacionalnog viška rada. Stoga je za epohu kapitalizma karakteristična i borba za nacionalno osamostaljenje i borba za imperijalističku dominaciju nad narodima. Federacije i konfederacije, kao i drugi oblici višenacionalnih država ili državnih saveza, predstavljaju izraz takvih tendencija i borbi.

Na sličan način se stvari postavljaju i slične protivrečnosti mogu da nastanu i u međunacionalnim odnosima u socijalističkom društvu sve dotle dok u njemu dominiraju državnosopstvenički odnosi. Razvoj početnih revolucionarnih oblika državne svojine nosi u sebi nužnost da se ona izražava i kao nacionalna svojina, čime

nastaju i sporovi o podeli nacionalnog viška rada. Negiranje te tendencije u centralizovanoj višenacionalnoj državi postaje opet polazna tačka za nastajanje sistema velikodržavne ekonomske i političke hegemonije sa svim posledicama koje ta hegemonija može da ima po razvoj međunacionalnih odnosa. Zato u takvim uslovima diskusije o federaciji i konfederaciji svakako da mogu imati realnu sadržinu.

Ali, možemo li još uvek samo na taj način raspravljati o međunacionalnim odnosima u uslovima samoupravnog socijalističkog društva gde viškom rada u sve većoj meri raspolože sam radni čovek i rastuća slobodna, to jest samoupravna asocijacija proizvođača — a ne država, bilo kao federacija i konfederacija ili kao republika? Očevidno je da ne možemo. Ne tvrdim, doduše, da je naše društvo već takva asocijacija, ali to je njegov revolucionarni cilj i borbi za taj cilj prilagoden je celokupan njegov sistem. Stoga ni na razvoj međunacionalnih odnosa ne možemo gledati samo kroz prizmu statičnih državnopravnih pojmova federacija — konfederacija gubeći iz vida promene koje sa razvojem samoupravljanja nastaju upravo u pogledu uloge države u društvu.

Zato smatram da otvorena pitanja naše Federacije ne treba ni razmatrati ni rešavati na osnovi državnopravnih kategorija federacije ili konfederacije, nego na osnovi već postignutih rezultata u razvoju međunacionalnih odnosa na samoupravnim osnovama. A ti odnosi već danas su napredniji i demokratskiji kako od federacije tako i od konfederacije, a naročito će to biti u daljem razvoju našeg samoupravnog društva. Ukratko, iako današnja Jugoslavija u svojim državnopravnim oblicima zadržava elemente kako klasične federacije, tako i klasične konfederacije, ona nije ni jedno ni drugo, već je specifična socijalistička samoupravna zajednica naroda, što u mnogo čemu istovremeno predstavlja bitno novu kategoriju u međunacionalnim odnosima. Samostalnost naroda u takvoj zajednici postaje veća nego u klasičnim federacijama i konfederacijama, ali ujedno su šire otvoreni procesi integracije na svim onim područjima gde se ispoljavaju zajednički interesi naroda i radnih ljudi i gde su obezbeđeni uslovi za ravnopravnost. Sadašnje stanje tih odnosa je, doduše, još uvek opterećeno mnogim preživelim oblicima i institucijama, a i snažnim pritiscima objektivnih prepreka i suprotnih tendencija. Prema tome, uopšte ne mislim da će razvoj u toj oblasti teći veoma brzo ili bez otpora, deformacija i drugih

teškoća i prepreka. No, to nije razlog da se osvrćemo nazad umesto da gledamo napred.

Uloga SKJ u borbi za akciono jedinstvo socijalističkih snaga

Svakako da je našem društvu — kao i svakom drugom — potrebno intenzivno usklađivanje interesâ i potreba. Ali, treba se jasno opredeliti: kada usklađivanje sprovoditi zakonodavnom snagom i nadglasavanjem u Federaciji, a kada pre svega većim neposrednim zalaganjem i nastojanjem samih republika, same privrede i drugih oblasti da se dogovaraju i traže sporazume. Mislim da bismo u tom duhu morali razvijati i ustavni sistem i tako jasno ograničiti arbitražnu ulogu saveznih organa uglavnom na one oblasti gde je reč o ravnopravnosti republika i njihovoj međusobnoj zavisnosti i odgovornosti koja nastaje u jedinstvenom privrednom sistemu i na jedinstvenom tržištu.

Ne dajući ovom prilikom konkretne odgovore, svim ovim sam želeo da naglasim sledeće: umesto da raspravljamo o tome koja statična državnopravna formula više odgovara našim međunacionalnim odnosima, što samo politički komplikuje te odnose, bilo bi mnogo efikasnije kada bismo se odlučno latili rešavanja konkretnih problema, i to jednog po jednog i u neprestanom suočavanju sa revolucionarnim ciljevima našeg samoupravnog društva. Jer, s jedne strane, nacionalistička licitacija, koja bi negirala ili dovođila u opasnost revoluciju, za nas je ne samo neprihvatljiva nego i kontrarevolucionarna. A, s druge strane, nema pitanja, ili napetosti ili konflikata u međunacionalnim odnosima koje bismo smeli prikrivati i odlagati ako je reč o ukalupljivanju stvaralačkog izražavanja naroda ili o pojavama neravnopravnosti, hegemonizma ili međusobne neodgovornosti među narodima Jugoslavije. Mislim da ćemo tim putem lakše i pre nego ma kojim drugim doći do novih rezultata u razvoju i stabilizaciji demokratskih međunacionalnih odnosa.

No, svakako su na tom putu najštetniji oni postupci koji vaskrsavaju duhove reakcionarnog i egoističkog nacionalizma koji se krije iza lažnih parola o konfederaciji i nezavisnoj državi. Jer takav nacionalizam priprema pogotovo malom narodu sudbinu samo bespravne marionete i priveska ovog ili onog imperijalističkog, odnosno hegemonističkog sistema. To samo po sebi očevidno

govori da se mi u jugoslovenskoj zajednici naroda, u našoj federaciji, moramo mnogo intenzivnije orijentisati na metode samoupravnog dogovaranja i sporazumevanja nego što je to slučaj u bilo kojim klasičnim federacijama i konfederacijama koje su građene na hijerarhiji vlasti. Na to se veoma sporo navikavamo. I upravo zato se i događa da mnogi u Federaciji vide nekakvog supradržavnog posrednika, a ne principijelno institucionalizovani sporazum i oblik saradnje među narodima Jugoslavije.

U svim tim odnosima Savez komunista ima značajnu ulogu. Njegova avangardna revolucionarna uloga, svakako, ne sastoji se samo u borbi za trasiranje socijalističkog i samoupravnog puta u društvenom razvoju, nego i u naporima za demokratsko i socijalističko rešavanje konfliktnih situacija na tom putu. Ne bi nam smeli sinetati otpori kritika koji se osećaju u određenim slojevima našeg društva u svim republikama uperenih protiv tobožnjeg »mešanja« Partije u ono što je posao drugih organa. Jer rasprave u prošlosti su već pokazale da u stvari u takvim slučajevima nije reč o otporu protiv mešanja Saveza komunista, nego o insistiranju na različitim političkim i idejnim pristupima koji zaista postoje u pogledima na pojedine probleme. Zato se često proglašava »mešanjem« već i samo zauzimanje stavova u Savezu komunista ili u Socijalističkom savezu radnog naroda.

Medutim, očito je da Savez komunista ne bi imao razloga da postoji ako ne bi zauzimaao stavove u interesu osvetljavanja puta društvenog napretka. A kako on može da bude revolucionarna avangarda ako se ne bude borio protiv stavova koji se suprotstavljaju tom napretku, odnosno koji slabe snage koje ga jedine mogu nositi? I kako da Savez komunista bude predstavnik interesa radnog čoveka ako se u sporovima i konfliktnim situacijama ne bude borio za rešenja koja su u skladu sa tim interesima?

Zato Savez komunista mora biti jedan od presudnih inicijatora i nosilaca društvenog dogovaranja, kao i borbe za akciono jedinstvo i akcionu sposobnost svih socijalističkih snaga.

Pri tome sam, dakako, uveren da navedene i druge probleme nećemo rešiti bez zajedničke akcije Skupštine, Izvršnog veća, Socijalističkog saveza, Saveza komunista, sindikata, omladinske organizacije i drugih odgovornih faktora u Federaciji i u republikama. Samo uz neprestano zajedničko dogovaranje i saradnju možemo učiniti odlučnije korake napred. Zato se ne mogu složiti sa onima koji autonomiju pojedinih društvenih organa i organizacija

tumače kao monopol na odlučivanje od strane ljudi u tim organima i organizacijama. Autonomija znači samostalnost, ali i odgovornost i međusobnu zavisnost svih nosilaca socijalističke strukture našeg društva. Upravo ona, prema tome, ne trpi monopol ni u kakvom obliku.

Da pomenem da smo se godinama i godinama zalagali za demokratizaciju socijalističkog društva i u tom smislu kritikovali monopol Saveza komunista u odlučivanju, kao i sistem pasivnih izvršnih transmisija između Saveza komunista i društvene baze. Zbog toga smo se zalagali i za autonomiju pojedinih društvenih organa i organizacija. U tome smo i uspeli. Ali sada se ne tako retko događa da se pojedine grupe ljudi — pa i komunista — kriju iza autonomije kako bi izbegle stvarnu društvenu odgovornost. Takve tendencije ne samo što znače gubitak kursa i što vode dezintegraciji društveno-ekonomskog i političkog sistema, nego nam pokušavaju nametnuti nove oblike monopola i borbe za pozicije u vlasti i upravljanju koje bi bile mnogo teža prepreka društvenom progresu nego što je to bio monopol Saveza komunista.

Očevidno je da se moramo odlučno odupreti takvim tendencijama i obezbediti neophodnu koordinaciju i društvenu integraciju na osnovi društvenog dogovaranja i društvene kritike koja će moći kreativno da utiče na sve društvene tokove u oblastima gde vlada bilo kakav monopol. Stihija nas u tom pogledu, naime, nužno vodi ka samovolji, autokratizmu i formiranju grupa, a i dezorijentaciji i kolebanju u pogledu dugoročnih pravaca razvoja našeg društva. Zbog toga se Savez komunista u Federaciji, a i u republikama mora odlučnije i konkretnije zauzeti za saradnju i najveću moguću kolektivnost u odlučivanju gde god su u pitanju dugoročni interesi radničke klase, socijalizma i socijalističkog samoupravljanja.

Već sam naglasio da se danas svi, kada brane svoje sopstvene stavove, pozivaju na reformu i na rezolucije Devetog kongresa SKJ iako su njihovi stavovi ne tako retko veoma različiti. Kako je to moguće? Moguće je zbog toga što su kongresne rezolucije po samoj prirodi stvari uopštene i što ne daju uvek konkretne odgovore na pojedina pitanja. One su po mnogo čemu manje konkretne nego što su bili neki stavovi u pretkongresnoj diskusiji. Nastale prilike, dakle, zahtevaju da na odgovarajući način nastavimo rad koji smo otpočeli u pretkongresnim diskusijama. Savez komunista Jugoslavije mora odlučno nastojati da dođe do zajedničkih, ali konkretnih odgovora u pogledu pitanja gde postoje različita stanovišta. Jer

demokratija nije samo diskusija, borba i sloboda mišljenja. Demokratija je i akcija, a akcija zahteva sistem efikasnog odlučivanja, a zatim i sistem efikasnog sprovođenja. Zato demokratija mora uvek ponovo uspostavljati jedinstvo ili će se sama slomiti pod pritiskom onih najsudbonosnijih protivrečnosti i konflikata koje stvara akciona nesposobnost, tapkanje u mestu, gomilanje nerešenih problema, gubljenje perspektive. To je naša najslabija tačka poslednjih godina i svakako ćemo dovesti u ozbiljne teškoće celokupan naš demokratski samoupravni sistem ako on u tom pogledu ne postane efikasniji.

III BORBA KOMUNISTA ZA SOCIJALISTIČKU I SAMOUPRAVNU SADRŽINU DEMOKRATIZACIJE NAŠEG DRUŠTVA

Konfrontacija sa različitim antisamoupravnim i antisocijalističkim pritiscima

Kampanja oko puteva u Sloveniji ponovo je upozorila i na niz drugih političkih problema i tendencija u slovenačkom i jugoslovenskom društvenom životu, a ne samo na one koji se odnose na međunacionalne odnose.

Kao i prilikom drugih događaja, i u slučaju kampanje oko puteva u Sloveniji snage neprijateljske socijalizmu i samoupravljanju pokušavaju da afirmišu svoju prisutnost u društvenom životu. Ta činjenica sama po sebi ne predstavlja ništa neočekivano, izuzetno i zabrinjavajuće jer se to događalo i ranije, a događaće se i ubuduće. No, ono na šta tu treba zaista obratiti pažnju jeste činjenica da te snage s nacionalističkim parolama i unošenjem političke dezorijentacije za kratko vreme uspevaju da oslabe demarkacionu liniju između socijalističkih i antisocijalističkih, samoupravnih i antisamoupravnih snaga. Neprijateljske snage nisu to postigle zahvaljujući sopstvenoj snazi, već pre svega zbog pojava određene idejne i političke kolebljivosti i čak dezorijentacije u redovima progresivnih socijalističkih snaga, a pre svega u samom Savezu komunista, što je za budućnost našeg društva najosetljivije. Snage tude socijalizmu i samoupravljanju su se počele množiti i ozbiljno slabiti akcionu sposobnost progresivnih snaga, a pre svega

revolucionarnu stvaralačku društvenu ulogu Saveza komunista. I upravo zato neke organizacije Saveza komunista nisu bile pripremljene da u takvim konfliktnim situacijama odigraju svoju političku ulogu, a pojedini komunisti su se — verujem da neću mnogo preterati ako kažem — našli u položaju zarobljenika protivnikove akcije iako su verovali da tu akciju oni drže u svojim rukama. Zbog toga mislim da naše sadašnje rasprave moraju biti usmerene pre svega prema nama samima, ka komunistima, ka idejnim i političkim problemima samog Saveza komunista.

Neprijatelji socijalizma i samoupravljanja će i ubuduće pokušavati da u sličnim prilikama postanu politički faktor. Samo naivni ljudi ili demagozi mogu govoriti: »Rešavajte probleme, pa neće biti političkih sporova, pritisaka i protivnika socijalizma i samoupravljanja.« Tačno je, doduše, da komunisti i uopšte svesni socijalistički faktori, ako čine greške ili su kolebljivi u akciji, time daju argumente i oružje u ruke protivnika socijalizma, samoupravljanja i demokratije i doprinose pojavama idejne i političke dezorijentacije u redovima radnih ljudi. Stoga se, svakako, slažem sa onima koji kažu: što manje bude naših grešaka i što se uspešnije budu rešavali otvoreni društveni problemi, utoliko će manja biti snaga protivnika socijalističkog samoupravljanja i demokratije. Ali, i kada bi naše društvo moglo da rešava probleme neuporedivo uspešnije nego što ih sada rešava, ono će se ipak još vrlo dugo morati da konfrontira sa antisocijalističkim i antisamoupravnim pritiscima i raznim varijantama konzervativne i buržoasko-reakcionarne ideologije. Ovo zato što se ni naše društvo, kao ni bilo koje drugo, ne može preko noći izvući, da tako kažem, iz svoje sopstvene kože, odnosno iz svoje sopstvene društveno-ekonomske i političke strukture, iz svojih protivrečnosti i protivrečnih klasnih i socijalnih i ekonomskih i drugih interesa koji radaju otpore i suprotne snage. Prema tome, nikada ne treba zaboraviti da će društvo na ovakvom i na još mnogo višem stepenu razvoja proizvodnih snaga i sa takvom društvenom strukturom kakvu taj stepen razvoja proizvodnih snaga nameće — prirodnom nužnošću stvarati i više ili manje snažne protivnike socijalizma, a naročito socijalističkog samoupravljanja, i istovremeno neprekidno radati i sumnje i nova traženja, pa i pojave kolebanja, dezorijentacije i bekstva u neki oblik socijalnog ili liberalističkog ultraradikalizma, odnosno razočaranog okretanja leđa društvu.

Ali, to nije razlog da se naša revolucija odrekne svog samou-

pravnog i demokratskog pravca, jer, prirodno, pritisak svih tih idejnih i političkih snaga prošlosti i dezorijentacije mora gubiti svoju snagu u meri u kojoj se stabilizuju socijalistički i samoupravni temelji našeg društva. Ta istina ipak nameće potrebu da svesne snage socijalizma, a naročito komunisti, dođu do saznanja da se nije moguće uspešno boriti za rešavanje tekućih konkretnih problema privrednog, društvenog i kulturnog napretka našeg društva ako se ujedno ne budemo znali boriti — upravo u uslovima socijalističke demokratije — i protiv pritiska snaga suprotnih socijalizmu i samoupravljanju. To, dakle, znači da se danas moramo boriti naročito protiv svih onih ideoloških i političkih tendencija i pritisaka koji pokušavaju da potisnu progresivne i demokratske snage našeg socijalističkog društva — a naročito Savez komunista — na periferiji društvenog zbivanja.

SKJ i demokratska sredstva borbe

Da bi Savez komunista — zajedno sa svim progresivnim faktorima — bio na čelu radnih masa i ubuduće mogao da prevladava konfliktnu situaciju, on mora pre svega »u sopstvenoj kući« što je moguće više raščistiti sa određenim idejnim i političkim sukobljavanjima i kolebanjima koja pri traženju novih puteva i sredstava i novih odgovora na nova pitanja nastaju pod pritiskom društvenih protivrečnosti i teškoća, kao i pod uticajem socijalizmu tuđih ideologija. Takva kolebanja se množe naročito onda kada praktikizam u svakidašnjoj akciji i pragmatizam u praktičnoj politici oslabe Savez komunista u njegovoj najvažnijoj funkciji — u njegovoj idejnoj i političkoj sposobnosti da, kako je rekao Marks, zna misliti u ime celine, da zna videti u budućnost dalje od širokih radnih masa na čelu kojih se bori i da zna u raznovrsnosti društvenih tendencija, kretanja i faktora da razlikuje one koji su istinski nosioci progressa od onih koji se sami proglašavaju takvima.

Najverovatnije neću mnogo preterati ako kažem da politički pragmatizam u našoj političkoj praksi i teoriji ponekad dobija takvo mesto i uticaj da bi — ako mu se ne bismo suprotstavili — ozbiljno oslabio ne samo stvaralačku revolucionarnu ulogu Saveza komunista i njegovu akcioniu sposobnost nego i njegovo idejno jedinstvo.

Mi komunisti ne želimo da budemo ni dogmatičari ni doktrinari, ali ni samo pragmatičari i empiričari koji se gube u zaostalim

slojevima društvene svesti. Želimo da znamo — zajedno sa svim radnim ljudima — kuda idemo i šta hoćemo, kojim sredstvima i kojim putevima ćemo moći ostvariti određene ciljeve, kao i sa kakvim otporima i suprotnim snagama ćemo se sretati na tom putu. Ali, pošto smo dali odgovore na ta pitanja — a dali smo ih u zaključcima naših kongresa i drugih odgovornih foruma Saveza komunista — onda se za njihovo ostvarivanje moramo jedinstveno boriti. Prema tome, potrebna je kritička analiza postojećeg stanja, demokratsko suočavanje mišljenja i svestran demokratski napor da se ona usklade i da se zauzme jasan stav. Za ostvarivanje takvih zaključaka potrebno je i jedinstvo akcije koje zahteva i od onih članova Saveza komunista koji se sa zaključcima ne slažu da se bar uzdrže od svake suprotne akcije. Jer svaka suprotna akcija znači, ako ne uvek razbijanje jedinstva Saveza komunista, ono bar potkopava njegove akcione sposobnosti i društvene uloge. Stoga će se na takvu suprotnu akciju odlučiti samo onaj koji dolazi u konflikt sa celokupnom revolucionarnom orijentacijom Saveza komunista.

I sâm se, u toku više od 40-godišnjeg članstva u Partiji, često nisam slagao sa zaključcima organa koji su odlučivali, pa ni onog u kome sam i sâm sedeo. Pa ipak, odricati se ili distancirati od takvih zaključaka u neposrednoj akciji Partije za mene je bilo isto što i odricati se jedine revolucionarne snage i socijalističkog programa koji mogu progresivno menjati društvo. Stoga smatram da i danas razvoj društvene uloge Saveza komunista nameće naročito dva zadatka: prvo, obezbediti u Savezu komunista unutrašnju demokratiju koja će omogućiti slobodno suočavanje mišljenja zasnovanih na povezanosti Saveza komunista sa interesima radničke klase i radnog naroda i na nauci o socijalizmu, to jest na marksizmu, lenjinizmu i savremenim rezultatima te nauke; i drugo, boriti se za jedinstvo i efikasnost u akciji, što je osobito značajno u uslovima samoupravljanja. Bez takvog jedinstva Savez komunista ne bi mogao da uspešno obavlja onu svoju društvenu ulogu koja je na revolucionarnom prelasku od starog na novi društveni sistem odlučujući uslov opstanka i daljeg razvoja tekovina revolucije.

Zato nikako ne možemo smatrati samo kao pitanje lične slobode, nego i kao stvar odgovornosti prema sopstvenoj organizaciji one postupke pojedinih komunista koji potkopavaju akcioniu sposobnost Saveza komunista i postaju nosioci dezintegracionih uticaja u njegovim redovima. Oni koji se odriču takve demokratske odgovornosti prema svojim saborcima i prema sopstvenoj organi-

zaciji, u stvari, dokazuju ili da nisu zreli da budu u tim redovima ili da se nalaze na principijelno suprotnim pozicijama u odnosu na celokupnu idejnu i političku orijentaciju Saveza komunista. Prema tome, nemoguće je parolom demokratije opravdavati nekritičan, pasivan i oportunistički odnos prema takvim pojavama u Savezu komunista, a da time celokupan dalji razvoj te revolucionarne organizacije, a s tim zajedno i celokupan razvoj našeg društva, ne prepustimo igri stihije. Kako ni jedno društvo ne trpi i ne može podneti neograničeno vladanje stihije, svakome mora biti jasno da tako shvaćena demokratija u Savezu komunista ne bi značila ništa drugo do kapitulaciju progresivnih, samoupravnih i demokratskih snaga našeg društva pred suprotnim snagama.

Svako sasvim dobro zna da naša revolucionarna, socijalistička i samoupravna akcija ne može sebi postavljati cilj da reši sve probleme i otkloni sve protivrečnosti. Njen je smisao u borbi i naporima za takvo njihovo neprekidno socijalističko razrešavanje koje će stalno doprinosti razvijanju samoupravnih, demokratskih i humanističkih odnosa među ljudima, odnosno smanjivati socijalne razlike i ublažavati konflikte.

Nema sumnje da će to biti teška i dugotrajna borba i da će društvena struktura još dugo i nužno proizvoditi snage i otpore usmerene protiv takve akcije. Ali, još jednom ponavljam, ti otpori i pritisci nisu sami po sebi opasnost za dosledan socijalistički i samoupravni kurs u razvoju našeg društva. U prošlosti se naša revolucija morala boriti i uspešno se izborila protiv suprotnih snaga neuporedivo snažnijih nego što su one koje su danas prisutne u našem društvenom životu. Sudeći po svim rezultatima koje je naše društvo postiglo, danas se manje nego ikad treba bojati da bi pritisak tih snaga sam po sebi mogao ugroziti ili deformisati samoupravni i demokratski kurs našeg društva.

U društvenom životu — isto kao i u borbi sa prirodom — ljudi su podređeni mnogim nužnostima koje ne mogu izmeniti. Pa ipak, ljudi su ti koji traže najbolje puteve među tim nužnostima i sukobima protivrečnosti, ljudi su ti koji te nužnosti podređuju svojim potrebama i interesima utoliko više ukoliko im se više sami znaju svesno podrediti. Ukratko, hoće li se naše društvo razvijati na ovom revolucionarnom prelasku iz jednog društvenog sistema u drugi s manjim ili većim teškoćama, zastojećima i deformacijama, u više ili manje demokratskim oblicima i sa većim ili manjim kolebanjima — sve to zavisi pre svega od toga hoće li svesni faktori

socijalizma, odnosno društvenog i humanističkog napretka biti sposobni da otkrivaju te nužnosti i da računaju s njima, hoće li na raskršćima odabrati pravi put, davati više ili manje dobre odgovore na pitanja koja bude postavljao društveni razvoj, hoće li prepoznati protivnika i odabirati prava sredstva borbe koja odgovaraju odnosu društvenih snaga u datom trenutku itd. Upravo u svemu tome je suština društvene uloge Saveza komunista i njegova revolucionarna odgovornost.

Naravno, niko, pa ni Savez komunista, ne raspolaže apsolutnom istinom o putevima i sredstvima društvenog napretka. Osim toga, Savez komunista sigurno nije jedini stvaralački faktor tog napretka u društvu niti on prisvaja takav monopol. No, njegova vodeća uloga na prelasku od kapitalizma ka socijalizmu neophodna je i moguća upravo zbog toga što je ona izraz interesa one klase koja je društveno-istorijski nosilac tog preokreta i što je taj preokret u našoj zemlji izvršen na revolucionaran način. Negirati tu ulogu znači u datim uslovima — odricati se revolucije. Zato se akcija Saveza komunista ne vezuje i ne sme se vezivati ni za kakve dogmatske i doktrinarske večne istine, ni za bezidejni i besperspektivni politički pragmatizam. Ona će biti bliža istini utoliko ukoliko neposrednije bude izražavala današnje i sutrašnje, samoupravne, ekonomske i demokratske interese radničke klase i svakog radnog čoveka, a naročito onih slojeva radničke klase koji su po svom društveno-ekonomskom položaju najviše zainteresovani za revolucionarnu borbu za socijalne, političke, humanističke i kulturne ciljeve socijalizma. Zato u svojoj politici Savez komunista mora biti otvoren prema uticajima tih slojeva radničke klase i radnih ljudi i oslanjati se na onu nauku i ideologiju kojima su interesi i akcija tih slojeva subjekt i cilj istraživanja. Oslonjen na takvu nauku i na iskustva prakse, Savez komunista se mora boriti ne samo protiv svega što sprečava ili ometa socijalističku, samoupravnu i demokratsku akciju i što joj nameće idejne i političke koncepcije koje su strane interesima na kojima je zasnovana, nego i protiv zaostale svesti i nerealnih ili regresivnih zahteva u samim radnim masama, a naročito u onim njihovim slojevima koji su zbog svog društvenog položaja najviše opterećeni zaostalim mentalitetom ili najviše podložni pritisku i uticaju egoističkih ili parcijalnih interesa.

Kritički odnos prema idejno-političkim tokovima

Na kritiku stanja u našoj socijalističkoj demokratiji neretko pojedini ljudi veoma pojednostavljeno odgovaraju tako što svaku takvu kritiku jednostavno odbacuju tvrdeći da u jednom demokratskom sistemu gde su svi slobodni prosto nije dozvoljena kritika stanja sa pozicija ocene odnosa moći društvenih, odnosno klasnih snaga. Demokratski odnosi su se, navodno, razvili, ljudi deluju i protestuju, listovi pišu ono što misle da je dobro. Skupština i svi društveni organi samostalno deluju i odlučuju itd. Takav odgovor na kritiku je, doduše, najjednostavniji i najjasniji, ali baš ništa ne dokazuje i ni na jedno pitanje ne odgovara. A pre svega zato što su sve to samo *spoljni* oblici *stvarnih* društvenih kretanja, a tek karakter tih kretanja sam po sebi odlučuje o razvoju društva. I tek odnos moći društvenih snaga u svemu tome je realni faktor koji može podsticati progres ili ozbiljno deformisati i time ukočiti razvoj socijalizma, a može, štaviše, postati i oružje njegovih protivnika. U stvari, reč je o socijalističkoj i samoupravnoj sadržini demokratizacije i o našoj sposobnosti da se borimo sa suprotnim tendencijama u njoj i da — kao vodeća revolucionarna snaga socijalističkog društva — zadržimo progresivnu i demokratsku inicijativu. Jer, ako u tom pogledu ne zauzmemo sasvim jasan i odlučan stav, to bi značilo prepuštanje kormila drugim snagama, pri čemu je vrlo jasno — kojim. Ne možemo se, dakle, naivno braniti iza barikada lepih reči tamo gde je u pitanju odnos moći realnih društvenih snaga.

Iza formalne odbrane demokratije u nas često stoji neprincipijelan ili oportunistički odnos prema idejnim i političkim tokovima i pritiscima na celokupnu koncepciju našeg samoupravnog socijalističkog društva. A, u stvari, mi demokratski kurs uopšte nećemo moći odbraniti ako se ne budemo istovremeno odlučno borili i protiv takvih pritisaka. Istorija naše sopstvene socijalističke prakse i prakse u drugim zemljama daje nam za to dovoljno ubedljivih dokaza. Štaviše, kada ne bismo imali neprekidno pred očima uzajamnu zavisnost borbe za socijalističko samoupravljanje i borbe za demokratiju, tada bismo se neizbežno našli na pozicijama buržoasko-liberalističkog shvatanja demokratije, koja u nas može dati jedino reakcionaran rezultat.

A takvo shvatanje nije tako retka pojava u nas. Štaviše, po mom mišljenju, upravo su uticaji takvog shvatanja usloveli da se u nas u poslednje vreme ponovo toliko diskutuje o pojavama kao što

su klasna borba i radnička klasa. Onome ko ne shvata u čemu se u ovom trenutku sastoje raskršća u razvoju našeg društva, takve diskusije moraju izgledati »izmišljene«, nerazumljive i bez veze sa problemima prakse. A, u stvari, nije tako. Jer reč je o tome da li demokratski odnosi i naš politički sistem terba da budu građeni na osnovama demokratije buržoasko-liberalističkog tipa — što znači udaljavanje od radničke klase i socijalizma — ili na osnovama socijalističke demokratije, to jest takve demokratije u kojoj će neposredni kao i dugoročni istorijski interesi radničke klase, interesi oslobađanja radnog čoveka i rada, biti ne samo neosporno obezbeđeni, nego će i određivati oblike državne vlasti i demokratskih odnosa u njoj.

U nekim diskusijama se kao argument protiv kritike nedovoljne angažovanosti i oportunitizma u redovima Saveza komunista može čuti i teza da moramo dati više prostora slobodi idejnog stvaralaštva. Neću, naravno, tvrditi da zakidanje slobode stvaralaštva u nas više nije problem. Ali, sama činjenica da danas ne kritikujemo Savez komunista zbog toga što guši razne stavove, nego, naprotiv, zbog toga što ne reaguje na poplavu raznih tendencija koje su na ovaj ili onaj način uperene protiv socijalističkog ili samoupravnog karaktera naših društvenih odnosa — dokaz je da je sloboda idejnog stvaralaštva već dostigla prilične dimenzije.

Ali ono što sam u vezi s tim hteo pre svega da istaknem jeste to da Savez komunista ne može biti odgovoran samo za slobodu stvaralaštva — bez koje, dakako, nema ni samog stvaralaštva — nego i za ostvarivanje takvih rezultata stvaralaštva koji će biti od koristi za istorijsku borbu radničke klase. Na to ne smemo ni za trenutak zaboraviti. Zato ponavljam — potrebno je znati ne samo za šta se borimo, nego i protiv čega se moramo boriti da bismo ispunili prvi deo svog zadatka. Od te naše sposobnosti zavisi hoće li protivnici socijalizma i samoupravljanja uspeti da više ili manje ugroze i koče razvoj socijalističke demokratije. A takvi protivnici i otpori u našem društvu će se radati sve dotle dok u njegovoj strukturi socijalizam i samoupravljanje ne budu jedini mogući oblici života. A dokle god to ne bude tako — a u našem društvu sigurno i danas postoje uslovi za egzistenciju kapitalističkih odnosa, a još više za menadžersko-tehnokratski monopol i državnosopstveni birokratizam nego za samoupravljanje — moramo biti svesni da će sadašnje prilike i struktura neizbežnom nužnošću radati tendencije i snage neprijateljske socijalizmu, samoupravljanju i socijalističkoj

demokratiji, bez obzira na to u kojim oblicima, pod kakvim imenima i zastavama će se one pojavljivati. Bili bismo slepi empiričari koji ne vide dalje od svog nosa kada ne bismo računali s tom društveno-istorijskom nužnošću.

Neophodnost učvršćivanja samoupravljanja elementarnom revolucionarnom borbom

Štaviše, tvrdim da smo u razvoju samoupravljanja društveno-istorijski, tako reći, ispred svojih mogućnosti. Time, naravno, ne kritikujem samoupravne napore, već, naprotiv, podvlačim njihov društveno-istorijski značaj. No, sama ta činjenica ujedno objašnjava zašto u razvoju samoupravljanja imamo posla s velikim teškoćama i zašto su reakcionarni i tehnokratsko-konzervativni otpori ne samo snažni nego i nužni i zbog čega će još dugo biti potrebna i naporna revolucionarna borba s njima. Naglašavam reči »revolucionarna borba« jer borba za samoupravljanje još uvek je i biće još dugo elementarna revolucionarna akcija. Ako to ne shvatimo sasvim jasno, onda teškoće i konflikti mogu mnogim komunistima oduzeti hrabrost u borbi za samoupravljanje i samoupravnu demokratiju, pojavljivaće se oportunistam prema tehnokratsko-monopolističkim i buržoasko-parlamentarnim pritiscima, umesto da se produbljuje razumevanje komunista za logiku i probleme koje unutrašnje protivrečnosti našeg društva nameću razvoju samoupravljanja.

Iz svih tih razloga nimalo ne sumnjam u to da u našem društvu postoje snage koje pokušavaju da deluju sa kontrarevolucionarnih, antisocijalističkih pozicija, da postoje snage koje pokušavaju da deluju sa državnosopstveničkih i menadžersko-monopolističkih pozicija, da postoji malograđanski filistar ili čovek dezorijentisan u društvenim protivrečnostima koji je ponekad socijalni ultraradikal, a ponekad ultraslobodnjak, koji je ponekad protiv svake vlasti, a ponekad za stvaranje »reda«, kakva već bude trenutna situacija. Ponavljam, reč je o strukturi slovenačkog društva koja u sadašnjim uslovima *nužno mora* radati protivrečnosti, kao i društvene tendencije i snage koje stoje iza tih protivrečnosti, te je stoga kratkovidno misliti da su te strukture prestale ili da će ubrzo prestati da deluju.

Isto je tako jasno da se među inteligencijom uvek pojavljuju pojedine grupe koje ovim ili onim tendencijama daju potrebnu ideološku, filozofsku ili naučnu argumentaciju i ruho. A danas,

kada socijalistički svet proživljava izvesnu prelaznu idejnu krizu, ima naročito mnogo takvih idejnih dezorijentacija, tim pre što se s takvim tendencijama prepliće i iskreno socijalističko, demokratsko i humanističko traženje.

Naravno, upravo inteligencija je, s druge strane, onaj činilac koji — zajedno sa svim svesnim faktorima radničke klase i socijalizma — daje ideološku, filozofsku i naučnu argumentaciju za socijalističku, samoupravnu, progresivnu i demokratsku društvenu akciju. Prema tome, Savez komunista ne sme se odnositi sa nepoverenjem prema inteligenciji uopšte, nego treba da zauzima kritički stav prema određenim ideološkim i političkim tendencijama u našem društvu koje dolaze do izražaja kako u delovima inteligencije, tako i u drugim društvenim sredinama.

Dilema je u suštini sledeća: jesmo li dovoljno snažni da odbranimo samoupravni demokratski kurs od tih tendencija i snaga u uslovima demokratije ili nismo, pa ćemo postepeno biti potisnuti u defanzivu. Ako se revolucionarne snage budu našle u defanzivi, tada će se zaoštriti sve suprotnosti i neko će morati da pravi red. Danas smo sposobni da demokratskim sredstvima branimo pozicije socijalističkog napretka, ali nigde nije rečeno da ćemo biti sposobni i sutra ako se ne budemo odlučnije borili za pobjedu koncepcija tog napretka u svesti ljudi, a naročito komunista.

Nasuprot tome, neki tvrde da antisocijalističke snage nisu dovoljno jake da bi mogle ugroziti socijalističko samoupravljanje. Sa tom se konstatacijom, naravno, slažem jer i sâm verujem da se socijalističko društvo s njima može boriti i u uslovima demokratije, i pre svega demokratskim sredstvima, i da će mu sve manje biti potrebno da poseže za sredstvima revolucionarnog nasilja. Ali, to se može postići samo pod uslovom da komunisti imaju ne samo jasnu revolucionarnu koncepciju borbe za dalji razvoj socijalističkog društva nego i da jasno sagledaju koje društvene snage mogu takvu koncepciju sprovesti, a koje će joj se suprotstaviti.

Kada govorim o tome da u našem društvu moramo računati na prisustvo i aktivnost tendencija i snaga neprijateljskih socijalizmu, samoupravljanju i socijalističkoj demokratiji, ne mislim, naravno, na to da nekoga moramo progoniti, zatvarati, oduzimati mu hleb i slično, osim kada je reč o izrazito protivustavnoj aktivnosti. Na kraju krajeva, ako pritisak tih snaga prinudi naše društvo da se ono mora latiti nedemokratskih sredstava, to mu se neće moći pripisati kao uspeh. Ali zato treba protivnike socijalizma unapred sprečiti da

steknu snagu kojom bi mogli da prisile našu revoluciju da se mora laćati takvih sredstava. A to znači da moramo ne samo hteti, već i znati boriti se demokratskim sredstvima, a pre svega moramo uvek znati gde je demarkaciona linija socijalističke demokratije, a gde počinje oportunistam, odstupanje i kapitulantstvo pred pritiskom protivnika socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, to jest pred kontrarevolucijom i ideologijom tehnokratskog monopola.

Iskustva nekih socijalističkih zemalja nas, bez sumnje, upozoravaju na to da progresivne snage u socijalističkom društvu koje se u tom pogledu ne snadu mogu vrlo brzo biti potisnute na rep nekakvog ultraradikalističkog liberalizma, koji se pojavljuje najpre kao njihov saveznik, ali ubrzo može postati i njihov grobar. Jer u uslovima socijalističkog društva jedina funkcija te jalove ideologije koja ne može stvoriti nikakvu koncepciju za razvoj društva jeste u tome da u političkim krizama priprema put realnim društvenim snagama za izlazak na društveno-političku scenu. Zato obično jalovim liberalističkim frazama ubrzo slede kontraudari realnih društvenih faktora koji, ako već u celini ne uspeju da restauriraju vlast birokratsko-konzervativnih snaga, mogu za duže vreme ukočiti progresivne društvene procese.

Da vas podsetim samo na primer Čehoslovačke. Ljudi koji su u poslejanuarskom razvoju znali samo za reč »sloboda« i koji su licitiranjem i neodgovornom kritikom činili teškoće rukovodstvu Komunističke partije Čehoslovačke i vršili pritisak na njega u stvari su slabili akcionu sposobnost upravo tog rukovodstva koje su tobože »podržavali«.

Da se u nas posle 1948. godine Savez komunista Jugoslavije nije suprotstavio sličnim političkim tendencijama, sigurno ne bismo mogli da istrajemo u otporu staljinizmu, dogmatizmu i birokratskom konzervativizmu. Pri tome ne treba živeti u iluziji da ta nužnost za nas nije više aktuelna. Ona neće biti aktuelna samo pod uslovom ako progresivne snage sa Savezom komunista na čelu budu znale da i u demokratskim i samoupravnim uslovima brane socijalistički i samoupravni kurs od snaga koje su neprijateljske prema tom kursu i koje mu se suprotstavljaju ili ga ometaju sopstvenom idejnom i političkom dezorijentacijom. Zato te snage moramo upoznati, a upoznaćemo ih pre svega po njihovoj idejnoj i političkoj fizionomiji i društveno-ekonomskim tendencijama.

Da ponovim, istina o našem demokratskom putu sigurno može biti samo u sledećem: ili će naša socijalistička zajednica naroda i

naša socijalistička demokratija znati u demokratskim uslovima same da brane svoj opstanak i napredak ili će suprotne snage pokušavati da nametnu našem društvu svoju vodeću ulogu.

Neki kažu: plašite nas đavolom zato da se ne bismo borili za ono što je progresivno i opravdano. Neću raspravljati o tome šta je progresivno, a šta opravdano iako bi se i o tome moglo mnogo štošta reći kritički. Ali, i najiskreniji revolucionar koji ne računa s objektivnom nužnošću, društvenim realnostima, odnosom snaga itd. može postati veoma štetan sejač iluzija i oportunistama ili, pak, sektaš i avanturista. I najdobronamernija politika može se pretvoriti u svoju suprotnost ako doživljava fijasko koji jača suprotne snage.

Izražena su i mišljenja da se naglašavanjem svega ovoga može steći utisak da, navodno, dramaturgizujemo stvari. To nije moj cilj jer nikako ne snatram da u nas postoji razlog za dramaturgizovanje stvari. Naprotiv, uveren sam da je snaga otvorenog neprijatelja socijalizma i samoupravljanja u nas mala. Drugim rečima, ono što neprijatelju socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja može dati društvenu efikasnost i zbog čega on može postati zaista opasan za naše društvo jeste samo naš sopstveni oportunistam prema idejnom i političkom kolebanju povodom kardinalnih pitanja socijalističkog i samoupravnog razvoja. Opet ponavljam, Savez komunista mora zbog toga imati jasne stavove o svim takvim pitanjima i boriti se za njih. To znači da mora znati ne samo za šta se zalaže, nego i protiv čega je i čime i kako će se protiv toga boriti. Ako je Savez komunista u svojim stavovima nejasan i ako se ne bori za njih, onda je očevidno da se kolebljivi ljudi — a takvih je mnogo i nije im zameriti jer ne može svaki pojedinac znati sve ono što može znati organizovana društvena svest — na težim prekretnicama mogu izgubiti i protiv svoje volje nasesti političkim manevrima raznih protivničkih snaga. Smisao društvene uloge revolucionarne avangarde sastoji se u tome što ona mora da vidi dalje od mase radničke klase i naroda i da otvara perspektivu njihove uspešne borbe za njihove klasne i druge interese i da ujedinjuje što šire mase u borbi za takav cilj. Ako komunisti ispuste iz vida tu istinu i ako se budu pretvorili samo u nekakve branioc apstraktne slobode i »natklasne« demokratije, tada ni radnička klasa ni društvo neće osećati ni potrebu za prisustvom takve političke snage u društvu.

Prema tome, ako išta dramaturgizujem, onda dramaturgizujem pitanje karaktera naše sopstvene akcije i sopstvene dogovornosti na sudbonosnim istorijskim raskršćima. Lako je reći: »Ne dramaturgizuj

pitanje kojim ćeš pravcem krenuti na raskršću puteva za Šišku i Ježicu.«² Ali, ako želiš da stigneš u Šišku, moraš krenuti onim putem koji tamo zaista vodi, inače ćeš se, umesto u Šiški, naći na Ježici. U društvenom životu se takve greške mogu završiti i veoma dramatično.

Ako sam, dakle, u tom smislu ipak nešto dramatisovao otvorene probleme, to sam učinio zato što smatram da je bolje videti istinu prerano nego prekasno — iako obično loše prolazi i onaj koji prerano upozorava na istinu jer ga ljudi ne razumeju kao i onaj koji je vidi prekasno jer ga ti isti ljudi pozivaju na odgovornost. Ukratko, hteli mi to ili ne, moramo se realno suočiti sa tim problemima i opasnostima kako se sutra ne bismo našli u mnogo zaoštrenijim društvenim suprotnostima. I bolje je da progresivne društvene snage opreznije postupaju danas i uvek kada je u pitanju otvaranje vrata stihiji nego da sutra moraju sebi prebaciti kako su izgubile političku bitku zbog naivnosti i kratkovidnosti u ocenjivanju odnosa snaga u nas i u svetu. Stoga bismo mogli biti sudbonosno površni ako bismo »filozofsku zbrku«, kako je rado nazivamo, i dalje ocenjivali samo kao »filozofsku zbrku« — gubeći iz vida da ona odražava veoma realna društvena kretanja — ne dajući dublju društveno-političku ocenu svakog takvog kretanja i ne predviđajući u kom pravcu će se to kretanje razvijati, kakvi će biti njegovi rezultati i sa kojim osnovnim snagama naše društvene strukture će se ono, svesno ili slučajno, povezivati ili čak postajati njihovo oruđe.

Opet ponavljam da ne mislim na administrativni pritisak, za koji smatram da se može upotrebiti samo u određenim situacijama i u određenim oblastima ili ako bi sam opstanak i dalji razvoj revolucije bio u opasnosti. Želeo sam da kažem sledeće: demokratija je idejna, politička, društvena, ekonomska i kulturna, a istovremeno i klasna borba. Komunisti u toj borbi nisu samo branioci demokratije, nego su ujedno i revolucionarna partija. Hoće li demokratija funkcionisati i jačati, hoće li sve više prožimati naš društveni život — to zavisi od toga hoće li i revolucionarne i progresivne snage našeg socijalističkog društva biti sposobne da toj demokratiji daju socijalističku i samoupravnu sadržinu i hoće li isto tako biti sposobne da odbrane njenu suštinu. A da za to budemo

sposobni, moramo imati jasnu sliku društvenih kretanja i tendencija, moramo poznavati zastave i ideološke i političke parole snaga suprotnih socijalizmu i samoupravljanju i moramo se boriti s takvim tendencijama još pre nego što sazru u stvarnu političku snagu.

Pri tome ne glorifikujem naše koncepcije. Život je do sada unosio ispravke i unosiće ih i dalje — s tim moramo računati. Ali, tvrdim da je bolje imati nesavršenu koncepciju koja omogućuje da napravimo barem korak dalje nego biti bez takve koncepcije, odnosno prepuštiti se toku stihije.

IV SAVEZ KOMUNISTA — BITAN INTEGRATIVNI FAKTOR NAŠEG DRUŠTVENOG SISTEMA

Čini se da se glavna ideološka i politička bitka u nas danas više ne odvija oko principijelnih pitanja naše revolucije. Sada retko ko još sme da otvoreno napada socijalizam, iako neki već mnogo hrabrije nasreću na samoupravljanje. No, ipak se ti napadi još uvek drže određenih granica jer je samoupravljanje, osim u određenim krugovima, nepopularno napadati. Bitka je prenesena na sasvim konkretna područja akcije.

Prvo takvo područje je naša ekonomska situacija i društvena praksa uopšte, sa svim teškoćama i greškama. Tamo gde su komunisti i odgovorni društveni organi spori i slabi, mešaju se sve moguće snage koje pokušavaju da nas onesposobe. A mi često nasedamo takvim pritiscima. Drugo područje su teškoće i nerešeni problemi u međunacionalnim odnosima. Upravo je to najzahvalnije područje za svakakvu političku špekulaciju i avanturu. Treće područje predstavlja uloga Saveza komunista u našem društvu i, konačno, celokupan naš ustavni sistem, koji je u stvari povezan sa ulogom Saveza komunista. Na svim tim područjima u nas su došla do izražaja određena kolebanja.

O prvom području akcije ne bi trebalo govoriti jer je o njemu već mnogo rečeno, i zato što u vezi s njim nema težih problema za jedinstvo komunista. Govoriću o drugom i trećem području.

² Šiška i Ježica — predgrada Ljubljane.

Medunacionalni odnosi

Oblast medunacionalnih odnosa je, neosporno, ono područje gde se pod zastavom nacionalizma i šovinizma pokušavaju da »podignu u sedlo« za borbu protiv Saveza komunista sve antisocijalističke i antisamoupravne snage.

Kada govorimo o nacionalizmu, moramo najpre raščistiti šta danas podrazumevamo pod tom rečju, odnosno kakvo je značenje te političke kategorije kojoj se suprotstavljamo. Jer ne malo ljudi pokušava — svesno ili nesvesno — da poistovećuje pojam nacionalizma sa pojmom nacionalne svesti, odnosno sa afirmacijom nacionalne samobitnosti.

Kao ideološki fenomen, nacionalizam se istorijski pojavio pre svega u dva oblika: kao integracija društvene svesti na prelasku iz feudalizma u kapitalizam, a time i kao faktor nacionalne integracije i nacionalnog buđenja, i kao ideologija naroda koji su se borili ili se bore za nacionalno oslobođenje, protiv bilo kog oblika nacionalne zavisnosti i ugnjetavanja. Još i danas u nekim zemljama i na čitavim kontinentima nacionalizam igra takvu progresivnu ulogu.

Kad mi komunisti danas govorimo o nacionalizmu, moramo jasno reći da ne mislimo na takav nacionalizam — iz njegovih progresivnih istorijskih faza — a još manje na izražavanje i afirmaciju nacionalne svesti.

Nacionalizam je kao ideologija doživeo svoj razvoj isto onako kao što ga doživljava i svaka druga ideologija, tako da uloga nacionalizma danas nije ista kao što je bila juče. Juče je on bio zastava borbe za slobodu, a danas je često i sve češće zastava nacionalnog egoizma i egocentrizma, pa čak i imperijalizma i hegemonizma. Svima nam je dobro poznato da je nacionalizam bio ideološka »alfa i omega« nemačkog nacizma i italijanskog fašizma. Štaviše, želim da upozorim na apsurd da je, na primer, upravo nacionalizam bio ona ideologija slovenačke bele garde u ime koje je ona saradivala sa okupatorom protiv Osvobodilne fronte, koja nikada nije bila nacionalistička, ali je bila ne samo do kraja verna svom narodu nego i organizator njegove narodnooslobodilačke borbe.

Pre svega, danas treba imati pred očima da u uslovima savremenog razvitka proizvodnih snaga i svesti čovečanstva nacionalizam u sve većoj meri postaje reakcionarna prepreka za onu integraciju humanističke svesti čovečanstva koja je uslov daljeg

društveno-istorijskog napretka. Zbog toga se narodi koji bi zaostajali pod teretom te reakcionarne ideologije nužno moraju naći na repu istorijskog razvitka.

Prema tome, svako ko pokušava da našu kritiku nacionalizma poistoveti sa negacijom nacionalne svesti — ili svesno podmeće Savezu komunista ciljeve koje on nema ili ne zna o čemu govori.

Idejna i politička kolebanja

Oblast praktične političke akcije u kojoj pokušavaju da se aktiviraju antisocijalističke i antisamoupravne snage je — kao što je već rečeno — i položaj i uloga Saveza komunista u našem društvu, a istovremeno i celokupan politički sistem u kome uloga Saveza komunista dolazi do izražaja, a naročito usmerenost na neposrednu samoupravnu demokratiju kao alternativu višepartijskom sistemu, odnosno buržoaskoj parlamentarnoj demokratiji. Svako zna da je specifična uloga Saveza komunista bitan uslov revolucionarnog uspostavljanja i daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja i demokratije zasnovane na tom samoupravljanju. Potkopati tu ulogu Saveza komunista, oslabiti njegovu unutrašnju, idejnu, stvaralačku snagu i njegovu povezanost sa radnim masama, a pre svega sa radničkom klasom, znači naneti poraz revoluciji.

Ne treba sumnjati da mnogi u nas i u inostranstvu to i žele. Ali, da li se mi komunisti zaista uvek odgovorno ponašamo prema svojoj sopstvenoj revolucionarnoj organizaciji? Mislim da ne. Govorio sam o paralelizmu, monopolskim tendencijama i pojavama, policentralizmu itd. koji onemogućuju neophodnu demokratsku integraciju progresivnih snaga našeg društva. Isto tako, mogao bih opširno govoriti o oportunističkom uzmicanju pred antisamoupravnim, tehnokratskim, birokratsko-konzervativnim i buržoasko-pseudoliberalističkim pritiscima. Mogao bih govoriti o idejnoj dezorijentaciji na nekim područjima teorijske misli. Dosta bi se moglo reći i o određenoj krizi u metodima rada vodećih organa, nedovoljnoj koordinaciji, nedostatku kritičnosti u odgovornim partijskim organima prema određenim postupcima komunista itd. Iako danas nije prilika da o tome iscrpno govorim, ipak smatram da su to veoma aktuelni problemi političke situacije u Sloveniji i da treba mnoge od njih što pre staviti na dnevni red Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenije.

U kategoriju pojava koje omogućuju udarce po socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju spada i formalistički pristup problemu demokratizma. Mnogo govorimo o dijalogu, ali u takvom »dijalogu« Savez komunista najčešće ne odgovara. U publicistici se javljaju ne u obliku dijaloga, nego monologa razne problematične tendencije. To unosi zbrku u svest čoveka, pa zatim, naravno, nastaju raznovrsni problemi među ljudima. Smatram da je u društvenom odlučivanju nemoguće neprestano ponavljati: ljudi kažu, ljudi su rekli, ljudi misle. Jer ono što su ljudi rekli i što misle, u dobroj meri zavisi od onoga što u idejnom smislu kažu vodeće stvaralačke snage društva; to, dakle, zavisi u prvom redu i od toga jesu li komunisti sposobni da ljudima pruže odgovarajuću informaciju i da utiču na njihovu svest. A oni će uticati na tu svest i na akciju radnih ljudi samo ako njihova sopstvena politika i akcija nailaze na odjek u klasnim, socijalnim, ekonomskim i drugim interesima radničke klase i radnih ljudi uopšte. U nas se sada često dešava da najpre dozvolimo da druge snage samostalno i bez odgovora komunista deluju na svest ljudi, a zatim se mi sami povodimo za refrenom: ljudi kažu, ljudi misle, pa bi onda po toj logici trebalo da i komunisti misle isto, to jest reakcionarno ili dezorijentisano. Tako se, naravno, i u svesti radnih masa pojavljuju nejasnoće u pogledu politike Saveza komunista.

Zašto se sada ponovo podgreva pitanje o tome ko je prošle godine dozvolio Žebotu da dođe u Ljubljano? Zato, po svemu sudeći, što se prilikom afere oko puteva Žebot pojavio u ulozi nezvanog advokata stavova Republičkog izvršnog veća. Taj predstavnik jučerašnjeg fašističkog krila slovenačkog klerikalizma, koji se danas kiti perjem lažnog demokratizma, sigurno ne obavlja tu svoju »misiju« zato što mu se toliko sviđa i što mu leži na srcu vlada naše socijalističke republike, nego zbog veoma providne političke špekulacije usmerene na potkopavanje jedinstva revolucionarnih snaga slovenačkog socijalističkog društva. To je samo dokaz više da nije Žebot, pa čak ni njegov dolazak u Ljubljano, sam po sebi opasnost za tekovine revolucije i samoupravne i demokratske prakse, nego su to ona idejna i politička kolebanja u redovima svesnih socijalističkih snaga koja slabe akcionu sposobnost Saveza komunista, unose dezorijentaciju u radne mase i slabe revolucionarnu volju i stvaralačku sposobnost našeg socijalističkog društva. Naimе, treba znati da je Žebot bio politički šef fašističkog krila slovenačkog klerikalizma i jedan od rukovodilaca belogardizma,

koji ni u čemu nije izmenio svoja gledišta. Ako prema Žebotu neki komunisti gube »neru«, kako da je onda održe prema drugim, manje javnim i manje izrazitim nosiocima antisocijalističkih i antisamoupravnih tendencija i pritisaka.

Dosta se govori o tome da postoji snažna povezanost rukovodstva i baze i da je to najvažniji uspeh. I ja mislim da je takva povezanost veoma značajna i odlučujuća za stabilnost demokratskog sistema. Ali, nije svejedno na kojoj osnovi se u određenom trenutku ostvaruje povezanost rukovodstva i baze. Ako se ona ostvaruje na osnovi jasne socijalističke i samoupravne koncepcije i na osnovi programa konkretne akcije za realizaciju takve koncepcije, onda ta povezanost svakako može da bude snažna i dugotrajna. Ako se, pak, ona ostvaruje na krilima tolerisanja nacionalizma, demagoškog socijalnog ultraradikalizma i jalovih liberalističkih fraza itd., ili na drugim kratkotrajnim političkim špekulacijama, onda povezanost centra i baze stoji na veoma klimavim nogama, a može da dobije i veoma opasan obrt, to jest da pojedini komunisti postanu politički zarobljenici protivnika.

Kako premostiti postojeće razlike

Rekao bih još i ovo: neretko se ističe mišljenje da ne bismo smeli govoriti o nejedinstvu u Savezu komunista ili da ga bar ne bi trebalo dramatiizovati. Stvari, zaista, ne treba dramatiizovati, jer nije nimalo dramatično ako među nama postoje određene razlike u gledanjima kakve su prilikom rešavanja komplikovanih društvenih pitanja uvek nastajale među ljudima. No, bilo bi veoma pogrešno ako ne bismo hteli da govorimo o takvim razlikama u mišljenjima, ako ne bismo raspravljali o njihovim konsekvencama i ako bismo izbegavali njihovo kritičko raščišćavanje, jer bismo time otvarali vrata neprincipijelnosti i intrigama. Ako bismo tolerisali takvu praksu, ne treba sumnjati u to da bi se ubrzo pojavila ozbiljna opasnost »rasparcelisanja« ideologije i politike Saveza komunista na razne autonomne organe koji bi delovali izvan sistema uzajamne odgovornosti i unosili dezintegraciju u naš politički sistem. To, naravno, ne bi bila demokratija, nego dezorganizacija. A idejno i političko jedinstvo SKJ je uslov njegove akcione sposobnosti.

Razume se da bi se u takvim prilikama, po samoj logici stvari, ili čak protiv volje odgovornih nosilaca društvenih funkcija,

rascvetalo podvajanje ljudi ili autokratizam i samovoljno odlučivanje itd.

Prema tome, i u uslovima samostalnog delovanja pojedinih organa treba u pogledu kardinalnih pitanja društvenog razvoja i politike naći normalan oblik saradnje, demokratskog prevladavanja razlika u pogledima i dogovaranja i kolektivnog odlučivanja, u kome uvek mora biti sasvim jasno ko za šta snosi odgovornost. Na toj osnovi se onda treba odlučno boriti protiv svih pokušaja potkopavanja jedinstva Saveza komunista.

Otvorena i drugarska, ali kritička rasprava bila je uvek bolja od tolerisanja prilika u kojima svako radi po svom nahodanju, a Savez komunista gubi jasnost stavova i snagu svoje akcione orijentacije. Mislim da moramo stvarati atmosferu, uslove i metode u kojima će se uvek moći zaista otvoreno i kritički govoriti o svim društvenim pitanjima. Jer ne radi se o razlikama koje se ne bi mogle premostiti. A brže ćemo ih premostiti ako ih jasno sagledamo i ako ih svesno i zajednički prevladavamo u atmosferi drugarstva, a ne u atmosferi podele ljudi prema tome za koga se, već za šta se opredeljuju, to jest za kakvu politiku i akciju.

Osim toga, u metodima rada ne smemo ići iz jedne krajnosti u drugu. Ako smo juče osuđivali monopol Saveza komunista, ni danas ne smemo dopuštati nastajanje monopola oko raznih drugih autonomnih društvenih centara. Mada je autonomija pojedinih organa i organizacija neophodna i mada ni jedna od njih ne treba da bude ničija transmisija, ipak svako društvo, da bi se normalno razvijalo, mora biti politički na ovaj ili onaj način integrisano. Upravo je Savez komunista bitan integrativni faktor našeg društvenog sistema, koji ne može postojati bez takve njegove uloge. Zanimariti je — znači isto što i odricati se tog sistema. A to bi bilo isto što i baciti pušku revolucije u trnje.

To, naravno, zahteva da efikasnije tražimo metode i oblike koordinacije. Autokratizam pojedinaca i grupa pod parolom »mi i narod« bio bi samo poslednji korak pred raspadanje političkog sistema samoupravne demokratije. Uostalom, takve parole su uvek bile pokriće za razne oblike autokratizma i antidemokratizma. Veća koordinacija u društvenom odlučivanju, naravno, ne ometa republičku skupštinu i izvršno veće da deluju kao autonomni organi, koji moraju biti takvi. Ali, mi nemamo predstavničku parlamentarnu demokratiju, pa zato ni skupština ni izvršno veće ne mogu posedovati apsolutni monopol odlučivanja. I Savez komunista —

kao i Socijalistički savez, sindikati i druge društvene organizacije — snose odgovornost za definisanje kursa društvenog i političkog razvoja. Savez komunista u republici — kao i druge društvene organizacije — moraju se o njemu sporazumeti sa skupštinom i izvršnim većem ili ih javno kritikovati. No, apsurdno bi bilo da se Savez komunista pretvori u »transmisiju« republičkog izvršnog veća ili bilo kojih drugih društvenih organa ili organizacija. A takvih tendencija ima u nas.

I konačno, mislim da bi Savez komunista morao u budućnosti pokloniti punu pažnju sledećim glavnim pitanjima:

— prvo, jasnije i odlučnije definisati stavove i odgovornost komunista prema celokupnom sistemu socijalističke samoupravne demokratije i kursu njenog daljeg razvoja, a s tim u vezi i odnos prema pritiscima koji ruše taj sistem;

— drugo, koliko god je moguće konkretnije precizirati oblike međusobne saradnje i odnosa između Saveza komunista i samostalnih društvenih organa i organizacija: potvrditi neophodnost društvene uloge Saveza komunista, a i drugih društvenih organizacija u društvenoj integraciji, i istovremeno onemogućiti potkopavanje jedinstva Saveza komunista pozivanjem na autonomnost drugih društvenih organa;

— treće, zadati odlučan udarac oportunistima i kolebanju prilikom svih akcija neprijateljskih i konzervativnih snaga i insistirati na tome da se socijalistička demokratija može razvijati samo pod uslovom da se istovremeno zna boriti protiv snaga koje je potkopavaju;

— četvrto, raščistiti stav u pogledu strukture Federacije i jasno reći za šta smo i za šta ćemo preuzeti i odgovornost: odlučnije raskrinkati osnovne parole neprijatelja socijalizma i samoupravljanja koji se kriju iza nacionalizma: ujedno formulisati i kritiku negativnih aspekata odnosa Federacija—republika i pri tome dati odgovarajuće predloge;

— peto, analizirati aktuelne probleme privrednog i ostalog razvoja, ali tako da se republika okrene pre svega sebi i svojim sopstvenim naporima, što daje mogućnost da se formulišu i stavovi koje će republika predložiti Federaciji;

— šesto, reći nešto o metodama rada u republičkom centru, o koordinaciji, o oblicima dogovaranja, sporazumevanja i slično: ne zatvarati se isključivo u hijerarhijsku organizaciju Saveza komunista, nego tražiti i horizontalno povezivanje i koordinaciju.

Na kraju, smatram da Savez komunista Slovenije mora biti jasan i kritičan prema sopstvenim slabostima i greškama. Jer, ako bude kritičan prema slovenačkoj praksi, onda će istovremeno moći da zahteva ista merila, podjednaku kritičnost i odlučnost u otporu tendencijama, snagama i postupcima koji razbijaju integritet društvenog sistema u celoj Jugoslaviji, u svim republikama, i podjednaku intervenciju Izvršnog biroa i Predsedništva SKJ protiv svake pojave te vrste.

Edvard Kardelj: *»Problemi naše socijalističke izgradnje«*, knjiga IX. BIGZ, Beograd, 1974; str. 10—71.

KLASNA POZICIJA SAVEZA KOMUNISTA DANAS

Izlaganje na Osmoj sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenije, 13. oktobra 1969. godine, u Ljubljani. Ovo izlaganje je objavljeno u celini i pod ovim naslovom u *»Deluc«*, 19. i u *»Borba«* 25. oktobra 1969. (dodatak *»Reflektor«* pod naslovom *»Klasne pozicije Saveza komunista«*). U ovoj ediciji izlaganje se objavljuje sa manjim dopunama koje je autor naknadno izvršio.

U nas neki pojmovi i teorije doživljavaju nagle preobražaje: ponekad progresivne i stvaralačke, a ponekad i vrlo čudne i problematične; da ne upotrebim i teže, mada jasnije, reči. Jedna od takvih problematičnih metamorfoza, o kojoj samo i želim da govorim, odnosi se na neke osnovne praktične probleme naše politike i tiče se shvatanja i teorije o klasnoj borbi i radničkoj klasi. Sjednica Centralnog komiteta, naravno, nije mesto za teoretske diskusije, pa se zato unekoliko i bojim da je opterećujem takvom raspravom. Međutim, na ovoj sednici bilo je o tome dosta diskusije. Ta činjenica samo pokazuje da se, prema tome, ne radi samo o teoriji, nego o osnovnim praktičnim problemima politike Saveza komunista. I sâm mislim da se zaista radi o aspektima praktične politike.

Poslednjih godina u štampi, na simpozijumima i na sličnim skupovima mnogo je diskusija o tome šta se promenilo u pojmu radničke klase, šta u pojmu klasne borbe i kakve to posledice ima za društveni razvoj. I u ovim takozvanim teoretskim diskusijama je, na žalost, često više politike nego teorije. Ali, ako takve teorije i takve teoretske diskusije nastaju i ako se određena politika, rekao bih, skriva iza takvih teorija, onda je to dokaz da se radi o izvesnim društvenim konfliktima sa kojima se treba otvoreno suočiti, analizirati ih i na njih dati odgovor.

Iskrivljavanje ideje o diktaturi proletarijata

Branioći birokratsko-tehnokratskih gledanja su, tako reći, sve do juče branili državnosvojske odnose u proizvodnji i društvenom radu na taj način što su prisvajali pravo da govore u ime radničke klase i upravljaju njenim viškom rada na monopolistički, odnosno državnosvojski način. Stoga su ovi ideološki branioći takvog monopola identifikovali klasnu borbu sa moći državnog aparata, radničku klasu sa vladajućim slojem državnog aparata, diktaturu proletarijata sa društvenom ulogom toga aparata.

Ali, Savez komunista se još znatno ranije odlučno distancirao od takve ideologije i sve odlučnije se od nje distancira. Ujedno je takve staljinističke i druge birokratsko-tehnokratske ideologije o radničkoj klasi, klasnoj borbi i diktaturi proletarijata podvrgao oštroj kritici. Na podlozi te kritike Savez komunista se zauzeo za samoupravljanje kao oblik proizvodnih odnosa koji će biti realna brana od pomenute deformacije birokratsko-tehnokratskog i državnosvojskog tipa i istinski nosilac oslobađanja rada i radnog čoveka, a ujedno i oslonac i prvenstveno onaj oblik dominantne uloge radničke klase u društvu i posebno u sistemu vlasti koji će obezbediti neospornu vodeću ulogu dugoročnih istorijskih interesa radničke klase, to jest ono što je Marks podrazumevao pod pojmom diktature proletarijata. Ovo je potrebno naglasiti zato što neki ljudi namerno pokušavaju da iskrive ideju diktature proletarijata i da je prikažu jednostavno kao nasilje, kao policijski teror, kao neko ograničavanje slobode itd. Ovakvi i slični vulgarizatori teorije o diktaturi proletarijata govore i to da je diktatura proletarijata kao pojam i oblik klasne borbe i revolucionarnog prelaza u besklasno društvo nepotrebna, odnosno da se nje moramo odreći.

Za Marksa je, stvarno, diktatura proletarijata značila samo jedno: takav sistem političkih i društvenih odnosa u kojem je dugoročni istorijski interes oslobađanja rada i radnog čoveka, odnosno radničke klase dominantan i neosporno obezbeđen. A pošto je istorijski nosilac tog procesa radnička klasa, odnosno proletarijat, to znači da dominantnu poziciju u sistemu vlasti mora imati ona, odnosno njene vodeće idejne i političke snage. Oblici takvog sistema mogu biti veoma različiti i sami po sebi nisu odlučujući. Odlučujuća je unutrašnja sadržina tog sistema. U okviru takvog shvatanja diktature proletarijata Savez komunista se borio u prošlosti i bori se još i danas za šire shvatanje radničke klase.

a ne za njeno identifikovanje sa fizičkim radom ili nečim sličnim.

Međutim, u poslednje vreme, ponekad, izgleda da nam se naša vlastita kritika birokratskih deformacija Marksove teorije o klasnoj borbi i radničkoj klasi vratila nazad kao bumerang. Branioći i ideolozi birokratsko-tehnokratskih tendencija, o kojima sam napred govorio, koji su se nekada pozivali na diktaturu proletarijata i klasnu borbu, tobož, zato jer govore u ime radničke klase, danas se pojavljuju, samo u drukčijoj ideološkoj odori, sa parolama da zapravo nema više radničke klase, da nema više klasne borbe ili bar da se radnička klasa toliko promenila da zapravo to više i nije radnička klasa. Ovi branioći i ideolozi šire i ideje o tome da je pozivanje na radničku klasu i klasnu borbu samo, da tako kažem, izgovor kojim Savez komunista brani svoju društvenu poziciju. Još i više, pozivanje na radničku klasu za njih je sektaštvo, uskost itd. Za njih ne postoji socijalistička demokratija koja je upravo zato socijalistička što se zasniva na neospornoj vodećoj ulozi radničke klase; drugim rečima, na neospornoj vodećoj ulozi dugoročnih istorijskih interesa radničke klase, nego priznaju samo demokratiju uopšte i slično. Istovremeno se upravo u ovim krugovima koji ponavljaju takve parole najčešće čuju i zahtevi za jačanjem tehnokratsko-birokratskog upravljanja u preduzećima. Oni su ti koji kopiraju i kompiliraju razne teorije i teze koje nastaju u inostranstvu na tlu ideologije tehnokratsko-menadžerskog monopola. Pri svemu tome često se čuju i teze koje su ujedno svojstvene i »ideoloziina« koje sam ranije pomenuo: da ćemo biti srećniji ako se što pre radnička klasa pomiri sa tehnokratsko-menadžerskim monopolom, vladajućom ulogom elite i odrekne različitih klasnih i samouravnih »utopija«, itd. Unekoliko pojednostavljujem sve ovo, pošto se te stvari često skrivaju u učene teorije, a u suštini su vrlo uprošćene i jasne

Dve strane reforme

Pri ovakvim tendencijama posebnu ulogu igra pozivanje na reformu.¹ Svi znate da sam, kao i svi vi, za bezuslovno i dosledno sprovođenje reforme: čak i tada kada su na pojedinim područjima društvenog rada potrebne određene žrtve radnih ljudi. Ali nisam za pretvaranje pojma reforme u dogmu ili u nekakav nejasan mit koji

¹ Reč je o reformi iz 1965. godine

zatim može svako jednostrano tumačiti i uklopiti u svoje kalupe.

Svi znamo da reforma ima dva aspekta — privredni i društveno-ekonomski. Privredni aspekt nije nikakvo naše veliko otkriće, nego zbir mera koje u sličnim situacijama mora primenjivati svako društvo. To su mere koje su potrebne kad se društvo bori za prelaz od ekstenzivnog na intenzivno privređivanje, za veću produktivnost rada, za veću ekonomičnost, veću konkurentsku sposobnost u međunarodnoj podeli rada, za veću unutrašnju privrednu stabilnost, konvertibilnost dinara, itd. Mislim da od ovakvih mera, odnosno privredne reforme, ma koliko to za nas bio težak zadatak, ne treba praviti nikakve fetiše. Jer, sa ovom privrednom reformom jednostavno moramo uspeti ako hoćemo da napredujemo i ujedno da stvorimo bazu za naš dalji društveni razvoj.

Drugi aspekt naše reforme je društveno-istorijski. Ovom privrednom reformom, odnosno njenim rezultatima hoćemo da radničkoj klasi, odnosno svakom radnom čoveku u sistemu samoupravnog društvenog rada damo u ruke jača materijalna, društveno-ekonomska i politička sredstva da bi u sve većoj meri osvajao poluge društvenog razvoja i na taj način se borio za svoje današnje i dugoročne interese. A upravo u tome je društveno-istorijski smisao samoupravljanja. To je, prema tome, kurs na jačanje samoupravljanja, na samoupravnu integraciju ukupnog društvenog rada od proizvodnje do naučnoistraživačkog rada, obrazovanja, kulture itd.; to je kurs na razvoj samoupravnih ekonomskih odnosa u svim oblicima društvene integracije i ujedno orijentacija na intenzivno uključivanje naučno-tehničkog progressa u sve samoupravne odnose, u interesu radnog čoveka na radnom mestu i u društvu, a ne za jačanje tehnokratskog i birokratskog monopola.

Ovo su dve strane istog procesa i čini mi se da svako razdvajanje ova dva procesa mora dovesti do deformacije programa naše reforme. Mora nam svima biti jasno da smo i u privrednu reformu ušli zato što smo spoznali da je bez nje nemoguće napraviti korak dalje u razvoju naših socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Tendencije uperene protiv uticaja radničke klase

Međutim, dešava se da neki ljudi, povezani sa različitim prakticističkim parcijalnim i drugim interesima, ili oni koji su ideološki vezani za pozicije državne svojine, birokratizam ili

malogradanski »elitizam«, pokušavaju razdvajati ekonomske interese reforme, odnosno njen privredni aspekt od društveno-ekonomskog. Tako se i pojam reforme u praksi, ponekad, pretvara od programa koji treba da da materijalne, društveno-ekonomske i političke osnove za novi uspon samoupravljanja i savlađivanja raznih oblika monopolističkog raspolaganja viškom rada, u program koji bi trebalo da dokaže nužnost da se naše društvo oslobodi od takozvanog samoupravnog »utopizma«. Stoga bi, kako neki kažu, društvo trebalo da se lati jačanja sistema upravljanja koji bi počivao na naučno-tehničkoj revoluciji i na rukovodstvu stručnjaka, odnosno stručnih organa.

Sve ovo bi, samo po sebi, bilo u redu ako to ne bi istovremeno značilo i eliminisanje uticaja koji ima radnički savet, radni čovek sa svog radnog mesta na sve oblike odlučivanja o prostoj i proširenoj reprodukciji. Pošto je u nas teško javno se izjašnjavati protiv samoupravljanja, pojavljuju se udarci po njegovim konkretnim aspektima: recimo, protiv konkretnih koraka u raščišćavanju samoupravnih proizvodnih odnosa, samoupravnih ekonomskih odnosa u integracijama, a ti udarci izražavaju se i u kritici sistema raspodele prema radu, u kritici socijalističkog usmeravanja tržišne stihije itd. Osim toga, ispoljavaju se i u tendencijama neposredno u organizacijama udruženog rada, na primer, u samoupravnoj organizaciji naših preduzeća i integracija.

Podsetiću samo na tendencije koje se pojavljuju posle promena u Ustavu u vezi sa organizacijom radničkih saveta², gde su i u Sloveniji jasno došle do izražaja tendencije da, upravo, radnički savet treba pretvoriti u nekakvu formalnu demokratsku instituciju, a ne instituciju socijalističkih proizvodnih odnosa u kojima će sama radnička klasa, sam radni čovek imati vodeću ulogu. Ako bi došli na takvu poziciju, onda bi se u datim odnosima radnički savet postepeno pretvorio u instituciju pred kojom bi mogla demonstrirati svoju moć jedino upravna struktura našeg društva, da ne kažem tehnokratski monopol. Stoga nimalo nije slučajno što su se radni kolektivi vrlo snažno suprotstavili takvim pokušajima slabljenja pozicija radničkog saveta.

Iste ove tendencije ispoljavaju se i u tome što, recimo, sporo

² Misli se na Ustavni amandman XV i negativne tendencije koje su došle do izražaja njegovom primenom u praksi. Amandman XV je bio usvojen decembra 1968. godine (»Službeni list SFRJ«, br. 55 od 30. decembra 1968. godine).

napredujemo u teoretskoj razradi odnosa u sistemu dohotka. Ali, ne zato što nemamo sposobnih kadrova za raščišćavanje tih problema, nego zato što je orijentacija u suprotnom pravcu vrlo snažna, ponekad čak i dominantna, pa se stručni kadrovi ne orijentišu na obradu tih odnosa na podlozi socijalističkog samoupravljanja. Isto važi, na primer, i za teoretsku obradu odnosa između živog i opredmećenog rada, za odnose, odnosno položaj kako fizičkog, tako i umnog radnika u proširenoj reprodukciji, za analizu unutrašnje strukture interesa u organizovanom društvenom radu, u raspodeli itd. Kritikujuemo da se mnogo govori o raspodeli, a stvarno malo raspravljamo o suštinskim problemima raspodele koji su slika društvenih odnosa. Odras sličnih tendencija je i jednostrana kritika sredstava — nezavisno od toga da li su ona potpuno adekvatna ili ne — kojima društvo onemogućuje nastajanje kapitalističkih odnosa u oblasti ličnog rada. Ponekad se srećemo čak i sa pojavom dezorijentacije u shvatanju svojinskih odnosa što, na primer, dolazi do izražaja u kritici postojećih načela za regulisanje ekonomskih odnosa u zajedničkom ulaganju sredstava, u tendencijama da se obveznicama i akcijama dā karakter svojinskog udela u osnovnim sredstvima, itd.

Mogao bih navesti i druge tendencije. Na primer, u političkom sistemu ispoljavaju se tendencije ka transformiranju skupština u nekakav političko-predstavnički sistem koji ne bi proizlazio iz organizacije integrisanog društvenog rada, nego bi se zasnivao na organizaciji političkih grupacija, odnosno na takozvanom političkom pluralizmu, bez obzira da li se tu misli na jedan ili drugi oblik takvog pluralizma.

Postavlja se pitanje da li je sve to samo borba mišljenja, da li se tu radi samo o pitanju demokratske slobode ili je, pak, reč o sukobu protivrečnih interesa u društvu i o određenom obliku klasne borbe. Mislim da je reč o jednom, drugom i trećem.

Put ka oslobođenju rada i radnog čoveka

Ideologija koja brani bilo kakav oblik otuđivanja viška rada od radnog čoveka u korist bilo kakvih grupa ili slojeva koji monopolistički raspolazu tim viškom rada, isto tako kao i ona koja slabi otpor radnog čoveka, odnosno radničke klase protiv takvog otuđivanja, stvarno je klasna, antiradnička ideologija pojavljivala se ona bilo gde i u bilo kakvom obliku.

Ovakva ideologija je i u nas prisutna. Ona se oslanja prvenstveno na socijalnu diferencijaciju u društvu i, ako hoćete, na socijalnu diferencijaciju u samoj radničkoj klasi. Jasno je da se radnička klasa promenila i da se još više promenio intenzitet klasne borbe, ali očigledno je da klasna borba nije završena i ne može biti završena svuda gde se radi o savlađivanju ostataka bilo kakvog otuđivanja viška rada od čoveka-proizvođača na njegovom radnom mestu.

Kada govorim o otuđivanju viška rada, ne mislim, naravno, da radni čovek mora fizički ili svojinski raspolagati celokupnim proizvodom. Svako zna da je to ne samo nerealno nego da bi pokušaji te vrste destruktivno uticali na razvoj proizvodnih snaga i vraćali društvo u primitivizam. Za nas ovaj pojam mora značiti istrajnu borbu za postepeno izgrađivanje takvog sistema proizvodnih i ekonomskih odnosa koji će onemogućiti bilo kakvo prisvajanje viška rada ili monopolističko raspolaganje njime, bilo to na osnovu svojine ili političke moći i u kome će radnik, prvenstveno na osnovu samih ekonomskih odnosa, a sve manje preko nekakvih opštih političkih predstavnika i organa, kontrolisati kretanje dohotka i u kome će zavisno od napretka u integraciji svih oblika udruženog rada i stvaralaštva u razvoju proizvodnih snaga, u smanjivanju socijalnih razlika, odnosno razlika u raspodeli, u prevazilaženju tržišnih odnosa, itd. postepeno da odumire i sama kategorija viška rada kao ostatak klasnih odnosa. To je ujedno, po mome mišljenju, onaj jedini put oslobađanja rada i radnog čoveka na kojem se sama radnička klasa stvarno menja i kao klasa iščezava. Samoupravljanje je, pak, onaj sistem socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa uopšte koji oslobađa put ovakvim procesima.

Ovi procesi se, ipak, neće odvijati automatski, kao što se ni kapitalizam automatski ne menja u socijalizam. Ljudi se moraju svesno boriti za takav tok stvari i oni se inoraju suprotstavljati onome što ih sprečava i koči. To, dalje, znači da komunisti i progresivne društvene snage uopšte, upravo zato što se bore za takav tok stvari, moraju čvrsto stajati na klasnim pozicijama radničke klase sve dotle dok elementi takvih odnosa postoje i dok moraju postojati. Jer, ako bismo izgubili ispod nogu te pozicije, našli bismo se na nekakvim drugim i na taj način bi postali kočnica društvenog napretka.

Upravo zato što je položaj takav, u prošlosti smo bili protiv zloupotrebe termina radnička klasa, klasna borba itd., kada su to činili staljinistički i drugi ideolozi državosvojinskog monopola.

birokratizma, tehnokratizma itd. Međutim, pošto branioci tih istih, ali u ideološkom smislu unekoliko promjenjenih tendencija, govore da klasne borbe nema da bi time učvrstili vodeću poziciju tehnokratsko-birokratske »elite« u raspolaganju viškom rada, naglašavanje klasne borbe i istorijskih interesa radničke klase i klasnih pozicija Saveza komunista je i te kako nužno da bi Savez komunista u tim sukobima bio na pravoj, progresivnoj strani. Jer, ako bi u tom konfliktu Savez komunista izgubio klasnu bazu svog odlučivanja neizbežno bi se iz revolucionarne avangarde pretvorio u malograđansku liberalističku partiju ili u partiju tehnokratske birokratije.

Sušina radničke klase je u njenom položaju u društveno-ekonomskim odnosima

Verovatno su upravo neki odjeci takvih kolebanja i pokrenuli na ovom plenumu toliko diskusije o ulozi radničke klase. Za nekog neinformisanog posmatrača biće, možda, nejasno zašto se na ovom plenumu toliko bavimo takvim teoretskim temama. U stvari, ovdje se radi o izrazitom problemu naše političke prakse.

Nalazimo se na raskršću. U strukturi našeg društva i proizvodnih snaga izvori i mogućnosti za nastajanje i opstanak društveno-svojinskih odnosa i tehnokratsko-birokratskih monopola još uvek su vrlo snažni, ponekad jači od izvora i mogućnosti za samoupravljanje. Stoga je borba za socijalističko samoupravljanje teška revolucionarna borba koja će ispuniti čitavu epohu. Ključ za pravilnu orijentaciju na ovom raskršću je jasna klasna pozicija Saveza komunista. To je smisao naših diskusija o današnjoj ulozi radničke klase.

Mislim da ovo pitanje zaista moramo razjasniti, jer bez toga ne bismo mogli razumeti mnogo šta što se u slovenačkom političkom i društvenom životu dogodilo, što se događa i što će se dogodati i ubuduće.

Neću se duže zadržavati na teoretskom raspravljanju o tom pitanju, nego bih želeo da upozorim na još neke bitne aspekte klasne borbe i promena u radničkoj klasi. Dobio sam utisak da je za neke diskutante radnička klasa grupa fizičkih radnika, ukratko, ljudi u plavim radnim odelima. Dalje, da radnik koji se obrazuje postaje intelektualac i da time prestaje biti, da tako kažem, član radničke klase i da će, upravo, na taj način radnička klasa iščeznuti pošto će

svi ljudi postati intelektualci. Ova teorija je, verovatno, toliko stara koliko i radnički pokret koji se, međutim, protiv nje uvek borio. Očigledno je, naime, da bit radničke klase nije ni u njenom konkretnom radu, ni u stepenu njene naobrazbe i školovanosti, ni u ovakvim ili onakvim fizičkim kvalitetima i svojstvima, nego u njenom položaju koji ima u proizvodnim, društveno-ekonomskim odnosima. Stoga, o radničkoj klasi možemo govoriti samo u povezanosti sa karakterom produkcioni, to jest društveno-ekonomskih odnosa.

Svi znamo da su društvene klase nastale u istoriji tada kada je jedna grupa ili sloj ljudi, zbog svog društvenog položaja, to jest pošto je imala u svojoj produkcioni sredstva, mogla da prisvaja višak rada druge grupe ljudi. Ovu zakonitost nije prvi otkrio Marks već drugi pre njega. Marks je iz toga samo izvukao odgovarajuće zaključke. Za skoro sve teorije klasne borbe i klasa karakteristično je da dokazuju egzistenciju klasa i klasne borbe činjenicom da se radi o klasi ljudi koja poseduje produkcioni sredstva i klasi ljudi koji prodaju ili na drugi način otuđuju svoju radnu snagu vlasniku produkcioni sredstava. Tako je bilo u robovlasničkom sistemu, tako je bilo u feudalnom sistemu, a tako je i u okviru kapitalističkog sistema sa najamnim radom. Radnička klasa je, prema tome, ona klasa koja prodaje svoju radnu snagu vlasniku sredstava za proizvodnju i ujedno sa tom svojom radnom snagom prodaje mu i pravo prisvajanja viška vrednosti, viška rada.

Zbog ove karakteristike Marks je govorio da je veći deo inteligencije deo radničke klase, a drugi deo, upravo, prelazni sloj — s jednom nogom u radničkoj klasi, a s drugom u vladajućoj klasi; i za njega inteligencija nije samostalna klasa. Iz ovoga, takođe, proizlazi i to da Marks radničku klasu nije opredeljavao na osnovu nekakvih fizičkih svojstava. Uz sve ovo, naravno, treba imati u vidu da se promenila struktura radničke klase, manje je nekvalifikovanih radnika, manje je ručnog rada itd., što je uticalo i na ideologiju. Ali, klasni odnos je u kapitalizmu ostao i nadalje. Istovremeno rasla je i politička moć radničke klase. Tome su doprinele i socijalističke i antiimperijalističke revolucije u svetu, pa je na taj način i jedno i drugo uticalo na razvoj strukture kapitalističkog društva i same radničke klase.

To ne znači da se uloga radničke klase smanjuje nego da ona raste, mada se izražava u većoj diferencijaciji radničke klase i u većem bogatstvu oblika pokreta, akcije i borbe.

Postavlja se pitanje da li je potrebno da menjamo kriterijume za definisanje radničke klase u nas. Mislim da ne samo da nema takve potrebe, nego i da bismo se takvim menjanjem kriterijuma našli na potpuno nenaučnoj i neistorijskoj poziciji.

Još postoje elementi otuđivanja viška rada

Ni naše društvo ne može preko noći uskočiti u »carstvo slobode« i »besklasno društvo« pošto je u istorijski tako kratkom vremenu jednostavno nemoguće ukinuti materijalne izvore socijalne i klasne diferencijacije. Ne treba zaboravljati da je već sama raspodela prema radu izvor socijalne diferencijacije. Osim toga, ne samo da postoje nego pokušavaju da se reprodukuju i reprodukuju se takode ostaci starih klasnih odnosa u različitim državno-svojinskim oblicima, u težnjama osamostaljivanja centara ekonomske i političke moći od radničke klase, u jačanju birokratsko-tehnokratskih centara itd. I konačno, ne treba zaboraviti da u ovu kategoriju spada i pritisak iz redova, rekao bih, nosilaca znanja kao svojevrsnog kapitala s ciljem da iznude i izbore vodeću ili privilegisanu društvenu poziciju. Tu se mogu uvrstiti i određeni protivrečni interesi, koji nastaju zbog socijalne i ekonomske diferencijacije unutar same radničke klase.

Sve su to izvori socijalnih diferencijacija, koji u sebi, u većoj ili manjoj meri, mogu da nose i elemente klasnog sukoba, i to uvek tada kada nosioci takvih težnji brane postojeće stanje i suprotstavljaju se progresivnim promenama koje omogućuje materijalni razvoj društva u pravcu jačanja samoupravljanja i položaja radnog čoveka u samoupravljanju. U nas, naravno, ne postoji formirana vladajuća klasa koja bi bila dominantni nosilac ovakvih tendencija. Nema ni klasične radničke klase koja bi bila u klasičnim najamnim odnosima. Postoje, međutim, elementi otuđivanja viška rada koji se ispoljavaju u stvarnim društveno-ekonomskim odnosima. Moramo biti svesni da su ovi elementi najčešće neizbežni, da će još ostati neizbežni i da će kao takvi i ubuduće biti izvor različitih socijalnih diferencijacija i konflikata.

Dokle god postoje mogućnosti za bilo kakav oblik prisvajanja ili monopolističkog raspolaganja viškom rada, to jest dokle god višak rada uopšte postoji kao kategorija društvenih odnosa toliko dugo će i u socijalističkom društvu biti prisutni, više ili manje izraženi, elementi klasne strukture, kao i klasna borba. To znači da

se moramo u sadašnjoj fazi revolucionarne borbe za oslabavanje rada i radnog čoveka prvenstveno boriti za to da radnička klasa, odnosno radni čovek u našem društvu bude sve sposobniji za savladavanje raznih oblika otuđivanja viška rada i da bude sve sposobniji da ovladava ekonomskim komandnim pozicijama u raspolaganju viškom rada, jer je to jedini oblik društveno-ekonomskih odnosa u kojima će radnička klasa prestati biti klasa i u kojima će se čitavo društvo razvijati ka besklasnom društvu.

Pre svega u okviru ovih odnosa treba opredeljavati radničku klasu i klasnu borbu u nas. Načelno možemo reći da su u nas svi radni ljudi, izuzev privatnih vlasnika, prema društveno-ekonomskim odnosima, radnička klasa. Međutim, kao što sam već rekao, neki slojevi se zbog svog specifičnog položaja u proizvodnji, društvenoj podeli rada i raspodeli dohotka, kako po svom ekonomskom, tako i društvenom položaju, još uvek znatno udaljuju od osnovnih slojeva fizičkih i umnih radnika. Mada sami po sebi ne čine nekakvu klasu, ipak su više nego drugi podložni ideološkim, političkim i ekonomskim koncepcijama koje brane ove ili one oblike otuđivanja i prisvajanja viška rada, odnosno čak se bore i za njihovo širenje. U svemu tome se često izražavaju i tendencije stihijskog oblikovanja nekakvog prelaznog društvenog sloja koji nastaje u oblicima državno-svojinskog i svakog tehnokratsko-birokratskog upravljanja sredstvima za proizvodnju i društvenim radom uopšte.

Pri tome nikako ne smemo zaboraviti da prevladavanje ovih oblika ne zavisi samo od subjektivne volje ljudi. Takve odnose nameću, u većoj ili manjoj meri, i sâm nivo i struktura proizvodnih snaga i tome nivou odgovarajuća društvena podela rada. Zato će i u nas biti potrebni još dugotrajna borba i napor svih stvaralačkih snaga našeg društva za stvaranje uslova u kojima će takvi odnosi postepeno biti prevaziđeni.

Prema tome, nije zadatak Saveza komunista da preko noći ukine takve odnose, nego u tome da mora biti na čelu progresivnih kretanja u svim tim procesima. A moći će da bude na čelu tih kretanja samo ako njegova polazna pozicija bude istorijski interes radničke klase, o kojem sam malopre govorio. Tako ju shvatam klasnu poziciju Saveza komunista danas.

Savez komunista neka se identifikuje sa interesima najpogodnijih slojeva radničke klase

Drugim rečima, to što u takvom položaju Savez komunista prvenstveno mora imati pred očima jeste da u konfliktima interesa i sporovima koji na toj osnovi nastaju mora biti na strani onoga koji nosi stvarni istorijski progres. A taj stvarni istorijski progres očigledno podstiče pritisak onih slojeva naših radnih ljudi koji su bilo u materijalnom bilo u socijalnom, kulturnom i političkom pogledu najviše pogodeni. To ne znači da se Savez komunista mora identifikovati sa svešću ovih slojeva, a još manje da usvaja nerealne zahteve koji iz tih slojeva dolaze. Savez komunista se, međutim, mora identifikovati sa njihovim dugoročnim, odnosno društveno-istorijskim interesom, kao i sa svim trenutnim interesima koji su u skladu sa prvima i koji vode njihovom ostvarivanju.

Ilustracije radi navešću samo jedan primer — pitanje našeg odnosa prema uravnilovci. Tu se radi o zahtevu nekvalifikovanog radnika, to jest o prirodnom zahtevu ljudi koji žive u najtežim ekonomskim prilikama. Ujedno, tu se radi o zahtevu koji je nerealan na današnjem stepenu razvoja proizvodnih sredstava. Takav zahtev je ne samo nerealan nego i destruktivan. Ukoliko bi društvo usvojilo načelo uravnilovke, sigurno bi se našlo u ekonomskoj i političkoj krizi. Savez komunista, prema tome, ne može podržavati takve zahteve. Ali, zar, s druge strane, nije jasno da se taj nerealni zahtev za uravnilovkom izražava kao napor, rekao bih, najzaostalijeg dela radničke klase da postojeće stanje promeni, da utiče na smanjivanje socijalnih razlika u društvu itd.? Stoga, očigledno, takav pritisak predstavlja i jedan od vidova društvenog napretka i ne može se jednostavno negirati. Zato je i neophodna svesna orijentacija Saveza komunista i svih progresivnih snaga na stvaranje uslova u kojima će biti moguće postepeno smanjivanje socijalnih razlika.

Iz svih ovih razloga ne slažem se sasvim sa kritikom formulacije u referatu o identifikovanju Saveza komunista sa interesima najviše pogodnih slojeva radnih ljudi. Mislim, naime, da takva formulacija po svojoj suštini nije sasvim pogrešna, ako se reč identifikacija poveže sa dugoročnim i društveno-istorijskim interesima tih slojeva, a ne sa konkretnom slikom svesti tih slojeva.

Marks je u »Komunističkom manifestu«, kao što je poznato, rekao da komunisti nisu partija za sebe, nego onaj deo radničke klase i radničkog pokreta koji zna misliti u ime celine i koji zna,

svojom svešću, da ide dalje od mase radničke klase. Mislim da ova Marksova formulacija o ulozi Komunističke partije važi i danas. Naš Savez komunista mora biti sposoban da misli u ime celine i da vidi dalje no što je sposobna da vidi masa radnih ljudi i mora u okviru takve celine misliti takode u ime progresivnih interesa svakog pojedinog dela celine. Jasno je, naime, da socijalističko društvo mora usklađivati različite interese radničke klase tako da čuva celinu, stimuliše produkciju i rad i da u tom procesu smanjuje socijalne razlike.

Uprošćeno rečeno, ako bi se komunisti svojom politikom i gledanjima identifikovali sa takozvanim gornjim slojem radničke klase i radnih ljudi, očigledno je da bi Savez komunista bio više izložen ideološkim, političkim i drugim društvenim deformacijama, nego ako svoje korene pusti prvenstveno među osnovne slojeve radnog naroda. Na prvi pogled ovo može izgledati kao fraza, ali to nikako nije. Ako stvari jako uprostim, rekao bih da se radi o tome da li će na centralni komitet vršiti pritisak i imati glavni uticaj one uske grupe birokratski i tehnokratski orijentisanih ljudi i onaj tanki sloj iz redova inteligencije koji se proglašava za »elitu«, a u stvarnosti je ideološki branilac birokratskog i tehnokratskog monopola i privilegisanog društvenog položaja vlasnika znanja itd., ili će na vodeće organe Saveza komunista imati uticaj prvenstveno radni čovek sa radnog mesta, prvenstveno takode radnik u plavom radnom odelu

Zato nisam ni za kakve šablone kada govorimo o tome šta je radnička klasa i ko je danas radnička klasa u nas. Lično teško prihvatam sve formule koje pokušavaju unositi u kategoriju radničke klase bilo kakve fizičke kriterijume. Međutim, ipak, mislim da moramo stalno imati pred očima činjenicu da radnička klasa nije jedinstvena, da to nikada nije ni bila u svojoj istoriji i da su relativno različiti interesi unutar radničke klase i u prošlosti radali različite ideologije. Otuda potiču diferencijacije u radničkom pokretu i razne ideologije kako doći do vlasti, kako ostvariti socijalizam i slično.

Mislim da i u nas imamo posla sa takvim diferencijacijama. Ali, ako mi komunisti hoćemo da ostanemo revolucionarna avangarda, da istinski buderno na čelu društvenog napretka, to onda ne sme da zavisi od našeg apstraktnog znanja i oslanjanja na svoju pamet, nego mora da zavisi prvenstveno od toga što će čitava konstitucija i organizacija Saveza komunista biti postavljeni tako da u njemu

može dominirati uticaj onih slojeva radničke klase koji su relativno najviše pogođeni u socijalnom, ekonomskom i drugom pogledu.

Ovim nikako ne mislim da su Savezu komunista manje blizu ili za njega manje značajni i drugi interesi od kojih je zavisian napredak socijalističkog društva. Naprotiv, upravo zato što se Savez komunista bori istom angažovanošću i za prava i interese svog naroda, za lepšu budućnost radnog čoveka na selu, za stvaralačku ulogu inteligencije, za napredak nauke i kulture itd., on mora čvrsto stajati na onim klasnim pozicijama koje jedino otvaraju perspektivu društvenog humanističkog i kulturnog progresa.

Upravo zbog toga naglašavam da revolucionarna fizionomija Saveza komunista zavisi od toga da li će u njemu dominirati interes osnovnih slojeva radničke klase ili ne. To dalje znači da on mora biti i tako organizovan da interesi tih slojeva mogu najneposrednije uticati na njegovu svest i odluke. Ukoliko Savez komunista ne bi bio takav pretvorio bi se u partiju buržoasko-liberalističkog tipa koja danas nije potrebna nikome izuzev, možda, malogradanskom filistru.

»Delo«, 19. oktobra 1969.

DALJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U NAS I ZADACI SAVEZA KOMUNISTA

Izlaganje u TV emisiji »Aktuelni razgovori«, Televizije Beograd, 18. decembra 1969. godine. Izlaganje je objavljeno u celini u »Borbi« i »Delu« 19. odnosno 20. decembra 1969. godine pod sličnim naslovom.

Ovaj naslov dala je redakcija.

Pitanje: 1969. godina bila je ne samo bogata političkim događajima nego su u njoj začeti i vrlo značajni procesi čije je razumevanje neophodno. Zato je večeras gost Aktuelnih razgovora drug Edvard Kardelj, član Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije. Drug Edvard Kardelj će govoriti uglavnom o pitanjima daljeg razvoja samoupravljanja i zadacima Saveza komunista Jugoslavije.

Mi smo do ove teme došli na osnovu velikog broja pitanja i pisama gledalaca koja smo dobili u toku godine. Pa pošto se nalazimo na kraju godine, uzeli smo za sebe slobodu da na osnovu svih tih pitanja i pisama postavimo drugu Kardelju nekoliko ključnih pitanja oko kojih je bilo najviše nerazumevanja i neshvatanja našeg razvoja i društvene problematike.

Mislim, druže Kardelj, da bi bilo dobro da razgovor ove vrste počnemo sa tim da Vi kažete koja je osnovna karakteristika, bitna karakteristika ovog momenta utoliko pre što je očigledno da smo u ovoj godini imali i značajnih rezultata, ali — moram reći — i izvesnih protivrečnosti i nekih nerazumevanja. Zato bismo Vas molili da u najkraćem, na samom početku, kažete šta je po Vašem mišljenju bimo da bismo razumeli ovu temu i naš politički trenutak.

Odgovor: U odgovoru na Vaše pitanje svakako bi bilo normalno da pre svega govorim o aktuelnim pitanjima naše privredne reforme, jer su ona sada u centru pažnje našeg društva. Međutim, pošto je o tim pitanjima baš u poslednje vreme bilo veoma mnogo govora u Saveznoj skupštini, u republičkim skupštinama i u drugim našim društvenim organima i organizacijama, ja bih se radije zadržao na društveno-političkim pitanjima. O njima se sada kod nas manje razgovara i diskutuje, a mislim da ona postaju sve značajnija i aktuelnija.

Razume se, privredni i društveno-politički aspekt reforme dve su strane istog procesa, istih zadataka. Međutim, sasvim je jasno da uspeši u ostvarivanju privrednih ciljeva reforme predstavljaju istovremeno i jedan od uslova za progresivan razvoj društveno-političkih odnosa, za razvoj samoupravljanja itd. Prema tome, očigledno je da mi, uprkos trenutnih teškoća i nespornosti oko nekih vidova naše ekonomske politike u vezi sa privrednom reformom koji sada dolaze do izražaja, moramo čvrsto ostati na kursu koji smo reformom utvrdili. Mislim da je u tom pogledu jedinstvo našeg društva, posebno Saveza komunista i vodećih socijalističkih snaga, veoma jasno izraženo. Međutim, čini mi se da smo u pogledu ostvarivanja društveno-političkih zadataka reforme, to jest u razvitku samoupravljanja i političkog sistema, učinili manje koraka napred nego u našem privrednom razvoju. Rekao bih da su na tom području i shvatanja mnogo, da tako kažem, »šarenija«, nego kada je reč o ekonomskom aspektu reforme.

Uzroci za to leže, dakako, prvenstveno u strukturi našeg društva, u njegovim mogućnostima, u odnosu između društvenih snaga itd., ali oni leže i u sadašnjem stanju naše društvene svesti. Na prvi pogled izgleda da se ljudska shvatanja brzo menjaju, čak i prema — da tako kažem — svakodnevnoj ideološkoj i političkoj modi. Ali, tek kada se pređe sa opšteg i načelnog na konkretno i praktično otkriva se koliko snažan uticaj imaju, kako je to Marks nekad rekao, »mrtvi na žive«, odnosno stari društveni sistem na nove društvene odnose i novi sistem, stare teorije na nove teorije, inercija u mislima i navikama na težnje za izmenom postojećeg stanja. A činjenica je da se tek u prelasku sa načelnog na konkretno i praktično proverava životna sposobnost neke ideologije ili politike. Najbolji primer za to je takozvani levi ultraradikalizam u radničkom pokretu koji, čim mora da daje praktična rešenja, najčešće završava, u stvari, u staljinističkoj praksi.

Slično je i sa nekim kritičarima našeg »institucionalizma« koji, čim moraju ići na konkretna rešenja za društvenu praksu, počinju da nude našem društvu bilo institucije klasične buržoaske političke države, bilo staljinističkog etatizma.

Najzad, rekao bih da se nešto slično događa čak i sa savremenim studentskim pokretima, sa pokretima mladih intelektualaca i sa studentskim ultraradikalizmom u nekim zapadnim zemljama, a u priličnoj meri i u nas. Naime, čim je taj pokret morao od ideologije, odnosno od opšteg preći na konkretno i praktično, pokazao se

dobrim delom ne samo dosta bespomoćan, nego i prilično konzervativan.

Pitanje: Druže Kardelj, bilo bi dobro — kad smo već kod ovih pitanja — da nam nešto kažete o pravom položaju i ulozi progresivnih snaga, i to pre svega u našem društvu, kako ih Vi vidite?

Odgovor: Svi znamo da su u razvitku jednog samoupravnog socijalističkog društva kakvo je naše progresivne socijalističke snage, posebno mislim na Savez komunista, ali ne samo na njega, često u položaju da moraju »orati ledinu« i probijati nove puteve.

Pitanje: Da budu prvi praktično?

Odgovor: Da budu na čelu i da se bore za nešto novo. To često ne znači samo promenu teorija i starih shvatanja, nego i promenu navika, običaja itd., što ljudi najteže prihvataju. Sasvim je jasno da u takvim teškoćama progresivne snage ponekad zaostaju iza stvarnih potreba života i neretko su prinuđene da prave kompromise. Kao što sam rekao, do toga dolazi bilo usled ograničenih mogućnosti — materijalnih i drugih — bilo usled vladajućih shvatanja, bilo usled odnosa društvenih snaga, a i usled subjektivne nesposobnosti stvaralačkih društvenih snaga. Taj poslednji momenat često se potcenjuje. Ja, međutim, mislim da on, u stvari, igra prilično veliku ulogu u istoriji. U pravom trenutku i na pravom mestu treba da se nade takva konstelacija subjektivnih snaga koja je sposobna da u najvećoj mogućoj meri daje adekvatne odgovore na trenutne društvene probleme.

U rešavanju konkretnih pitanja te vrste Savez komunista i progresivne socijalističke snage uopšte nailaze na svesne i nesvesne otpore starih shvatanja, a još više na kolebanja i zablude. Sve to, jače ili slabije, vuče progresivne snage u traženju rešenja bilo na put konzerviranja ili obnavljanja ovih ili onih zastarelih, preživelih oblika državnosopstveničkog birokratizma, državnog centralizma i tehnokratizma, bilo na put buržoaske ideologije. To isto važi i za takozvani ultraradikalizam, bilo socijalni, bilo liberalistički. Iako ove tendencije, u određenim trenucima i za kratko vreme, mogu, rekao bih, objektivno odigrati i progresivnu ulogu time što vrše pritisak u pravcu rešavanja određenih protivrečnosti i problema, ipak, po pravilu, takve tendencije, u stvari, jačaju postojeće odnose i konzervativne institucije, pa čak i reakcionarne snage. U svojim

krajnjim posledicama one se, u stvari, sasvim sigurno uvek svode na jednu od pomenutih dveju varijanti, jer, na kraju krajeva, ni naše ni savremeno ljudsko društvo uopšte nema na izbor devedeset i devet varijanti društvenog razvoja, nego se zna koje su te moguće varijante.

Sve su te pojave, po mome mišljenju, nužni pratiloci svake, pa i naše revolucije, i mi ne treba ni da ih se stidimo, niti da potcenjujemo ili precenjujemo njihovu ulogu. One svakako nisu dovoljno jake da bi same po sebi dugoročnije mogle da utiču na razvoj našeg društva i da ga izbace iz njegovog socijalističkog i samoupravnog koloseka. Međutim, to važi samo pod uslovom da vodeće snage socijalističkog društva, a pre svega komunisti, budu svesne karaktera tih tendencija i pritisaka i sposobne da im se efikasno stvarno suprotstave. To je moguće postići pre svega na taj način što će vodeće snage blagovremeno pružati jasne i u praksi proverene odgovore na postojeće dileme. To zavisi, zatim, od toga koliko će te snage znati ne samo da uče od radnih masa i da budu verni provodnici interesa tih radnih masa, nego i da ih pokreću, da pokreću samoupravljače u našim konkretnim uslovima da se preko svojih samoupravnih, državnih i drugih društvenih organa i organizacija bore za ostvarenje postavljenih ciljeva, odnosno da se suprotstavljaju nesamoupravnim i drugim reakcionarnim, konzervativnim i sličnim predlozima za rešenje raznih dilema u svakodnevnoj praksi. Razume se da nema nikakvih defenitivnih recepata za to šta je reakcionarno i konzervativno, a šta napredno. Ali to samo znači da snage koje žele da budu progresivne, koje žele da dejstvuju u interesu najprogresivnijih društvenih snaga treba da budu aktivne, odlučne, dinamične i da se ne boje praviti i greške u svojoj akciji.

Pri rešavanju raznih problema naše društvo se danas součava sa shvatanjima i akcijama nekih sredina ili grupa ljudi koje se u tu akciju ubacuju sa sasvim veštačkim dilemama. To, svakako, često dezorijentiše ljude u svakodnevnoj praktičnoj akciji, u naporima da odgovorima na otvorene probleme pristupe sa progresivnih socijalističkih pozicija, to jest sa pozicija samoupravljanja i socijalističke demokratije.

Neki, na primer, postavljaju pitanja ovako: ili ćemo omogućiti administrativnu centralizaciju društvenog kapitala, to jest centralizaciju i koncentraciju na osnovi otuđivanja viška rada od radnih kolektiva, s kojim bi samostalno raspolagali neki osamostaljeni centri takozvanog privrednog udruživanja ili nećemo imati integra-

ciju u privredi. A dilema je, po mome mišljenju, u stvari, drukčija: ili ćemo razvijati ekonomske odnose, a posebno odnos između minulog i živog rada, na način koji će stimulisati ujedinjavanje sredstava i integraciju i istovremeno obezbeđivati neposredno raspolaganje radnog kolektiva sa dohotkom ili učešće u tom dohotku, nezavisno od toga gde je uložen, ili će samoupravljanje pasti na ispitu prakse i time otvoriti, u stvari, put restauraciji upravo suprotnih tendencija, to jest državnosvojinskog centralizma, birokratizma i tehuokratizma.

Ili, drugi primer: neki vide dilemu u tome da li je u našem društvu premalo ili previše demokratije. Ima branilaca, kao što znamo, i jedne i druge teze. U stvari, ni jednom društvu nikada nije previše demokratije, a veoma često ima je premalo. Međutim, problem uopšte nije u tome, nego, po mome mišljenju, daleko više u nečem drugom, naime: da li je moguće da Savez komunista i progresivne socijalističke snage obezbede stabilan demokratski kurs tako što će se dezangažovati u bici za konkretne revolucionarne ciljeve socijalističkog i samoupravnog preobražaja našeg društva, pokušavajući da se tobože demokratski, a, u stvari, oportunistički prilagode svim tendencijama u našem društvu, ili na taj način što će se boriti za stabilizaciju socijalističkih i samoupravnih osnova naše demokratije, to jest za takav sistem demokratskih odnosa i institucija koji odgovaraju tim osnovama.

Treći, opet, vide sledeću dilemu: ili država ili samoupravljanje. Dilema je, po mome mišljenju, u drugome: ili država kao revolucionarno orudje radničke klase i u današnjim uslovima u sve većoj meri instrument integrisanog samoupravljanja; ili država kao sopstvenik i kao samostalna politička snaga iznad društva, iznad radnih ljudi.

Mogu li Savez komunista i druge progresivne snage našeg društva ostati pasivne, to jest bez svojih sopstvenih stavova i konkretne akcije pred takvim dilemama i političkim bitkama koje se danas razvijaju u vezi sa njima? Naravno da ne mogu i ne smeju.

Pitanje: Druže Kardelj, kad smo već kod pitanja delovanja Saveza komunista, posebno bih Vas zamolio da kažete: da li je Savez komunista idejno, inače, spreman da se uhvati ukoštac sa svim ovim zadacima o kojima ste Vi sada govorili?

Odgovor: Mislim da je Savez komunista poslednjih godina bio, može se reći, prilično okrenut prema svojim unutrašnjim problemima, prema sopstvenoj demokratskoj reformi itd. Smatram da je iz te

faze sada izašao, da je u tom pogledu postigao značajne uspehe i da je, u isto vreme, izvršio jednu veoma uspešnu i radikalnu obnovu kadrova u rukovodstvima Saveza komunista. To, po mome mišljenju, važi i za republička rukovodstva i za Predsedništvo i Izvršni biro Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije. Mogao bih reći, kao što se obično kaže, da su se ti organi u novom sastavu relativno brzo »uhodali« i da, u stvari, dosadašnja praksa pokazuje da su poslednje statutarne promene bile uglavnom dobre i da su se i brzo realizovale.

Zato sam uveren da je Savez komunista danas daleko sposobniji za socijalističku akciju, za idejnu i političku bitku i za odbranu osnovnih pravaca socijalističke akcije od pritiska sa raznih strana, i to pre svega u otvorenoj idejnoj i političkoj bici u uslovima samoupravljanja i socijalističke demokratije. Time neću da kažem da i socijalistička država ne treba da bude instrument bitke za socijalizam, ali mislim da je odlučujući faktor u razvoju socijalizma pre svega to u kojoj meri će progresivne socijalističke snage biti sposobne da upravo u takvoj otvorenoj idejnoj i političkoj bici i u demokratskim uslovima izvojuju i odbrane progresivni kurs društvenog razvika. U tu bitku Savez komunista ulazi, ili treba da ude, odlučno i sa jasnim stavovima u pogledu onih rešenja koja su bitna i odlučujuća za razvoj našeg društvenog sistema. Jer poslednjih godina ta bitka se sve više prenosi sa opšteg na konkretni teren, to jest u oblast rešavanja konkretnih problema u razvoju samoupravne organizacije, ekonomskih odnosa, problema privrednog i političkog sistema, razvoja samoupravne komune, sistema proširene reprodukcije i raspodele dohotka, položaja nauke, obrazovanja i kulture u samoupravnom društvu, razvoja odnosa u Federaciji itd.

Rekao bih da je upravo u tome osnovna karakteristika sadašnjeg političkog trenutka, naime, u prenošenju akcije i idejne i političke borbe sa opšteg na konkretni plan. To zahteva intenzivno angažovanje pre svega Saveza komunista, zajedno sa svim progresivnim snagama i odgovornim društvenim faktorima, a posebno sa takvim organizacijama kao što su sindikat, Socijalistički savez itd., u idejnom i političkom raščišćavanju problema, od kojih zavisi dalje učvršćivanje samoupravnog kursa u praksi. Ovoga puta, prema tome, ta socijalistička akcija mora da bude prvenstveno u oblasti konkretnog razvoja samoupravnog sistema i društveno-ekonomskih odnosa u njemu, kao i u oblasti uspostavljanja i pronalazjenja takvih originalnih demokratskih formi koje će biti u

skladu sa samoupravnim proizvodnim odnosima i sa revolucionarnom ulogom radničke klase, to jest sa istorijskom borbom za oslobođenje rada i radnog čoveka.

U stvari, sadašnje prilike zahtevaju da na odgovarajući način intenzivno nastavimo rad što smo ga započeli u pretkongresnim diskusijama, koje, u stvari, nisu bile završene u pogledu niza konkretnih problema.

Savez komunista mora i dalje pokretati inicijativu za iznalaženje zajedničkih ali vrlo konkretnih odgovora pre svega na ona ključna pitanja našeg društvenog razvoja u pogledu kojih postoje razmimoilaženja ili nesporazumi. Jer ako te ključne probleme hoćemo da rešavamo putem efikasne socijalističke akcije, onda u našim redovima mora postojati osnovno jedinstvo. Demokratija, na kraju krajeva, nije samo diskusija, borba i sloboda mišljenja nego je i akcija, a akcija zahteva sistem efikasnog odlučivanja. To znači ako naša demokratija ne bude u pogledu odlučivanja dovoljno efikasna, ona će voditi tapkanju na mestu, a tapkanje na mestu znači i zaoštavanje unutrašnjih konflikata. To je, po mome mišljenju, najteža od svih grešaka koje jedan revolucionarni pokret može da napravi.

Neću se ovoni prilikom upuštati u detaljno nabranje problema i zadataka koji se otvaraju pred Savezom komunista i drugim socijalističkim faktorima i snagama našeg društva. Uostalom, mislim da je to i nepotrebno, jer je Rezolucija Devetog kongresa SKJ veoma određeno formulisala te probleme i zadatke. Međutim, kao svaka rezolucija, ona određuje pravac, a ne konkretna rešenja. Prema tome, nju treba konkretizovati za praksu i u praksi.

Pitanje: Druže Kardelj, kad smo već kod ovako konkretnog razmatranja uloge Saveza komunista, iz velikog broja pitanja gledalaca u toku godine bio bih slobodan da izvučem jedan zaključak da mnogi misle da to nije više zadatak Saveza komunista Jugoslavije, da je to već zadatak i drugih nosilaca društvene prakse. Šta Vi mislite o tome šta je najvažnije u tom razgraničavanju, uslovno rečeno?

Odgovor: Konkretizacija tih osnovnih pravaca, svakako, i pre svega je stvar inicijative i samostalne stvaralačke primene u praksi. Međutim, razvojni pravac, o kome sam govorio, ostvaruje se upravo kroz konkretna rešenja. To znači da Savez komunista mora i pokretati inicijativu i učestvovati u naporima da se nađu takva

konkretna rešenja koja zaista obezbeđuju utvrđeni opšti pravac razvoja. Jer, ako bi se Savez komunista odrekao takve svoje uloge i takve svoje idejne i političke bitke, onda bi to značilo da on, u stvari, polje bitke prepušta drugim snagama da konkretne probleme rešavaju na način koji nas odvaja od utvrđenih opštih pravaca što su fiksirani u Rezoluciji Devetog kongresa i u drugim odlukama Saveza komunista i naših vodećih društvenih organa. Naravno, ima danas ljudi koji se, u stvari, suprotstavljaju takvoj ulozi Saveza komunista pod izgovorom da se on, tobože, meša u rešavanje konkretnih problema. Oni se suprotstavljaju takvom tobožnjem mešanju, a, u stvari, protive se zauzimanju stavova od strane Saveza komunista o bitnim pitanjima našeg društvenog razvoja. To čine upravo zato da bi naturili ovom društvu neke suprotne stavove. Očigledno je zato da u svom društvenom angažovanju Savez komunista mora biti aktivan, mora se boriti za svoju inicijativu u oblasti konkretnog rešavanja kardinalnih problema. Razume se, davno smo već raščistili pitanje o takozvanom monopolu Saveza komunista. Pogotovo je, u slučaju kad se radi o rešavanju konkretnih pitanja, veoma bitno da Savez komunista saraduje sa svim odgovornim društvenim organima i organizacijama i da i on i svi učesnici u diskusiji i raspravljanju o takvim pitanjima zaista obezbede ravnopravan demokratski dijalog, što ne znači da Savez komunista treba da se ponaša oportunistički, iako ponekad treba da ide i na kompromise.

Osim toga, treba imati pred očima i činjenicu da se ne radi samo, a rekao bih čak ni u prvom redu, o sukobima sa otvorenim protivnicima samoupravljanja, socijalizma, nego u većini slučajeva o nesporazumima ili dezorijentaciji ljudi koji iskreno traže puteve za rešavanje raznih društvenih problema. Zato ne smemo tretirati kao protivnika samoupravljanja ili socijalizma svakog ko se na raskršću zbuni u pogledu izbora puta ili se sukobi sa stavom ove ili one rezolucije Saveza komunista. Mislim da ne može biti sumnje u to da je potreban jedan strpljiv demokratski dijalog i veoma intenzivno povezivanje nosilaca političke i društvene prakse sa naučnim i celokupnim stvaralačkim potencijalom naše zemlje. Ali, kao što sam već rekao, potrebne su i odgovorne odluke koje se moraju odgovorno sprovesti, jer ni jedno društvo ne može da živi od iluzije da su svi u pravu zato što svako ima pravo na svoje mišljenje.

Pitanje: Druže Kardelj, kad smo već kod ovog pitanja, kod nas postoji odnosno dosta često se kritikuje situacija da imamo, vrlo veliko razlikovanje u mišljenjima, i to po nekim osnovnim pravcima razvoja. Šta je po Vašem mišljenju veći problem: da li postojanje tih različitih mišljenja ili potreba prevazičenja tih razlika, radi jednog novog idejnog jedinstva? Tu se pre svega, naravno, misli na Savez komunista.

Odgovor: Jedva vredi dokazivati da je kritika samog postojanja razlika u mišljenju besmislena, a u svakodnevnoj političkoj praksi, po pravilu, i veoma reakcionarna pojava. Raznih mišljenja je bilo i biće ih. Ta činjenica je jedan od oblika i uslova društvenog progressa. Prema tome, stvarni problem svakog društva — a i takve organizacije kao što je Savez komunista, pa i svake druge društveno-političke organizacije sa takvim društvenim položajem — nije u tome da spreči postojanje različitih mišljenja, nego kako da uprkos razlika u mišljenju dovede do raščišćavanja problema i odluka, a na osnovi tih odluka i do akcije koja će doprineti stvarnom rešavanju društvenih protivrečnosti i problema.

Razume se, pri tome, karakter društvenih odnosa i odnos društvenih snaga određuju pravac i način usklađivanja tih razlika. U našem političkom sistemu nužno je stalno obogaćivati, po oblicima i po metodima, sistem demokratskog usklađivanja razlika u mišljenju i donošenja odluka. Ali to će biti moguće samo pod uslovom da se borba mišljenja vodi sa punom odgovornošću za očuvanje i dalji razvoj socijalističkih i samoupravnih tekovina naše revolucije. Zloupotreba demokratije automatski oživljava antidemokratske duhove. Čak i snage koje održavaju stabilnost buržoaske demokratije veoma su svesne da je mogu održavati samo pod uslovom da se istovremeno pridržavaju određenih »pravila igre«, a pre svega onoga što je baza te demokratije, to jest — u buržoaskom društvu — privatne svojine na sredstvima za proizvodnju i najamnog odnosa.

Upravo u takvom pristupu tom problemu je polazna tačka i naše kritike formalističkog, a pre bih rekao nekakvog logističkog prilaza problemima razvoja naše demokratije, jer je takav pristup neklasan. Istina, pojam klasnog pristupa bio je u praksi socijalističkog društva, a to je i danas, zloupotrebljavan više nego bilo koji drugi pojam. Ali to ne znači da je on danas izgubio svoju društveno-istorijsku sadržinu i ulogu. Zato je dilema, po mojem mišljenju, pre svega u sledećem: ili će demokratske socijalističke snage graditi takav politički sistem države i razvijati i jačati takav mehanizam

socijalističke i samoupravne demokratije u kome će biti obezbeđeni socijalistički i samoupravni interesi radničke klase u celini — kao što je, uostalom, i u sistemu buržoaske demokratije obezbeđena vodeća uloga principa i interesa privatne kapitalističke svojine — ili će se pojaviti druge snage koje će, tobože, braniti klasne interese radnih ljudi od demokratije. One su se, uostalom, već pojavile i kod nas, a znamo za takve situacije i u praksi drugih socijalističkih zemalja.

Naravno, sada kada se Savez komunista Jugoslavije odlučnije angažovao u idejno-političkoj bici za dalji socijalistički, samoupravni i demokratski napredak našeg društva, pojavljuju se ljudi i u zemlji i u inostranstvu koji kažu: Savez komunista koči demokratizaciju time što se meša u borbu mišljenja, što zauzima stavove i što se bori za ostvarenje svojih stavova. A, u stvari, Savez komunista se bori upravo protiv onih tendencija koje jedine mogu ugroziti dalji razvoj demokratije i samoupravljanja u našem društvu. To su tendencije birokratizma, birokratskog etatizma i tehnokratizma, zajedno sa staljinističkim dogmatizmom, s jedne strane, kao i svesne i stihijske tendencije na liniji buržoaske ideologije ili idejne dezorijentacije, s druge strane, koje opet, u stvari, otvaraju puteve samo tim prvim snagama o kojima sam govorio.

Pitanje: Druže Kardelj, molio bih Vas da preciziramo, da li Vi mislite da je ipak najopasnije kad Savez komunista nema stavova, i šta to znači u praktičnoj političkoj borbi?

Odgovor: Sa gledišta Saveza komunista, ostati bez stavova znači ostati bez ikakve društvene uloge. Takav Savez komunista ni ovom društvu, ni radničkoj klasi ne bi bio potreban. Osim toga, sa gledišta Saveza komunista, to znači prepuštati stvari stihiji, to jest dozvoliti da se razvitak našeg društva odvija mimo avangarde radničke klase čiji interesi treba da budu vodeća i motorna snaga ovog društva. Na kraju krajeva, treba imati pri tome na umu da stihija, u stvari, može biti vrlo kratkotrajna društvena pojava koja neizbežno vodi u tešku političku krizu. Time, u stvari, samo priprema put drugim društvenim snagama koje će zauzeti svoje stavove i nametnuti ih društvu.

Pitanje: Sve ovo što mi govorimo sada, odnosno što Vi govorite odnosi se na demokratiju, na borbu za demokratski razvoj u našem društvu. U vezi s tim, molio bih Vas da nešto više objasnite nove karakteristike klasne borbe, to jest da

li možda u nas ima nesporazuma vezanih baš za to što se ne shvata novi značaj, novi karakter klasne borbe u savremenim uslovima?

Odgovor: Mislim da ima takvih nesporazuma i da oni u našem društvu igraju dosta ozbiljnu ulogu, posebno kada je reč o izvesnim razmimoilaženjima među samim komunistima. Međutim, mislim da se tu ne radi toliko o tome kakvi novi oblici klasne borbe nastaju u nas, nego pre svega o jednom nemarksističkom pristupu našoj društvenoj problematici, o jednom, rekao bih, njenom neklasnom tretiranju. Mi, naime, ne ističemo klasnu poziciju u rešavanju društvenih problema zato što smatramo da se ništa nije izmenilo u našem društvu, a posebno u strukturi i u biću radničke klase ili da se klasna borba zaoštava — u smislu one Staljinove teorije — ili, uopšte, da je danas klasnu borbu potrebno više isticati nego juče ili pre nekoliko godina. Naprotiv, mislim da moramo biti svesni velikih promena u tom pogledu. Savez komunista je uvek i bio svestan tih promena. Iako u nas još postoje elementi otuđivanja viška rada u raznim oblicima — ne bih se sada upuštao u nabranjanja — koji postaju ili mogu postati izvor socijalnih sukobljavanja klasnog tipa, ipak se socijalna struktura našeg društva toliko promenila da bi, u stvari, samo krajnji dogmatici ili sektasi mogli klasnu borbu isticati kao dominantan problem našeg društvenog života ili, pogotovo, tvrditi da se klasna borba danas u nas zaoštava i sl. Međutim, te promene nisu takve da bi se klasni elementi i elementi klasne borbe smeli poricati. Pogotovo ne možemo tvrditi da ostvarivanje dugoročnih ciljeva oslobođenja rada i radnog čoveka, u upravo to je ono što obično nazivamo dugoročnim ili klasnim interesima radničke klase ili radnih ljudi, više nije odlučujući kriterij i kompas u borbi za socijalizam i za društveni progres uopšte.

Konačno, postavlja se pitanje sa kojih ako ne sa klasnih pozicija uopšte možemo da pristupimo problemima i protivrečnostima razvoja našeg društva, ako hoćemo da ostanemo na pozicijama naše revolucije? Navešću samo dva primera: hoće li se organizacioni mehanizam i sistem unutrašnjih odnosa u samoupravnoj radnoj organizaciji i integraciji razvijati u pravcu jačanja tehnokratskog monopola, birokratiziranja sistema upravljanja i stvaranja nekih samostalnih, rekao bih, birokratskih vrhova finansijskog upravljanja ili će se razvijati u korist daljeg jačanja kontrole radnog čoveka nad uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i u pravcu

jačanja radničkog saveta i njegove kontrole nad celokupnim kretanjem dohotka iz rada? Ili: da li će se politički sistem naše socijalističke države razvijati tako što će se udaljavati od samoupravne baze i postajati domen borbe za vlast nekih od radnih ljudi otuđenih političkih klika, to jest za to koja će od njih vladati društvom i radnim ljudima, ili tako što će sve više postajati instrument samoupravno organizovanog društvenog rada i samoupravno-integrisanog društva uopšte, to jest što će se sve više povezivati upravo sa organizacijom i odnosima u društvenom radu?

Zar nije jasno da je progresivni odgovor i na jedno i na drugo pitanje samo onaj odgovor koji jača poziciju radnog čoveka u društvu. A upravo do takvog odgovora dolazimo polazeći sa klasnih pozicija. Tako mi danas pristupamo problemu klasnih pozicija i uloge klasne borbe u našem sistemu.

Pitanje: Ovo što ste sad rekli, družo Kardelj, podstiče me da Vam postavim pitanje, da li Vi mislite da se ovde, u ovom slučaju, u slučaju ova dva primera, radi ipak o klasnoj borbi u savremenim uslovima?

Odgovor: Teoretski uzet, sasvim je jasno da su tu prisutni i elementi klasne borbe, a oni pogotovo mogu da budu prisutni u uslovima kada se javljaju tendencije otuđivanja viška rada i upravljanja društvom od radnog čoveka. No, kad se radi o konkretnim dimenzijama takvih sukobljavanja u našoj praksi, rekao bih da tu nije toliko reč o neposrednoj klasnoj borbi. Međutim, očito je da je tu važan drugi problem: u rešavanju tih pitanja, samo jasna klasna pozicija omogućava progresivnim socijalističkim snagama da na takva pitanja mogu dati zaista progresivan odgovor. Ako ne bismo pošli sa tih pozicija, došlo bi do povećanog otuđivanja viška rada, što bi onda moglo da postane izvor ozbiljnih socijalnih ili, u stvari, upravo klasnih sukobljavanja. Prema tome, odreći se klasne polazne tačke u rešavanju problema našeg društva značilo bi, u stvari, odreći se same revolucije kao polazne tačke socijalističkog razvoja našeg društva, i — kao što sam ranije već rekao — izgubiti kompas u daljoj socijalističkoj akciji.

Hteo bih da kažem da smo, u stvari, pitanje karaktera i položaja radničke klase i klasnih pozicija Saveza komunista u poslednje vreme jače naglasili, upravo zato da bismo zaoštrili stav Saveza komunista prema onim tendencijama u našem društvu koje rešavanju društvenih protivrečnosti i problema prilaze sa pozicija

suprotnih socijalističkom, samoupravnom i humanističkom pristupu problemima našeg društva ili su izraz određenih birokratskih i tehno-ratskih deformacija, a koje se, u stvari, zaodevaju tobožnjim natklasnim ili čak naučnim ruhom. Jer poznato je da upravo birokratija ili politizirajuća elita obično prvo proglasi da radničke klase nema, da bi onda ona mogla govoriti i upravljati društvom umesto nje.

Pitanje: Kod nas se, družo Kardelj, u poslednje vreme veoma živo diskutuje o daljem razvoju samoupravljanja. Dozvolite da Vam ukažemo na jednu, po našem mišljenju, veštačku dilemu gde se dalji razvoj samoupravljanja suprotstavlja tehnološkom razvoju, pa bih Vas molio da kažete šta Vi mislite o tome da li ta dilema stoji i u kakvom obliku, u stvari, stoji?

Odgovor: To je zaista jedna sasvim veštačka dilema koju moramo odbaciti ne samo u ime zaštite daljeg razvoja samoupravljanja, nego prvenstveno u ime što uspešnijeg i efikasnijeg upravljanja našim radnim organizacijama, u ime napretka tehnologije, tehnike i privrednog razvoja uopšte. Jer danas je u svetu opšte priznato i prihvaćeno saznanje — čak i u krugovima najreakcionarnijih tehnokrata, ali koji su shvatili zakonitosti razvoja i koji su kao tehnokrati na vrhuncu sposobnosti — da tehnološki napredak ne zavisi samo od razvoja nauke i od aktivnosti organa stručnog rukovođenja, nego i od toga da li su ljudi na radnim mestima sposobni i spremni da svesno i zainteresovano podnose napore za ostvarivanje takvog napretka.

Poznato je, na primer, da danas u svetu ima zemalja koje imaju veoma razvijenu nauku i tehnologiju u raznim oblastima, recimo u oblasti poljoprivrede, i veoma razgranatu mrežu stručnih službi, sa vrlo sposobnim stručnjacima, a ipak im se poljoprivredna proizvodnja ne razvija na zadovoljavajući način.

Čovek je, naime, najvažnija proizvodna snaga. Zato je takav njegov društveno-ekonomski položaj koji ga u najvećoj mogućoj meri čini zainteresovanim u borbi za maksimalne rezultate u oblasti produktivnosti rada, svakako, najsnažniji podstrek napretku u oblasti tehnike, tehnologije i stručnog rukovođenja procesom rada. Stoga se čak i na tlu savremenog monopolističkog kapitalizma, naročito u krupnim kompanijama koje su uspele da integrišu nauku, proizvodnju, trgovinu, finansije, razvilo i učvrstilo saznanje da je u planiranje razvoja produktivnosti rada neophodno maksimi-

malno utkati i svestan interes radnika. Tu su nastale poznate teorije o »ljudskim odnosima u radu«, razne teorije iz oblasti industrijske psihologije, teorije i praktični pokušaji uvođenja takozvanog »samoupravljanja radnika« i sl. Prema tome, čak i za moderno kapitalističko društvo postaje već prosta ekonomska nužnost da računa sa faktorom čoveka i njegove inicijative. A to postaje istovremeno i politička potreba tog društva, jer razna vrenja i otpori pre svega u krilu mlade generacije i radničke klase jasni su simptomi rastućeg otpora koncentraciji ekonomske i političke vlasti u monopolističkim centrima odlučivanja.

Pitanje: Bilo bi dobro, družo Kardelj, kad smo već kod ovoga, a pošto je to prošle godine posebno bilo aktuelno u Evropi, da nam kažete da li smatrate da su studentski pokreti kao nosioci novog u ovom delu zemalja sastavni deo tog nezadovoljstva i da li oni na izvestan način nose rešenja?

Odgovor: Da, ja mislim da su studentski pokreti i uopšte pokreti mladih intelektualaca upravo simptom i sastavni deo kretanja o kojima sam sada govorio. U stvari, oni pre svega pokazuju da su neprihvatljive one teorije prema kojima radnička klasa nestaje na taj način što postaje inteligencija. U stvari, obrnuto, inteligencija sve više postaje, da tako kažem, deo radničke klase. Mislim da je studentski pokret izraz toga procesa. No, razume se, on je nastao iz posebnih osnova kao samostalni pokret i sadrži u sebi progresivne, a i reakcionarne elemente. Ideološki je još znatno vezan za razne zastarele koncepte društvenih odnosa, pre svega za shvatanja o posebnoj, izdvojenoj ulozi inteligencije u društvu itd., a u praksi zastupa teoriju spontaniteta, što praktično znači da time sam sebe onesposobljava za neku samostalnu društvenu ulogu.

Prema tome, mislim da taj pokret može da bude samo saveznik realnih društvenih snaga, bilo radničkog pokreta bilo suprotnih snaga. Čini mi se da on kao samostalni pokret u najboljem slučaju može da bude u položaju, da tako kažem, »razvijачa mašina«.

Mi smo sa sistemom samoupravljanja svakako otišli za celu epohu, ne samo ispred kapitalističko-monopolističkih ili državno-sopstveničkih odnosa, nego i ispred svih tih i sličnih teorija i pokreta o kojima sam govorio, kao i mnogih drugih jer smo sa samoupravljanjem stvarno počeli da menjamo odnose među ljudima. Osim toga, mi nismo »razbijачi mašina«, nego se oslanjamo upravo na modernu tehnologiju, na modernu organizaciju rada. U načelu, samoupravljanje čini svakog radnika čak zainteresovanijim za

tehnički i tehnološki progres nego što je to kapitalistički sopstvenik. Ono, prema tome, u krajnjoj liniji, to jest ako je dovoljno razvijeno i stabilizovano, stvara najbolje uslove za tehnički progres. To pokazuje i naša praksa, jer mi imamo više ekonomskih sukoba u onim radnim organizacijama gde je samoupravljanje nerazvijeno nego tamo gde je razvijenije. Zato iza veštačke dileme: samoupravljanje ili tehnički progres, stoji, u stvari, sasvim druga dilema: samoupravljanje na bazi tehnološkog progressa ili tehnokratski monopol koji će biti izvor novih socijalnih sukobljavanja i samim tim najveća prepreka upravo ekonomskom i tehnološkom napretku.

Pitanje: Družo Kardelj, molio bih Vas da se vratimo na jedan konkretan povod iz naše demokratske prakse. Primenom Ustavnog amandmana XV o kome se sada vrlo mnogo diskutuje u našoj javnosti došlo je do izvesnih sučavanja samoupravnih prava radnih ljudi. Vi ste nedavno u listu »Rad« vrlo detaljno govorili o tom pitanju i o tim tendencijama, pa bih Vas za ovu priliku zamolio da kažete gde Vi vidite korene tih tendencija i uslove da se one pojave?

Odgovor: Da, zaista, prilikom primene Ustavnog amandmana XV u praksi su došle do izražaja upravo te tendencije o kojima sam pre govorio. To pre svega pokazuje da su antisamoupravne tendencije ili nesamoupravna shvatanja i navike u našem društvu jači faktor nego što su skloni da priznaju oni ljudi koji veruju u automatski razvoj samoupravljanja na osnovu spontano izražene volje radničke klase. Naime, po mome mišljenju, tu nisu u pitanju samo neke trenutne, slučajne pojave odstupanja, nego određene stalno prisutne tendencije u našem društvu koje nužno proizlaze iz strukture našeg društva i odnosa u društvenom radu. Zato sa njima treba računati i ubuduće. Ali, isto tako je jasno da se sa tim tendencijama ne smemo miriti ni danas ni ubuduće.

Pri tome, karakteristično je da su nosioci tih tendencija u privredi subjektivno najčešće na samoupravnim pozicijama, ali opterećeni konkretnim problemima u praksi, ipak, nesvesno podležu raznovrsnim opštim »receptima« koji su im s raznih strana nuđeni. Stoga bi bilo pogrešno ako bismo sada u vezi sa takvim pojavama uopšteno prebacivali krivicu na rukovodeće ljude, na stručne rukovodioce u privrednim organizacijama, a pogotovo na tehničku inteligenciju i inteligenciju uopšte. Jer sasvim je jasno da je ona isto kao i radnici zainteresovana za razvijanje samoupravlja-

nja, pošto joj upravo ono pruža najbolje mogućnosti da njeni društveni, materijalni i drugi interesi dođu do punog izražaja.

Kao što sam već rekao, kolebanja koja su došla do izražaja prilikom primene Ustavnog amandmana XV pokazuju da i kada se radi o razvoju samoupravnih odnosa ne treba verovati isključivo u njihov spontani i automatski napredak, kao što to ne treba očekivati ni na bilo kom drugom području razvoja novih socijalističkih društvenih odnosa. Samoupravljanje je u suštini revolucionarni zadatak i on može biti ostvaren samo svesnom i organizovanim socijalističkom akcijom radničke klase i njenih organizovanih vodećih snaga. A deo te akcije je i izgradnja demokratskog organizacionog mehanizma samoupravljanja u samim radnim organizacijama, koja takođe ne bi smela biti prepuštena isključivo slučajnom odnosu snaga u pojedinim sredinama, jer bi se time, u stvari, potkopavao celokupni sistem samoupravljanja.

Osim toga, većina naših privrednih organizacija nema ni mogućnosti da svaka za sebe u oblasti organizacije samoupravljanja, da tako kažem, »otkriva Ameriku«. Jasno je, naime, da većina preduzeća nema ni kadrovskih ni drugih mogućnosti da ide na nekakva temeljita proučavanja u toj oblasti, odnosno da se svaki kolektiv uči samo na sopstvenoj praksi. A mi upravo u pitanjima samoupravljanja često polazimo, ili bar određene naše društvene sredine polaze, sa stanovišta da svako preduzeće samo treba da rešava stvari kako god zna i ume.

Pitanje: Bilo bi interesantno da nam kažete kako Vi mislite da bi se moglo obezbediti u širim društvenim okvirima uspostavljanje tog samoupravnog organizma na nivou preduzeća? Jer očigledno je da ste u pravu kad kažete da postoji tendencija da svako sam sve rešava u svojoj kući. Ali kako se konstituiše to samoupravno društvo koje je inače atomizirano na ovaj način?

Odgovor: Mislim da je tu očigledna potreba jedne koordinirane akcije samih samoupravljača kroz praksu, sa njihovom inicijativom, sa njihovim iskustvima, ali i jedna usmeravajuća akcija progresivnih snaga socijalističkog društva. Jer, uspostavljanje samoupravne organizacije nije jednostavna stvar. Samoupravni mehanizam je veoma komplikovan stroj čije postavljanje i funkcionisanje zahteva znanje kao i svaki drugi stroj. Na kraju krajeva, niko ne misli da svako preduzeće treba da »izmišlja« svoju tehnologiju i tehniku, kada već ima objavljene i poznate najnovije rezultate

nauke i kada ih može, da tako kažem, kupiti na tržištu. A u nekim sredinama kod nas, međutim, postoje, tako reći, suprotna shvatanja, naime, da su samoupravljanje i uopšte društveni odnosi nešto sasvim drugo i da je njihov razvoj isključivo stvar empirizma, stvar stihijske, spontane akcije ljudi i da tu nije potrebno znanje i organizovana društvena akcija.

Dakako, ponavljam, u toj akciji pre svega sâm radni kolektiv treba da razvija inicijativu, ali normalno je da u tome dobija podršku i pomoć progresivnih snaga našeg društva i nauke. No, pošto ta pomoć dosad nije bila dovoljna, to su se u preduzećima koja ne raspolažu dovoljnim sopstvenim snagama koje bi se latile tih problema ljudi veoma često odlučivali da naruče predloge statuta i drugih akata kod različitih stručnih institucija ili pojedinih ljudi koji se time bave, odnosno da na »tržištu ideja« kupe ono što na njemu mogu dobiti. A na tom »tržištu«, kao što je poznato, ima i bilo je sasvim dobrih i korisnih predloga, ali bilo je i takvih koji su sasvim neprihvatljivi za naše društvo.

Organizovane socijalističke snage bile su, po mome mišljenju, naročito u prvo vreme, pre malo aktivne. To se odnosi kako na sindikate i Savez komunista, tako i na komore i druge društvene organe koji su, u stvari, takođe dužni da pomažu u rešavanju tih problema. No o svemu tome već je izrečeno više političkih i društvenih ocena, naravno, na raznim stranama. I ja sam, takođe, u intervjuu¹ listu »Rad« delimično o tome govorio, pa ne bih hteo ponavljati ono što sam tom prilikom već rekao u vezi sa Amandmanom XV. Danas sam, međutim, mnogo više uveren nego tada kad sam dao pomenuti intervju »Radu« da su signali sindikata kojima su upozoravali naše društvo na negativne, tehnokratske tendencije u sprovođenju Amandmana XV, bili apsolutno opravdani. U stvari, nema potrebe da bilo šta od onoga što sam u tom intervjuu rekao sada menjam. Obrnuto, čini mi se da su neke stvari u praksi — koliko sam sada upoznat s njima — čak u većoj meri zabrinjavajuće nego što su tada bile predstavljene. Navešću samo jedan primer: poznato mi je nekoliko slučajeva da se u predlogu statuta predviđa čak i to da direktora postavlja poslovni odbor umesto da to čini radnički savet.

¹ Reč je o intervjuu koji je list »Rad« objavio 25. novembra 1969. godine. Integralni tekst intervjuu pod naslovom *Nosioci društvene odgovornosti za razvoj samoupravnih odnosa* štampan je i u ovoj ediciji u knjizi *Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu* 16

No, mislim da je sada najvažnije pitanje šta praktično učiniti u radnim organizacijama na daljem raščišćavanju i razvoju unutrašnje samoupravne strukture i odnosa, kao i u čemu je uloga i pomoć odgovarajućih društvenih faktora u tom procesu. Na tim pitanjima sada radi jedna komisija Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije koja uskoro treba da prezentira Predsedništvu informaciju i odgovarajuće predloge, pa zato ne bih ulazio u detaljnije raspravljanje o tim zadacima. Upozorio bih samo na jednu pojavu u vezi s tim: sada se, naime, u nekim sredinama čine pokušaji da se zamagle ti problemi pod izgovorom da, tobože, stvari nisu tako ozbiljne, da te pojave ne treba procenjivati itd. Ja, naravno, ne mislim da nastalu situaciju treba dramatiizovati. Naprotiv, mislim, da neće biti teško ispravljati određene ispoljene slabosti, ali isto tako i svako zamaglivanje tih konflikata koji stvarno postoje u praksi i koji, u stvari, znače bitku za samoupravljanje može samo otežati iznalaženje pravih odgovora na otvorene probleme.

Pitanje: U diskusiji koja se vodi oko Amandmana XV, u nas se ukazuje na opasnost da bi kritika negativnih pojava u praksi mogla da izazove i nazadna shvatanja koja bi bila usmerena protiv veće poslovnosti i u krajnjoj liniji protiv tehničke inteligencije, pa bih Vas molio da u najkraćem kažete šta Vi mislite o tome?

Odgovor: Takva opasnost sasvim sigurno postoji, jer takvih shvatanja je bilo, ima ih i još će ih biti. Njih rađa naša društvena struktura sa istom prirodnom nužnošću kao što rađa i tehnokratizam. Zato je jasno da se prilikom sadašnjih raščišćavanja stavova u vezi sa samoupravljanjem istovremeno treba boriti i protiv takvih primitivnih pogleda na organizaciju rada, na položaj stručnjaka, na ulogu stručnih rukovodilaca, na njihovu samostalnost itd. Pre svega, treba se boriti protiv pojava njihovog dovođenja u situaciju da raznim demagoškim, besprincipijelnim sredstvima moraju »loviti« glasove za sebe u preduzećima. Njihov rad treba meriti stvarnim rezultatima rada, a ne brojem glasova koji će dobiti u preduzeću.

Međutim, hteo bih u vezi s tim da upozorim i na sledeće. Mi nećemo postići uspeh u borbi protiv tih zaostalih shvatanja i tendencija tako što ćemo popuštati tehnokratizmu, nego jedino ako budemo jačali samoupravljanje, ako budemo osposobljavali samoupravljače, bolje ih informisali; jednom rečju, ako od radničkih saveta u većoj meri nego dosad budemo stvorili ono što i Ustav od

njih traži — dobre privrednike. To je, po mome mišljenju, put rešavanja toga problema.

Pitanje: Na kraju našeg razgovora, još jedno pitanje koje, po našoj oceni, zaslužuje pažnju. Vi ste u ovoj godini u više navrata govorili o zadacima Saveza komunista. Činjenica je da je Savez komunista značajno napredovao u organizacionom i političkom smislu i da se javlja kao demokratski faktor našeg razvoja, pa bih Vas molio da nešto kažete kako se u toj svakodnevnoj praksi, demokratskoj praksi društva, formira i treba da se formira idejno jedinstvo komunista?

Odgovor: Mislim da sam na to pitanje manje-više već odgovorio u prethodnim odgovorima. Naime, idejno jedinstvo komunista stvara se i, po mome mišljenju, jedino može da se stvara samo stalnim unutrašnjim, demokratskim i odgovornim naporom svih komunista, svakog pojedinog komunista da dođu do što jedinstvenijih stavova o bitnim problemima socijalističkog i samoupravnog razvoja našeg društva i da se jedinstveno bore za ostvarivanje zauzetih stavova. A to je, razume se, moguće samo pod uslovom da u Savezu komunista odluke budu donošene demokratskim putem.

»Borba«, 19. decembar 1969.

SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE U SADAŠNJEM POLITIČKOM TRENUTKU

Iz izlaganja na sednici Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, 17. marta
1970. godine, na Brionima

Iz obimnog izlaganja autor je ovaj deo teksta priredio (autorizovao)
za objavljivanje u ediciji »Problemi naše socijalističke izgradnje«,
knjiga IX

Sasvim se slažem sa tezom da nemamo razloga da dramatižujemo probleme i situaciju sa kojima se suočavamo. Ali dodao bih da isto tako nemamo nikakvog razloga ni da potcenjujemo negativne strane sadašnjeg stanja stvari, odnosno da se olako odnosimo prema stanju, teškoćama i konfliktima. Kada govorim o tome da nemamo nikakvog razloga da dramatižujemo stvari, onda mislim pre svega na mogućnosti da nađemo rešenja i izlaz iz sadašnjih problema. Duboko sam uveren da takve mogućnosti ne samo da postoje, već da je revolucionarna svest jugoslovenskih komunista svih nacija dovoljno jaka da savlada te probleme ako se SKJ kao celina bude uporno borio za to da bude stvorena odgovarajuća politička klima u kojoj će biti moguće sagledati prave uzroke tih problema i latiti se pravih sredstava za njihovo rešavanje. Jer, ako postoje stvarne potrebe i stvarni nosioci unutrašnje kohezije u jednoj revolucionarnoj avangardi — a ja sam uveren da postoje i da se izražavaju u jasno utvrđenim revolucionarnim ciljevima socijalizma, samoupravljanja, oslobađanja rada i radnog čoveka i humanističkog demokratizma — onda svest o toj zajedničkoj istorijskoj usmerenosti mora biti sposobna da nađe odgovore na aktuelne probleme međusobnih odnosa i izlaz iz situacije, koju sada nazivamo kriznom, na način koji će značiti dalje jačanje našeg samoupravnog i demokratskog kursa u razvitku socijalizma.

Mi moramo pre svega shvatiti gde su pravi uzroci problema i teškoća o kojima sada govorimo, to jest da su oni tesno povezani sa

rezultatima i propratnim pojavama našeg dvadeset petogodišnjeg društvenog razvoja, da su odraz mnogo čega novoga što je nastalo u našem društvu, a sve to postavlja nova pitanja na dnevni red Saveza komunista Jugoslavije i traži nove odgovore. Ako toga ne bismo bili svesni, onda bismo vrlo lako počeli da se zavaravamo time kako je moguće na sadašnje konflikte odgovoriti samo zaoštavanjem formalne discipline ili sličnim sredstvima, a ne i nekim drugim izmenama u našem društvu, pa i u samom SKJ. Ali, isto tako je jasno da upravo zato što su problemi sami po sebi teški, jer se celo društvo nalazi u jednom dubokom previranju, komunisti utoliko više moraju biti svesni svoje odgovornosti za jedinstvo SKJ, bez kojeg je nemoguće govoriti o stvaranju odgovarajuće političke i idejne klime u kojoj će biti moguće da se svi ti problemi i konflikti rešavaju, odnosno stavljaju na dnevni red pre svega u samom Savezu komunista Jugoslavije, a zatim i u društvu uopšte. Jer, upravo u onim momentima kada su problemi najteži i kada konflikti zbog toga najlakše nastaju, osećanje međusobne demokratske odgovornosti mora biti najjače, a napor da se uspostavlja odgovarajuća klima za rešavanje problema mora biti svestran i uporan.

A u tom pogledu ja mislim da situacija u ovom trenutku kod nas, to jest u SKJ, nije dobra i da je to neophodno osećanje međusobne odgovornosti sada na veoma niskom stepenu. Štaviše, dobija se utisak da sada — kada nekim problemima treba otvoreno pogledati u oči jer su pre svega izraz sukobljavanja objektivno različitih klasnih, socijalnih, ekonomskih, nacionalnih i drugih interesa, čije je rešenje moguće naći samo bilo u usklađivanju tih interesa bilo u otvorenom suprotstavljanju tendencijama i pritisicima koji su u suprotnosti sa osnovnim revolucionarnim kursom SKJ — neretko čak i veoma odgovorni komunisti, i to u svim republikama, radije oportunistički okreću leđa naporima za rešavanje takvih problema i sakrivaju se iza uopštenih kritika svega i svačega umesto da se uhvate ukoštac sa problemima i protivnicima naše revolucije. Na kraju krajeva, nema lakše i »popularnije« situacije u društvu nego što je kritikovati, a ne snositi odgovornost ni za šta. Kada mi komunisti kritikujemo stanje u društvu, mi tada kritikujemo u stvari sami sebe. I treba da se kritikujemo. Ali, treba da kritikujemo sebe, a ne da prevaljujemo krivicu na nekog drugog, na primer, na »Federaciju«, kao da komunisti ne snose odgovornost za Federaciju jednako kao i za republiku. Sem toga, moramo biti svesni da ne

možemo živeti samo od kritike. Jedna revolucionarna avangarda može da živi samo pod uslovom ako je svakodnevno u stanju da menja društvo u progresivnom pravcu, što u našim uslovima znači u socijalističkom, samoupravnom, demokratskom i humanističkom pravcu, i ako je sposobna da se suprotstavlja svemu što koči takav razvoj ili mu se opire.

O tome ću kasnije više govoriti. Sada, na početku, želeo sam samo da ukažem da je upravo to stanje u SKJ ono pravo područje gde s pravom možemo da govorimo o određenoj krizi. Drugim rečima, ne radi se o krizi našeg društva, već se radi o krizi u glavama jednog dela komunista. Ovo na prvi pogled izgleda kontradiktorno jer su pomeranja u svesti revolucionarne avangarde nesumnjivo direktna posledica previranja u našem društvu. Međutim, činjenica je da mi na stari način, to jest na sadašnji način, očigledno više ne možemo, i to na mnogim područjima, a svi skupa, kao celina, ili ne znamo raditi na nov način ili, pak, nemamo dovoljno smelosti da se odlučimo za nove korake u razvitku našeg društva, a i u pogledu same društvene pozicije i uloge Saveza komunista, koja se danas očigledno ne može izražavati u istim oblicima kao, recimo, pre, petnaest godina kada su i naša zemlja i SKJ bili u sasvim drugoj situaciji. U toj objektivnoj promeni položaja i stanja u našoj zemlji i u SKJ su razlozi što se čak i u samom Savezu komunista pojavljuju zahtevi za neku vrstu vraćanja nazad, bilo da se radi o ideološkim recidivima dogmatskog konzervativizma, bilo o sve ozbiljnijim pritisicima pseudoliberalističke ideologije buržoaskog društva ili o tehnokratizmu. Ulogu tih pojava i pritisaka ja nikako ne bih bio spreman da potcenim. Jer upravo te tendencije i takvi pritisci sa desne i pseudoleve strane mogu ne samo da razruše jedinstvo Saveza komunista, već da mu oduzmu njegovu revolucionarnu dušu i da ga na taj način potiskuju na periferiju društvenih zbivanja.

No, reći ću najpre nekoliko reči o uzrocima i izvorima određenih problema i teškoća u unutrašnjim odnosima u Savezu komunista Jugoslavije. Ne mislim, naime, da su te pojave i teškoće posledica samo ili čak u prvom redu nekih naših subjektivnih osobina, neke operativne nesposobnosti, birokratske ili nacionalističke opterećenosti i drugih negativnih tendencija. Dakako, i takvi i drugi slični faktori igraju svoju ulogu, ponekad čak veoma ozbiljnu, ali se oni mogu probijati samo tada kada Savez komunista Jugoslavije kao celina nema jasne zajedničke stavove o kardinalnim pitanjima našeg društvenog razvoja. Isto tako, ne smatram da su

takve pojave posledica prvenstveno toga što kao društvo nismo u stanju da rešimo nekoliko takvih problema kao što je likvidacija državnog kapitala, raščišćavanje stavova oko bilansa Federacije, deviznog režima itd. Ne poričem da ti problemi igraju značajnu ulogu i da su izvor mnogih nepoverenja. Ali, mi smo u prošlosti imali i mnogo težih problema i oštih sukobljavanja na takvim pitanjima, odnosno oko sličnih problema, ali smo uvek uspevali da ih savladamo ili bar privremeno potisnemo na sporedni kolosek kada smo kao Savez komunista bili jedinstveni u pogledu suštinskih ciljeva razvoja našeg društva.

U stvari, kada je revolucionarna avangarda jedinstvena u pogledu osnovnog trenda i osnovnih ciljeva svoje borbe, tada su ljudi, kada se radi o konkretnim problemima materijalnog i sličnog razvoja, lakše spremni i da se dogovaraju, pa čak i da se pomire sa nečim sa čim se ne slažu ili što ne mogu da razumeju, samo da bi se postigli bitni ciljevi društvenog razvoja, to jest razvoja socijalističkih, samoupravnih i demokratskih odnosa među ljudima i narodima. Ja bih rekao da su u takvim uslovima i narodi lakše spremni da se sporazumevaju, da prilagodavaju svoje interese interesima drugih, da prave kompromise itd. ako time obezbeđuju osnovni pravac razvoja društva u smislu napretka socijalističkih društvenih odnosa i jačanja njihove materijalne baze, kao i slobode i nezavisnosti svakog i svih naroda Jugoslavije. Na kraju krajeva, ako je jugoslovenska zajednica potrebna narodima Jugoslavije, a veoma je malo ljudi, a pogotovo komunista, koji u to sumnjaju, onda svako mora da zna da se ta zajednica ne može održati drukčije do uzajanim usklađivanjem interesa radnih ljudi i naroda. Koliko god su razmimoilaženja u pogledu nekih konkretnih problema svakodnevne prakse ozbiljna, ona, pak, ne smeju do te mere da okupiraju našu svest da mi komunisti postanemo nesposobni za svoju pravu revolucionarnu ulogu, to jest za zajedničko određivanje dugoročnih trendova u razvoju našeg samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva i za borbu za ostvarenje takvih trendova u praksi. I obrnuto, ako se budemo odlučnije trudili da na tom pravcu ostvarimo puno jedinstvo, lakše ćemo rešavati neke konkretne probleme.

Prave uzroke i izvore svih tih pojava o kojima sada diskutujemo ja vidim pre svega u velikim promenama u našem društvu koje su nastale u toku dvadeset petogodišnjeg razvoja naše revolucije. Te promene idu od jednostavnih generacijskih pa sve do dubokih

strukturalnih. U stvari, mi se nalazimo u velikom previranju našeg društva u kome se manifestuju mnoge pobeđe i uspehi revolucionarnog kursa Saveza komunista, ali i dosta snažne suprotne tendencije, snage i odnosi. Mislim da bismo sami sebi zatvorili izlaz iz takvih teškoća o kojima govorimo ako ne bismo bili svesni da upravo te promene koje su nastale u našem društvu i ti novi odnosi koji traže i nove oblike i nove odgovore predstavljaju pravi izvor nesporazuma, pa i konflikata i razlika u gledištima, koji danas postoje u nas i koji izazivaju ozbiljne teškoće i u odnosima u vrhovima Saveza komunista.

O svemu tome bi se moglo, naravno, opširnije diskutovati. Međutim, nije ovde sada mesto za takve diskusije, a pogotovo ne za to da se ulazi u neke teorije. Samo radi ilustracije toga na šta mislim, želeo bih da ukažem na nekoliko takvih naših društvenih situacija.

Izgleda mi, na primer, da malo ili čak premalo vodimo računa o činjenici da gro današnjeg članstva u Savezu komunista ne samo što nije učestvovao u revoluciji, već je u pogledu svesti formiran u potpuno drugim uslovima. Za te generacije polazna tačka ka budućnosti nije više kapitalizam, kapitalistička eksploatacija itd., već naše društvo kakvo je ono danas. One traže društvo koje će biti bolje ne samo od jučerašnjeg, nego i od današnjeg. Sasvim je jasno da te generacije vrše progresivan pritisak u pravcu bržeg ostvarivanja socijalističkih, samoupravnih, demokratskih i humanističkih ciljeva naše revolucije. Ali one unose i određena idejna kolebanja, uticaje reakcionarnih unutrašnjih i spoljnih snaga i tendencija da se staro i preživelo prikaže kao novo itd. I tako, u sukobu sa objektivnim ili subjektivnim preprekama, u svakodnevnoj praksi nastaju i nove političke i idejne tendencije, ponekad progresivne, ponekad reakcionarne, iako su na izgled i po formi idealističke. A sve te tendencije se u većoj ili manjoj meri izražavaju i u redovima Saveza komunista, pa i u njegovim odgovornim telima.

Zatim, mada s pravom govorimo o mnogim slabostima našeg samoupravljanja, ono je ipak već postalo do te mere stvarnost u našem društvu da mu u sve većoj meri nameće svoje sopstvene zakone. Upravo zbog toga u nas nastaje toliko mnogo ne samo različitih pojedinačnih interesa koji su proizvod različitih uslova rada i privređivanja, već i toliko mnogo mislećih subjekata koji odlučuju, reaguju na te razlike u položaju i vrše pritisak — opet ponekad progresivan, a ponekad destruktivan.

Dalje, proširivanje samoupravnih prava i demokratskih oblika društvenog života uslovalo je neposrednije ispoljavanje i sukobljavanje različitih društvenih tendencija koje nastaju u sadašnjoj strukturi našeg društva. U svakoj radnoj organizaciji, na tržištu, u međusobnim ekonomskim odnosima, u oblicima integracije, u odnosima između države i samoupravnih struktura, u razvoju komune itd., svuda se tu probijaju progresivne tendencije i društvene snage, ali, isto tako, i tendencije i snage tehnokratskog monopolizma, etatizma, birokratizma, grupnosopstveničkih težnji, privatnosopstveničkih pritisaka itd. Odnos snaga na terenu ne samo da u daleko većoj mjeri nego ranije određuje rezultate takvih sukobljavanja, već vrši direktan uticaj i na celokupnu društvenu nadgradnju, pa i na državnu strukturu, kao i na organizacije i rukovodeća tela Saveza komunista republika i Savez komunista Jugoslavije.

Kada govorimo o razvoju nacionalnog pitanja, mislim da često potcenjujemo promene koje su nastale u našim republikama, u privrednoj i društvenoj strukturi naših nacija. Ne radi se samo o problemima koji nastaju zbog različitog nivoa privredne razvijenosti pojedinih naših republika i regiona, već i o razlikama u strukturi, u potrebama i u položaju privrede u pojedinim republikama, što se sve u jednoj višenacionalnoj državi na određen način reflektuje na odnose među republikama, odnosno nacijama. Pojedina sukobljavanja na toj bazi ne mogu biti svodena samo na subjektivna neshvatanja ili nesposobnost prilagođavanja jer se radi o razlikama u objektivnom položaju, o kojima bismo morali da vodimo više računa. Moram dodati da je baš takav pristup problemima međunacionalnih odnosa uslovio da smo, na primer, u pretkongresnim diskusijama pridavali priličan značaj razradi jednog sistema kompenzacija ili nečega sličnog. Zatim, sama činjenica da se za naše republike relativno smanjuje značaj unutrašnjeg tržišta, a da raste uticaj međunarodnog tržišta na razvoj cele zemlje, kao i svake pojedine republike, stvara nove trendove, nove poglede u svakoj republici, u čitavoj našoj privredi — opet: pozitivne i negativne. Sve to zahteva i neke druge, izmenjene odnose, što onda nužno stvara i razne probleme. Bili bismo slepi ako sa tim objektivnim promenama ne bismo računali i tražili izlaz iz toga, kao i nove, smelije odgovore na ta pitanja.

Zatim, kod nas je i sloj inteligencije porastao, i to ne samo brojčano nego i po svom stvarnom udelu u procesu rada, a time i po svojoj »integraciji« sa radničkom klasom. Sa time su nastali i neki

novi odnosi. Došlo je i do strukturalnih promena u radničkoj klasi, kao i u gradovima i na selu.

Razume se da su sve te i druge promene uticale u smislu dubokog menjanja društvene svesti, pa i porasta potreba i zahteva radnih ljudi. Međutim, u poređenju sa razvijenim svetom mi se još uvek borimo sa prilično obimnim područjima zaostalosti, što stvara ili produbljuje sukob između htenja i mogućnosti.

Svestan sam da su pomenute ilustracije daleko od toga da budu neka analiza uzroka pojava o kojima danas diskutujemo. Ali, mišljenja sam da upravo u tom pravcu treba da razmišljamo u traženju uzroka problema sa kojima se srećemo u unutrašnjem životu Saveza komunista Jugoslavije. Revolucionarna avangarda mora biti sposobna da sagleda takve promene i da na taj način sebe osposobljava za to da na nova pitanja zna dati nove odgovore i pokretati radničku klasu i najšire radne mase u progresivnu akciju. Ako ona kao celina nije sposobna da vrši takvu funkciju, tada će sama ta činjenica neizbežno dejstvovati u pravcu potkopavanja jedinstva Saveza komunista Jugoslavije — ako se on bude prepustio stihiji. Duboko sam uveren da nemamo razloga da sunnjamo u to da smo mi komunisti sposobni da rešimo naše unutrašnje probleme. Ali, upravo zato moramo biti svesni prave suštine problema oko nas, u našem društvu, to jest da se više bavimo stvarima, stanjem stvari u našem društvu, a manje ljudima i njihovim osobinama. Tu mislim, naravno, pre svega na međusobne odnose u samom Savezu komunista Jugoslavije.

Dakako, ja ne mislim da se ljudi mogu odvojiti od stanja stvari. Zbog toga smatram da svako treba da podleže odgovornosti. Ako taj princip u SKJ ne bi bio obezbeđen, Savez komunista bi postao nesposoban za akciju. Naravno, govorim o odgovornosti u okvirima demokratskog jedinstva u kome svako ima pravo iznositi svoje mišljenje, ali mora poštovati odluke odgovornih partijskih tela. No, istovremeno mislim da moramo činiti daleko veće napore nego što ih sada činimo da bismo savladali uzroke koji dovode bilo do neodgovornog odnosa pojedinih komunista prema jedinstvu Saveza komunista bilo do neodgovornih napada na integritet pojedinih komunista. Naime, upravo zato što su problemi pred Savezom komunista i pred našim društvom uopšte krupni i što izazivaju znatne teškoće, mi svi treba utoliko više da se trudimo da, s jedne strane, stvaramo odgovarajuću demokratsku atmosferu za raščišćavanje tih problema, ali i da, s druge strane, zaoštrimo odgovornost

svakog pojedinog komunista, pa i svakog republičkog rukovodstva, prema onom jedinstvu Saveza komunista Jugoslavije, koje je prvi uslov za stvaranje takve atmosfere.

To je pitanje značajnije utoliko što se i sam Savez komunista — slično kao i naše društvo — nalazi usred dubokih unutrašnjih promena, o čemu sam ranije rekao nekoliko reči. Bitno je izmenjena struktura ne samo članstva Saveza komunista, već i njegovih rukovodećih tela — od opština i republika pa do Federacije. Sasvim je jasno da treba da protekne određeno vreme da bi se svi ti procesi stabilizovali i da bi se stvorila nova unutrašnja kohezija koja će nastati na bazi izmenjenih odnosa. Ali, ako smo toga svesni, onda se utoliko odgovornije moramo ponašati prema svim pojavama koje imaju bilo pozitivan bilo negativan uticaj na političku stabilnost ovog društva uopšte i Saveza komunista Jugoslavije posebno, jer je to prvi uslov za funkcionisanje i dalji razvoj demokratskih i samoupravnih institucija našeg društva, a time i za progresivno rešavanje otvorenih problema.

Sve te procese sigurno još komplikuju i takve pojave kao što su politikantstvo, borba za vlast, karijerizam, oportunističko povlačenje u kritizerstvo, kao i »liderstvo«, birokratski autokratizam, ambicije za vršenje rukovodeće uloge, mesijanstvo itd. Mislim da se opasnost od takvih tendencija ne samo ne smanjuje, već da raste, rekao bih — u onoj meri u kojoj praktikizam i pragmatizam potiskuju elemente revolucionarne svesti koja je bila karakteristična za radničku klasu u vreme njene neposredne borbe sa kapitalističkim sistemom. Radnička klasa, pogotovo kad je na vlasti, uvek proizvodi i svoju birokratiju. U uslovima državnosvojinskog monopola politički izraz te birokratije je tendencija ka političkom apsolutizmu. A u uslovima samoupravljanja i demokratije ta birokratija proizvodi tendenciju ka politikantstvu i vladavinim mnogobrojnih »lidera« koji se pojavljuju na raznim društvenim nivoima. U borbi za samoupravljanje i socijalističku demokratiju Savez komunista ni tu stranu birokratizma i tehnokratizma ne sme da zanemari, kao što ne sme da zanemari ni onu drugu, klasičnu dogmatsku-konzervativnu.

Naravno, mi ne treba da živimo u iluziji da možemo sve te probleme i sve te negativne pojave odstraniti. Ali mi se za to moramo boriti svakodnevno i osposobljavati sebe za takvu borbu. Naša revolucija u borbi za socijalističko samoupravljanje još traje — iako u izmenjenim, odnosno demokratizovanim uslovima — i

društvena uloga Saveza komunista ima svoj istorijski smisao samo ako on bude vršio svoju funkciju organizovane svesti te revolucije. Mislim da smo svi svesni toga. Isto tako smo svesni da se na stari način više ne može raditi. Daleko manje smo, međutim, jedinstveni kada se postavlja pitanje šta je to »raditi na nov način« i koji su putevi daljeg razvitka našeg samoupravnog, privrednog i političkog sistema, uključujući tu i naš ustavni sistem. Drugim rečima, moglo bi se reći: po starom ne želimo, a po novom u mnogo čemu još ne znamo da radimo ili nemamo dovoljno smelosti da učinimo odlučnije korake dalje u tom pravcu, ili nas u tome sprečavaju suprotni pritisci. Janislom da iz toga proizlaze mnoge od tih teškoća o kojima danas ovde diskutujemo, to jest nezadovoljavajuće stanje u odnosima među rukovodećim kadrovima republika, odnosno u centralnim telima SKJ.

Svakako bi bilo preterano nazvati to stanje krizom, ali je sasvim jasno da bismo dosadašnjim putem svakako došli u ozbiljnu krizu. Simptome takvog stanja ja vidim pre svega u sledećim činjenicama.

Prvo, Savez komunista Jugoslavije je u nekim bitnim idejno-političkim pitanjima postao gotovo nesposoban da u praksi održi jedinstven pravac akcije. To se odnosi na neka područja društveno-ekonomskih odnosa, privrednog sistema i samoupravnih odnosa, na kojima veoma ozbiljne prodore u naš sistem i u naš revolucionarni kurs pravi pritisak tehnokratskog birokratizma i razni oblici odvajanja radnog čoveka od sistema odlučivanja tamo gde se radi o uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada. To se odnosi na ozbiljne tendencije eksproprijacije radnih ljudi u njihovim samoupravnim pravima putem nesamoupravnih odnosa u tržišnoj privredi i ekonomskim odnosima, a posebno putem neadekvatnih oblika integracije, putem bankarskog sistema i na druge načine. To se odnosi i na ozbiljne prodore reakcionarne ideologije u naš politički sistem, gde nam se pod firmom ideologije buržoaskog liberalizma pokušava da naturi politički sistem buržoaske države ili, pak, da se pod firmom nekakvog cehovsko-tehnokratskog organizovanja društva po granama rada naturi neograničena vlast tehnokratskog birokratizma. To se odnosi čak i na svojinske odnose, gde se zbog neraščišćenosti odnosa između živog i minulog rada, odnosno zbog sporog rešavanja problema te vrste, stvaraju određene tendencije ka grupnoj svojini, a na nekim područjima se čak ponovo probijaju privatno-sopstveničke tendencije. Naravno, mogao bih slične pri-

mere da navođim i za druga područja ideologije, kao i unutrašnje i spoljne politike, gde nam se vrlo često pod firmom novog i progresivnog pokušava proturiti staro i konzervativno ili reakcionarno.

Ja, dakako, ne mislim da o svemu tome ne može biti i diskusije i razmimoilaženja, odnosno ne govorim o tome šta je u razvitku našeg društva pravilno ili nepravilno. Ali jasno je da SKJ kao vodeća snaga ovog društva mora imati jedan određen koncept društveno-ekonomskih i političkih odnosa i njihovog razvoja i jedan koncept sistema institucija koje treba da održavaju takve odnose. Inače će se društvo — ne kao federacija, nego upravo kao društvo — dezintegrisati. Prema tome, u tim osnovnim pitanjima našeg društvenog razvoja, naših šest republika, a samim tim pre svega Savez komunista kao idejni i politički prvoborac za društveni progres, moraju zauzimati jedinstvene stavove i obezbediti koherentnost sistema.

Ne želim da preuveličavam značaj tih pojava o kojima sam govorio jer su one daleko od toga da sada budu direktna opasnost za naš sistem. No, činjenica je da mi o pojedinim pitanjima sa tih područja nemamo uvek jedinstvene stavove i poglede ili ih, pak, jednostavno ne zauzimamo. Ako bi se to stanje produžilo, ono bi moglo da dovede do ozbiljnih negativnih posledica u našoj praksi. Pri tome mislim da razlike u Savezu komunista nisu tako velike da ih ne bismo mogli savladati ako bismo se ovde u centru odlučnije latili njihovog raščišćavanja, sve do posve konkretne odluke o neophodnosti zajedničke borbe za sprovođenje kursa koji bi na takav demokratski način bio određen.

Nemam nameru da sada govorim o metodama rada, ali imam utisak da smo u tom pogledu sami sebe u određenoj meri onesposobili za efikasan rad držeći se nekih teza koje nisu nigde zapisane, ali žive u našoj praksi. Kao reakcija na raniju opasnost od sračšćivanja Saveza komunista sa aparatom vlasti i od tehnokratskog rukovođenja radom, kod nas se u prošlosti postavilo pitanje čime Savez komunista treba i sme da se bavi, a čime ne treba i za šta Savez komunista treba da se bori, a gde on treba da stoji po strani. Takve diskusije su bile u stvari jedan sekundarni pratilac inače progresivnog razvoja. Ali su danas one ne samo izgubile svaki smisao, već počinju da onesposobljavaju Savez komunista za akciju. Društveni položaj Saveza komunista se tako bitno izmenio da je danas deplasirano postavljati takva pitanja. Štaviše, Savez

komunista ne može a da ne zauzima stavove o svim pitanjima od čijeg rešavanja zavisi razvitak društvenih odnosa u našoj zemlji ili društveni, materijalni i kulturni položaj našeg radnog čoveka. Najveći deo tih problema rešavaju i najlakše će rešavati komunisti u okviru svojih republika, komuna i radnih organizacija. Ali, o problemima o kojima sam ranije govorio mi očigledno moramo da diskutujemo i da o njima odlučujemo zajednički ovde, u centralnim organima Saveza komunista Jugoslavije. Međutim, o tim problemima se u nas diskutuje izdaleka ili čak mimo Saveza komunista umesto da se operativno ujediniimo u zajedničkom raščišćavanju tih pitanja i da tako privedemo jedno po jedno pitanje do direktnog rešenja. Nemoguće je stalno kritikovati odgovorne državne organe ako sami ne doprinesemo uspešnom rešavanju otvorenih problema. Na kraju krajeva, to od Saveza komunista očekuju i naše radne mase.

Pri tome ne treba da očekujemo od naučnih instituta ili od ljudi koji se bave naukom gotova rešenja za probleme koji se odnose na razvoj revolucije i društvenih odnosa. Nikada u istoriji ni instituti niti pojedini intelektualci nisu rešavali probleme revolucije, odnosno društvenog razvoja, sem ukoliko su bili deo te revolucije. Takve istorijske zadatke uvek rešavaju pokreti masa, klasni i drugi, prema svojim specifičnim zahtevima i društvenim potrebama, a nauka je pri tome bila oruđe i sredstvo osvetljavanja puteva za borbu. Međutim, sada u rešavanju pojedinih krupnih pitanja izgleda kao da čekamo na to koji će institut u Jugoslaviji dati neko rešenje i za one zadatke čije postavljanje i izvršenje su prava funkcija SKJ. Razume se da se pri tome SKJ i te kako mora oslanjati na naučne institucije, ali akcijsku odgovornost snosi on sam, a ne te institucije.

Drugo otvoreno pitanje mislim da je stanje u centralnim telima SKJ i u organima Federacije uopšte. Vidimo da su oni u rešavanju pojedinih pitanja često u znatnoj meri paralisani, i to u prvom redu zbog ovoga o čemu sam sada govorio, kao i zbog ozbiljnog srozavanja kvaliteta i autoriteta odgovornih saveznih organa, što je takođe posledica pre svega toga o čemu sam govorio. Ali jedan od najvažnijih uzroka za takvo stanje je i u nedovoljnoj orijentaciji odgovornih republičkih tela da ovde zajednički raščišćavamo probleme koji se po svojoj prirodi mogu samo zajednički rešavati, to jest na osnovu uzajamnog razumevanja potreba i interesa svih i svakog posebno

U svim republikama vode se diskusije o svim pitanjima, što je i

normalno i pravilno. Ali, ako, na primer, nastaje situacija da se ljudi u sasvim dobroj nameri i čak u uspešnoj unutrašnjoj borbi za to da dođu do određenih pravaca dalje društvene akcije »ušančec« u neka svoja shvatanja koja ne prihvataju drugi, to jest u drugim republikama, koji su se, opet »ušančili« u svoja shvatanja, pa se onda vrši polemika preko štampe i na druge slične načine, a ne čine se dovoljni napori da bi se u saveznim telima ti problemi raščistili i da bi se donela odluka, onda to mora paralisati zajedničku akciju. Čini se kao da sada idemo u drugu krajnost. Do juče su savezni organi odlučivali, tako reći, o svemu, a sada smo sami sebe ovdje u centru u određenoj meri učinili nemoćnim za bilo kakav zajednički dugoročni rad. Ako hoćemo da održimo Savez komunista kao jedinstvenu revolucionarnu organizaciju, onda mi moramo da se i jedinstveno borimo za zajedničke ciljeve. Pri tome pod jedinstvenom organizacijom ne mislim na onu organizacijsku i disciplinsku stranu koja nužno proizlazi iz istinski demokratski shvaćenog centralizma, već pre svega na sposobnost SKJ da neprekidno stvara i pretvara u zajedničku akciju jedinstveni koncept za progresivne snage u Jugoslaviji.

Pri tome sigurno mora doći i do konfrontacija, odnosno do kritike. Ali — ukoliko nije usmerena na rušenja sistema socijalističkih ili samoupravnih odnosa kao takvih i ukoliko nije samo oružje borbe za vlast — kritika mora biti jasno orijentisana na stvaranje, na konkretno rešavanje problema i mora voditi računa o ravnopravnosti svih republika i o opravdanim interesima svih naroda i narodnosti. Danas je, naime, jedan deo kritike u stvari oblik ili oportunističkog povlačenja sa pozicija borbe ili prebacivanja odgovornosti na drugoga. Dakako, Savez komunista mora da kritikuje i društvo i sebe, da neguje kritiku i da bude sposoban da podnese kritiku sopstvenih postupaka — ne samo zato da bi kritikovao ili da bi time izražavao svoja neslaganja sa postojećim stanjem ili da bi time skidao sa sebe odgovornost za stanje stvari, već u prvom redu zato da bi došao do određenih novih rezultata, postavljao nove zadatke, ukazivao na nova rešenja, ukratko, da bi delovao u pravcu daljih progresivnih kretanja u društvu. Kritika je, naime, tek prvi korak u stvaralačkoj akciji, to jest u menjanju društva: presudan, odlučujući korak je onaj u kome Savez komunista daje odgovor na pitanje, odgovor na kritiku, kada jasno kaže šta hoće i kada je sposoban pokrenuti radne ljude da progresivno menjaju stanje stvari.

To se odnosi i na kritiku saveznih tela, savezne administracije i funkcionera u Federaciji. Time govorim, u stvari, o nama prisutnim jer i mi smo funkcioneri Federacije. Međutim, kada mi kritikujemo Federaciju, skloni smo pri tome da mislimo da kritikujemo nekog desetog, a ne i sebe. Štaviše, mi time kritikujemo u prvom redu sebe, jer ko je u ovoj zemlji odgovorniji od nas za stanje u Federaciji. Prema tome, ako mi optužujemo Federaciju, treba da shvatamo da je moć i nemoć Federacije istovremeno moć i nemoć SKJ i njegovih odgovornih tela. Ja namerno to pojednostavljujem da bih istakao našu odgovornost iako znam da na funkcionisanje Federacije utiču i mnogi drugi faktori, a pre svega konkretne potrebe i interesi naroda koji se izražavaju u ovom ili onom obliku tekuće politike odgovornih državnih organa republika. Ne živim u iluziji da se članovi rukovodećih organa SKJ mogu postaviti nekako »iznad« tih potreba i interesa. Štaviše, niko od nas ne samo da ne želi već i ne može da bude kao komunista »nacionalan«, to jest da kroz borbu za socijalizam i samoupravljanje istovremeno ne interpretira i one potrebe i interese svoga naroda od kojih zavisi opstanak, samostalni razvoj, nacionalna sloboda toga naroda. Svako od nas to čini i treba da čini. Ali mi smo, na drugoj strani, ne samo kao revolucionari i humanisti, već i kao odgovorni ljudi u Federaciji dužni da na isti način vodimo računa o potrebama i interesima svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, a ne da budemo nekakvi jednostrani »zastupnici« parcijalnih interesa ili zahteva pojedine republike ili pokrajine. Baš zbog toga moramo biti sposobni da na Federaciju ne gledamo kao na nek u supranacionalnu vlast, već kao na zajedničku funkciju šest republika. Prema tome, kada kritikujemo Federaciju, moramo biti svesni da ne kritikujemo nekog trećeg, već pre svega stanje među nama samima, među republikama i komunistima naših republika.

Mislim da je jedan simptom cele ove situacije i, rekao bih, dominacija kratkoročne prakticističke kritike, koja postoji upravo iz razloga o kojima sam pre govorio, naime — zato što smo nesposobni da određene bitne probleme razvoja društvenih odnosa rešavamo brže nego što ih rešavamo. Međutim, prakticistička kritika u vezi sa određenim problemima svakodnevne prakse, ma koliko bila opravdana i nužna, do te mere počinje da dobija uticaj nad stvaralačkom revolucionarnom mišlju komunista da se čini kao da više nismo sposobni da damo ljudima realnu perspektivu daljih kretanja našeg društva koja bi pozitivno uticala na veću integrisa-

nost progresivnih snaga oko Saveza komunista. A Savez komunista kao vodeća revolucionarna snaga je upravo onaj faktor koji treba da bude na čelu progressa, a po svojim idejama, ako hoćete, čak ispred svog doba. Neko će možda reći da je to samo fraza, međutim, ja mislim da bi Savez komunista izgubio svoju revolucionarnu ulogu onog trenutka kada ne bi bio u stanju da daje mladim generacijama viziju budućnosti i otvara puteve ka toj budućnosti. Mislim da mi sada ne samo da zaostajemo u tom pogledu, već da čak popuštamo pritiscima bilo ideologije buržoasko-malograđanske sredine bilo birokratsko-tehnokratskog konzervativizma. A veći deo današnje kritike naše stvarnosti polazi sa tih pozicija, a ne sa pozicija jedne progresivne koncepcije sutrašnjeg dana. To je i jedan od razloga što se dobar deo mlade generacije razvija izvan jačeg uticaja Saveza komunista.

Ne bih želeo, doduše, da ove moje reči shvatite u smislu neke paušalne kritike Saveza komunista Jugoslavije; ja samo upozoravam na jednu tendenciju koja može postati ozbiljna slabost Saveza komunista Jugoslavije. Naime, nema nikakve sumnje da je Savez komunista otvorio određene nove puteve društvenog razvoja u socijalističkoj praksi i da time vrši vanredno snažan uticaj na svest naših radnih ljudi, naročito radničke klase, kao i da je dao i mnoge elemente sagledavanja i predviđanja za dalji socijalistički, samoupravni, demokratski i humanistički razvoj našeg društva, i to možda više nego ijedna druga komunistička partija ne samo u socijalističkim, već i u drugim zemljama. Ali, s druge strane, smatram da smo se u priličnoj meri začaurlili u praktikizam i prakticističku kritiku, da smo pri tome skloni izbaciti sa prljavom vodom i dete iz kade, to jest da se gubi jasnost u pogledu pravaca bitke za dugoročni razvoj našeg društva, čime počinjemo da gubimo svoju sposobnost progresivnog uticaja na svest mladih generacija.

I, najzad, još jedna stvar. Naše društvo se u demokratskom smislu razvilo prilično snažno. Ako hoćemo i dalje da održimo takav demokratski razvoj, onda smo svi mi u Savezu komunista i svojim ponašanjem odgovorni za to. Mi komunisti naročito ne smemo zaboraviti da živimo u višenacionalnoj zemlji sa velikim unutrašnjim razlikama ne samo u pogledu ekonomske razvijenosti nego i u pogledu drugih struktura. Zato je u takvoj zemlji nemoguće da se u jednoj republici radi bilo šta a da se ne vodi računa o tome šta će biti i kako će se to odraziti u drugoj republici. To je uslov zajedničkog života. A polazim od toga da hoćemo da živimo

zajedno jer je to stvarni elementarni interes svih naroda Jugoslavije i nezavisnosti i razvoja svakog od njih. Na kraju krajeva, čitav svet se danas ujedinjuje. Bilo bi apsurdno da se mi razjedinjavamo. S druge strane, moramo do kraja biti svesni da je put do jedinstva isti kao i za sve druge narode i da zato međusobne odnose treba zasnovati na stvarnim zajedničkim interesima, a to znači na uzajamnom razumevanju i na sporazumu među njima, kao i na, razume se, odbacivanju hegemonije bilo kog naroda ili bilo čijih interesa.

Mi smo se, međutim, zaustavili na pola puta. Odnose u Federaciji smo reformisali upravo toliko da su te faktičke razlike u potrebama i interesima došle do punog izražaja, a istovremeno, s druge strane, republike nisu postale dovoljno samostalne da bi sa pozicija svoje sopstvene odgovornosti za Federaciju pristupale problemima međusobne zavisnosti i međusobnog sporazumevanja. To je, u stvari, razlog što mi još uvek težimo da u Federaciji zadržimo preglasavanje o ekonomskim odnosima među republikama iako je to postalo potpuno nemoguće. Ako mi i dalje na tome budemo insistirali, zapašćemo u kritičnu situaciju, i to ne samo u Federaciji, nego i u pogledu svesti naših nacija. Prema tome, moramo naći puteve i rešenja za izlazak iz problema koje u našem društvu stvaraju ostaci velikodržavnog centralizma. Moramo doći do toga da republike kao instrument radničke klase budu one koje čine Federaciju ne samo po strukturi, već i po načinu odlučivanja u njoj, a to, opet, znači da međusobna odgovornost među republikama treba da postane osnova za čitavo dejstvovanje Federacije u ostvarivanju zajedničkih interesa.

Međutim, u sadašnjim diskusijama se pojavljuju i neke obrnute tendencije iako se te diskusije vode pod parolom otpora centralizmu Federacije. U diskusijama se govori protiv jednih obaveza Federacije (na primer, kada raspravljamo o bilansu Federacije, o ranijim obavezama Federacije itd.), a istovremeno se traže nove obaveze Federacije. Na taj način stvaramo nove obaveze Federacije, nove stotine i stotine milijardi dinara, koje će se sada pojavljivati u drugim oblicima, a ne više u vidu investicionih fondova, ali se iza toga praktično, kao i ranije, kriju ne samo ekonomske kategorije državnog kapitala, već u znatnoj meri i investicioni fondovi. Mislim da moramo tim problemima otvoreno prići. Ne možemo na rečima biti protiv centralizma ili unitarizma, pa onda u istom dahu zahtevati takav centralizam koji odgovara interesima ove ili one republike. Nama je — kao što sam to već rekao — neophodno

čvrsto idejno-političko jedinstvo Saveza komunista, odlučan i stalan napor da održimo jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije u pogledu osnovnih pravaca razvitka društvenih odnosa u našoj zemlji. Ali potrebno je i to da se u Federaciji do kraja raščiste problemi međusobnih odnosa i odgovornosti. Verujem da će se tada republike samostalnije i odgovornije ponašati jedna prema drugoj nego danas. Sada svako kritikuje Federaciju, a istovremno od Federacije traži da reši kvadraturu kruga, to jest da zadovolji kontradiktorne zahteve republika. Ja smatram da treba otvoreno diskutovati ako postoji sukob nekih interesa ili shvatanja bilo između Srbije ili Hrvatske ili Slovenije i drugih republika, ili, pak, nerazvijenih i razvijenih republika itd., a ne da se sve to sakriva iza kritike savezne administracije. Smatram takođe da postojeće odnose ne možemo na silu da održimo. Sila bi nas samo odvela u jedan kratkotrajan režim nasilja koji bi završio teškom krizom naše revolucije. Upravo zato nam je utoliko potrebnije da SKJ odlučno i jedinstveno ostvaruje svoju ujedinjavajuću ulogu u rešavanju takvih i drugih problema u našem društvu.

Iz navedenog bih izvukao dva zaključka. Prvo, ne bi trebalo da se zavaravamo da razmimoilaženja postoje samo zbog nekoliko konkretnih pitanja iz naše privredne prakse koja su obično na dnevnom redu naših diskusija. Ne potcenjujem značaj tih pitanja; naprotiv, verujem da od njihovog rešenja u znatnoj meri zavise životni uslovi miliona naših radnih ljudi. Međutim, postoje dublji uzroci koji proizvode sadašnje nezadovoljavajuće stanje, o kome danas diskutujemo, i koji traže smelije korake u razvitku našeg društva, uključujući tu i odnose među republikama. I drugo, ukoliko su problemi pred nama teži, utoliko svesnije moramo kao Savez komunista da reagujemo na sve pojave koje nas i naše socijalističko društvo slabe u traženju puteva i načina za savladavanje tih problema.

Ponavljam, kada su teškoće najveće, potrebna je i najveća borbena solidarnost. Ako toga ne budemo svesni, ići ćemo sve više u nekakva međusobna optuživanja i ogovaranja, u kritizerstvo koje znači bežanje od odgovornosti i u krajnjoj liniji u grupašenje i frakcionaštvo koje će se povezivati sa nacionalizmom.

Meni se čini da baš pomanjkanje ili slabost takvih napora dovodi do toga da se neki konflikti bez potrebe zaoštavaju i da se na taj način produbljuje tendencija ušančavanja republika u neku vrstu opozicionih koncepata kao da je Federacija neka vladajuća

državna matica, a ne instrument šest republika za regulisanje ravnopravnog zajedničkog života. A neophodan prvi i odlučujući korak u borbi protiv takvog stanja jeste, po mom mišljenju, sukob sa uticajem nacionalizma svih vidova, od unitarističkog do separatističkog, u našim sopstvenim redovima, to jest u SKJ.

Nema nikakve sumnje da su komunisti u svim našim republikama dali veliki doprinos jedinstvu SKJ u borbi koju je on vodio za progres socijalističkog društva, za samoupravljanje, za socijalističku demokratiju, za demokratske međunacionalne odnose itd. Ali, s druge strane, isto tako je jasno da su se u SKJ svih republika pojavljivali i još se pojavljuju komunisti koji su davali i daju otpor takvom kursu SKJ ili nekim aspektima tog kursa, to jest koji su bili provodnik nacionalističkih uticaja na SKJ pojedinih republika. Ja mislim da je element tog nacionalističkog otpora i subjektivističko i samovlasno prisvajanje titule »najprogresivnijeg«, ma gde se ono pojavilo, jer je već samo to prisvajanje suprotno pojmu progresivnog, jer i suviše podseća na nimalo progresivne teze o »vodećoj naciji«. A, u stvari, sva istorija naše revolucije govori o tome da je SKJ samo tamo i tada postigao rezultate u progresivnim koracima svoje akcije kada su tu akciju jedinstveno podržali komunisti svih naših republika.

Upravo to iskustvo ubedljivo dokazuje da se prema osnovnim pravcima politike Saveza komunista Jugoslavije moramo jedinstveno odnositi inače ćemo se pretvoriti u uniju republičkih saveza komunista Jugoslavije. Ako se prepuštamo takvoj stihiji, onda bar treba da budemo svesni i svih konsekvencija. Naime, treba otvoreno postaviti pitanje: da li je nama jugoslovenskim komunistima, odnosno revolucionarnim snagama socijalističke i samoupravne zajednice naroda Jugoslavije, potreban jedinstven Savez komunista Jugoslavije ili nije, odnosno da li je naša revolucija ušla u fazu gde možemo da se razgradimo u jednu uniju samostalnih republičkih partija? Ja mislim da u takvoj fazi nismo i bilo bi porazno ako bismo bili. Mislim, doduše, da treba mnogo smelije da idemo na dalje oslobađanje našeg društva u svim pravcima, pa i u međunacionalnim odnosima, čak mnogo smelije nego što smo išli u prošlosti, ali upravo zbog toga moramo se i dalje boriti za ono idejno i političko jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije koje je neophodno da bi SKJ u uslovima sve šireg samoupravljanja i demokratskih sloboda bio sposoban da ujedinjava najprogresivniju društvenu svest u borbi za društveni progres, u formulisanju koncepta osnovnih

pravaca razvoja i u obezbeđivanju slobode, ravnopravnosti i nezavisnosti naših naroda. Jer, ako se on ne bude pojavljivao u toj funkciji, onda će se demokratija i sloboda pretvoriti u dezintegraciju i stihijsku političku diferencijaciju na sasvim drugim, to jest nesamoupravnim i čak antisocijalističkim osnovama.

U vezi sa tim usput bih dodirnuo i pitanje o metodima demokratske borbe mišljenja u Savezu komunista ili, tačnije, pitanje šta je zapravo demokratska borba mišljenja, a šta je, u stvari, potkopavanje jedinstva SKJ i početak frakcionaštva. Kod nas je uvedena praksa da vodeći komunisti javno uzajamno polemišu preko štampe, televizije itd. Nisam protiv javnosti kad se radi o konstruktivnom izgrađivanju zajedničkih stavova. Ali, kada pojedini komunisti unose nejedinstvo u radne mase da bi time dobili podršku za svoje stavove unutar SKJ, onda je to, po mom mišljenju, poduhvat veoma opasan za jedinstvo Saveza komunista i početak frakcionašenja. Drugim rečima, kada se radi o pitanjima i metodima od kojih zavisi jedinstvo i akciona sposobnost SKJ, onda komunisti treba svoje kritike koje se odnose na politiku rukovodstva da iznose najpre na partijskim forumima i da ih tamo drugarski, pošteno, ljudski i humanistički, i uz maksimalnu moguću kontrolu javnosti, raščišćavaju pre nego što idu sa njima u javne polemike. Ako mi komunisti budemo svoje odnose sa rukovodećim telima sopstvene organizacije »raščišćavali« javnim polemikama, onda će se naš revolucionarni pokret dezintegrirati. Štaviše, ako bi bilo borba za vlast bilo poštena revolucionarna svest u otporu protiv nekih deformacija jednom naterala komuniste iz rukovodećih foruma SK u centru ili u republikama da idu u javne međusobne polemike, to bi značilo da se SKJ našao u ozbiljnoj političkoj krizi. Prema tome, normalno je da upravo u teškim čorsokacima tražimo izlaza na svojim sopstvenim forumima. To mora važiti kako za SK u republikama, tako i za odnos prema Savezu komunista Jugoslavije. A u tom pogledu bilo je ne jedanput rečeno obrnuto, naime — da treba ići u javne diskusije, da ih se ne treba bojati, da savezni organi nisu sposobni ništa učiniti ako ih se ne stavi pod pritisak itd. I zaista, bilo je takvih javnih polemika i istupanja u govorima, na radiju, televiziji, u novinama itd. Ali, ja mislim da nije prihvatljivo da Izvršni biro Predsedništva SKJ radi na taj način da na njemu govorimo, na primer, o sporednim pitanjima, a preko novina, radija i televizije diskutujemo o bitnim problemima našeg društvenog razvoja.

Da se razumemo: ja sam za javnost rada Saveza komunista i

zato nisam ni protiv javnih diskusija. Međutim, jedna je stvar ako na taj način odgovorno i konstruktivno raspravljamo o stvarima i problemima koji su na dnevnom redu našeg društva i, posebno, Saveza komunista, a druga je stvar ako na taj način polemišu članovi istog odgovornog partijskog foruma znajući da upravo taj forum treba da se bavi tim problemima, odnosno da su ti problemi već na dnevnom redu tog foruma i da je zato upravo tu i prva i najbolja prilika da se nesporazumi raščiste.

Ja sam pri tome svestan da se ne može povući jedna jasna granična linija šta je tu dozvoljeno, a šta nije dozvoljeno. To je stvar osećanja odgovornosti svakog komuniste. I razume se, međusobne demokratske kritike. Ali je jasno, u svakom slučaju, da će Savez komunista izgubiti svoju vodeću progresivnu ulogu ako se bude razbio u innoštvo centara, grupa i frakcija koje će se međusobno sukobljavati. Doduše, u takvom sukobljavanju jedni misle da samo drugi klize u frakcionaštvo, a ne osećaju da samim tim što postavljaju stvari tako i sami idu istim putem. Prema tome, intenzivan napor da upravo najteža sporna pitanja rešavamo diskusijom pre svega u odgovornim telima Saveza komunista — to mora biti osnovni i glavni metod i put za stvaranje jedinstva Saveza komunista Jugoslavije, podjednako kao i SK u republikama.

S druge strane, kao što sam već rekao, ne treba da zadržavamo nikakav »tabu« u raščišćavanju nacionalnih, ekonomskih, političkih i drugih odnosa u Federaciji. Moramo jasno reći koji problemi u tim odnosima izazivaju nepotrebna sukobljavanja. Mi moramo, naime, polaziti i od shvatanja da jugoslovenska Federacija nije neka supradržava koja je sebi potčinila nacije, odnosno republike, već da predstavlja zajedničku državnu, zajedničko privredno područje i zajedničku administraciju šest republika u njihovim federalnim funkcijama. Prema tome, republike moraju osećati da upravo od njih zavisi šta će biti u Federaciji i da pre svega one treba da traže zajednička rešenja kada nastaje sukobljavanje potreba i interesa republika sa dosta različitom strukturom. Mi ne možemo imati nikakvih čuvara Federacije postavljenih u Beogradu ako je ne budu čuvala svih šest republika u svom vlastitom interesu i u skladu sa tim interesima. Zato treba otvoreno govoriti o tim stvarima i jasno reći šta ne valja i šta želimo još da promenimo u Federaciji. Mislim da je to najbolji put da dodemo do potrebnog idejno-političkog jedinstva u vođstvu Saveza komunista Jugoslavije i da se oslobodimo koliko je najviše moguće raspravljanja o tome ko stoji iza koga, ko je

kakav, ko podržava ovakve ili onakve tendencije. Na kraju krajeva, videće se ko šta zastupa kada se bude konkretno opredeljivalo za ovu ili za onu soluciju, mada ne mislim da i eventualne nesaglasnosti moraju neminovno da se pretvore u obračunavanje među ljudima.

Pored toga, mislim da moramo postati i mnogo smeliji u otvaranju nekih novih perspektiva u razvitku našeg socijalističkog društva. U tom pogledu mi smo zaista u priličnom zastoju, a to produbljuje idejna i politička kolebanja u društvu.

Mislim da jasnije stavove Saveza komunista traže i neke druge pojave u nas. Po celoj Jugoslaviji se, na primer, prilično jako razvija, rekao bih, »liderstvo« ili »bosovstvo« — na svim stranama: od fabrika pa do gore. Dalje, imamo veoma snažne prodore tehnokratizma i raznih drugih antisamoupravnih tendencija. Upozoravam samo na diskusiju u Saveznoj skupštini u vezi sa Ustavnim amandmanom XV. Mislim da je ta diskusija pokazala kako smo slabi i neorganizovani za pružanje ozbiljnijeg otpora tendencijama koje razgrađuju naš samoupravni sistem. Međutim, mi možemo da se odlučimo ili za samoupravljanje ili protiv njega, ali nemoguće je biti s jedne strane za samoupravljanje, a s druge omogućiti slobodne puteve procesima i snagama koje samoupravljanje potkopavaju i razgrađuju u korist nekih drugih sistema.

Dalji problem predstavljaju nepravilno fundirane integracije koje su se u dosta brojnim slučajevima pretvorile u eksproprijaciju radnih kolektiva, što postaje ozbiljna kočnica integracije i čak povod razbijanju već ostvarenih integracija. Svi mi govorimo protiv ograničavanja samo na republičke i opštinske integracije; međutim, dobar deo medurepubličkih integracija u privredi se pretvara u prilično neravnopravne odnose, a samim tim postaje i nov izvor nepoverenja među nacijama. U takvim uslovima međunacionalne integracije — umesto da jačaju i da se dalje razvijaju — počće da slabe. Prema tome, morali bismo kao Savez komunista zauzeti odlučnije i jasnije stavove o tim i takvim problemima. Dolazi i do uzajamne podrške između etatizma u opštini i u republici, s jedne, i birokratizma i tehnokratizma u fabrikama, s druge strane, u tim takozvanim integracijama. Naravno, u načelu se ja ne samo slažem sa odgovarajućom integracijom privrede, već mislim da je to jedini mogući put u borbi za veću produktivnost rada i za brži razvoj proizvodnih snaga. Ali moramo se pozabavati problemima unutrašnjih ekonomskih i proizvodnih odnosa u integracijama.

Tu su i problemi razvoja našeg političkog sistema. Mislim da smo sa poslednjim Ustavnim amandmanima iz 1968. godine, iako su oni bili korak dalje, u nekim pitanjima možda više iskomplikovali stvari nego što smo ih raščistili. Ti su amandmani, naime, bili jedan kompromis između suprotnih tendencija, što je prouzrokovalo da su i oni sami u određenoj meri omogućili tendencije koje su u stvari išle na dekomponovanje političkog sistema zasnovanog na samoupravljanju. Moramo se odlučiti ili za jedno ili za drugo rešenje jer nemoguće je ostati na pola puta. I taj slučaj se sve više pokazuje kao stvar koju mi komunisti moramo međusobno raščistiti.

Nešto slično bih mogao da kažem i u pogledu puteva samoupravne društvene integracije i, posebno, razvoja komunalnog sistema i raznih oblika interesnih zajednica. Dok su u razvoju naših komuna prilično prisutni etatički elementi i pojave »bosovstva«, na drugoj strani nastaju tendencije i teorije po kojima društvo treba da se integriše putem samoupravljanja po granama, a ne putem normalnog života društvenih zajednica, počev od mesnih zajednica preko komune do republike i Federacije, kao i preko slobodnih interesnih zajednica, društvenih organizacija, sindikata, Socijalističkog saveza itd. Po mom mišljenju, ako bismo sledili prve pomenute savete, tada bismo se našli ne samo u jednom tehnokratsko-cehovskom samoupravljanju, već i na tlu istorijske nerealnosti. Jer, u suštini, u razvijenom svetu — a i kod nas — stalno se relativno smanjuje broj ljudi koji su zaposleni u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, čime se menjaju društveni odnosi i time njihova društvena uloga. A sve više se povećava broj ljudi u svim drugim oblicima društvene delatnosti, počev od raznih tercijarnih delatnosti, zdravstva i drugih društvenih službi pa do nauke, kulture, obrazovanja itd. Pogotovo savremena naučno-tehnička revolucija ubrzava te procese. Međutim, nejasnost stava Saveza komunista o tom i o drugim sličnim pitanjima vodi u određeni čorsokak, tako da postajemo nesposobni da menjamo postojeće stanje i tada kada je krajnje neophodno da to učinimo.

Kada bih pokušao da iz svega toga izvučem nekoliko opštih zaključaka, založio bih se pre svega za sledeće:

Svi skupa se moramo svesno i veoma odlučno založiti da stvorimo, održimo i afirmišemo zajednička idejno-politička tela u centru Saveza komunista Jugoslavije — to jest Izvršni biro i Predsedništvo — koji će biti zaista sposobni nosioci idejne i

političke sinteze, to jest vodeći nosilac revolucionarnog stvaranja i faktor ujedinjavanja na osnovnim pravcima borbe za socijalizam, za samoupravljanje, za socijalističku demokratiju i za samoupravne i demokratske međunacionalne odnose. To nije ni u kakvoj suprotnosti sa samostalnom ulogom republika; naprotiv, mislim da one upravo kroz takva tela treba da budu ravnopravni stvaraoci zajedničke jugoslovenske politike, to jest ne preko nekakvog, često citiranog »dalekometnog međusobnog prepucavanja«, već putem stalnog i istrajnog demokratskog napora da se u tom centru zajednički formulišu oni zadaci koji su po svojoj prirodi zajednički i koji mogu da budu samo zajednički rešavani ako želimo da održimo društvo na jedinstvenim načelnim osnovama socijalizma, samoupravljanja, socijalističke demokratije i nacionalne slobode i ravnopravnosti. Ako mi komunisti budeino o tim pitanjima imali jasne zajedničke stavove, bitno ćemo olakšati i našim odgovornim društvenim i državnim telima i organizacijama da uspešno rešavaju zadatke svakodnevnih prakse.

Dalje, energično i na čitavom frontu moramo se suprotstaviti svim diskusijama o opstanku jugoslovenske zajednice, odnosno šta će sa njom biti itd. Ova zajednica treba da bude i jedino može da bude i dalje samoupravna zajednica ravnopravnih nacija kao što je danas, samo na sve višem razvojnem nivou, sa sve intenzivnijim demokratskim odnosima i odnosima uzajamne saradnje i ravnopravne međusobne zavisnosti sa svim drugim narodima u svetu, a ne samo u Jugoslaviji. Prema tome, naš zajednički zadatak prema toj sutrašnjici je u tome da ujedinjavamo radničku klasu i sve progresivne snage naših naroda i da ih osposobljavamo upravo za dalji rad na zajedničkim i jedinstvenim revolucionarnim i progresivnim ciljevima. A na toj osnovi treba da stvorimo jednu novu koheziju rukovodstva SKJ. Štaviše, mislim da treba poći od toga da i nema drugog izlaza nego upravo i jedino na tom postojećem — ako smem tako da ga nazovem — borećem sloju Saveza komunista i svih socijalističkih snaga našeg društva neprekidno obnavljati i izgrađivati kreativne centre po republikama i naš zajednički savezni centar na osnovu novog generacijskog sastava SKJ. Svi drugi putevi neminovno bi vodili, po mom mišljenju, u krizu i ka jednom reakcionarnom rešenju. Sem toga, hteo bih da kažem u vezi sa diskusijom o »starima« i »mladima« da sam uvek bio protiv takve podele jer mislim da bi ona bila ne samo štetna nego i nerealna. Rukovodstvo koje će se formirati ovde u centru može biti samo

takvo rukovodstvo koje će biti odraz svih generacijskih i strukturalnih promena koje su nastale u Savezu komunista i u našem društvu, odnosno po republikama. To znači da nije u pitanju to da li će mladi i stari da sarađuju, jer oni treba i moraju da sarađuju, već to da nove strukture republičkih rukovodstava preuzmu i punu odgovornost za jedinstvo saveznog rukovodstva kao što su to činila nacionalna rukovodstva pre revolucije i u toku revolucije. Bitno je pre svega da oni komunisti koji snose odgovornost u republikama shvate da snose odgovornost i za to šta će biti u rukovodstvu SKJ i da se može, da tako kažem, jedino na svesnim naporima tih kadrova graditi nova kohezija u centru. Međutim, na takvoj orijentaciji treba da radimo svesno, a ne smemo stvari prepuštati stihiji. Jer ništa samo od sebe ne nastaje, pa neće stihijski nastati ni naše jedinstvo i kohezija ako ne budemo sami ulagali napore u tom pravcu. Jedino ako se sa svim problemima te i slične vrste sasvim otvoreno — ali u demokratskoj atmosferi poštovanja integriteta ljudi — uhvatimo ukoštac, bićemo sposobni da stvorimo jedinstvo i poverenje. Inače, biće sve više novih teškoća.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX: BIGZ, Beograd, 1974, str. 94—120.

SAVEZ KOMUNISTA MORA BITI SVESTAN SVOJE ISTORIJSKE ODGOVORNOSTI

Izlaganje političkom aktivu Ljubljane o aktualnim pitanjima ostvarivanja politike Saveza komunista posle Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, 20. decembra 1971. godine, u Ljubljani.
Tekst je pod ovim naslovom prvi put objavljen integralno u »*Borba*« i »*Delo*«, 21. i 22. decembra 1971. godine.

I

Povod za naš današnji razgovor su, svakako, događaji u Savezu komunista Hrvatske. No, to nikako ne znači da te događaje smemo razmatrati same za sebe, to jest izvan celokupnog stanja stvari u našem društvu i u Savezu komunista Jugoslavije. Naprotiv, Savez komunista Hrvatske nije jedini, a ni prvi koji se susreo sa pojavama i tendencijama sa kojima su se sada hrvatski komunisti, odnosno najnaprednije snage socijalizma u Hrvatskoj, odlučno uhvatile ukoštac. Reč je o idejnim i političkim pojavama koje su karakteristične za sadašnje stanje u našem celokupnom jugoslovenskom društvu, a naročito u Savezu komunista, o pojavama koje se u pojedinim republikama mogu izražavati u različitim oblicima, pa i sa različitom snagom i značajem, ali su identične po svojoj društveno-istorijskoj sadržini.

Sada često čujemo mišljenje da hrvatskim komunistima treba pomoći kako bi uspešno izvojevali svoju bitku. Međutim, oni su već dosad jasno dokazali da znaju pomoći sami sebi. No, ono što je u vezi sa sadašnjim događajima u Savezu komunista Hrvatske zaista potrebno, jeste sledeće: ti događaji moraju podstaći sve jugoslovenske komuniste, a i nas slovenačke komuniste, da se okrenemo sebi, ideološkoj i političkoj fotografiji svojih sopstvenih prilika, kao i moći i nemoći sopstvene revolucionarne akcije.

Ako govorim kritički — što znači i samokritički — o sadašnjem stanju u Savezu komunista Jugoslavije, to nikako ne znači da na sadašnje događaje, odnosno na zaoštavanje idejnog i političkog konflikta u Savezu komunista Jugoslavije i društvu, gledam kao na nekakvu našu nesreću, kao na znak slabosti Saveza komunista ili socijalističke Jugoslavije, ili kao na nešto čega se moramo stideti. Naravno, nemamo nikakvog razloga ni da se ponosimo time što na ulicama milicija mora da se sukobljava sa demonstrantima i što snage javne bezbednosti moraju da budu u akciji i pripravnosti. No, i pored toga bolje je danas doneti tu odluku nego se sutra naći pred mnogo težim unutrašnjim zaoštavanjima koja bi mogla otvoriti vrata stranom mešanju.

Razume se, sada možemo i u nas i u svetu čuti razne špekulacije o tome šta se zapravo zbiva u Jugoslaviji i kuda to vodi. Postali su uznemireni oni koji žele da Jugoslavija utone u sve gore političke teškoće, tako da bi sutra mogla postati bilo čiji plen i da se oni mogu otimati o njenu kožu, odnosno cenjkati se oko njene podele. Snažno su razočarani doživeli i oni unutar Jugoslavije koji su mislili da su Savez komunista i revolucionarne snage bolesnik kome treba zadati još samo poslednji udarac.

No, oni koji su svesni da je sadašnja snažna Jugoslavija jedan od odlučujućih stubova mira u ovom delu sveta, i oni u nas koji žele da Jugoslavija brže napreduje svojim zacrtanim socijalističkim, samoupravnim i demokratskim putem, ne samo što pozdravljaju zaključke Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ i reči druga Tita, već i energične mere za ostvarenje takvog političkog kursa. Jedno je sigurno: Savez komunista i socijalistička Jugoslavija ovih dana ponovo stiču ono osnovno idejno i političko jedinstvo koje je prvi uslov sposobnosti za akciju, za praktično rešavanje problema društvenog života. Bitka koju su sada prihvatile napredne snage našeg socijalističkog društva, na čelu sa Savezom komunista, prvi je stvarni i ujedno odlučujući korak iz ozbiljnih teškoća u kojima se poslednjih godina našao Savez komunista Jugoslavije i kojih smo već odavno svi zajedno bili potpuno svesni.

Zato je do sadašnjih događaja i moralo doći. A moralo je doći upravo zbog toga što u Savezu komunista, i pored trenutnog kolebanja oportunističkog karaktera, preovlađuje napredna, samoupravna i demokratska socijalistička misao koja se, pre ili posle, morala otvoreno sukobiti sa suprotnim pritiscima i otporima, ili bi sama doživela poraz. Prema tome, mislim da sadašnja zbivanja u

Savezu komunista Jugoslavije moramo ocenjivati samo kao izraz njegove snage i još jednu veliku pobjedu progresivnih samoupravnih i demokratskih snaga u našem društvu.

Nije ovo prvi put da je u Savezu komunista došlo do situacije za koju su bili karakteristični određeni elementi krize. Partija je preživljavala teške trenutke 1948. godine i još nekoliko godina kasnije. Te teškoće bile su više izraz spoljašnjeg pritiska nego našeg sopstvenog kolebanja. Zatim je usledila reakcija razočaranih u Savezu komunista Jugoslavije, onih koji su socijalizam videli, pre svega, otelotvoren u bogovima. Kada su se 1948. godine u njihovoj svesti ti bogovi srušili, istovremeno su izgubili svaki revolucionarni socijalistički kompas. Progresivna socijalistička misao u Savezu komunista Jugoslavije imala je dovoljno snage da bez velikih teškoća prevlada tu ideologiju razočaranja. Zatim su usledile deformacije birokratsko-despotskog tipa u našem državnom sistemu, pa i u samom Savezu komunista Jugoslavije, u povezanosti sa administrativno-centralističkim, hegemonističkim i unitarističkim tendencijama, koje je pratio i nekakav pokušaj stvaranja ideologije našeg sopstvenog staljinizma. I sa tim pokušajima i tendencijama se Savez komunista Jugoslavije sa Titom na čelu uspešno uhvatio ukoštac i idejno i praktički ih onesposobio. Time je bio otvoren put za dosledniji dalji razvoj samoupravljanja, za dalju demokratizaciju u Savezu komunista Jugoslavije i u našem socijalističkom društvu uopšte, pa i za raščišćavanje određenih nerešenih pitanja iz oblasti međunacionalnih odnosa, odnosno određenih ostataka istorijski preživelog velikodržavnog centralizma, hegemonizma i unitarizma. Takva politika je dobila sasvim konkretne oblike i svoju punu afirmaciju posebno na Osmom, a osobito na Devetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Setićete se da je Tito u svom referatu na Devetom kongresu dao veoma konkretne polazne osnove za reformu u međunacionalnim odnosima, a koje bi ubuduće trebalo da onemoguće deformacije i sporove u toj oblasti.

Latili smo se i konkretne akcije za ostvarivanje tih zadataka. Privredna i društvena reforma iz 1965. godine svakako je bila najznačajniji korak u tom pravcu. Njome smo otpočeli da rušimo glavne državnosopstveničke i centralističke prepreke za prodor samoupravljanja u oblast proširene reprodukcije. Četvrtim plenumom Centralnog komiteta SKJ odstranili smo neke birokratsko-monopolističke prepreke za razvoj socijalističke samoupravne demokratije u našoj zemlji. Pokazalo se i to da je za ostvarivanje

takvog pravca nužna dublja reforma Federacije, to jest značajnije promene u odnosima među republikama u Federaciji. To naglašavam posebno zbog toga što se sada pojavljuju glasovi — iza kojih nije teško prepoznati one koji žale za centralizmom i velikodržavnim hegemonizmom — da su poslednji Ustavni amandmani, tobože, bili iznuđeni pritiskom nacionalizma. No, to nije istina. Još u pripremama za Ustav 1963. godine, mnogima je bilo jasno da Federacija mora doživeti reformu. Ali prilike, ni objektivno ni subjektivno, tada još nisu bile zrele za neku dublju reformu odnosa u Federaciji. Takve prilike su nastupile posle 1965. godine, kada smo otpočeli da sprovedimo privrednu i društvenu reformu. Tome su usledili poznati Ustavni amandmani VII—XIX koji su značajno doprineli usavršavanju našeg samoupravnog uređenja u raznim oblastima, pa i u oblasti međunacionalnih odnosa, naročito time što su ukinuli mogućnost centralizacije investicionih sredstava u rukama administracije saveznih organa. Ali, već tada je bilo jasno rečeno da dalji razvoj samoupravljanja i socijalističke demokratije zahteva još dublje promene u odnosima među republikama, to jest u sistemu Federacije, i zato je bila izabrana i posebna skupštinska komisija koja je trebalo da pripremi temeljitiju reviziju Ustava.

To je i bilo učinjeno Amandmanima XX—XLII, kojima je dovršena prva faza bitnih ustavnih promena. Taj rad smo ubrzali upravo radi toga da bismo olakšali rešavanje niza praktičnih pitanja našeg privrednog društvenog i političkog razvoja, a ne da bismo davali koncesiju nacionalizmu. Ujedno su ti Amandmani postali i znak raspoznavanja za to kada se radi o stvarnoj brizi za prava i opravdane interese sopstvenog naroda, a kada o nacionalističkom politikanstvu.

Ali, u takve i slične pozitivne procese ponovo je počeo da se upliće i drugi proces, to jest prodor antisamoupravnih i antisocijalističkih ideoloških i političkih tokova u pojedine oblasti našeg društvenog života, pa i u sam Savez komunista. Ranije sam rekao da su decentralizacija i demokratizacija otvorile širok put razvoju samoupravljanja i reformi našeg društvenog i političkog sistema, uključujući i odnose među republikama u Federaciji. Ali, otvorili su put i drugim ideološkim i političkim tendencijama u našem društvu. U punoj meri se izrazio odnos društvenih snaga u novim uslovima. Pokazalo se da su, doduše, snage revolucije, odnosno progresivne snage samoupravnog i demokratskog socijalizma, jake i duboko usidrene u radnim masama, ali da nikako ne smemo potcenjivati ni

snage protivnika koji je još sposoban da u naše društvo, pa čak i u redove Saveza komunista, unese ozbiljna ideološka i politička kolebanja i konflikte u pogledu osnovnog socijalističkog i samoupravnog i demokratskog pravca naše revolucije. Tako smo se ponovo sreli — iako ovoga puta možda sa još većom intenzivnošću — sa pokušajima razbijanja ideološkog jedinstva Saveza komunista i naše socijalističke društvene akcije kako bi se na taj način pripremio teren za razne konzervativne, nacionalističke i druge reakcionarne političke špekulacije. Neke od tih ideoloških i političkih tendencija imaju svoju realnu podlogu u sastavu našeg društva, u njegovim klasnim, socijalnim i političkim konfliktima, a neke su, kao modna roba, uvezene iz raznih krajeva sveta.

Te ideološke i političke tendencije same po sebi ne predstavljaju ništa novo. Sa njima se Savez komunista susretao i sukobljavao čitavo vreme od pobeđe revolucije naovamo. No, i pored toga, u čitavom ovom zbivanju pojavilo se nešto novo. To novo bilo je u tome da su vodeće socijalističke snage, naročito Savez komunista, postale manje otporne za uticaje tih tendencija i pritisa. Pojam demokratije su mnogi komunisti, i na rukovodećim mestima, počeli da izjednačavaju sa oportunizmom prema antisamoupravnim tendencijama, a naročito prema pritisku nacionalizma. A oportunizam je otvorio direktan put uticaju tih tendencija u Savezu komunista.

Nisu više bile u pitanju samo razlike u stavovima i mišljenjima u pogledu rešavanja pojedinih konkretnih pitanja. Savez komunista se zaista našao pred problemom narastajućeg ideološkog i političkog nejedinstva u pogledu bitnih pravaca razvoja revolucije i socijalističkog samoupravljanja. Naravno, javna istupanja aktera takve ideološke i političke diverzije protiv samoupravljanja i socijalizma, nisu pokazala sve to. Jer, ko bi smeo otvoreno da istupi protiv socijalizma i samoupravljanja, a da ne izgubi podršku, odnosno da ne dode u sukob sa radnim masama. No, zato su počeli da stvaraju veštački pregrejanu političku atmosferu, u kojoj je onim komunistima koji su hteli da rade, a ne da se bakte sa politikantstvom, bilo sve teže da rade, i u kojoj su i Savez komunista i naše socijalističko društvo postajali sve manje efikasni u konkretnoj akciji za ostvarivanje svojih ciljeva i za rešavanje akutnih problema u privredi i na svim ostalim područjima društvenog života. U takvoj atmosferi otpočela je da preovlađuje jedino kritika, destruktivno kritizerstvo i kritičko tumačenje celokupnog društvenog zbivanja.

A stvaralačkog rada i konkretne akcije u rešavanju problema i menjanju postojećeg stanja, bilo je sve manje.

To se odrazilo i u centralnim organima Saveza komunista Jugoslavije i u organima Federacije; ovde možda još ponajviše, jer su ti organi bili prava fotografija stanja u Savezu komunista Jugoslavije i u društvu. I jedni i drugi su zbog toga nejedinstva bili u priličnoj meri paralisani u radu. Komunisti su bili prinuđeni da se sve više bave sami sobom, a sve manje problemima čitavog društva.

Očevidno, stvari više nisu mogle dalje ići u tom pravcu. Kucnuo je čas kada je ogromnoj većini jugoslovenskih komunista postalo jasno da bi nastavljanje takvog stanja neizbežno dovelo do situacije u kojoj bi stihija idejne i političke zbrke dobila snagu koju komunisti više ne bi mogli savladati. Pred progresivne socijalističke snage, a naročito pred komuniste, postavilo se, dakle, sledeće pitanje: ili će socijalističko samoupravljanje i samoupravna demokratija biti sposobni da brane sebe, ili će, najpre, pasti kao žrtva nacionalizma, lažnog liberalizma i sličnih iluzija, da bi zatim postali plen realnog i ni najmanje iluzornog tehnokratskog konzervativizma, državnospstveničkog apsolutizma, staljinizma ili nečeg još goreg.

Upravo to saznanje, koje je preovladalo u Savezu komunista u svim republikama, omogućilo je da predsednik Tito i Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije energičnom akcijom preseku tok političkog zbivanja koji je došao do izraza poslednjih godina. Jer, Titove reči i Zaključci Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije nisu samo pomoć onoj velikoj većini hrvatskih komunista koji su se odupirali i konačno oduprli oportunističkom i nacionalističkom kursu politike nekih vodećih ljudi u Savezu komunista Hrvatske, nego su ujedno poziv svim jugoslovenskim komunistima da odlučno odbace sve što slabi akcionu sposobnost Saveza komunista u borbi za interese radnog čoveka.

Razume se, kod nas nisu poznate staljinističke čistke, pa se ni naša sadašnja borba ne sme pretvoriti u proganjanje ljudi. Borimo se protiv određenih idejnih i političkih tendencija u društvu, a naročito u Savezu komunista i protiv određene konkretne politike koja nas je gurala u poraz. Svaki komunista, prema tome, preuzima na sebe odgovornost za svoj lični odnos prema takvoj politici i takvim tendencijama. U Hrvatskoj je niz rukovodećih komunista preuzeo na sebe takvu odgovornost i povukao se sa svojih položaja. Mnogi od njih su u prošlosti istinski doprinosili stvari naše

revolucije, i Savez komunista zato ne sme nikome dozvoliti da sadašnje idejno i političko raščišćavanje pretvori u ponižavanje ljudi, u »lov na veštice«. Odlučno moramo istrajati na demokratskom postupku, tim više što smo upravo u nedavnoj praksi ranijeg rukovodstva Saveza komunista Hrvatske videli dokle može da dovede nedemokratska praksa unutar Saveza komunista. No, ujedno moramo naglasiti i sledeće: ne samo Statut Saveza komunista, nego i revolucionarna i demokratska svest, obavezuje komuniste da, ako već aktivno ne podržavaju politiku Saveza komunista, usmerenu na učvršćivanje jedinstva njegovih redova, ne smeju ni da je potkopavaju. Ako neko sam ne shvati da treba da povuče konsekvence zbog svoje aktivnosti koja je suprotna politici SKJ, onda Savez komunista treba da obezbedi da on ide sa funkcije koju je vršio. Drugim rečima, nikome ne može biti u demokratskim uslovima dozvoljeno da sedi u Savezu komunista i da se istovremeno povezuje sa idejnim i političkim protivnicima izvan Saveza komunista protiv njegove politike. Od toga, prema tome, zavisi hoće li Savez komunista sada, i ubuduće, biti sposoban da takve i slične konflikte rešava na demokratski način, to jest na način podređivanja manjine većini, ili će se na ovaj ili onaj način konflikti zaoštravati. No, bez obzira na sve to, jedna je stvar postala imperativ ovog trenutka: ako Savez komunista treba da ima progresivnu društvenu ulogu, ako treba da opravda svoju egzistenciju i svoj društveni položaj, i ako shvata svoju ulogu kao ulogu faktora koji vrši pritisak na neprestano menjanje postojećeg stanja ka boljem, humanijem, slobodnijem, adekvatnijem stanju po interese i društveni položaj radnog čoveka, onda se on mora razgraničiti i osloboditi onih ideoloških i političkih pritisaka i tendencija u sopstvenim redovima koje ga guraju na put koji ne vodi ka tim ciljevima.

II

Prema tome, ono za šta smo se odlučili — jeste put idejne i političke borbe, a ne oportunističkog priklanjanja raznovrsnim ideološkim i političkim pritiscima koji su strani ili neprijateljski socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju. Jer, jedinstvo Saveza komunista zavisi prvenstveno od tri uslova.

Savez komunista mora znati da radnim masama pokaže jasne, neposredne i dugoročne ciljeve socijalističke društvene akcije koji su

u njihovom sopstvenom neposrednom i dugoročnom interesu, i mora se svuda boriti za ostvarivanje tih ciljeva. Zato Savez komunista mora biti osetljiv sprovednik interesa i potreba, volje i stvaralačkih težnji tih masa u sve centre društvenog odlučivanja. I u tome je pravi snišao zahteva da Savez komunista mora biti povezan sa osnovnim radnim masama u njihovim radnim organizacijama i mesnim i interesnim zajednicama.

Zatim, Savez komunista mora biti i sam sposoban za akciju. To znači da Savez komunista mora na demokratski način i zajedno sa svim stvaralačkim socijalističkim snagama da gradi neposredne i dugoročne akcione ciljeve socijalističkog društva. Politika koja je prihvaćena na tako demokratski način postaje time jedina baza akcije Saveza komunista i svaki postupak pojedinih komunista ili pojedinih političkih grupica koji je usmeren ka mobilizaciji masa protiv takve akcije, u stvari, je uperen protiv one vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista u društvu koja je društveno-istorijska nužnost u zemlji revolucije i dubokog revolucionarnog preobražaja društva. Ako bismo se odrekli takve uloge Saveza komunista Jugoslavije, odrekli bismo se, u stvari, i revolucije.

To, naravno, ne znači da u Savezu komunista ne može biti različitih mišljenja i pogleda na ovaj ili onaj problem našeg društvenog razvoja. Ali, te razlike moraju biti stvar unutrašnjeg demokratskog života u Savezu komunista, a nikako ne smeju postati sredstvo politikantskog manipulisanja radnim masama u borbi za političku moć i vlast.

I, konačno, upravo radi toga Savez komunista u ostvarivanju postavljenih ciljeva mora voditi neprekidnu idejnu i političku bitku protiv pritiska sa pozicija protivnika socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, jer bi svaki oportunistički prema tim pritiscima otvarao put njegovom sopstvenom idejnom i političkom razjedinjavanju. I obratno, u toj borbi Savez komunista i sam neprekidno razvija i koriguje svoja saznanja i time jača svoje stvaralačke sposobnosti. Jer, rast nije mirovanje; rast je neprekidan sukob protivrečnosti.

Razume se, kao i dosad, i u još većoj mjeri, mi, komunisti, moramo nastojati da ta borba teče u okvirima demokratskih odnosa i demokratskim metodama. Pa ipak, demokratija se ne može jednostavno deklarirati. Njena moć ne zavisi samo od subjektivne volje vodećih socijalističkih snaga. Snaga demokratije zavisi od snage društvenog sistema, od ekonomske i političke snage

vladajuće klase, od unutrašnjeg odnosa društvenih snaga, od stanja društvene svesti, od tradicije i niza drugih sličnih objektivnih i subjektivnih faktora. Prema tome, ni za demokratiju se ne može boriti liberalističkim formulama, nego pre svega borbom za stvaranje *objektivnih* i subjektivnih uslova za stabilan demokratski sistem. U uslovima socijalističkog društvenog sistema, prvi je uslov demokratije da demokratski sistem mora obezbediti vodeću ulogu i vlast radničke klase i radnih ljudi, to jest udruženog samoupravnog rada. Drukčije rečeno, to znači da svako sam stvara onoliki demokratski prostor koliko sam prima na sebe odgovornost za takav klasni i društveno-istorijski karakter naše demokratije, i koliko prihvata ona pravila igre te demokratije koja obezbeđuju i za budućnost takav karakter našeg demokratskog sistema. A demokratija koja bi se pretvorila u slobodu za afirmisanje antisocijalističkih snaga, postala bi instrument kontrarevolucije, a ne socijalizma. Takva demokratija ukinula bi samu sebe.

No, poslednjih godina neki komunisti su počeli da mešaju pojam demokratije sa oportunističkom premda ideološkoj i političkoj aktivnosti protivnika socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i prema takvim ideološkim pritiscima na Savez komunista kao što su to reakcionarni nacionalizam, prazni malograđanski liberalizam i pseudolevičarska fraza. A prva društveno-istorijska uloga poslednje tri ideološke vrste — ako imamo pred očima konkretan odnos snaga u našem društvu — jeste u tome da, u stvari, zamagljuje pravu društveno-istorijsku, to jest klasnu, socijalnu i političku suštinu protivrečnosti i konflikata u socijalističkom društvu. A time one samo pripremaju politički teren za napad realnih političkih snaga na naš društveni sistem socijalizma i samoupravljanja: onih snaga koje znaju šta hoće i kojima ciljevi nisu iluzija nego realnost, bez obzira na to da li je reč o otvorenom kontrarevolucionarnom neprijatelju ili o birokratsko-tehno-kratskom konzervativizmu, bilo da se on pojavljuje kao staljinizam ili kao neki oblik ideologije monopolističkog ili državnog kapitalizma.

Sledeći korak takvog oportunističkog bio je u tome što su pojedini komunisti počeli da vode svoju sopstvenu, tako reći, privatnu politiku, da su počeli da okupljaju grupe i da se bave politikantstvom. Kada bi se Savez komunista prepustio stihiji takvoga razvoja, onda ne samo što bi se našao u stanju raspadanja na frakcije, nego bi i te frakcije počele da osnivaju — kako je u

poslednje vreme bilo moderno govoriti — svoje narodne pokrete. A praksa poslednjih godina je veoma uverljivo dokazala da se svi takvi tzv. pokreti koji se nađu izvan osnovnog toka revolucije, izvan progresivnih idejnih tokova socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokratije, izvan Saveza komunista, izvan Socijalističkog saveza, izvan Sindikata — nužno moraju naći na ideološkoj i političkoj platformi koja je svemu tome suprotna. Jer, šta drugo takvim pokretima ostaje kao platforma do nacionalizam, demagogija, razne liderske ambicije pod parolom »ja i moj narod«, politikantstvo itd.? Sve to ne može roditi u svesti masa ništa drugo do utvare i opet utvare koje na taj način postaju sredstvo u rukama spretnih politikanata za manipulisanje tim masama. A neki naivci među komunistima sve su to proglašavali gotovo novom erom politike u socijalističkom društvu.

U širokim radnim masama je, naravno, sve to počelo izazivati zabrinutost za budućnost naše revolucije, za budućnost samoupravljanja, za budućnost radnog čoveka, za budućnost zajednice jugoslovenskih naroda.

Zato se u tim masama pojavila elementarna reakcija: kod nas, tobože, nema reda, kod nas je suviše demokratije. Međutim, za socijalističko društvo i socijalističku akciju nikada nije suviše demokratije. Suviše je bilo oportunizma, suviše je bilo popustljivosti komunista prema ideološkom nanosu koji su u Savezu komunista i u naše socijalističko društvo pokušali da unose svesni ili nesvesni prenosioci interesa domaćih i stranih protivnika socijalizma, samoupravljanja i nezavisnosti naroda Jugoslavije. Suviše je bilo popustljivosti prema svim mogućim špekulantima koji žele da žive na račun tuđeg rada i koji, u stvari, unose nered u društvo. Suviše je bilo potcenjivanja snage protivnika i suviše uverenosti u to da će stvari već same po sebi krenuti pravim putem.

Prema tome, Dvadeset prva sednica Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije i Titove reči na toj sednici nisu udarac po demokratiji, nego udarac po našem sopstvenom oportunističnom.

I kod nas i u inostranstvu se, naravno, sada pojavljuju komentatori koji tvrde kako se, tobože, Tito i jugoslovenski komunisti vraćaju na stare metode. A istina je u tome da smo do Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ zapravo bili u ozbiljnoj opasnosti da se vratimo — ili pravilnije rečeno da nas vrate — na stare metode. Jer, bili smo na dobrom putu da nas oportunistam i nacionalizam dovedu u isti položaj u kojem su se našle neke druge

socijalističke zemlje u trenutku političkih kriza i da nas, zatim, pogode i iste posledice. I, upravo takav tok razvoja su Tito i zaključci Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ energično presekli. Vratili su nas na put najodlučnije borbe za samoupravljanje, za socijalističku demokratiju zasnovanu na samoupravljanju, kao i na put doslednog sprovođenja nacionalne politike Saveza komunista koja je dobila svoj praktični izraz u poslednjim ustavnim promenama.

III

Posle svega toga svakako se moramo upitati za uzroke koji su doveli do takvog stanja stvari. Najčešće se sada čuju dve teze. Prva se izražava u pitanju zašto su Tito i Predsedništvo SKJ tako dugo oklevali sa sadašnjom političkom akcijom. Drugim rečima, prema toj tezi u pitanju je subjektivna odgovornost rukovodećih organa u Savezu komunista Jugoslavije. Uopšte ne želim da tvrdim da na Predsedništvu ne leži baš nikakva odgovornost i nikakva krivica. Ali, bilo bi veoma neodgovorno, i čak opasno, tvrditi da je u tome glavni uzrok sadašnjih prilika, jer takvi konflikti se ne rađaju slučajno, samo subjektivnom greškom nekoga, nego su prvenstveno izraz i posledica celokupnog društvenog razvoja i zbivanja.

U pogledu toga jesu li ili nisu predsednik Tito i Predsedništvo SKJ predugo odlagali odluku, moram reći da je to pitanje isto toliko subjektivističko, i zato i problematično, koliko može da bude subjektivistički i problematičan i svaki odgovor na njega. Pa ipak, pokušaću da ga dam. Po mome mišljenju, odluka druga Tita i Predsedništva SKJ došla je u pravom trenutku. O tome ne svedoči samo pozitivna reakcija komunista, nego i podrška širokih narodnih masa širom Jugoslavije. No, veoma sumnjam u to da li bi ta ista odluka pre godinu ili dve imala isti efekat kao danas, iako su još tada mnogi komunisti bili svesni toga kuda vode određeni pogledi i nacionalistička politika pojedinih rukovodećih komunista ili grupa u ovoj ili onoj republici. Jer, često je najkraći put borbe protiv određenih političkih tendencija onaj koji na prvi pogled izgleda najduži, to jest onaj koji većini komunista i širokim narodnim masama omogućava da se na sopstvenim iskustvima uvere u pravu suštinu određene politike.

Osim toga, moram reći da zaključci Dvadeset prve sednice i reči druga Tita nisu došle kao »grom iz vedra neba«. Poslednjih

nekoliko godina imali smo niz sednica Predsedništva, zatvorenih i javnih, kao i proširenih sednica Izvršnog biroa, na kojima sino u otvorenim, a često i ostrim, raspravama pokušali da raščistimo nesuglasice i nađemo zajednički jezik u pogledu osnovne idejne i političke orijentacije Saveza komunista Jugoslavije. Pored toga, i sam drug Tito je imao niz razgovora sa pojedinim republičkim rukovodstvima Saveza komunista, a naročito nekoliko razgovora sa rukovodstvom Saveza komunista Hrvatske, u kojima je sa svom oštrinom ukazao na štetnost njegovog oportunističkog odnosa prema nacionalizmu i drugim antisocijalističkim tendencijama. Na sličan način nastojali su da deluju i neki drugi članovi Izvršnog biroa. I ja sam — pored onoga što sam govorio na sednicama Predsedništva i Izvršnog biroa — posebno imao i nekoliko razgovora sa rukovodećim drugovima u Savezu komunista Hrvatske, u kojima sam pokušao da ih otvorenim rečima upozorim na opasnosti koje sobom nosi njihova politika.

Očevidno je, dakle, da je za odluku Predsedništva SKJ i druga Tita bilo potrebno vremena.

Druga, isto tako neprihvatljiva teza, izražava se u tvrdnji da uzroci pomenutih pojava proizilaze iz razvoja jugoslovenskog društva u poslednjih dvadeset ili dvadeset pet godina. Upitajmo se u kojih dvadeset pet godina? Jer, dvadeset pet godina socijalističke revolucije predstavlja period najvećeg uspona jugoslovenskih naroda i njihovog najvećeg međunarodnog ugleda, razdoblje najbržeg privrednog razvoja i — uprkos svim teškoćama, problemima i žrtvama — razdoblje najbržeg poboljšanja životnih prilika našeg narodnog čoveka, razdoblje pune nacionalne afirmacije jugoslovenskih naroda, razdoblje samoupravljanja i demokratizacije našeg socijalističkog društva, razdoblje najpostojanijeg učvršćivanja naše nezavisnosti i međunarodne bezbednosti. Naravno, ne tvrdim da je čitav dosadašnji razvoj protekao bez neuspeha, zabluda, konflikata, deformacija, elemenata neravnopravnosti i grešaka. Ali, zar je to glavna karakteristika toga perioda? Uveren sam da to mogu da tvrde samo neprijatelji naše revolucije.

Kada, dakle, govorimo o uzrocima sadašnjeg stanja, onda sa ta dva odgovora koja sam naveo nikako ne možemo biti zadovoljni. Mislim da je potrebno te uzroke preciznije odrediti i po vremenu i po sadržini. Danas, očevidno, nemamo vremena da se upuštamo u detaljnu analizu svega toga, pa ćemo izneti samo neke misli o tim pitanjima.

Nema sumnje da je jedan od bitnih uzroka sadašnjeg stanja u Savezu komunista u određenom nemiru širokih radnih masa, jer se čitav niz otvorenih problema u privredi, u samoupravljanju i u društveno-ekonomskim odnosima uopšte, u odnosu između radnih kolektiva i faktora koji upravljaju društvenim finansijskim sredstvima, društvenim kapitalom itd — sporo ili uopšte ne rešavaju. A društvo se mora razvijati i zato mora rešavati sazrele probleme. Pri tome, Savez komunista mora biti onaj faktor koji je sposoban da, zajedno sa svim ostalim društvenim činionicima, neprestano razvija nove inicijative za rešavanje problema. Pri tome možemo činiti i greške, možemo doživljavati neuspehe, ali odlučivati se mora, odgovornost se mora preuzimati, problemi se moraju rešavati. Ako se ne mogu rešiti danas nego tek sutra ili još kasnije u budućnosti, onda moramo i to radnim ljudima otvoreno reći, a ne zaslepljivati ih obećanjima ili prebacivati krivicu na nekoga drugog. Pri tome je jedno sasvim očigledno: aktivna politika brzog menjanja stanja tamo gde su stvari sazrele za promene prouzrokovaoće manje grešaka nego nemoćno tapkanje u mestu koje je samo po sebi najveća greška.

Kao što sam već rekao, jednoglasno smo donosili dobre zaključke i ukazali na veoma jasnu orijentaciju za socijalističku, samoupravnu i demokratsku akciju u našem društvu i za razvoj naše privrede. Ali, to jedinstvo je bilo prividno. Oni koji se sa zaključcima inače nisu slagali, glasali su za njih zato što su znali da će u praksi moći da ih tumače na svoj način. Upravo to ideološko i političko nejedinstvo bilo je i uzrok što u našim centralnim partijskim forumima, tako reći, gotovo i nije bilo diskusije o odgovornosti pojedinih organa Saveza komunista zbog toga što se zaključci ne sprovode i problemi ne rešavaju.

U takvim uslovima nastajala je upravo ona mutna voda koja kao da je namerno stvorena za politikantske ribolovce, koji pokušavaju da love u njoj. A naročito su na taj način nastajali upravo idealni uslovi za razvoj birokratskog i malograđanskog nacionalizma, ponoću kojeg su neki pojedinci, u ovoj ili onoj republici, mogli da postaju veoma popularni. Jer, upravo u organima Federacije oni su našli onog »grešnog jarca« na koga su mogli prebacivati svu krivicu, a sebi pripisivati sve zasluge, iako je istina u tome da su ti isti ljudi niz poslednjih godina imali odlučujuću reč ne samo u republikama nego i u Federaciji.

Drugi, i po mome mišljenju najznačajniji, uzrok opisanog

stanja u Savezu komunista leži u velikim promenama u socijalnoj i političkoj strukturi našega društva, a naročito samog Saveza komunista. Radnička klasa se veoma uvećala, ali su mnogo ojačali i oni društveni slojevi koji su povezani sa upravljanjem, radom i poslovanjem u najrazličitijim društvenim delatnostima. U to vreme je na jednoj strani rastao pritisak osnovnih masa radničke klase i seoskog stanovništva ka poboljšanju njihovog materijalnog, socijalnog i kulturnog položaja, a istovremeno su se u novim oblicima pojavljivale i izuzetno snažne tehnokratske i birokratske težnje, koje su, kao protivteža samoupravljanju, pokušavale da našem društvu nametnu oblike tehnokratskog menadžersko-monopolističkog sistema koji bi trebalo da upravlja ne samo stvarima, radom i poslovanjem, nego i ljudima. Upravo u tim odnosima kod nas su se pojavili ozbiljni socijalni konflikti koji ponekad dobijaju i karakter direktne klasne borbe.

Na razvoj takvih konflikata naročito deluju tri faktora. Prvo, naročito posle reforme 1965. godine sproveli smo veoma brzu i radikalnu decentralizaciju sistema proširene reprodukcije, odnosno preneli smo društvenu akumulaciju na razne nosioce kao što su banke, veletrgovine itd. — a istovremeno smo bili prespori u uvođenju onih oblika samoupravne integracije koji bi mogli da obezbede stvarnu kontrolu nad raspolaganjem i korišćenjem tih sredstava. Još sporije smo se prihvatili razvijanja takvih ekonomskih odnosa u društvu koji bi omogućili integraciju rada svakog radnika i svake osnovne organizacije udruženog rada sa celokupnim društvenim kapitalom. Štaviše, pojavilo se određeno srastanje vrhova državne vlasti u republikama i centara ekonomske i političke moći u privredi. Nastala je opasnost da radni čovek kao samoupravljač u osnovnim organizacijama udruženog rada ima sve manje, a taj upravljački sloj u sistemu proširene reprodukcije i u republičkom državnom aparatu sve više uticaja ne samo na raspolaganje društvenim kapitalom nego i na sve ključne pozicije društvenog odlučivanja, uključujući i Savez komunista. U takvim uslovima je, naravno, nacionalizam dobijao veoma plodno tlo.

Drugo, takve procese i konflikte još su više prođubile socijalne razlike, o kojima smo u poslednje vreme mnogo govorili širom Jugoslavije, a posebno i naročito iscrpno na Trećoj konferenciji Saveza komunista Slovenije.

Treći faktor koji je, po mome mišljenju, uticao na te konflikte, jeste činjenica da se kod nas radničko samoupravljanje suviše

razvijalo samo na osnovi i u dimenzijama konkretnog rada, proizvodnje i radne kooperacije, a veoma malo i dosta sporo u pravcu šireg društvenog samoupravljanja. Nije preterivanje ako kažem da samoupravni udruženi rad u društvenoj bazi, pre svega u komuni, nije organizovan tako da može neposredno uticati na ključne pozicije društvenog odlučivanja. Ustavom iz 1963. godine pokušali smo da učinimo prvi korak u tom pravcu, kada smo u skupštinski sistem uveli veća radnih zajednica. Mislim da smo u tom pogledu samo delimično uspeli, i to pre svega zbog toga što su idejna kolebanja, koja sam već pomenuo, uticala i na razvoj skupštinskog sistema u tom smislu što su i ta veća sve više postajala političko-predstavnička tela u skupštini, umesto da sve više budu veća delegata radnih ljudi.

Osim toga, nastala su i ozbiljna kolebanja u razvoju komunalnog sistema. Uzrok tome treba tražiti delimično u ustavnom i zakonskom položaju opština, koji je otežavao samoupravni razvoj opštine. A pored toga, i u samim komunama su ponegde često dolazile do izražaja sopstvene birokratsko-centralističke tendencije. Mislim da su i neka iskustva Ljubljane dobar primer kuda može da odvede birokratski centralizam, koji je u njoj dobio priličnu snagu, odnosno kako on može da otuđi čitav sistem društvenog upravljanja, pa čak i sam Savez komunista od osnovnih radnih masa.

Posledica takvih i sličnih procesa bila je da su sve više zaostajali razni oblici neposredne samoupravne demokratije u društvenoj bazi. Tako je stalno ograničavan direktan uticaj osnovnih masa radničke klase na ključne pozicije društvenog odlučivanja. Umesto osnovnih masa našeg radnog naroda grada i sela, sve odlučniju ulogu počeli su da dobijaju oni slojevi koji su bliže mehanizmu društvenog upravljanja i raspolaganja društvenim kapitalom i koji nesumnjivo predstavljaju mnogo adekvatniju bazu za razrastanje takve ideologije kao što je tehnokratizam, nacionalizam, militarizam, pragmatizam, oportunistizam i čak izrazito antiradnička orijentacija.

Taj, za ceo niz godina dominantan proces, naravno, bitno je uticao i na strukturu Saveza komunista. Došli smo tako daleko da su se neki funkcioneri počeli otvoreno hvaliti da su u ovom ili onom komitetu samo ljudi sa visokim ili bar višim obrazovanjem, što, dakako, znači da radnici u takvom komitetu nisu imali nikakav direktan uticaj. Ja lično nisam privržen mišljenju da bi mehaničko uključivanje fizičkih radnika u partijske komitete samo po sebi

bitno izmenilo prilike u Savezu komunista. I to je potrebno, ali nije dovoljno. Radnička klasa i radni ljudi uopšte, to znači udruženi samoupravni rad, moraju pre svega u svojoj bazi, u radnim organizacijama i integrisanim celinama, a pre svega u komuni i interesnim zajednicama, biti tako organizovani da neposredno mogu uticati ne samo na politiku opštine, republike i Federacije nego i na akciju Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Sindikata, itd. Zato se i Savez komunista mora nalaziti u toj bazi. Tog zadatka se u našem političkom sistemu moramo odlučno latiti u drugoj fazi ustavnih promena.

Svemu tome bih mogao još da dodam da je u poslednjoj deceniji u nas došlo do dubokih generacijskih promena. Vodeće položaje u sve većoj meri preuzimaju mladi ljudi, sve više iz onih generacija koje su se formirale već u posleratnom razvoju socijalističkog društva, to jest u njegovim protivrečnostima i konfliktima. Taj proces je tekao i teče sve brže. Doneo je mnogo pozitivnog i sam po sebi je potvrda puta koji je prošla naša revolucija. Tu potvrdu vidimo u tome da su se u svim našim republikama formirale čitave generacije sposobnih revolucionarnih mladih ljudi, na pozicijama socijalizma i samoupravljanja, koji znaju šta hoće i koji su i sposobni da se bore za to što hoće.

Ali, kao što se u takvim periodima uvek događa, generacijske promene nose sobom i mnogo štošta negativnog. Ponegde su se pojavila mišljenja da je već sama mladost, bez obzira na sposobnost i bez obzira na ideološku i političku orijentaciju, dovoljan dokaz progresivnosti. A to može da bude ne samo velika iluzija nego često takve teze postaju čak ideološko i političko opravdanje za karijerizam, politikantsku borbu za vlast, leaderske ambicije, itd. Mladost ima, doduše, tu prednost da je akciono sposobnija, ali kakva je njena društvena uloga, zavisi od toga u kojem pravcu ostvaruje tu svoju sposobnost.

Naše društvo zato mora obezbediti pravu selekciju sposobnih mladih ljudi za odgovorna mesta samoupravnog i društvenog upravljanja. A tu selekciju moramo obaviti samo u sistemu socijalističke samoupravne demokratije, a ne na način kako to sprovode neprincipijelne grupice ili klike. I tom pitanju ćemo u drugoj fazi ustavnih promena morati pokloniti najveću pažnju.

Konačno, da pomenem još jednu okolnost koja je sigurno u veoma velikoj meri doprinela ideološkim kolebanjima u Savezu

komunista. U toku celokupne reforme našeg društveno-političkog sistema trudili smo se, istovremeno, da se i Savez komunista — i po svojoj organizovanosti i po metodima rada — što je bolje moguće prilagodi potrebama razvoja samoupravnog društva. Zato smo se odrekli mnogih starih organizacionih oblika i metoda, jer nisu odgovarali tim novim potrebama, Ali, u izgradnji novih organizacionih oblika i metoda često smo bili spori, pa zato i neefikasni u konkretnoj akciji. To se snažno odrazilo naročito na uticaj Saveza komunista u ideološkom i političkom oblikovanju društvene svesti, osobito na marksističko naučno, ideološko i političko obrazovanje komunista. Naše visoke škole za političke nauke bile su, na primer, prenesene iz političke prakse na univerzitet. Time su iz tih škola izdvojeni politički aktivni i sposobni radnici. Istovremeno, zapušten je i sužen i vaspitni i ideološki rad u samim organizacijama Saveza komunista, u Socijalističkom savezu itd. Na srednjim i visokim školama marksističko društveno-političko vaspitanje bilo je svedeno na minimum, a pored toga često je prepušteno ljudima koji su izgubili vezu sa marksizmom. Ukratko, između političke prakse i sistema političkog vaspitanja, pojavio se dubok jaz.

Očevidno je, dakle, da je i ta činjenica olakšala prodor raznih socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju tuđih idejno-političkih tendencija u Savezu komunista. Još teža posledica takvih prilika bila je što je Savez komunista time sam uskratio najspobnijim mladim radničkim i seljačkim kadrovima u radnim organizacijama i na selu ono idejno-političko i socijalističko vaspitanje koje im Savez komunista mora obezbediti, ako želimo da radnici u organima Saveza komunista, Sindikata, Socijalističkog saveza, u samoupravnim organima, u skupštinama i sl., zaista mogu govoriti ne samo na osnovi svojih neposrednih interesa i iskustava, nego i na osnovi znanja o zakonitostima društvenog razvoja. Moram direktno reći da se taj sistem političkog obrazovanja kod nas, u stvari, pretvorio u izrazito antiradnički sistem. Jedino što je od društvenog obrazovanja radnika još ostalo, to je sindikalna aktivnost, koliko je još ima, i radnički univerziteti. Ali, i oni su imali, i imaju i danas, premalo društvene podrške, a i njihovi obrazovni programi često ne odgovaraju stvarnim potrebama uključivanja radnog čoveka u društveno odlučivanje.

Navodenjem svega ovoga uopšte nisam imao pretenziju da budem iscrpan u analizi uzroka naših današnjih ideoloških i političkih kolebanja i problema. Ali, po mome mišljenju, upravo u

ovim pravcima treba tražiti i puteve i sredstva da prebrodimo sadašnje teškoće.

IV

Da kažem nešto i o nacionalizmu kao ideologiji i praktičnoj politici. Otkuda sadašnji jugoslovenski nacionalizam i kakva je njegova današnja društveno-istorijska, klasna i socijalna sadržina? Kada danas svi postavljamo to pitanje, možemo čuti prilično različita mišljenja. Neki kažu da nacionalizam ne treba napadati, jer je, po njima, on izraz samobitnosti naroda i nacionalne svesti. Prema toj tezi, treba napadati samo šovinizam i separatizam. A meni se čini da ne treba biti ni revolucionar, ni komunista, pa da neko bude protivnik šovinizma. Jer, od šovinizma se ograduje svaki dostojan čovek. A i separatizam u nas ima vrlo malo pristalica, jer ogromna većina naših ljudi, ako ne uvek sasvim svesno, onda bar podsvesno, dobro oseća šta bi u današnjem svetu dominacije supersila i podele interesnih sfera, mešanja u unutrašnje poslove, nametanja ovog ili onog društvenog ili političkog sistema, ekonomske zavisnosti, iskorišćavanja itd., značio raspad Jugoslavije za bilo koji narod Jugoslavije.

Ono što, prema tome, moramo u prvom redu razjasniti jeste upravo konkretna društveno-istorijska uloga i smisao ideologije nacionalizma — a ne šovinizma i separatizma, čija je sadržina jasna — u našem današnjem socijalističkom društvu. Naravno, pri tome moramo unapred odlučno odbaciti sve one pokušaje pojedinih pristalica centralizma, unitarizma i velikodržavnog hegemonizma u nas — kojih nije tako malo — koji nacionalizmom proglašavaju već svaku normalnu manifestaciju nacionalne svesti, privrženosti svoje narodu i brige za prava i opravdane interese svoga naroda. A protiv nacionalizma se ne može boriti sa pozicija unitarističkog centralizma ili bilo kog hegemonizma. Takva borba mogućna je samo u uslovima kada svaki narod ima sve mogućnosti za svoju punu i svestranu nacionalnu afirmaciju.

Nacionalizam je, doduše, nastao na osnovi formiranja nacionalne svesti i kao izraz nacionalne integracije, a kao ideologija je u raznim istorijskim okolnostima i u raznim prostorima igrao veoma različitu ulogu. Progresivnu integracionu ulogu imao je u eposi nastajanja modernih nacija uz brzi razvoj proizvodnih snaga koji je sobom doneo mladi kapitalizam. Ali, kada su se klasne suprotnosti

u kapitalističkom društvu počele produbljivati, nacionalizam je u razvijenim kapitalističkim zemljama postao izrazita klasna ideologija vladajućih krugova, kojom su ovi pokušali da izbrišu klasni i socijalni karakter društvenih konflikata i da zasnuju takozvanu nacionalnu saradnju između rada i kapitala. Nacionalizam je, tako, postao izrazito antiradnička ideologija. Ideologija nacionalizma je, ponegde, postala i oblik zasnivanja imperijalizma, a između dva rata čak i ideološko ishodište fašizma i nacizma. U suprotnosti s tim, nacionalizam kao ideologija u onim zemljama u kojima se narodi bore protiv imeprijalizma i hegemonizma za svoju ekonomsku i političku nezavisnost, još ima progresivnu istorijsku ulogu, jer udružuje i povezuje borbene snage naroda tih zemalja u njihovoj narodnooslobodilačkoj borbi.

A kakve izvore i kakvu ulogu nacionalizam ima kod nas? Nema sumnje da je on u priličnoj meri i izraz prošlosti naroda Jugoslavije. Svi znamo da je deo te prošlosti mučan i opterećen krvlju međusobnog nacionalističkog obračunavanja. Besmisleno bi bilo očekivati da od te prošlosti nije ništa ostalo u shvatanjima i osećanjima ljudi. No, činjenica je da su se svi narodi Jugoslavije — ne pod pritiskom, nego dobrovoljno — pod Titovom parolom bratstva i jedinstva, udružili u jedan od najvećih i najdubljih evropskih narodnih pokreta — u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Time su, dakle, narodi Jugoslavije u prošlosti nadvladali nacionalizam. Ako se on danas ponovo pojavio u snažnijem obliku, onda se ta pojava, očevidno, ne može pripisivati isključivo prošlosti. Svoje glavne izvore i ciljeve on ima u sadašnjosti, u današnjim konfliktima našeg društva.

Upitajmo se još da li je nacionalizam izraz nekakvog nerešenog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji? Mislim da se o tome jedva može govoriti. Naravno, ne mislim da tvrdim da u posleratnom razvoju nove socijalističke Jugoslavije nije bilo nikakvog povoda i uzroka za povremeno zaoštavanje ovog ili onog vida međunacionalnih odnosa. Uspeh revolucije je, naime, zahtevao visok stepen centralizacije u akciji, koji je bio neizbežan. No, on je istovremeno predstavljao i plodno tlo za deformacije birokratsko-centralističkog karaktera i za obnavljanje velikodržavno-hegemonističkih i unitarističkih tendencija. Takve deformacije je podržavala i centralizacija društvenog kapitala u Federaciji. Ali, Savez komunista se već rano suprotstavio takvim pojavama i u tom otporu i pobeđivao.

Nije bilo uvek lako suprotstavljati se takvim pritiscima, u

svakom slučaju mnogo teže nego danas, kada nacionalisti udaraju na otvorena vrata i prave se velikim junacima. Mnogi današnji protagonisti nacionalizma ili oportunističkog odnosa prema nacionalizmu tada su još snažno stajali na pozicijama unitarizma i velikodravnog centralizma. Uopšte nemam nameru da se spuštam na nivo politike niskih udaraca i da navodim razna imena. No, ne mogu a da se u sadašnjim prilikama ne setim da su me neki današnji protagonisti nacionalizma u to vreme proglašavali slovenačkim nacionalistom i separatistom zato što sam se protivio pritisku velikodravnog hegemonizma, centralizma i unitarizma. A danas ti isti ljudi pokušavaju da me prikažu gotovo unitaristom. Ali, kako ni tada nisam bio pristalica nacionalizma i separatizma, tako ni danas nisam pristalica unitarizma i velikodravnog centralizma. I tada i danas smatrao sam i smatram — isto tako kao što je smatrala i smatra većina jugoslovenskih komunista sa Titom na čelu — da je svim narodima Jugoslavije potrebna snažna socijalistička Jugoslavija. A Jugoslavija će biti snažna samo ako u njoj svi narodi budu slobodni i ravnopravni, to jest ako Jugoslavija ostane dobrovoljna demokratska zajednica naroda, u kojoj će svaki od njih imati sve uslove za svoju svestranu nacionalnu afirmaciju, uključujući i samostalno raspolaganje proizvodima svoga rada.

Savez komunista je zapravo učvršćivao uslove za takve međunacionalne odnose i smanjivao mogućnosti deformacija tih odnosa upravo svojom borbom protiv birokratskog centralizma, u borbi za samoupravljanje, u borbi za socijalističku demokratiju i za reformu same Federacije. O tome su izrečene jasne reči na Osmom, a osobito na Devetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. No, to ne znači da je kod nas nacionalno pitanje rešeno tek na Osmom, odnosno na Devetom kongresu. Naprotiv, to pitanje je bilo rešeno u pogledu svih bitnih aspekata međusobnih odnosa među narodima Jugoslavije, već samom revolucijom. Ali, Deveti kongres SKJ je dao jasnu koncepciju metoda i sredstava borbe svih mogućih oblika deformacija nacionalne politike Saveza komunista u praksi. Upravo zato smo se još tada odlučili za ustavnu reformu Federacije.

Ali, upravo posle toga kada su bili usvojeni veoma jasni stavovi i kada smo poslednjim Ustavnim amandmanima jasno konkretizovali zaključke Devetog kongresa SKJ u pogledu odnosa u Federaciji, i tako postavili temelje za rešavanje nekih preostalih pitanja, kao što su devizni režim, politika razvoja, bivši savezni državni kapital, monetarni sistem itd., i kada je bio otvoren put za slobodne

demokratske rasprave i za dogovor među republikama o svim pobrojanim i drugim pitanjima — upravo u tom trenutku nacionalisti su došli sa novim licitacijama. Na žalost, u tom trenutku su i mnogi komunisti postali prenosioci nacionalističke ideologije u redove Saveza komunista, pa čak i u njegove rukovodeće organe.

Već ta vremenska lokacija ofanzive nacionalizma upozorava da ideologija nacionalizma nema baš nikakve veze sa nerešenim nacionalnim pitanjem, osim ukoliko zloupotrebljava neka nerešena pitanja u ekonomskim i drugim odnosima.

Ako, dakle, nacionalizam nije sredstvo za rešavanje nacionalnog pitanja, onda očevidno može biti samo maska za prikrivanje drugih političkih tendencija — antisamoupravnih, birokratsko-tehnokratskih, politikantsko-karijerističkih, antisocijalističkih i kontrarevolucionarnih. Njegova uloga je, u suštini, ista kao i uloga buržoaskog nacionalizma u vreme kada je već postao reakcionarni klasni instrument vladajuće klase u borbi protiv radničke klase, protiv klasne borbe. Nacionalizam želi da prikrije činjenicu da osnovna protivrečnost i osnovni konflikt u našem društvu nije konflikt među narodima Jugoslavije, odnosno između ovog ili onog naroda i Federacije. Osnovni konflikt, naime, nastaje između interesa radničke klase i radnih masa u celini, koji se izražavaju u borbi za socijalizam, za samoupravljanje, i interesa onih društvenih snaga koji se izražavaju u antisamoupravnoj, birokratsko-tehnokratskoj, dogmatsko-konzervativnoj i otvoreno antisocijalističkoj ideologiji i politici. To je kod nas pravi idejni i politički, klasni, socijalni i kulturni konflikt. U tom konfliktu i u otvorenoj borbi protiv socijalizma i samoupravljanja ni birokratsko-tehnokratske, a još manje antisocijalističke snage ne mogu računati na uspeh. Zato im je potreban nacionalizam. Jer, nacionalizam je iluzija koja brzo nalazi svoje vernike. Hitler je zasnivao nacionalističku histeriju na iluziji da su za sve teškoće krivi Versaj i Jevreji. Naši nacionalisti pokušavaju da raspale nacionalizam na iluziji da je za sve teškoće kriva Federacija ili neki drugi jugoslovenski narod. I u jednom i u drugom slučaju, u pitanju je, u suštini, ista antihumanistička manipulacija masama i ujedno napad na socijalističke snage, na Savez komunista, na revoluciju.

O svemu tome govorim zbog toga što mi se čini da bismo učinili veliku grešku ako bismo samo napadali nacionalizam, ako bismo samo prstom ukazivali na masku. Tu masku treba skinuti sa pravog lica onih političkih snaga koje stoje iza nje. I neće biti potrebno

mного se potruditi da iza te maske uvek prepoznamo lice kontrarevolucije ili birokratsko-tehnokratskog konzervativizma.

Ali, kada danas osuđujemo takvu reakcionarnu ideologiju nacionalizma, moramo istovremeno naglasiti da smo mi, komunisti, da su socijalističke snage na čelu radničke klase i celokupnog radnog naroda, sastavni deo svoga naroda i da snose istorijsku odgovornost za njegovu sudbinu. No, naša nacionalna svest, naša svest pripadnosti svome narodu, naša briga za sopstveni narod, temelji se na humanističkoj svesti da narodi mogu da žive u miru i međusobnoj saradnji samo ako je svaki narod slobodan i ako ima sve mogućnosti za nesmetan razvoj. Slovenački komunisti su pred rat, za vreme rata i posle njega, dokazali da su čvrsto povezani sa svojim narodom i da znaju, zajedno sa svim socijalističkim i demokratskim snagama ovoga naroda, da brane njegovu slobodu i njegove prave nacionalne interese i prava. Borba protiv nacionalizma, dakle, ne sme predstavljati popuštanje bilo kakvoj ideologiji nasilnog ograničavanja suverene volje naroda.

No ne smemo smetnuti s uma ni drugu stranu toga pitanja. Narodi Jugoslavije — i slovenački narod — na čelu sa komunistima i revolucionarnim socijalističkim snagama, nisu se za vreme drugog svetskog rata, i posle njega, slučajno opredelili za Jugoslaviju, za socijalističku zajednicu jugoslovenskih naroda i narodnosti. Za tu zajednicu odlučili su se dobrovoljno, na osnovi prava na samoopredeljenje, uključujući pravo na otepljenje i ujedinjenje, i to tada kada su držali oružje u rukama i imali punu slobodu odlučivanja. Tih načela na kojima su se tada ujedinili ne odriču se ni danas, i ne mogu ih se odreći, jer ako bi ih se odrekli — onda bi se odrekli i prava raspolaganja samim sobom. A za ujedinjenje su se izjasnili zato što su za to imali veoma važne i dugoročne zajedničke ciljeve i interese, a prvenstveno sledeće: odbranu zajedničke nezavisnosti u svetu imperijalizma i hegemonizma, u kojem su sloboda i ekonomska i politička nezavisnost malih naroda neprekidno izloženi pritisku snažnijih i bogatijih; zajedničku socijalističku revoluciju i odbranu nezavisnog socijalističkog puta; uzajamnu pomoć u izgradnji materijalnih i drugih temelja za privredni i svestrani napredak svakog naroda, što je u današnje doba naučno-tehnološke revolucije imperativan uslov za male narode. Razume se da su takvom ujedinjavanju doprineli i neki drugi momenti, kao što su sudbinska povezanost naših naroda u prošlosti, etnička srodnost, njihova isprepletenost, itd.

Postavlja se pitanje da li se bilo šta izmenilo u razlozima i interesima zbog kojih su se jugoslovenski narodi ujedinili u socijalističku Jugoslaviju. Svakako da ne. A ako je tako, onda je očevidno da socijalističke snage jugoslovenske zajednice naroda ne mogu dozvoliti da bilo koji nacionalistički politikant, ili pustolov, ili ambiciozni karijerista, potkopava to jedinstvo sejanjem mržnje među narodima Jugoslavije. Isto tako, ne mogu dozvoliti da bilo kakve trenutne ekonomske ili političke teškoće za bilo koga i za bilo koji nacionalizam postanu povod za napad na dugoročne zajedničke interese jugoslovenskih naroda, na jedinstvo socijalističke Jugoslavije. Nismo se zato ujedinili da bismo se svakog dana pitali hoćemo li ostati zajedno ili ne, nego zbog toga što istorijsko razdoblje u kojem živimo zahteva jedinstvo naroda Jugoslavije u interesu svakog od njih. Unutrašnjom i spoljnom politikom i uspesima koje je postigla u jednom i u drugom pravcu, Jugoslavija je stekla ugledno mesto među narodima sveta. A taj ugled samo je izraz stabilnosti međunarodnog položaja Jugoslavije i sigurnosti za njenu nezavisnost i mir. Upravo zato komunisti i progresivne socijalističke snage naše zemlje ne tnogu dozvoliti da se bilo ko igra tim velikim tekovinama naših dosadašnjih borbi i napora. Prema tome, ako je Jugoslavija radničkoj klasi, radnim ljudima i narodima Jugoslavije potrebna — a ona im je sudbinski potrebna — onda se treba boriti za njeno jedinstvo i za njenu snagu, jer u toj njenoj snazi je snaga svakog jugoslovenskog naroda i narodnosti, i snaga naše socijalističke revolucije. I zbog toga je bilo potrebno energično prekinuti opasnu igru jugoslovenskih nacionalizama i unitarizama.

V

Sada se mogu često čuti i ova dva komentara. Neki kažu: ništa se neće dogoditi, neko vreme ćemo govoriti, a zatim će sve opet ići po starom. Ali, ljudi koji to govore zaboravljaju šta se dogodilo ovih dana. I to ne samo zbog Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ i Titovih reči, nego — što moram opet naglasiti — prvenstveno zbog toga što su u svim našim republikama nastale duboke promene u shvatanjima i akciji Saveza komunista. Ne treba zaboraviti da Savez komunista Jugoslavije može da bude snažan i jedinstven i da njegovi centralni organi mogu efikasno da deluju samo ako su savezi komunista u republikama snažni i efikasni, i ako je njihova svest i akcija podešena na istu »talasnu dužinu« u pogledu osnovnih

idejnih i političkih pravaca borbe i rada Saveza komunista i naše socijalističke prakse. Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije ne može da čini nikakva čuda ako su u republikama na delu nacionalisti i oportunisti, koji svesno raspiruju atmosferu međusobnog nepoverenja među jugoslovenskim narodima, i ako im je u interesu nejedinstvo Jugoslavije i Saveza komunista Jugoslavije. Upravo protiv takve aktivnosti sada istupaju komunisti u svim republikama, pri čemu nisu sami, nego ih podržava ogromna većina radnih ljudi. To ne znači da u republikama ne postoje i da u Savezu komunista pojedinih naroda i dalje neće postojati razlike u pogledima na pojedina pitanja prakse. To nas ne buni, i te razlike ni dosad nisu bile uzrok ozbiljnih teškoća u kojima se poslednjih godina našao Savez komunista. Ali, postoje neki bitni idejni i politički ciljevi u pogledu kojih komunisti svih naroda Jugoslavije moraju biti jedinstveni ako žele da budu sposobni za akciju. Drugim rečima, ono u čemu moramo bezuslovno biti jedinstveni i u čemu Savez komunista Jugoslavije, odnosno njegovi centralni organi moraju imati vodeću ulogu — to je naša zajednička revolucija, socijalistički i samoupravni karakter našeg društva i naša zajednička nacionalna nezavisnost i međunarodna bezbednost.

Savez komunista Jugoslavije, prema tome, neće i ne može centralistički dirigovati svakidašnju praksu Saveza komunista u republikama, a pogotovo ne u republičkim samoupravnim, državnim i drugim organima. Ali, on mora biti sposoban da obezbedi jedinstvo na osnovnim idejnim i političkim pravcima. I za tu ulogu moraju biti osposobljeni centralni organi Saveza komunista Jugoslavije.

Dvadeset prva sednica Predsedništva SKJ i Titove reči nas, dakle, ne vraćaju na centralizam, nego stvaraju uslove za veću efikasnost akcije svih organa Saveza komunista

Upravo zato sadašnje promene nisu i ne smeju biti samo zamena ljudi. U pitanju je odlučujuća borba Saveza komunista protiv uzroka koji su nas doveli na prag situacije koja bi mogla otvoriti vrata ne samo krajnjem zaoštavanju unutrašnjih konflikata, nego i stranom mešanju u naš unutrašnji razvoj. Zato ne smemo i ne možemo stati na pola puta. Savez komunista Jugoslavije iz svake republike, kao i naša socijalistička i samoupravna akcija, moraju se otresti nanosa koji ometa njihovu revolucionarnu efikasnost. Drugim rečima, moraćemo se ubuduće energičnije nego poslednjih godina uhvatiti ukoštac sa politikom koja nas je dovela u krizu, sa

oportunizmom, nacionalizmom, lažnim liberalizmom, tehnokratsko-birokratskim konzervativizmom, itd. A ljudi koji zauzimaju odgovorne funkcije u Savezu komunista ili u samoupravnim i državnim ogranima, a neće ili ne znaju da slede taj pravac, moraju se povući sa položaja i prepustiti akciju onima koji su spremni da se bore za takve ciljeve. Savez komunista se mora osloboditi i grupa i grupica u svojim redovima, koje u njega unose ideološku zbrku ili neprincipijelne intrige. Naš demokratski sistem je dovoljno širok da oni koji žele da se pridržavaju pravila te demokratije, mogu da izraze i brane svoje mišljenje. Ali, Savez komunista je akciona revolucionarna snaga, a ne diskusioni klub, i zato od svojih članova mora zahtevati da se bore za demokratski prihvaćenu koncepciju akcije, odnosno bar za to da mu ne štete svojom frakcionaškom ili grupaškom aktivnošću.

Zatim, potrebno je da se Savez komunista odupre svim pokušajima potiskivanja njegove uloge na sporedan kolosek, na periferiju društvenog zbivanja. Pored toga, u ostvarivanju poslednjih ustavnih promena i drugom fazom tih promena, koja je pred nama, moramo obezbediti što neposredniji uticaj osnovnih slojeva radničke klase, radnih seljaka, stvaralačke i radne inteligencije — na sve ključne pozicije ekonomskog i političkog odlučivanja. Nove, odlučujuće, korake moramo načiniti protiv tendencija da samoupravna i društvena, ekonomska i druga politika prelazi u ruke birokratsko-tehnokratskih grupa i klika ili politikantskih grupa tzv. intelektualne »elite«, što je poslednjih godina ponovo počelo sve više da dolazi do izražaja.

Često se može čuti i drugi komentar sadašnjih zbivanja u Jugoslaviji. Neki, naime, kod nas i napolju, prorokuju da se Savez komunista vraća starim administrativnim metodama, pa čak i u staljinizam. Treba naglasiti da su do juče Savez komunista i socijalistička Jugoslavija, u stvari, bili pred takvom opasnošću. Jer, ko bi bio pobednik u našoj zemlji ako bi oportunistima, nacionalistima i nosiocima ideološke zbrke, zaista uspelo da dovedu društvo na ivicu političke krize? Samo birokratsko-tehnokratski despotizam, odnosno državosopstvenički konzervativizam, bilo sopstvenom snagom, bilo uz pomoć spolja. I ne treba misliti da bi krivicu i odgovornost za takve intervencije snosili samo oni koji bi nudili takvu »pomoć«, nego pre svega oni koji bi doprineli nastajanju prilika u kojima bi strana intervencija postala moguća. Ali, progresivne snage socijalističkog samoupravljanja i demokratije

dovoljno su snažne i dovoljno čvrsto rešene da ne dopuste takvo stanje u kojem bi one same najpre pale kao žrtva sopstvene naivnosti i političke nesposobnosti u borbi sa ideološkom i političkom dezorijentacijom, a zatim — zajedno sa radnim ljudima i narodima Jugoslavije — kao žrtva stranog mešanja. Ako neki zbunjeni i neodgovorni ljudi to ne vide, onda je to njihova privatna stvar. A Savez komunista ne može biti ni zbunjen ni neodgovoran. On mora biti svestan kakvu istorijsku odgovornost danas snosi pred svojom radničkom klasom i pred svakim narodom Jugoslavije. Prema tome, to nije vraćanje na staro. To je krčenje puta napred za još odlučniju i dosledniju izgradnju samoupravnog i demokratskog društva.

Neću tvrditi da se u sadašnjoj situaciji neće pojaviti pojedini predstavnici ideologije staljinističkog konzervativizma, centralizma, unitarizma, itd., koji će pokušati da »primaknu svoj lončić« uz sadašnju aktivnost Saveza komunista i progresivnih socijalističkih snaga. Ne tvrdim ni to da nisu moguća pojedinačna preterivanja i nedemokratski postupci u realizovanju sadašnje političke orijentacije Saveza komunista. Ali, to mogu biti samo pojedinačne i trenutne pojave, koje ne mogu uticati na bitne ciljeve naše političke akcije. Protiv takvih pojava moramo se boriti, ali nam one ne smeju zakloniti pogled na ono što je glavno u sadašnjoj idejnoj i političkoj akciji. A ako se budemo svom energijom zauzimali upravo za to glavno, onda će biti i manje negativnih propratnih pojava.

Na kraju bih sveinu ovome dodao još nešto. Rasprava i zaključci Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije, naročito Titove reči na toj i na drugim prethodnim sednicama, obavezuju nas na odlučno raščišćavanje idejnih i političkih nesuglasica u Savezu komunista Jugoslavije i u Savezu komunista svake republike. No, uspehe u tom pravcu nikako nećemo postići samo nekim uopštenim, načelnim i teoretskim diskusijama o tim pitanjima. Najsigurniji sudija svake ideologije i svake politike je živa praksa. Savez komunista i naše socijalističko društvo imaju veoma jasnu koncepciju ciljeva i puteva razvoja. O tome više ne treba trošiti mnogo reči. Ako želimo da raščistimo ko stoji na kojim pozicijama, onda moramo što pre preći sa opštih diskusija i donošenja deklaracija na praktičan rad u rešavanju akutnih konkretnih društvenih pitanja.

Edvard Kardelj: »Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji«, Centar PK SK Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976, str. 131—157.

SAVEZ KOMUNISTA I NAUKA

Iz govora na svečanoj sednici Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine povodom izbora za počasnog člana, 19. aprila 1972. godine, u Sarajevu.

Tekst govora objavljen je u celini ili u izvodima u dnevnoj štampi, 20. aprila 1972. godine, a ovdje je neznatno skraćen. Ovaj naslov dala je redakcija.

Stvaranje Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine gotovo na simbolički način i višestruko izražava krupne promene koje su nastale u našem društvu i zajednici naroda Jugoslavije posle narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, a posebno u pogledu položaja i uloge nauke i kulture u našem društvu. Stvoreno je novo žarište nauke i kulture čiji će pozitivan uticaj doći do izražaja ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u celoj Jugoslaviji. Potreba za takvom institucijom izrasta kako iz svega onoga što je Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina već postigla u svom razvoju, tako i iz neophodnosti da se učine novi naponi za ostvarivanje onih ciljeva koje su narodi, odnosno radni ljudi ove republike postavili sebi u zadatak. Drugim rečima, povećavanje naučno-kulturnih kapaciteta je organska potreba razvoja celokupnog našeg društva. U tom smislu Akademija predstavlja takode korak dalje u povezivanju nauke i kulture sa masama, kao i u povezivanju njihovog stvaralaštva u praksi sa vodećim snagama u nauci i kulturi. A upravo povezivanje i prožimanje nauke i prakse predstavlja veoma značajan problem našeg sadašnjeg društvenog razvoja.

O tome bi se moglo, svakako, veoma opširno govoriti, ali ja ću danas ukazati samo na jednu karakteristiku uloge ove Akademije, zbog koje svoj izbor za njenog počasnog člana posebno osećam kao izuzetnu čast. Rekao bih, naime, da se u tome pre svega izražava specifična uloga koju Bosna i Hercegovina ostvaruje u zajednici

jugoslovenskih naroda zbog svoje posebne nacionalne i kulturne strukture. Bosna i Hercegovina je po svojoj nacionalnoj strukturi možda, ili ne možda nego sigurno, najslženija među našim republikama, jer su tri njena naroda, Srbi, Muslimani i Hrvati, teritorijalno i ekonomski nerazdvojno povezani u zajedničkom životu. Ali, uprkos tome — a po mome mišljenju možda, u stvari, sigurno upravo zbog toga — Bosna i Hercegovina je u toku narodnooslobodilačkog rata bila od prvog do poslednjeg dana čvrsto i pouzdano uporište narodnooslobodilačkog ustanka svih naroda Jugoslavije kao i naše socijalističke revolucije. Mislim da se isuviše malo i suviše retko zamislimo nad tom istorijskom činjenicom. Jer, bilo je to vreme kada je fašizam upravo nacionalističkom deobom i deformisanjem nacionalne svesti putem raspirivanja slepe nacionalističke mržnje pokušavao da razbije narodnooslobodilačko i revolucionarno jedinstvo ustanka i da tako postigne svoje imperijalističke ciljeve. Ali on u tome nije uspeo, jer je, nasuprot nacionalističkoj ideologiji fašizma, Komunistička partija Jugoslavije — na čelu narodnooslobodilačkog pokreta — nastupala u ime one ideje o slobodi, nezavisnosti i ravnopravnosti naroda i one humanističke nacionalne svesti koja neposredno izrasta iz elementarnih nacionalnih, socijalnih i klasnih interesa i osećanja osnovnih slojeva narodnih masa. Ona nije prihvatila ni buržoaski nacionalizam koji je pretvarao narode Jugoslavije u instrument fašizma i imperijalizma uopšte, ni lažno nacionalno jedinstvo, odnosno unitarizam koji je značio hegemoniju jedne nacije nad drugima. Nasuprot tome, Komunistička partija Jugoslavije je pristupala nacionalnom pitanju u Jugoslaviji sa klasno-revolucionarnih i humanističkih pozicija. Drugim rečima, mogao bih reći da je ona nastupala sa pozicija progresivnih oslobodilačkih i revolucionarnih nacionalnih stremljenja osnovnih radnih masa. One su ustajale u odbranu sopstvene nacionalne egzistencije i slobode zato što su i jedna i druga bitan sastavni deo interesa i svesti radničke klase i svih ljudi koji žive od svog rada i koji se istovremeno osećaju povezani sa određenom nacionalnom individualnošću i njenom kulturom. Boreći se za odbranu egzistencije i slobode svih jugoslovenskih naroda u borbi protiv fašizma, Komunistička partija Jugoslavije se zbog toga istovremeno beskompromisno zalagala i za to da svakome narodu bude priznato ono što je njegovo. Zato je ona isticala da ne može postojati nikakvo jedinstvo naroda Jugoslavije ako svaki narod u njoj ne bude slobodan i sposoban da sam odlučuje

o svojoj sudbini, odnosno da se ravnopravno i slobodno afirmiše kao društveno-istorijska i kulturna individualnost.

Pri tome, Komunistička partija Jugoslavije je polazila i od naučno i praktično potvrđene istine da je nacija, odnosno nacionalna individualnost objektivni rezultat društveno-istorijskog razvika, to jest da je objektivno data društveno-istorijska kategorija, a ne testo koje mogu proizvoljno da mese razni lažni i proizvoljni ujedinitelji. Drugim rečima, ne postoji internacionalističko, demokratsko, humanističko i progresivno međunacionalno ujedinjavanje ljudi, odnosno bilo kakav oblik slobodne međunacionalne integracije ljudskog rada, bez punog priznavanja nacionalne individualnosti, a samim tim i prava i objektivnih uslova koji su povezani sa životom i razvitkom takve individualnosti. To je bio razlog zašto smo se mi, jugoslovenski komunisti, ne samo na spoljnopoličkom planu, nego i u našim unutrašnjim međunacionalnim odnosima opredelili za lenjinsko tumačenje prava naroda na samoopredeljenje.

Ali, s druge strane, Komunistička partija Jugoslavije je uvek isticala i dve druge činjenice koje su takode objektivni rezultat društveno-istorijskog razvoja. Ona je podvlačila da za narode Jugoslavije, u savremenom svetu imperijalizma, hegemonizma i ekonomskog potčinjavanja, nema bezbednosti i slobode osim ako oni budu udruženi na bazi socijalističke revolucije. A u tome upravo i jeste društveno-istorijska progresivna sadržina Titove parole o bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije. Posebno to važi za Bosnu i Hercegovinu, gde je istorija povezala narode na način koji otvara samo dve mogućnosti: ili da oni budu zajednica ravnopravnih naroda ili da svi budu objekt nacionalnog, klasnog i političkog potčinjavanja. Ali u suštini to isto važi za sve narode Jugoslavije. A idejni predvodnik takvog udruživanja i zbližavanja naroda moraju biti pre svega komunisti svake nacije.

Prema tome, da bi komunist zaista bio komunist, to jest borac na istorijskim pravcima socijalističke revolucije, on mora u svojoj svesti ujedinjavati privrženost i vernost svom narodu, njegovoj slobodi i ravnopravnosti, ali istovremeno i ideju uzajamne internacionalističke odgovornosti i zbližavanja naroda kao oblika humanističke integracije čovečanstva. Ovo pogotovo treba da dođe do izražaja kada se radi o narodima Jugoslavije koje povezuje ne samo zajednička istorijska sudbina nego i zajednička socijalistička revolucija.

I drugo, u svojoj nacionalnoj politici Komunistička partija Jugoslavije je, takođe, polazila od gledišta da u naše doba istinski nacionalni interes može da predstavlja samo radnička klasa povezana sa seljaštvom i inteligencijom koja je svuda u svetu, a pogotovo u našem sistemu samoupravnog udruženog rada, u najvećem delu, u stvari, deo radničke klase. Prema tome, kad govorim o nacionalnim interesima, onda imam pred očima u prvom redu one istorijske interese radničke klase i drugih radnih slojeva koji ujedinjuju u sebi i njihove klasne i njihove nacionalne aspekte. Dakako, time nikako ne želim da kažem da se sva sadržina društveno-istorijske pojave koja se zove nacija ili nacionalna individualnost iscrpljuje ulogom i interesima radničke klase. Ono što sam time želeo da istaknem su samo dva aspekta te problematike. Prvo, da interesi radničke klase nisu nešto vannacionalno ili nadnacionalno, nego zavise takođe od slobodne afirmacije njihove nacionalne individualnosti. I drugo, da vodeću ulogu u naciji i u progresivnom tumačenju tih interesa, kao i u borbi za njih u našem društvu može imati samo radnička klasa sa svojim klasnim interesima, ali istovremeno nerazdvojno povezana sa seljaštvom i onim delom inteligencije koji je društveno-ekonomski i idejno povezan sa interesima drugih radnika kao i seljaka, a ne sa ekonomskim i ideološkim ostacima društvenih snaga koje je revolucija svrgla sa vlasti.

Zato Komunistička partija Jugoslavije nije nikada odvajala nacionalno od klasnog, niti klasno od nacionalnog. Ali je zato nacionalne interese *radničke klase* razlikovala od *buržoaskog* nacionalnog interesa, jer se ovaj poslednji zasniva na privatnosopstveničkom monopolu u raspolaganju društvenim kapitalom, pa se zato, pogotovo kad se radi o manjim ili ekonomski zaostalijim narodima, veoma često pretvara u instrument tuđe ekonomske i političke hegemonije i eksploatacije. Nasuprot tome, nacionalni interes radničke klase i svih radnih ljudi zasniva se na neophodnosti da oni sami raspolazu viškom svoga rada. Time taj interes postaje nosilac otpora svakoj ekonomskoj i političkoj hegemoniji nad nacijom. Ali u isto vreme on — povezan sa neophodnošću koju nameće razvoj proizvodnih snaga — postaje i objektivno data polazna tačka za slobodnu međunacionalnu integraciju ljudskog rada, to jest takvu koja nije nametnuta ekonomskom i političkom prinudom, a time i za zbližavanje među narodima, za integraciju čovečanstva na sve višem nivou humanističke svesti.

Razume se, nije danas prilika za detaljnije raspravljanje o tim

temama. Želeo sam time samo da ukažem na činjenicu da politika Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije u međunacionalnim odnosima nije bila zasnovana isključivo na empirizmu, kao što nam ponekad prebacuju neki kratkovidni tumači prošlosti naše revolucije. Ta politika, takođe, nije izrasla iz političkog pragmatizma koji bi se inspirisao tradicionalnim nacionalističkim konceptima koji su nastali u potpuno drugim istorijskim uslovima i koji su u međuvremenu ne samo izgubili svoj nekadašnji progresivni karakter nego su postali i instrument hegemonističkih aspiracija nacionalne buržoazije i nacionalnog i klasnog ugnjetavanja. Politika Partije se zasnivala na idejnim konceptima koje je uspostavljao savremeni revolucionarni radnički pokret i na teoretskim saznanjima koja su nastala na tlu marksizma i lenjinizma. Štaviše, mislim da neću preterati ako kažem da Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije, spada među one revolucionarne radničke i antiimperijalističke pokrete koji su dali najveći idejni, teoretski i praktični doprinos razjašnjavanju i razrešavanju nacionalnog pitanja u savremenim uslovima. Takva nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije nije dolazila do izražaja samo u njenoj revolucionarnoj aktivnosti i u našem unutrašnjem političkom razvoju, nego i u spoljnoj politici nove revolucionarne, socijalističke Jugoslavije. Na kraju krajeva, i politika *nesvrstavanja* je izraz takvog idejnog, teoretskog i praktičnog pristupa Saveza komunista Jugoslavije nacionalnom pitanju u savremenom svetu.

Tu je i razlog što se Savez komunista Jugoslavije tako istrajno i dosledno suprotstavljao kako unitarizmu tako i svim oblicima buržoaskog i birokratskog nacionalizma. Istina, unutrašnji odnos među društvenih, idejnih i političkih snaga je s vremena na vreme nametao praksi i politici Saveza komunista Jugoslavije i rešenja koja nisu bila u skladu sa takvim njegovim načelnim stavovima prema nacionalnom pitanju. U pojedinim razdobljima doživljavali su kratkotrajne pobeđe kako unitaristički i hegemonistički, tako i šovinistički i separatistički vid reakcionarnog buržoaskog i birokratskog nacionalizma, pri čemu su se oba uvek uzajamno podsticala, hranila jedan drugog. Ali, uprkos svim takvim teškoćama i kolebanjima, principijelni stav Saveza komunista je uvek ponovo pobeđivao. A pobeđivao je time što se SKJ uvek ponovo osposobljavao za borbu, kako se to obično kaže, *na dva fronta*.

Ako je igde, onda je — mogao bih reći — pre svega u Bosni i

Hercegovini ta principijelna nacionalna politika Saveza komunista Jugoslavije ubedljivo potvrđena. I to ne samo u vreme narodnooslobodilačkog rata, kada je ona — uprkos uticaju koji je fašistički neprijatelj vršio na deo društva — uspela da okupi široke narodne mase svih nacionalnosti u otporu i borbi protiv čudovišnog krvavog orgijanja buržoaskog nacionalizma u sprezi sa fašističkim okupatorom. Ta se politika potvrđivala i kasnije, a ponovo se potvrđila i nedavno, kada su snage koje dejstvuju u našoj zemlji protiv socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, koristeći oportunitizam u našim sopstvenim redovima, ponovo pokušale da tradicionalnim sredstvima šovinističkog nacionalizma potkopaju snagu naše revolucije. U otporu protiv takvih pokušaja Savez komunista Bosne i Hercegovine, kao i ceo Savez komunista Jugoslavije, ponovo je afirmisao u praksi upravo one principe naše međunacionalne politike koji su i dosad odnosili istinsku i stvarnu pobjedu time što su jačali slobodu i ravnopravnost svakog naroda posebno, a istovremeno i njihovo jedinstvo na osnovama zajedničke socijalističke revolucije i njihovih zajedničkih interesa u današnjoj socijalističkoj samoupravnoj izgradnji našeg društva. Zahvaljujući takvoj politici, jedinstvo naroda u Bosni i Hercegovini, to jest jedinstvo Srba, Muslimana i Hrvata je učvršćeno, a samim tim narodi Bosne i Hercegovine dali su i daju svoj snažni prilog jačanju revolucionarnog i humanističkog jedinstva socijalističke zajednice jugoslovenskih naroda.

Duboko sam uveren da je Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine organski izraz takvih međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini i da će ona upravo kao takva davati značajan prilog ne samo nauci i kulturi naroda Jugoslavije nego i jačanju onih idejnih i teoretskih osnova na kojima mora da se zasniva praksa jedne progresivne, klasnorevolucionarne i humanističke međunacionalne politike bez koje u današnje doba nije moguće zamisliti opstanak nijedne višenacionalne državne zajednice.

To je poseban razlog što proglašenje za počasnog člana ove Akademije osećam — kao što sam već u početku istakao — kao izuzetnu čast, a istovremeno i kao svoju obavezu.

Poštovani drugovi akademici,

U izboru za počasnog člana vaše Akademije ja osećam i priznanje Savezu komunista Jugoslavije za njegovu ulogu i udeo u razvoju naše nauke. To je, naravno, i njegova obaveza za buduć-

nost. Zaista, niz činjenica jasno svedoči da su za Savez komunista Jugoslavije teorija i praksa bile, a i dalje treba da budu, samo dve nerazdvojne strane istog procesa revolucionarnog i socijalističkog stvaranja. Zato se Savez komunista Jugoslavije nije samo uporno zalagao za odgovarajuću ulogu i položaj nauke u našem društvu, nego je svojom progresivnom praksom, kao i svojim neprestanim podsticajima teorijsko-istraživačkoj delatnosti u sopstvenim redovima i u društvu uopšte, i neposredno odigrao krupnu — u nekim pogledima istorijsku — ulogu u razvoju naučnih saznanja socijalističkog društva. O tome govori već sama činjenica da je Komunistička partija Jugoslavije bila predvodnik jednog od najoriginalnijih oblika narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u savremenom svetu, da je Savez komunista došao praktično i teorijski u konflikt sa staljinističkim dogmatizmom, da je bio inicijator i graditelj samoupravljanja, odnosno njegovih teorijskih temelja i praktičnih rešenja, da je gradio i gradi iz temelja nov društveni sistem na ruševinama starog, da je bio inicijator i motorna snaga u grčevitom probijanju našeg društva ka novim društveno-ekonomskim odnosima i ka novom sistemu ekonomskih i političkih odnosa koji bi odgovarali slobodnoj samoupravnoj integraciji rada i društvenog kapitala u udruženom radu itd.

Kad se ocenjuju ciljevi i smisao takve uloge Saveza komunista na području nauke, onda moramo pre svega imati pred očima činjenicu da Savez komunista, odnosno progresivne snage našeg socijalističkog društva nisu samo posmatrači i tumači zbivanja nego su protagonisti socijalističkog društvenog kretanja i preobražaja društva. Zato je Savez komunista i progresivnim socijalističkim snagama naophodno potrebna nauka koja je angažovana u probijanju i osvetljavanju razvojnih puteva našeg socijalističkog i samoupravnog društva. Pri tome, Savez komunista mora polaziti od činjenice da je nauka, doduše, najveća snaga i najснаžnije oružje čoveka, ali da je pokretačka snaga istorije čovečanstva, pa i razvoja same nauke, upravo sam čovek, i to čovek u konkretnim proizvodnim odnosima, čovek sa svojim interesima u borbi sa prirodom i u borbi za svoje klasne ili socijalne, kulturne i druge interese u društvu. Drugim rečima, jasno je da vodeću ulogu u društvu u sadašnjem periodu društvene istorije čovečanstva ne može imati ni jedan drugi faktor osim današnji i istorijski interes radničke klase i ljudskog rada uopšte.

Ali, upravo zbog toga da bi te svoje interese i takvu svoju

društveno-istorijsku ulogu radnička klasa zaista postavljala kao realne dostižne istorijske ciljeve i da bi ih realizovala sa što manje teškoća i društvenih lomova, njena akcija se mora oslanjati ne samo na njena iskustva nego pre svega na nauku koju ona sama i svi radni ljudi putem samoupravljanja proveravaju svojim iskustvima. A u tome veoma odgovornu istorijsku ulogu ima upravo Savez komunista. U suštini se ovo odnosi ne samo na ulogu društvenih nauka nego i na ulogu nauke u udruženom samoupravnom radu uopšte. U tom smislu je potrebno na nauku gledati kao na najvažniju i odlučujuću fazu u celokupnom čovekovom radu i stvaralaštvu i regulisanju društvenih odnosa, ali ipak ne kao nešto iznad društva, nešto prema čemu bi »običan čovek« imao samo osećaj podređenog objekta, a ne i aktivnog stvaraoca, to jest kao da je nauka oruđe birokratizma i tehnokratizma, a ne njegovo sopstveno oruđe. Sve to samo potvrđuje da nauka nije sama sebi cilj. Ona to može biti, doduše, u subjektivnoj svesti pojedinog naučnika, ali objektivno ona to nije. To takođe znači da nauka nije naddruštvena. U povezanosti sa čovekovim radom ona je sada i neposredno proizvodna snaga. A u povezanosti sa borbom klasa u društvu i sa socijalnim i političkim konfliktima, ona je sastavni deo odnosa snaga u društvu.

Iz te činjenice proizlazi, između ostalog, i to da Savez komunista ne može i ne sme odstupiti od svog, u ideološkom i političkom smislu, angažovanog i kritičkog odnosa prema stanju na područje nauke. Doduše, Savez komunista ni sebi ni bilo kojoj drugoj društvenoj snazi ne pripisuje i ne sme da pripisuje ulogu arbitra u određivanju naučne istine niti sudije u izboru puteva naučnog istraživanja. I sama naučna kritika ne može biti takav arbitar, ma koliko da je značajna kao sredstvo naučnog istraživanja. Istina — dakako, uvek relativna — može biti samo društveno-istorijski rezultat dijalektičkog prožimanja nauke i prakse i njihovog neprekidnog konflikta. A to samo potvrđuje da Savez komunista ne može biti nekakav pasivni »konzument« rezultata naučnog istraživanja. On mora biti faktor organskog spajanja socijalističke prakse i socijalističke nauke, to jest nauke koja je angažovana u borbi za socijalizam i njegov progres. Zato Savez komunista Jugoslavije mora u našem društvu i dalje igrati ulogu samostalnog kreativnog faktora u razvoju teorijske misli i prakse socijalističkog samoupravljanja i humanističkog preobražaja međunarodnih odnosa.

U skladu s tim je, po mome mišljenju, potpuno nerealna teza o nekakvom odvajanju političke teorije od političke prakse, koja se izražava u mišljenju da politika ne treba da se meša u nauku. Međutim, kad je reč o društvenim naukama — a upravo u vezi s njima se najčešće čuje takav zahtev — radi se upravo o političkoj nauci, odnosno o nauci koja uvek u većoj ili manjoj meri neposredno utiče na politiku ostvarivanja svakodnevnih i dugoročnih interesa radničke klase i svih radnih ljudi, to jest njihovog napora i njihove borbe sa prirodom i sa društvom za oslobodenje rada i radnog čoveka. Naravno, i tu dolazi do izražaja konflikt između prakse i nauke, o kome sam napred govorio. Ali, naš cilj ne može biti njegovo ukidanje, nego njegovo demokratsko razrešavanje. U stvari, mi moramo imati demokratiju u politici i slobodu u naučnom istraživanju. No, moramo imati i slobodu i obavezu radničke klase, socijalističkih društvenih snaga, Saveza komunista, da se prema suštini i rezultatima pojedinih naučnih istraživanja odnose sa gledišta njihovog značaja za socijalističko i samoupravno društvo i da zauzimaju kritički odnos prema svemu što je u suprotnosti sa takvim ciljevima i interesima. Ako bi se Savez komunista odrekao kritičkog odnosa prema aktuelnim idejnim i političkim aspektima na području nauke, odnosno naučnog istraživanja, on bi se, u stvari, odrekao upravo naučnog socijalizma koji je osnova njegove akcije.

Ne treba izgubiti iz vida da se nalazimo u vremenu kad je staljinistički dogmatizam u rasulu i kad na njegovim razvalinama nastaje ceo spektar društveno-teorijskih, idejnih i političkih tokova koji potiskuju socijalističku praksu iz jedne krajnosti u drugu. Savez komunista Jugoslavije i progresivne socijalističke snage u našoj zemlji poslednjih su se godina ozbiljno uhvatile ukoštac sa antisocijalističkim snagama koje su se često sakrivala iza kulisa buržoaskog i birokratskog nacionalizma, koristeći pri tome i oportunitizam u redovima Saveza komunista. To, međutim, ne znači da i za trenutak smemo zaboraviti — upravo da bismo imali trajnih uspeha u toj borbi — da isto tako moramo dalje voditi najodlučniju bitku sa dogmatskom ideologijom konzervativnog birokratizma koji pokušava da vrati naše društvo na stare i prevaziđene odnose i gledanja. A takve tendencije pojavljuju se ne samo u praksi, nego i u teoriji. Zato mislim da je u ovom trenutku pogotovo potrebno da Savez komunista, ne samo svojim sopstvenim teorijskim stvaralaštvom nego i svojom idejnom i političkom kritikom stanja na području nauke i stimulativnim angažovanjem nauke, odlučno doprinese

tome da se konflikti između nauke i prakse neprestano rešavaju u progresivnom pravcu, kako za nauku, tako i za praksu.

Nema sumnje, Savez komunista može u takvom kritičkom odnosu i grešiti, može delovati inicijativno ili pak kočiti dalji razvoj nauke. Ali, to isto toliko važi i za samo naučno istraživanje koje može biti instrument napretka socijalističkih odnosa ili pak njihova kočnica. Isto tako kao što se naučnik ne može odreći svoje stvaralačke slobode zbog opasnosti da u svom naučnom istraživanju pogreši, tako se ni Savez komunista ne može odreći svoje idejne i političke uloge zbog opasnosti da pri tome učini »grešku«, kako se to obično kaže. Prema tome, ne treba se plašiti konflikta. Bežanje Saveza komunista Jugoslavije od takvog konflikta samo bi značilo da on prepušta nesocijalističkim snagama da jačaju svoj ideološki uticaj na nauku i kulturu. Ne smemo živeti u iluzijama da je konflikte moguće ukinuti, nego moramo i dalje izgrađivati takav demokratski društveni mehanizam međusobne zavisnosti nauke i prakse, društvene nauke i radničke klase, Saveza komunista i svih socijalističkih snaga koji bi omogućavao da se takvi konflikti na što demokratskiji način razrešavaju. A to je moguće jedino u takvoj društvenoj organizaciji naučnog istraživanja gde su nauka i praksa što je moguće više organski povezane, odnosno kada one mogu neprestano uticati jedna na drugu.

Upravo u tom pogledu sada pred našim društvom i pred našom naukom — kako pred društvenim naukama, tako i svim ostalim područjima naučnog istraživanja — stoji niz otvorenih problema. Živimo u epohi naučno-tehnološke revolucije, koja ostvaruje najveći stepen integracije nauke i prakse u istoriji čovečanstva, a naša nauka je još uvek — pogotovo što se tiče odnosa između nauke i prakse — umnogome organizovana na stari način, koji je odgovarao sasvim drugim društvenim uslovima i drugom stepenu razvoja proizvodnih snaga. No, ovo sigurno nije prilika da o tome podrobnije raspravljamo. Želeo sam da istaknem samo problem kao takav, i to zato što sam duboko uveren da će Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i tim naporima našeg društva dati svoj dragoceni doprinos.

...
»Oslobođenje«, Sarajevo, 20. april 1972.

NE »ČVRSTA RUKA«, VEĆ ČVRSTA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA

Izlaganje na proširenoj sednici Međuopštinske konferencije Saveza komunista za Hercegovinu, 18. septembra 1972. godine, u Mostaru
U celini ili u izvodima, ovo izlaganje je objavljeno u dnevnoj štampi od 10—14. oktobra 1972. godine. Pod ovim naslovom objavljeno je u knjizi »Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu«.

Mislim da se Savez komunista Bosne i Hercegovine pravilno postavio prema problemima i zadacima našeg sadašnjeg političkog trenutka. Jer, za jednu revolucionarnu avangardu, kao što je Savez komunista, ne postoje situacije koje se ne menjaju niti nepromenljive forme i metode borbe. Sama situacija nameće i odgovarajuća sredstva i metode borbe. Uspeh akcije Saveza komunista zavisi upravo od toga da li smo u svakoj konkretnoj situaciji zaista sagledali ono što je u njoj suštinsko, kakav je stvarni raspored i odnos snaga u društvu i gde u tom rasporedu u odnosu snaga treba da se nalaze komunisti. Isto tako, taj uspeh zavisi od toga da li su komunisti tesno povezani sa radničkom klasom i da li su sposobni da nju pokrenu u akciju. Konačno, taj uspeh zavisi i od toga da li su komunisti pravilno ocenili odakle u datom trenutku pretila opasnost koja treba da bude otklonjena da bi naše socijalističko društvo moglo ići napred i da bi Savez komunista mogao dalje da ostvaruje svoju revolucionarnu ulogu.

Ako pogledamo malo unazad, videli bismo da smo se za poslednjih dvadeset godina stalno nalazili u neprekidnoj bici na dva, a ponekad i više frontova, pri čemu smo i sami bili prinudeni da u našoj političkoj borbi ponekad više ističemo jedan a drugi put drugi akcenat. No, u suštini, uvek smo se sukobljavali, s jedne strane, sa raznim vidovima ideologije i akcije ostataka »stare« kontrarevolucije, kao i novih vidova buržoaskog i malograđanskog

antisocijalizma, koji se kriju iza modernih teorija i koji u raznim oblicima napadaju pre svega društvenu ulogu Saveza komunista.

S druge strane, uvek smo se sukobljavali sa stalno prisutnom tendencijom konzerviranja i učvršćenja birokratsko-tehnokratskog monopola u našem društvu i potčinjavanja radničke klase tom monopolu, što dolazi do izražaja, bilo u klasičnom dogmatizmu, odnosno staljinizmu bilo u raznim savremenim oblicima ideologije tehnokratizma i mentaliteta onih slojeva u našem društvu koji sračuju sa tom ideologijom. I jedni i drugi uticaji povremeno su dobijali veću ili manju snagu i u SKJ. Mi u toj borbi nismo uvek bili u istoj situaciji.

Nekad su nas više pritiskivale kontrarevolucionarne tendencije, a drugi put dogmatizam. Ponekad smo zato morali više isticati jednu stranu uloge Saveza komunista, recimo, potrebu borbe za demokratizaciju društva i SKJ, kada smo se sukobljavali sa dogmatizmom, a drugi put drugu stranu uloge Saveza komunista — borbu za jačanje njegove vodeće uloge u društvu, kada smo se sukobljavali sa pritiscima antisocijalističke buržoaske i malograđanske ideologije.

Ako analiziramo period posle 1948. godine, kada se naša Komunistička partija sukobila sa staljinističkim dogmatizmom, jasno je da je ona morala postaviti na dnevni red pitanje: gde se, zapravo, nalaze uzroci koji su doveli do našeg sukoba sa Staljinom, odnosno Staljina sa nama? Mi smo se tada okrenuli sebi, a nismo samo analizirali sovjetsko društvo. Otkrivali smo uzroke tog sukoba i u našem društvu, to jest, i u samoj Komunističkoj partiji Jugoslavije odnosno u tendencijama birokratizma, sračivanja partijskog aparata sa državnim aparatom i aparatom u privredi, ali i u strukturi našeg društva — u načinu upravljanja sve razvijenijim proizvodnim snagama i društvenim kapitalom, u načinu raspolaganja dohotkom, u ulozi države itd.

Mi smo tada u centar naše akcije postavili bitku za drukčije metode u ostvarivanju vodeće uloge Saveza komunista u društvu, kao i za demokratizaciju društva, oslanjanjem na samoupravljanje. To je predstavljalo jedan drukčiji pravac u razvitku društveno-ekonomske suštine socijalističkih proizvodnih odnosa. Ali, i tada se odmah pojavila tendencija iskrivljavanja takvih stavova Saveza komunista, koji je zbog pritiska staljinističkog dogmatizma na nas u tim svojim stavovima ponekad i sam bio prilično, da se tako izrazim, jednostran u svojoj borbi. Jer, u svakom velikom revolucio-

narnom aktu se, pored onoga što se mora rušiti, poruši i nešto od onoga što ne bi trebalo da bude porušeno.

Nikad nisu postojali ni toliko genijalni ljudi ni toliko genijalni pokreti koji bi to drugo mogli potpuno sprečiti. Zato smo mi, vodeći tešku bitku protiv staljinizma, tu i tamo isuviše oslabili front i revolucionarnu osetljivost prema oportunističkoj malograđansko-egocentričkoj i kontrarevolucionarnoj desnici. Tada su se, naime, pojavile tendencije izopačavanja uloge Saveza komunista u smislu njegovog potiskivanja na periferiju našeg društva, na slabljenje njegove uloge i na takvo tumačenje demokratije i demokratizacije, koje u stvari znači napuštanje klasnih kriterija, kao i istorijskog materijalizma u pristupu čitavom tom problemu.

Demokratija je od strane nekih bila, u stvari, shvatana kao cilj sam za sebe, a ne u smislu njene povezanosti sa borbom za socijalizam. To je bila ta »đilasovština«. Zatim je došao čitav onaj talas oportunitizma i kolebanja koji je sledio toj đilasovskoj akciji. Mi smo se tada odlučno suprotstavili tim tendencijama. Jer, da smo dozvolili da one dobiju pravo građanstva u našem društvu, mi bismo se našli u sličnoj situaciji u kojoj su se kasnije našle neke evropske socijalističke zemlje, u kojima je jedan progresivni otpor protiv birokratske despotije, zahvaljujući upravo nekakvim sličnim pseudoliberalističkim i drugim iskrivljavanjima smisla i cilja tog otpora, počeo isuviše široko da otvara vrata pritisku reakcionarnih snaga da preuzmu vodeću ulogu u društvu.

Te snage su bile ili otvoreno antisocijalističke ili, pak, takve koje su, polazeći od natklasnih iluzija o nekoj apstraktnoj slobodi i demokratiji, otvarale vrata kontrarevolucionarnim snagama, što je onda olakšalo i snagama konzervativizma da se sve snažnije vraćaju na istorijsku scenu. Mi u to vreme nismo pravili takve greške. Međutim, danas neke sredine ponovo vrše pritisak na SK u tom pravcu. Ako bi SK podlegao tim pritiscima, on bi učinio sudbonosnu grešku.

Kasnije smo imali, opet, jednu fazu razvoja u kojoj se, baš zahvaljujući našoj bici sa takvim pojavama, pojavio ne više otvoreni staljinistički dogmatizam, već jedan naš, rekao bih, originalni konzervativno-birokratski, tehnokratsko-hegemonistički trend koji je pokušao da se afirmiše na tome i dođe do izražaja u obliku pojačanog pritiska neke vrste velikodržavnog centralizma. Kad to kažem, onda mislim na pojave i tendencije sa kojima smo se najodlučnije sukobili na IV plenumu CK SKJ i na sve drugo što je s

tim povezano. Taj trend je, pre svega, bitno usporavao razvoj samoupravnih društvenih odnosa.

Mi smo već početkom šezdesetih godina u odnosu na mnoge probleme društveno-ekonomskih odnosa, o kojima sada diskutujemo, bili dosta blizu većeg broja rešenja. Međutim, kako je nastupio taj pojačani birokratsko-tehnokratski, odnosno velikodržavno-hegemonistički pritisak, mi smo izgubili dosta vremena u tapkanju u mestu. Taj pritisak je, po mom mišljenju, u znatnoj mjeri na nov način paralisao ulogu Saveza komunista. Pošto više nije mogao vratiti Savez komunista u staru ulogu tehnokratsko-komandujuće snage u zemlji, on ga je pretvarao u forumsku organizaciju i time je počeo da ga izbacuje iz jedino pravilnog koloseka — da bude unutrašnja avangardna snaga samoupravljanja, udruženog rada, radničke klase itd.

Tako je Savez komunista počeo da dolazi u položaj jedne pomalo odvojene snage i od radničke klase i od udruženog rada, što ga je neizbežno oslabilo i zakočilo njegov razvoj. U stvari, efekat takvih i sličnih birokratsko-centralističkih i konzervativnih tendencija je isti kao i efekat onog oportunitizma ili aŕtšocijalističkog politikantstva, koji hoće da direktnim napadom na avangardnu ulogu SKJ odvajaju SKJ od radničke klase i radnih masa uopšte i da time otvore mogućnost da kontrarevolucionarne snage prigrabe vodeću ulogu u društvu. Mi smo tada raznim merama, čak i pre IV plenuma CK SKJ, učinili određene korake da onemogućimo takav trend. IV plenum je, tako reći, dovršio taj proces.

Između ostalog, u tom periodu se, baš zbog preovladavanja velikodržavnog, birokratsko-centralističkog kursa, u nas nagomilalo i mnogo problema u međunacionalnim odnosima. U prvom posleratnom periodu, kada je bilo potrebno našu revoluciju i ovo društvo stabilizovati i skupiti ono malo sredstava kojima je ova zaostala zemlja raspolagala, jedan revolucionarno-demokratski centralizam je bio ne samo prihvaćen nego je bio, zapravo, i jedina mogućnost opstanka i razvoja naše revolucije.

Ali, kada je naše društvo već pedesetih, a naročito šezdesetih godina počelo znatno ubrzanijim tempom da se kreće i da postaje jedno već ekonomski složeno, srednje razvijeno društvo, više se na stari način nije moglo upravljati takvim društvom. U stvari, revolucionarno-demokratski centralizam počeo je da dobija drugu, to jest birokratsko-tehnokratsku sadržinu. Birokratsko-centralistički pritisak se nije izražavao samo u usporenijem tempu

razvoja samoupravljanja, nego i u tome što su se počela gomilati međunacionalna trvenja. Savez komunista se zato morao sukobiti i sa tom tendencijom.

I posle toga, neki ljudi su ponovo pokušali da iskoriste tu borbu Saveza komunista protiv birokratskog centralizma i velikodržavnog hegemonizma za borbu protiv samog SKJ. Ovog puta to se odražavalo pre svega u obliku nacionalizma. U stvari, taj nacionalizam je samo produžavao iste tendencije i bio forma istih političkih sukoba koji su i ranije pratili naše društvo. To je omogućeno, delom, zbog nekih objektivnih uzroka i izvora koji su stvarali određeno nezadovoljstvo ili nerazumevanje u raznim nacionalnim sredinama u nas prema našoj politici, naročito ekonomskoj, a i drugoj, a delom i zbog toga što je nacionalizam bilo najlakše iskoristiti u jednoj mnogonacionalnoj sredini za prikrivanje nekih drugih stvarnih političkih ciljeva, koje je trebalo sakrivati pred radničkom klasom i radnim masama uopšte.

Nacionalizam se sada pojavio kao jedna od najjačih ideoloških i političkih snaga sa kojima smo se morali sukobiti. Ne samo Dvadeset prva sednica Predsedništva SKJ, nego i neke akcije pre i posle Dvadeset prve sednice, nanele su toj tendenciji vrlo snažan udarac. Međutim, to ne znači da se te iste društvene tendencije više ne produžavaju. Sada je — to je bar moj utisak — teško braniti od strane bilo koga, sem okorelih buržoaskih i birokratskih nacionalista, takve nacionalističke pozicije.

Ali te iste pozicije se sada brane na drugačiji način: s jedne strane, u obliku kritike kako mi, eto, sada gušino demokratiju i slobodu, da se vraćamo nazad nekakvoj antidemokratskoj politici, a oni da brane kurs dalje demokratizacije; s druge strane, pojavljuju se i staljinističko-dogmatske snage sa parolom: pa eto zar vam nismo govorili šta će da bude! Kad kažem »staljinističko-dogmatske snage«, ne mislim samo na kominformovske, nego i na onu drugu birokratsko-tehnokratsku ideologiju, koja se razvila na našem tlu i o kojoj sam pre govorio.

Posebno su svi ti odnosi bili zaoštreni u vezi sa našom akcijom na ustavnim promenama — i kad je reč o pravcu daljeg razvitka društveno-ekonomskih i međunacionalnih odnosno medurepubličkih odnosa, i kad je reč o razvitku političkog sistema. Sve do ovih ustavnih promena te ideološke i političke snage, koje zasnivaju svoje ciljeve na buržoaskoj ili birokratsko-tehnokratskoj ideologiji, očekivale su da će razvoj našeg skupštinskog sistema i samoupra-

vljanja ipak ići putem vraćanja na stare etatiističke forme. U to ih je uveravala i pojava tehnokratskog monopolizma koji je u našem društvu počeo da osvaja sve jače pozicije. I razume se, pošto se tehnokratski monopol ne može sam od sebe održati, on mora da se oslanja na vlast, na državni aparat. Zato takve pojave prati i rastuća tendencija vraćanja na etatiističko centralistički sistem, i to iz prostog razloga što bi dalje zatvaranje u sebe takvih monopolističkih centara, koji samostalno raspolažu društvenim kapitalom, vodilo njihovom pretvaranju u neke kapitalističko-sopstveničke centre, a to je — društveno-istorijski uzet — gotovo sasvim nerealno.

Da samo podsetini na Marksovu misao da nije važno ko je formalni sopstvenik kapitala, nego ko njim faktički raspolaže. I u nas bi upravo tehnokratsko-birokratsko raspolaganje kapitalom, bez kontrole radnika, neizbežno vodilo raspadanju socijalističkog samoupravnog društva, vraćanju u nekakav kapitalistički sistem. Ali, pošto je ta varijanta nerealna, njen rezultat bi, u stvari, bio — novo sračivavanje tehnokratskog monopola sa državnim aparatom.

Kada smo istupili protiv tih tendencija i kada smo nasuprot tehnokratima i nacionalistima postavili zahtev da se, kako ekonomski odnosi u udruženom radu, tako i struktura Federacije prilagode novom stanju u našem društvu, njegovom sadašnjem razvojnem stepenu — naišli smo na otpore svih tih snaga. To se pokazalo naročito u vezi sa ustavnim promenama, a pogotovo u vezi sa takozvanim »radničkim amandmanima«. Te snage, očigledno, smatraju da time, zapravo, perspektiva koja je za njih bila počela pomalo da se otvara — nestaje, pogotovo što SKJ od deklaracije ciljeva prelazi sve odlučnije u akciju i mobilizaciju masa. Zato se sada glavni napad na politiku Saveza komunista odvija pod firmom da se Savez komunista vraća metodima komandovanja, guši demokratiju itd.

U suštini, iza te kritike stoje otpori i suprotstavljanje naporima koje naše društvo sada čini u pogledu razvoja društveno-ekonomskih odnosa, samoupravljanja, medunacionalnih odnosa, pa i same demokratije.

Zbog toga mislim da je u ovom trenutku za nas bitno sledeće:

Prvo, moramo biti načisto s tim da je neophodno pojačati vodeću društvenu ulogu Saveza komunista, ili, bolje rečeno, odbiti sve napade onih koji nastoje da potkopaju vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista. Pri tome će biti nužno da se odlučno

sukobimo sa svim onim demagoškim, pseudoliberalističkim, pseudodemokratskim i drugim frazama kojima neki pokušavaju da dokažu kako treba samo »slušati radne ljude« ili samo otvoriti puteve za demokratiju i slobodu za sve političke snage u našoj zemlji — pa će sve stvari automatski ići dobro.

Nema društva koje bi moglo biti stabišno ako ne bi postojali snažni subjektivni faktori, sposobni da usmeravaju aktivnost toga društva. I buržoazija je u tom cilju, putem višepartijskog sistema, obezbedila mogućnost delovanja njenih subjektivnih snaga. Ona neće dozvoliti da stvarno revolucionarna partija radničke klase dode na vlast, osim ako je na to prisili svojom snagom sama radnička klasa. Ako se desi da ona ustavnim putem dode na vlast, onda će se buržoazija žestoko i svim sredstvima boriti protiv nje, kao što je to sada slučaj u Čileu. Prema tome, ako bismo zapostavili subjektivnu ulogu Saveza komunista u našem društvu, mi bismo samo otvorili puteve za neke druge snage koje će za sebe prigrabiti rukovodeću ulogu.

Drugo, mi se ne smemo osvrtni na pseudodemokratske povike antisocijalističkih krugova, pa i naših sopstvenih oportunističkih, o tome kako se mi time »vraćamo na staro«. Ali se, takode, moramo suprotstaviti onima koji bi zaista hteli da se vratimo na staro. Ne radi se, međutim, ni o kakvom vraćanju nazad. Naprotiv, moramo ići napred onim kursom kojim je Savez komunista odavno krenuo, ali sa koga su stalno pokušavali da ga zbacе, kako oni sa »desne« tako i oni sa »leve« strane.

Sušтина toga kursa je pre svega u intenzivnom povezivanju Saveza komunista sa širokim radnim masama, radničkom klasom, udruženim radom, samoupravnim organizacijama, njihovim delegacijama u skupštinama itd. Sa tih pozicija onda treba vršiti stalni revolucionarni pritisak na celu političku strukturu društva, kontrolisati organe vlasti i privrednog upravljanja itd. Time ne želim reći da Savez komunista ne treba — prvenstveno svojim stalnim analitičkim praćenjem tokova društvenog razvoja, kao i svojom kritikom, inicijativom i akcionom mobilizacijom masa — i direktno da utiče na rad društvenih organa. Ali, mislim da bi bilo veoma opasno prihvatiti bilo kakve tendencije, koje se ponekad u nas manifestuju, da se Savez komunista sam identifikuje sa aparatom države i privrednog upravljanja i da tako postane administrativno-komandujuća snaga u sistemu vlasti, umesto da bude avangarda radničke klase.

Isto tako, treba odbaciti još rasprostranjeniju tezu da Savez komunista »ne treba da se meša u ovo ili ono«. Ta teza se faktički svodi na to da Savez komunista treba da digne ruke od bitke za društveni progres, za jačanje revolucionarne vlasti radničke klase i uticaja radničke klase na sve tokove našeg društvenog života. Naprotiv, kad se radi o takvim ciljevima, Savez komunista mora da se »meša«, jer bi inače on u društvu bio nepotreban. Pitanje je samo na koji način treba to da čini.

Ja mislim da on treba da se »meša« prvenstveno na takav način da stalno i neprekidno zaoštrava socijalističku idejnu i političku, kao i radnu materijalnu društvenu odgovornost svih nosilaca državnih, društvenih i samoupravnih funkcija i da osposobljava radničku klasu i radne mase za kontrolu te odgovornosti, a ne da sam preuzima svu odgovornost na sebe na takav način, da se svaki birokrata može sakrivati iza leđa te odgovornosti Saveza komunista.

Posebno bih na to upozorio sada, u vezi sa daljim razvitkom našeg ustavnog sistema. Mi sada ulazimo u delegatski sistem. O tome se u nas dosta govori. Međutim, do sada je bilo malo dubljih analiza o delegatskom sistemu — u tom smislu šta on znači, šta može doneti pozitivnog a šta negativnog. A to je veoma važno pitanje. Samo ako budemo načisto s tim da delegatski sistem može da donese mnogo pozitivnog, ali da, ako ne bude postavljen kako treba, može doneti i mnogo negativnog — možemo preuzeti na sebe odgovornosti za ovakve ili onakve ustavne promene.

Ako zaista hoćemo da uvodimo istinski demokratski delegatski sistem — a ne nešto odozgo »isfrizirano« i namešteno, kako neki birokrati misle da će biti i da treba uraditi — treba biti svestan da će to značiti da sve što proizađe iz delegacija i delegatskog sistema jeste najčešće neposredni izraz trenutnih i pojedinačnih interesa radnih ljudi koje delegati predstavljaju. Delegati ne bi bili nikakvi opšti politički predstavnici, nego radnici iz proizvodnje, ljudi iz mesnih i interesnih zajednica itd.

Takav sistem omogućuje tesnu povezanost centra i baze, kao i veliku kontrolu i uticaj baze na politiku centra. Ali, s druge strane, takav sistem može istovremeno »doneti« jak pritisak empirizma i pragmatizma sa svim njihovim pozitivnim i negativnim tendencijama. Kroz njega će verovatno pokušati da se na nov način nametne tehnokratizam, a pogotovo parcijalni interesi, to jest trenutni interes pojedine radne organizacije, lokalizam, ekonomski i teritori-

jalni partikularizam itd. Svi će ti faktori doći do izražaja. Na kraju krajeva, mi ne možemo živeti u iluziji da će radnik kao delegat, samo zato što je radnik, biti imun na sve ovo. Naprotiv, on će prenositi sve te tendencije, i pozitivne i negativne, koje se javljaju u sredini gde on radi.

Sve ovo ne govorim zato da bih potcenio progresivnu ulogu delegatskog sistema. Naprotiv, uvek sam se za njega zalagao. Ali, hoću da kažem da upravo zato što delegatski sistem predstavlja najdemokratskiji sistem i najviši stepen slobode za radne ljude koji je ikada istorija poznavala, on istovremeno daje i najveći stepen slobode za sve one tendencije koje će se pojavljivati u raznim sredinama.

Otuda se za nas pojavljuje i imperativna neophodnost da se paralelno sa uvođenjem delegatskog sistema veoma temeljito i realistički sagleda i to: kako treba da budu organizovane i postavljene — kako u sistemu države, tako i u sistemu samoupravljanja — one vodeće subjektivne snage socijalizma i socijalističkog društva koje u empirizam i prakticismu masa treba da unose revolucionarnu socijalističku perspektivu, svest, znanje i sposobnost za pokretanje inicijativa, organizovanu akciju za jasno razrađene programe, razradu takvih programa, svest o zajedničkim interesima, o povezanosti pojedinačnog sa zajedničkim interesima radnog čoveka, posebno u razvoju proizvodnih snaga, svest o odgovornosti za stanje u društvu uopšte itd. Jer, ništa neće ići samo po sebi.

Iz tih razloga su, po mome mišljenju, dve stvari bitne. S jedne strane, u sam politički, skupštinski i društvenoekonomski sistem moramo ugraditi i elemente koji će obezbediti delegatskom sistemu njegovu unutrašnju stabilnost i integraciju i dati mu unutrašnju snagu prvenstveno time što će u njega unositi maksimalno stvaralačku sposobnost, sposobnost sagledavanja problema u njihovoj uzajamnoj povezanosti, nauku i stručnu sposobnost, progresivnu inicijativu itd.

Lično sam protiv opštenadležnih političkih veća u skupštinama, kakva sada postoje. Iako u tom pogledu u Koordinacionoj komisiji Ustavne komisije još nema pune saglasnosti, ipak mogu reći svoje lično mišljenje, naime — mislim da bismo morali u skupštinama imati neka tela, koja bi bila, u neku ruku, više stručno-politički izvršioци politike i odluka delegatskih veća nego samostalna skupštinska veća. Kao takva, ta tela bi bila u isto vreme —

zajedno sa delegatskim većima — nosilac inicijativa oslonjenih na tekuće interese udruženog rada kao i na nauku, znanje, društveno planiranje itd. Ta tela, dakle, ne bi predstavljala nekakva veća profesionalnih političara, već bi bila u najvećoj mogućoj meri politički i stručno odgovorna delegacijama radnih ljudi, odnosno gradana.

To ne znači da bi ta tela bila samo nesamostalan mehanički izvršilac; ona bi bila sastavni deo delegatskog sistema, odnosno jedan njegov specifičan organ. Ali baš zbog toga ona bi morala biti u određenim okvirima samostalna i ravnopravna sa drugim delegatskim većima, pogotovo u slučajevima kada bi se radilo o zahtevima i inicijativama, za čije izvršenje ova tela ne bi bila spremna da ponesu odgovornost. Samim tim takva bi tela bila faktor unutrašnje stabilnosti delegatskog sistema.

To bi nam u isto vreme omogućilo da imamo u najvećoj mogućoj meri samostalnu stručnu upravu u kojoj bi se nalazili visokokvalifikovani, ali u potpunosti javno i politički odgovorni ljudi. Na taj način bi već sam taj sistem samoupravne demokratije kao demokratski oblik klasne vladavine proletarijata — oslonjene na delegatski sistem i na specifičnu društvenu ulogu Saveza komunista — sebi stvarao unutrašnje pokretačke stvaralačke snage, koje su sposobne da povezuju iskustvo radničke klase sa naukom i pojedinačne interese sa zajedničkim, i vršio stalnu demokratsku selekciju odgovornih ljudi i stvaralačkih timova sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. A to je ujedno i jedan od najvažnijih faktora demokratskog savladivanja tendencija partikularizma, lokalizma, jednostranog empirizma itd., od kojih neće biti imun ni delegatski sistem.

Drugo, iz toga što sam govorio proizlazi da je jedna od značajnih komponenata delegatskog sistema vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista, kao i specifična društvena uloga Sindikata i drugih društvenih organizacija. Sindikati moraju postati daleko značajniji faktor u našem budućem ustavnom sistemu i preuzeti na sebe ne samo neku uopštenu odgovornost za zaštitu interesa radnika nego postati i sasvim konkretni nosioci određenih procesa usklađivanja i samoupravnog dogovaranja. Oni moraju da preuzmu na sebe i određenu odgovornost za usklađivanje pojedinačnih interesa radnika i zajedničkih interesa.

Tim želim da kažem da uloga Sindikata mora da bude u izvesnom smislu čak više institucionalizovana u celom sistemu naših

samoupravnih odnosa nego što je danas, to jest da bude instrument samoupravljanja, a pre svega samoupravnog dogovaranja. Slično bismo mogli govoriti i o Socijalističkom savezu i o drugim društvenim organizacijama, ali ja danas o tome ne bih govorio, već bih se zadržao samo na nekim aktuelnim problemima uloge i rada Saveza komunista.

Po mom mišljenju, za funkcionisanje delegatskog sistema biće od suštinskog značaja da Savez komunista bude prisutan u njemu, i to kao snaga koja će u tom sistemu biti više nego ikad pod direktnim uticajem osnovnih slojeva radničke klase, ali koja u isto vreme mora da bude i vodeća idejna i politička snaga tog sistema. U delegacijama će se nalaziti radnici. Kroz delegacije će se vršiti osnovni pritisci na društvo — i pozitivni i negativni. Tu Savez komunista treba da bude prisutan kao avangardna snaga, da utiče na svest i raspoloženje radnika i da se, tako reći, bori za svoje pozicije u tim delegacijama. Jer, i kada se radi, na primer, o izboru delegacija, SKJ neće moći prepuštiti da se to odvija stihijski. U svemu tome moraju itekako da budu prisutni Savez komunista, Socijalistički savez, Sindikati i Savez omladine.

Dalje, delegatski sistem pretpostavlja veoma intenzivnu aktivnost svih delegacija u vezi sa delatnošću opštinskih i republičkih skupština, kao i Savezne skupštine. Često će biti potrebno zauzimati veoma konkretne stavove u samoj samoupravnoj bazi. Komunisti će se morati ili složiti i podržati u radničkim masama određene zahteve, inicijative i predloge ili će se nekima suprotstavljati. Ne treba živeti u iluziji da će sve što će izaći iz delegatskog sistema biti dobro. I tu će se stavovi formirati kroz borbu mišljenja i konflikte interesa.

Mislim, jednom rečju, da će Savez komunista morati da bude prisutan u delegatskom sistemu i da će on imati nove i veoma složene zadatke. S druge strane, verujem da je to i najbolji način da Savez komunista istovremeno bude i pod kontrolom radnika. Jer, delegatski sistem će i Savez komunista staviti pod pritisak radnika, za razliku od sadašnjeg stanja gde se pojedine organizacije, pa čak i forumi Saveza komunista, nalaze pod pritiskom malograđanstva ili onih slojeva u našem društvu koji su po svojim interesima prilično odvojeni od osnovnih slojeva radničke klase.

Mislim da će ustavne promene, iako se direktno ne odnose na ulogu Saveza komunista, ipak, posredno — s obzirom na zadatke koje će on imati ubuduće — značiti i veću mogućnost Saveza

komunista da se na veoma konkretnim akcijama u borbi za napredak našeg društva povezuje sa radnim masama.

To će Savezu komunista omogućiti daleko bolje da oseti raspoloženje radničke klase i radnih masa nego, na primer, neka formalistička rešenja i predlozi da, recimo, u svim komitetima SK najmanje polovina članova mora da potiče iz redova radnika. Nisam, doduše, protiv takvog kriterijuma i mera tamo gde to ima nekog smisla. Ali, uloga komiteta ne zavisi prvenstveno od toga da li će u njemu biti više ili manje radnika, nego u kojoj je meri on stvarno sposoban da izvršava volju radnika. A to se ne postiže uvek samo brojem prisutnih radnika u komitetu.

U ovom momentu mi moramo da se odlučnije borimo za to da pojačamo politički i idejni autoritet Saveza komunista u našem društvu, i to demokratskim, socijalističkim, samoupravnim sredstvima i metodima koje smo, inače, proklamovali na papiru, ali od kojih smo odstupali. A kada to kažem, mislim, pre svega, na sledeće: demokratiju ne treba identifikovati sa oportunističkom. Mi imamo demokratiju i mi se moramo boriti za demokratski život upravo zato da bi se u takvoj demokratiji komunisti mogli boriti sa svim onim snagama koje se suprotstavljaju socijalizmu, a ne da putem vladavine birokratije stvaramo neki prividan mir, a da pri tom dozvoljavamo da se u bazi stvaraju situacije pune konflikata, takvih kakvi su se, recimo, u evropskim socijalističkim zemljama stvarali pod staljinističkim režimom.

Ali, mi u tu demokratsku bitku moramo ući bez iluzija: moramo voditi računa kakav je odnos snaga i znati da se tamo gde smo slabi, gde ne možemo dobiti bitku demokratskim sredstvima, ne treba bojati ni primene sredstava revolucionarne i državne prinude. Naravno, bolje je ako ih budemo upotrebljavali što manje. Jer ako ih budemo upotrebljavali više, onda ćemo samo pokazivati svoju slabost. Ali, ne smemo dozvoliti da sada neko nastupa sa parolama o demokratiji na takav način da, u stvari, od komunista traži da razoružaju i da pod pritiskom suprotnih snaga odstupe od borbe sa protivnicima socijalizma.

Drugi važan zadatak jeste raščišćavanje društvenoekonomskih odnosa u uslovima samoupravljanja. Amandmani XXI i XXII sami po sebi dali su dosta jasnu orijentaciju, ali ipak samo orijentaciju. Oni su, doduše, kao ustavna odredba, dovoljno jasni i kroz njih se može videti suština stvari. Ne verujem da bi u budućem Ustavu, osim u izvesnoj meri, trebalo da idemo mnogo više na njihovu

konkretizaciju, osim utoliko ukoliko treba raščistiti neke probleme institucionalnog karaktera i probleme društvene odgovornosti.

Ali to ćemo morati učiniti pre svega u novim zakonima o udruženom radu. U njima moramo raščistiti sve dileme, a njih ima dosta. U vezi sa tim zakonima susrećemo se sa dve krajnosti, odnosno sa dve vrste otpora. S jedne strane, kao posledica stihijske reakcije na tehnokratizam, razne monopole i nepravilnosti u društveno-ekonomskim odnosima došla je do izražaja tendencija da sada treba, tako reći, sve razgraditi i sve preneti na neke autarhične osnovne organizacije udruženog rada. Mi se moramo suprotstaviti toj tendenciji, jer je integracija i koncentracija društvenog kapitala istorijski imperativ bez koga nema razvoja proizvodnih snaga i moderne tehnike i tehnologije.

Ako bismo živeli u iluzijama o nekim apstraktnim radničkim slobodama — na primer da sa svakim dinarom koji ostvari osnovna organizacija udruženog rada, radnici mogu raspolagati na privatno-sopstvenički način — mi bismo se ubrzo našli u takvim velikim ekonomskim teškoćama i protivrečnostima da bi samoupravni sistem počeo da gubi svoju ekonomsku, proizvodnu efikasnost, a ugrožen bi bio i sam socijalistički karakter proizvodnih odnosa. Ali, isto tako, treba se odlučno suprotstaviti onima koji kažu: »Najvažnije je integrisati se; kada imaš krupnu organizaciju rada — možeš da se latiš i krupnih stvari i da postižeš velike ekonomske uspehe, a sporedno je kakvi su odnosi među ljudima.«

Treba istovremeno da se zapitamo: kakvi će onda nastati odnosi među ljudima? Jer, na kraju krajeva, mi smo se borili protiv kapitalizma zato da bismo promenili proizvodne odnose, to jest odnose među ljudima. Da to nije bio naš cilj, onda smo se mogli zadovoljiti i kapitalističkom integracijom. Uostalom, ne može se tvrditi da neke krupne kapitalističke kompanije ne postižu krupne rezultate u proizvodnji i produktivnosti rada. Izgleda da neke od njih postižu čak i bolje rezultate nego neki socijalistički »trustovi«. Štaviše, danas i kapitalistički svet, obrazovani kapitalisti, ili još bolje — kapitalistički menadžeri, priznaju da nema borbe za produktivnost rada ako u tome svesno ne učestvuje svaki radnik. I mi moramo poći od te činjenice.

Pre mnogo godina posetio sam jedno veliko preduzeće u Americi i na jednom sam zidu video transparent na kome je pisalo: »Kvalitet proizvodnje ne može da da nikakva inspekcija i kontrola, nego samo ono što radnik nosi u sebi.« To je napisao jedan

kapitalistički menadžer. Znači, on je shvatio da je potreban radnik koji zna da radi i koji hoće da radi, koji je zainteresovan da radi. Može se, naravno, reći da je to »bacanje peska u oči« i skrivanje realnosti kapitalističkog sveta. Ali, i kapitalistički menadžer je došao do saznanja da ne može dalje razvijati proizvodnju a da ne izmeni određene odnose među ljudima, pa se zato trudi da u te svrhe iskoristi i svest radnika.

U našem samoupravnom društvu to bi moralo da bude još očiglednije. Sam sistem samoupravljanja daje daleko efikasnije forme za takve odnose nego američki sistem tzv. »human relations« (međuljudskih odnosa) koji oni uvode u svoje fabrike. To je jedna strana pitanja koja, možda, čak i nije glavna. Druga je ona o kojoj sam maločas govorio — pitanje društvenog kapitala. Ja u tome vidim izvor mnogih naših kolebanja, pa i socijalnih diferencijacija i drugih razlika. Posmatrano sa stanovišta dugoročnog istorijskog pravca razvoja, ne pridajem odlučujući značaj određenim čisto imovinskim razlikama u sferi individualne potrošnje. Istina, one mogu da budu politički vrlo štetne i da veoma negativno utiču na trenutno političko stanje. Pogotovo danas i te su razlike u nas jedno akutno pitanje. Ali one same po sebi ne mogu da naruše sam socijalistički karakter proizvodnih odnosa.

Socijalne diferencijacije, pak, koje proizlaze iz različitog stepena uticaja ili mogućnosti raspolaganja društvenim kapitalom mogu biti i te kako opasne i štetne po razvoj socijalizma, jer mogu suštinski deformisati njegov razvoj. Neću da u to detaljno ulazim, već bih samo upozorio na neke primere. U nekim našim preduzećima nekoliko desetina ljudi raspolaže milijardama društvenog kapitala. Oni praktično rade sa tim kapitalom šta hoće. Ne tvrdim da oni, po pravilu, loše gazduju tim sredstvima. Ali činjenica je da oni bez stvarne društvene kontrole, bez kontrole pravih radnika — proizvođača i udruženog rada uopšte, raspolažu tim kapitalom. Znači, tu nastaju određene koncentracije kapitala koji počinje da dobija svoju samostalnu društvenu funkciju i da dejstvuje kao takav.

To je slučaj i sa nekim integracijama proizvodnih organizacija. Znači, nije reč samo o osnovnim organizacijama udruženog rada, nego i o krupnim privrednim organizacijama koje postaju samo izvršilac naređenja iz centra, a koja nisu rezultat zajedničkih odluka i kontrole nad zajedničkim kapitalom.

Ili, uzмимо sektor privatne zanatske i uslužne proizvodnje. Tu se neretko dešava da banke ili društvena preduzeća velikim kreditima finansiraju ulaganja u osnovna sredstva takvih privatnih organizacija, koje zatim — najčešće zapošljavanjem tuđe radne snage — za kratko vreme reprodukuje taj društveni kapital, pretvarajući ga u isto vreme u privatnu sopstvenost. To više nije samo »bogaćenje bez rada«, već unošenje elemenata kapitalizma u naš sistem.

Naravno, to ne znači da sam ja protiv toga da se, na primer, seljacima ili pojedinim vrstama zanatstva daju određeni društveni krediti. Ali neprihvatljivo je — kao opšti princip — da društvena sredstva budu davana privatnim licima i organizacijama na takav način da im to omogućava stvaranje svojevrstnog privatnog kapitala. Tu, u stvari, nastaju naši novi »milijarderik«.

Ne želim da preuveličavam značaj svih pomenutih pojava zbog toga što je to, ipak, jedan prelazni stepen našeg razvitka, ali mislim da mirenje sa takvim pojavama može postati ozbiljna društvena opasnost. Mi smo morali i moramo forsirati stvaranje velikih preduzeća, pa i po cenu da se u njima privremeno zadrže i neke zaostale forme unutrašnjih odnosa.

Medutim, ako zaista hoćemo da podstaknemo maksimalan napor i maksimalne inicijative za veću produktivnost rada, moramo biti svesni da upravo samoupravljanje može da to ostvari. A samoupravljanje, u stvari, znači integraciju rada i društvenog kapitala. Ako to ne bismo postigli — a uveren sam da moramo i možemo — onda je, po mom mišljenju, čak i etatiistička kontrola nad društvenim kapitalom progresivnija od razbijenog, atomiziranog društvenog kapitala koji postaje monopol u rukama osamostaljenih birokratskih ili ekonomskih centara (banaka, velikih trgovinskih preduzeća, velikih kompanija itd.).

Ako pogledate našu praksu, videćete da je ona u tom pogledu veoma »šarolika«. Ima dobrih integracija u kojima su veoma razvijeni progresivni ekonomski odnosi, a mogu se naći i takve organizacije koje se temelje skoro direktno, rekao bih, na pljački. Ako se takve organizacije nalaze unutar jedne republike, onda su političke implikacije takvih odnosa po pravilu manje vidljive, a osim toga može se raznim sredstvima i političkim intervencijama postići da se te stvari lakše raščišćavaju. Ali, ako se radi o integraciji preduzeća iz raznih republika, onda to nije više samo odnos »x« preduzeća prema »y« preduzeću, već je to odnos »x« preduzeća

jedne republike prema »y« preduzeću druge republike. I, ako sad preduzeće iz jedne republike ostvaruje dobit na račun preduzeća iz druge republike, javlja se problem takozvanog nacionalnog iskorišćavanja, međunacionalnih odnosa, pa i nacionalizma, šovinizma i slično. A mislim da baš takvi odnosi u prvom redu sputavaju međurepubličku integraciju.

Ustavnim amandmanima nastojali smo da onemogućimo upravo takve pojave. Nastojali smo da ukinemo samostalnu funkciju društvenog kapitala u društveno-ekonomskom smislu. Naravno, u razvoju proizvodnih snaga kapital mora imati svoju funkciju. Ali, u društveno-ekonomskom smislu kapital mora biti vezan za rad. Ako je on vezan za rad, onda je i tada kada je reč o integraciji preduzeća iz raznih republika u pitanju uvek isti odnos: uvek je reč o udruženom radu, koji ne dozvoljava oblike eksploatacije. Verujem da će biti dosta diskusija o ovim pitanjima cele ove godine, a i nekoliko meseci u idućoj godini, dok ne dodemo do novih propisa i ne pripreмимо odgovarajuće zakone o udruženom radu.

Uprkos svenju, imam utisak da smo u tom pogledu sada stvorili povoljniju atmosferu. To naročito važi za krupne organizacije gde postoje, prvo, radnici koji više osećaju međusobnu zavisnost, i drugo, stručni kadar, odnosno mnogo više sposobnih ljudi koji znaju da gledaju malo dalje i umeju da i sami rade na konkretizaciji opštih principa našeg sistema. Ne treba sumnjati da ćemo izvojevati bitku za ostvarivanje Ustavnih amandmana i donošenje zakona o udruženom radu. Ali, biće potreban još niz godina da sve to do kraja realizujemo u praksi. Jer u nas su još veoma jaki krugovi koji još uvek daleko zaostaju iza ocene koju je nedavno dao čak jedan američki institut o našem samoupravljanju, a prema kojoj »samoupravljanje ne samo da se može uskladiti sa produktivnošću rada, nego je i jedan od uslova uspešnog napora za veću produktivnost rada i modernu organizaciju«.

Mi u tom pogledu moramo vrlo odlučno lomiti otpore, ali ne više na apstraktan način — ukazujući da je neko »protiv samoupravljanja« jer se često kaže da je neko »protiv samoupravljanja« onda kada zastupa neko svoje mišljenje ili iznosi prigovor na neku konkretnu formu rada. Zato se treba veoma konstruktivno i stvarno orijentisati na suštinske probleme društveno-ekonomskih i čisto ekonomskih odnosa.

Meni izgleda da su to dva centralna zadatka koji stoje pred nama. Zato ne treba da se osvrćemo ni na kakve kritike na račun

naše akcije u onim pravcima o kojima sam govorio. Mnogi će nam i u nas i u inostranstvu pripisivati da se vraćamo staljinizmu itd. Međutim, sigurno je da ćemo imati jači kako međunarodni tako i unutrašnji položaj ako ne dozvolimo da se sada, pod raznim firmama, ubacuju oni koji teže da potkopaju snagu našeg društva. Ako budemo jaki, svi će nas poštovati. A ako budemo i dalje dozvoljavali da ceo svet raspreda u novinama da li će Jugoslavija propasti za četiri meseca ili za četiri godine itd., onda je sigurno da ne možemo računati ni na kakav ugled i poziciju u svetu.

Nije slučajno što godinama nismo mogli dobiti kredite u inostranstvu u vreme kad smo se oportunistički odnosili prema nacionalizmu i sličnim pojavama. Međutim, sada kada smo čvršće uzeli stvari u svoje ruke, možemo da dobijemo kredita koliko hoćemo od istih onih kapitalista koji nas napadaju da smo ovo ili ono. To ne znači, naravno, da se zalažem za »čvrstu ruku«. Naprotiv, mislim da se mi moramo boriti za »čvrstu socijalističku demokratiju«, ali ona će biti čvrsta samo ako će znati da brani sama sebe i slobodu radnog čoveka, odnosno ako bude sposobna da se suprotstavlja snagama koje nas guraju u slabljenje našeg sistema i koje bi mogle da nam prouzrokuju i nove teškoće.

Rekao bih sada nešto o međurepubličkim odnosima i saradnji. Amandmanima iz 1971. godine koji se odnose na regulisanje međunacionalnih i međurepubličkih odnosa i na oblike međurepubličkog sporazumevanja ipak smo postigli relativno dobre rezultate. Moram da kažem da ne mislim da je još uvek prisutno »pravo veta« neka idealna stvar. To je, ipak, dokaz određene slabosti društva i njegove nesposobnosti da nađe pravo rešenje za protivrečne interese koji u nas postoje. U tom pogledu uvek sam bio za čiste principe.

I Federacija i republike imaju svoje nadležnosti. Ne treba se bojati da republike imaju i više nadležnosti, pod uslovom da istovremeno preuzmu i odgovornosti, a da Federacija snosi samostalno one odgovornosti i ima one nadležnosti bez kojih ova zajednica ne može da egzistira na jedinstvenom privrednom prostoru i tržištu itd. No, sukob između centralizma i, da tako kažem, decentralizma, doveo nas je, neću da kažem do pola puta, ali nas je ipak prinorao na neke kompromise, tako da je spisak problema o kojima se republike moraju sporazumevati u Federaciji i u saglasnosti sa Saveznom skupštinom dosta veliki. Lično sam uveren da bi još neke od tih nadležnosti mogle biti prenete u čistu republičku

nadležnost, a neke vraćene u saveznu nadležnost. No, to može biti samo opservacija koja za naše sadašnje stanje nema neki naročiti značaj. Jer, u suštini do sada smo ipak, putem međurepubličke saradnje, čak i u oblastima gde se primenjuje »pravo veta« postigli dobre rezultate.

Mislim, takode, da je putem ovog oblika saradnje za poslednje dve godine rešeno više konkretnih problema i postignuto više sporazuma između republika nego ranije u mnogo dužem periodu, kada su te nadležnosti imali isključivo Savezna skupština i savezni organi. Ova tela i organi ih, međutim, nisu mogli ostvariti jer su republike uticale svojom stvarnom političkom snagom, pa i nekim stvarnim »vetom«, mada za to nisu snosile nikakvu društvenu odgovornost.

Moramo biti načisto s tim da, grubo rečeno, možemo u savezni Ustav zapisati što god hoćemo, da možemo dati ne znam kakva prava Saveznoj skupštini, ali da se i u Saveznoj skupštini i organima Federacije nalaze predstavnici republika i pokrajina i da nikakav savezni organ neće moći rešiti suštinske stvari i doneti odluke bez usaglašavanja sa republikama. Ono što je, po mnom mišljenju, značajno nije to da sada diskutujemo da li su međurepublički komiteti dobri ili ne, jer su se oni očigledno pokazali kao dobri. Pitanje je samo da li su oni dovoljno obezbeđeni od raznih birokratskih iskrivljavanja.

Sada se u nas može čuti veoma mnogo kritika na račun međurepubličke saradnje. Jedni polaze sa pozicija centralizma i kažu da treba vratiti vlast organima Federacije, a drugi teže da idu nacionalističkom linijom. Ono što bi bilo, po inom mišljenju, potrebno učiniti jeste da ti komiteti budu više podložni javnoj odgovornosti i kontroli, a što znači prvenstveno kontroli republičkih skupština i društveno-političkih organizacija. Ako bi se predstavnici republika u tim komitetima dogovarali samo sa izvršnim većima i ako bi to ostajalo, da tako kažem, sakriveno od javnosti, stvarali bi se problemi i u republičkim skupštinama i u Saveznoj skupštini.

Meni izgleda da bi se pre svega republičkim ustavima morali predvideti oblici odgovornosti onih ljudi koji predstavljaju republike u organima Federacije. Na taj način bi se više demokratizovale njihove funkcije u samim republikama. A u isto vreme treba do kraja raščistiti i ulogu i nadležnost Savezne skupštine i organa Federacije uopšte.

Pri tome će biti potrebno da jasnije razdvojimo dve stvari: prvo, u čemu se sastoji zakonodavna funkcija koja se odvija kroz te forme koje treba da budu pod neposrednom kontrolom republičkih skupština, a drugo, kakve su funkcije republika u upravnoj ili političko-izvršnoj oblasti na nivou Federacije.

Normalno je da se ove druge funkcije vrše u okviru saradnje republičkih izvršnih organa na nivou Federacije, s tim da i one postanu u republikama javne, demokratske, tj. da republička izvršna veća pred svojom javnošću brane stavove, odnosno sporazume koje su postigli, ili da objasne zašto se nisu sporazumela.

Iako to kažem, ja sam istovremeno protiv onih stavova kojima se traži da sve to od početka do kraja treba da bude uvek javno. Kad je reč o sporazumevanju o vrlo osetljivim problemima, normalno je da njegova procedura u određenoj fazi ne treba da bude podložna javnoj raspravi, jer bi to značilo samo sukobljavanja u javnosti u masama pre nego što su ispitane sve mogućnosti za sporazumevanje. To niko u svetu ne radi. Na kraju krajeva, mi moramo reći da je međurepubličko sporazumevanje slobodno sporazumevanje među ravnopravnima. Reč je o republikama koje treba da dođu do sporazuma i normalno je da republički organi, koji snose odgovornost za to, moraju preduzeti sve da dođe do sporazuma, pa i putem kompromisa i međusobnih ustupaka.

Drukčije se ne može činiti nigde u svetu, pa ni u jednoj ovakvoj zajednici kao što je naša. Ali rezultati sporazumevanja i argumentacija za te rezultate moraju biti javni. Upravo zato treba obezbediti da za vršenje izvršne funkcije u oblasti međurepubličkog sporazumevanja republička izvršna veća budu isto toliko politički odgovorna pred republičkim skupštinama i pred javnošću u republikama i u čitavoj zemlji, kao što je slučaj i sa svim drugim izvršnim funkcijama izvršnih veća. To je neophodno da se ne bi shvatilo da je ova forma međurepubličkog sporazumevanja nešto »eksteritorijalno«, nešto što ne podleže ni kontroli Savezne ni republičke skupštine. To iznosim, jer ima nekih takvih tendencija na tom planu, naročito u pojedinim republikama.

Mislim da se sada treba suprotstaviti frontalnim napadima na međurepubličko sporazumevanje i međurepubličke komitete, jer bi svaka objektivna analiza potvrdila da je kroz ovaj oblik rada postignuto više pozitivnog nego negativnog, pogotovu ako imamo u vidu raniji period kada su Federacija i republike bile, u stvari, paralizovane zbog konflikta prilikom donošenja važnih odluka.

Još jednu slabost bismo morali savladati. Imamo pravu poplavu deklaracija, rezolucija, velikih izjava, konferencija, sastanaka itd. Nisam, naravno, protiv rezolucija deklaracija i sastanaka itd., ali moramo, ipak, znati da snaga Saveza komunista zavisi prvenstveno od toga koliko je sposoban da konkretnim akcijama stvarno menja stanje stvari. Ne zavisi, dakle, snaga Saveza komunista od toga šta će se lepo sročeno zapisati u rezolucijama. To je naša teška bolest. Formiralo se mišljenje da je dovoljno održati konferenciju, usvojiti rezoluciju sa toliko i toliko tačaka i reći: svi treba da to izvršavaju. Međutim, ne radi se samo o izvršavanju; neizvršavanje čak nije uvek posledica toga što ljudi neće da izvrše određene zadatke ili se ne slažu, nego što ne znaju da izvrše. Da bi se nešto izvršilo. Ljudi treba da za to budu adekvatno organizovani. A mi smo tu organizacionu, akcionu stranu izvršenja zapostavili.

Uzmimo odnos Saveza komunista i štampe. Mi često kritikujemo štampu i novinare. Nije, međutim, tačno da su maltene svi novinari protiv kursa Partije i da sve što pišu u novinama čine iz zle namere. Ima, naravno, možda i ne baš mali broj takvih. Ali sasvim je sigurno da određena kolebanja nastaju i zbog toga što ne postoji jedna čvršća akciona veza između Saveza komunista i štampe, a ne postoji ni adekvatna izvršna organizacija pri samim izvršnim komitetima SK.

Drugo, danas mnogi kažu kako Krivični zakonik nije dobar, kako nam pravosude ne vrši pravilno svoju funkciju. Međutim, šta smo preduzeli da na tom planu nešto izmenimo, kakve akcije smo pokrenuli? Kao SK skoro nikakve, a i u skupštinama se akcija sporo razvija. Mislim da bi bilo neophodno da — pošto Savez komunista zauzme stavove — sledeća faza bude da se on tako organizuje da bi se ti stavovi mogli realizovati. Ja bih čak rekao da mi, uvodeći delegatski sistem, možemo doći u određene teškoće ukoliko se SKJ, Sindikati, SSRNJ itd. ne budu na odgovarajući način organizovali. Te teškoće mogu doći upravo od radničke klase, od koje inače očekujemo najveću podršku delegatskom sistemu i ustavnim promenama koje se sada vrše.

Međutim, ako avangardne snage socijalističkog društva ne budu pravilno organizovane da na određeni način svakodnevno pokreću akcije koje su neophodne, radnička klasa može pod pritiskom raznih ekonomskih teškoća da reaguje stihijski i zato negativno. Meni se zato čini da bismo morali ponovo razmotriti pitanje organizovanosti Saveza komunista da bismo ocenili da li

ona sasvim odgovara za takvu situaciju koja će nastati uvođenjem delegatskog sistema.

U vezi s tim ja neću sada govoriti o međuopštinskoj saradnji komunista, nego samo najkraće o saradnji opština i drugih društveno-političkih zajednica. Mislim da smo možda i u tom pogledu izgubili u tempu u razvijanju komunalnog sistema i one integracije koja se ne odvija linijom privrede, radnih organizacija itd. nego koja treba da se razvija od mesne zajednice i komune prema širim zajednicama.

Mi smo ukinuli srezove i rekli da ćemo ići na razne vidove međuopštinske saradnje. To je trebalo da zameni srezove. Po svoj prilici nismo pogrešili što smo ukinuli srezove, iako sam lično tada bio protiv njihovog ukidanja. Verujem da naše socijalističko društvo može bolje da se organizuje putem međuopštinske saradnje nego obnavljanjem starih srezova. Ali, ipak nismo daleko napredovali u razvijanju međuopštinske saradnje. Ona je suviše prepuštena dobroj volji opština, kadrova u opštinama, slučajnostima itd. Meni izgleda da bismo neke zajedničke probleme i zajedničke regionalne interese morali jače institucionalizovati u republičkim ustavima, razume se, ne propisujući krute forme. Iako nemam konkretan predlog, smatram da neka osnova za međuopštinsku saradnju zaista treba da postoji, a to treba regulisati republičkim ustavima. Integracija zaista sve više postaje realnost.

Mislim da prenebregavamo fakat postojanja regija koje odgovaraju srezovima, okruzima i sl. Nije administrativna izmišljotina da je Mostar, na primer, centar ove regije. Mostar je centar ne zato što je proglašen takvim i što važi kao glavni grad Hercegovine, nego što stvarne ekonomske, saobraćajne, kulturne, socijalne, zdravstvene i sve moguće »linije« vode prema jednom takvom centru i obrnuto. Institucije koje mogu nastati u takvom centru služe čitavoj regiji. I ako institucije međuopštinske saradnje koje služe regiji, a ne samo jednoj opštini, nisu pravilno postavljene, onda dolazi do opštinskog zatvaranja, do atomiziranja; svaka opština hoće da ima sve službe. A, u stvari, međuopštinska saradnja bi trebalo da obezbedi da se dobiju moderne, integrisane društvene službe kojima bi se na demokratski način upravljalo.

U nas se, međutim, u nekim oblastima razvio obrnuti proces. Formirani su, na primer, regionalni zavodi za socijalno osiguranje, biraju se njihove skupštine, koje nemaju skoro nikakve veze sa opštinama, a praktično ni sa radnim organizacijama. Normalno je

POVEZANOST KULTURE SA DRUŠTVENIM RADOM

da se stvaraju zajednički regionalni zavodi, ali oni bi trebalo da budu stvarne zajedničke službe, s tim da postoji demokratski mehanizam upravljanja ovim zajednicama u opštinama. Ukratko, trebalo bi da budu prisutni svi faktori koji se dogovaraju. Na primer, zdravstvene ustanove i osiguranici ne bi trebalo da se nadglasavaju nego da se dogovaraju.

Isto se odnosi i na nauku, kulturu, itd. U nekim republikama su osnovani naučni saveti. Oni se finansiraju tako što se jednostavno porezima oduzima od dohotka radnika. Ljudi koji sede u tim savetima mogu da budu stvarno sposobni naučni radnici, ali ni najsposobniji naučni radnik nije dovoljno kvalifikovan da bi mogao samovoljno odlučivati kada se radi o finansiranju nauke u društvu uopšte, odnosno za šta konkretno treba utrošiti društvena sredstva. On se mora o tome sporazumeti sa onima kojima je nauka potrebna i koji je zbog toga i finansiraju.

Mislim, dakle, da bi se, u vezi sa ustavnim promenama, moralo rešiti i pitanje regionalne međuopštinske saradnje. To se odnosi i na gradove koji u svom sastavu imaju više opština. Recimo, ima zahteva da se neki grad koji u svom sastavu ima više opština samo zbog toga tretira kao posebna kategorija u republičkom ustavu. A po mom mišljenju tu se radi više o kvalitetu međuopštinske saradnje nego o nekom sasvim drugom kvalitetu ili karakteru saradnje u gradu koji ima u svom sastavu opštine.

Za područje jednog grada daleko je potrebnije da se u većoj meri ujedine svi ti naponi. Ali, demokratska organizacija institucija može biti načelno ista. Osim toga, takvi veliki gradovi mogu računati, ako bi pravilno postavili međuopštinsku saradnju, sa nekoliko »krugova« međuopštinske saradnje: jedna se odnosi na opštine koje su najneposrednije vezane za grad, druga za opštine koje su udaljenije, koje imaju samo neke interese u odnosu na grad kao centar itd. Mislim da bismo za sve to morali naći elastičnije forme saradnje. To je sastavni deo naše borbe za samoupravnu integraciju, jer se ne radi samo o integraciji u privredi, nego je potrebna i integracija, rekao bih, materijalnih procesa i demokratizacija samoupravnog odlučivanja u celokupnoj socijalnoj nadgradnji društva.

Edvard Kardelj. »Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu«. »Svetlost«. Sarajevo, 1975: str. 205—228.

Iz pozdravne reči na Drugom međunarodnom simpozijumu teatrologa i pozorišnih kritičara u Novom Sadu, 25. aprila 1973. godine
Ovaj tekst je u celini objavljen u »Borba« i »Politika« 26. aprila, a u »Komunistu« 7. maja 1973. godine. Naslov je dala redakcija.

Dozvolite mi da vas u ime naše socijalističke društvene zajednice, a i u svoje lično ime, srdačno pozdravim na ovom eminentnom međunarodnom skupu pozorišnih radnika, pisaca i kritičara i da ujedno našim gostima iz inostranstva poželim prijatan boravak u našoj zemlji, a svima učesnicima mnogo uspeha u traženju stvaralačkih odgovora na niz suštinskih pitanja kulture i posebno pozorišta, njegove uloge u društvu i njegove funkcije u sklopu celokupnog kulturnog života savremenog čoveka.

Ujedno vas molim da ove moje reči ne shvatite samo kao prijateljsku dobrodošlicu gostima iz inostranstva u našoj zemlji, nego i kao izraz duboke zainteresovanosti našeg društva za teme koje ste postavili na dnevni red vašeg skupa. Naime, u ovom trenutku te teme nisu samo od velikog stručnog interesa za vas, učesnike ovog skupa, nego i za aktuelne napore našeg društva da se i celovita sfera kulturnog stvaranja uključi, koliko je to najviše moguće, u onu transformaciju našeg društva na osnovama samoupravljanja koja je već više od dve decenije u centru napora tog društva.

Naravno, ja nisam kvalifikovan da bih mogao govoriti o stručnim aspektima pitanja koja ste vi stavili na svoj dnevni red. Ali neka od tih pitanja imaju i svoje društveno-političke, a rekao bih čak društveno-istorijske aspekte koji nemaju svoj značaj samo za položaj teatra i kulture u društvu, nego i za odnose među ljudima u

društvu i njegovoj kulturi. A to se posebno odnosi na temu »teatar i samoupravljanje«, koja je, u stvari, za nas samo sastavni deo jedne šire teme, to jest teme o položaju kulture u jednom samoupravnom socijalističkom društvu kakvo ovo naše društvo nastoji da bude.

Mi smo u tom pravcu svakako postigli određene početne uspehe. Ali, daleko smo od toga da bismo mogli biti zadovoljni, čak i u tom relativnom smislu, koliko jedno društvo uopšte može biti zadovoljno samo sobom. No, to što smo postigli ipak nas ohrabruje da i u oblasti kulture idemo dalje putem koji smo trasirali konceptom jednog samoupravnog socijalističkog društva.

Polazeći, naime, od složene povezanosti i uzajamne zavisnosti kulture sa celokupnim društvenim radom i stvaranjem, nastojali smo i nastojimo da se kultura sveobuhvatno i stvaralački uključi u opšti sistem organizovanog demokratskog i odgovornog samoupravljanja radnog čoveka i stvaraoca u društvu. Pri tome, polazimo od jednakih prava i odgovornosti svakog i sviju prema zajedničkim, odnosno društvenim sredstvima za proizvodnju, rad i stvaranje. U tom procesu, materijalna proizvodnja i celokupna samoupravna i društvena praksa neposredno i organski se povezuju i prožimaju sa kulturnim stvaralaštvom, obezbeđujući mu istovremeno i materijalnu osnovu. Smatrali smo i smatramo da je takvo neposredno samoupravno povezivanje utoliko neophodnije ako se ima na umu da je sfera kulture uvek u prošlosti bila mnogostrukim sponama vezana upravo za vladajuće strukture u društvu, za državni sistem, pa je u izvesnom smislu bila smatrana »brigom« države. Sredstva namenjena kulturnom stvaralaštvu i finansiranju kulturnih institucija sakupljena su fiskalnim putem i zatim distribuirana voljom države. Neizbežna posledica toga je da je kulturno stvaralaštvo u većoj ili manjoj meri podvrgnuto volji države i interesima vladajućih snaga u društvu uopšte.

A, s druge strane, kad nije u pitanju uloga države, kulturno stvaralaštvo se veoma često nalazi pod snažnim pritiskom tržišta, komercijalnog mentaliteta, političke špekulacije, menadžerskih mistifikacija i sličnih tendencija.

Daleko smo od iluzije da je ulogu bilo jednog bilo drugog od tih dvaju, pa i drugih sličnih faktora moguće preko noći isključiti iz kulturnog života savremenog čovečanstva, a i našeg društva. Dok bude konflikata u društvu, biće i konflikata u oblasti kulturnog stvaranja. Isto tako, dok se dublje ne izmeni priroda društva, biće i komercijalizma i svega onoga što ga prati u oblasti kulture.

Svesna takve istorijske realnosti, naša revolucija ne postavlja sebi za cilj niti da izgradi idealno društvo niti idealni položaj kulture u njemu, nego da i na području kulturnog života društva uspostavlja takve odnose među ljudima u kojima će čovek što neposrednije moći da prisvaja vrednosti kulturnog stvaranja i da sam na jedan ili drugi način učestvuje u tom stvaranju. A u takvim odnosima čovek — i kao potrošač i kao stvaralac kulturnih vrednosti — treba da dobije u ruke sredstva pomoću kojih će sam postati sposobniji nego što je bio u prošlosti da prevazilazi one oblike posredovanja i komunikacija u oblasti kulture koji u većoj ili manjoj meri otuđuje čoveka od kulture, a kulturnu od čoveka. Pri tome nije toliko važno da li se to otuđivanje vrši preko monopola države, komercijalizma ili pseudokulturnog individualističkog nasilja nad humanističkom svešću ljudi. Ali upravo u prevazilaženju ili bar bitnom ograničavanju tih oblika posredništva mi vidimo glavni cilj i smisao samoupravljanja ljudi u oblasti njihovog kulturnog života.

Prema tome, za nas samoupravljanje u kulturi nije samoupravljanje *kulture*, nego samoupravljanje *čoveka u kulturnom životu*, i to upravo time što se uspostavlja neposredan odnos između čoveka koji »troši« kulturne vrednosti i uspostavlja materijalnu bazu kulturnog stvaranja, i kulturnog stvaraoca. A u takvom neposrednom i aktivnom odnosu istovremeno se, u stvari, i ukida kruta granica između jednog i drugog, jer na taj način u većoj ili manjoj meri svaki čovek učestvuje i u samom kulturnom stvaranju, a i sama kultura postaje, u tom smislu, kolektivni čin.

Osim toga, razvijanje samoupravljanja kao integralnog sistema socijalističkih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i drugih odnosa u našem društvu i samo po sebi zahteva da se i kulturno stvaranje, a pogotovo društveni položaj ljudi i institucija na tom području, na odgovarajući način prilagode tom procesu i što neposrednije povežu sa interesima i potrebama čoveka. Pri tome ne mislim samo na neophodnost da kulturne vrednosti budu pristupačne najširim slojevima naroda. Naravno, to je uvek bio, a danas je možda više nego ikada ranije, jedan od bitnih uslova ne samo za formiranje humanističke svesti čoveka nego i za njegovo osposobljavanje kao nosioca razvoja proizvodnih snaga. Ali kad govorimo o samoupravljanju u kulturi, onda u prvom redu mislimo na uspostavljanje aktivnog odnosa radnog čoveka prema kulturnom stvaranju, kao i stvaraoca prema tom radnom čoveku. Jedan od bitnih uslova koji mogu doprineti ostvarenju takvog cilja jeste

upravo to da se celovita oblast kulturnog stvaranja što neposrednije, to jest sa što manje državnih i komercijalnih posrednika povezuje i integriše sa celokupnim samoupravnim udruženim radom, kako u smislu što slobodnije humanističke komunikacije među ljudima, tako i u smislu zajedničkog stvaranja materijalne baze kulturnog života.

Naravno, takva načela je lakše formulirati u teoriji nego ostvarivati u praksi. Ipak, neki početni uspjesi i iskustva već su u tom pogledu stečeni u našoj praksi. Naime, takve odnose mi nastojimo da ostvarujemo prvenstveno putem samoupravnih interesnih zajednica na području kulture, kao specifičnog oblika neposrednog samoupravnog povezivanja, rekao bih, korisnika ili potrošača kulturnih dobara koji istovremeno i finansiraju kulturnu delatnost, s jedne strane, i stvaralaca i uopšte radnih ljudi koji deluju u društvenoj delatnosti na području kulture, s druge strane. Oblici tih samoupravnih interesnih zajednica mogu biti različiti, ali one uvek treba da imaju dve osnovne karakteristike.

Prvo, finansiranje kulturnih delatnosti se u najvećoj mogućoj meri prenosi sa državnog budžeta i poreza na neposredno i slobodno dogovaranje unutar tih samoupravnih zajednica. A takvi materijalni odnosi podstiču na to da se uspostavlja jedan aktivni odnos između radnog čoveka i kulturnog stvaraoca u zajedničkom stvaralačkom naporu na razvoju različitih vidova kulturnog života i stvaranja ljudi.

Moram tome dodati da slične oblike samoupravnih interesnih zajednica stvaramo i u oblasti zdravstvene zaštite, školstva i obrazovanja uopšte, naučnoistraživačke delatnosti itd.

Naš obnovljeni Ustav, koji sada pripremamo, pri tome određuje da partneri u takvim zajednicama moraju biti ravnopravni, to jest ne mogu se nadglasavati nego međusobne odnose moraju rešavati sporazumom i dogovorom. I samo u slučaju ako se oni ne mogu sporazumeti, a reč je o pitanjima od bitnog interesa za društvo, odgovorni državni organ može odigrati ulogu arbitra. Naravno, to se uglavnom odnosi na probleme materijalnih odnosa.

Drugo, pokrećući inicijativu za razvoj takvih samoupravnih interesnih zajednica, mi verujemo da će to biti značajan korak ne samo u demokratizaciji svih tih odnosa nego i u svesnijem kulturnostvaralačkom angažovanju sve širih slojeva naroda. Sem toga, tu se, takođe, radi i o tome da se radnim ljudima — stvaraocima dohotka obezbedi puna društveno-ekonomska kontrola i uticaj

na upotrebu dela dohotka koji se nužno mora izdvajati za pokrivanje troškova društvene potrošnje u oblasti kulture. Ali, s druge strane, time takođe želimo obezbediti pravo radnika u oblasti kulture da u takvim samoupravnim odnosima neposredno utiču na društvenu politiku u oblasti kulture, kao i na društvenu svest uopšte i da stiču jednak društveno-ekonomski položaj koji pripada slobodnim radnicima u samoupravnom radu uopšte.

Sve ovo, naravno, ne znači nekakvo odricanje od drugih oblika opštedruštvene brige i odgovornosti za stanje i razvoj odnosa u oblasti kulture i u drugim delatnostima, pa ni od odgovarajuće neophodne regulativne uloge države. To, takođe, ne znači da će za kulturnog stvaraoca jedini kanal komunikacije sa ljudima biti interesna zajednica. Ali mi smo uvereni da će ona postati veoma dinamičan oblik neposrednog kulturnog komuniciranja među ljudima, a time i snažan oslonac istinski humanističkog kulturnog stvaralaštva.

U svakom slučaju, takva će orijentacija doprinosti širenju i stvaralačkoj sadržini kulturnih delatnosti, omogućavati da tvorevine kulturnog stvaranja, a i samo stvaranje sutra budu pristupačniji širokim slojevima naroda nego što su bile juče i nego što su danas.

Još jednom moram ponoviti da smo mi — pogotovo kad je reč o samoupravljanju čoveka u oblasti kulture — tek na početku puta i da se ne možemo pohvaliti nekim velikim i dovoljno ubedljivim rezultatima. Ali, iskustva i uspjesi koje smo u tom pogledu postigli na nekim drugim područjima društvenog života uveravaju nas da takvim samoupravnim odnosima moramo otvoriti put i u oblasti kulturnog života društva. Ubeden sam da će i vaše diskusije na ovom savetovanju biti doprinos sagledavanju problema o kojima sam govorio, kao i sredstava za njihovo rešavanje.

To je razlog više da vam na kraju još jednom poželim što bolji uspeh u vašem radu na ovom skupu, posvećenom tako važnim i danas tako aktuelnim društvenim temama. Našim gostima iz inostranstva posebno želim da se prijatno osećaju u našoj zemlji i među našim ljudima.

»Komunist«, br. 842, 7 maj 1973, str. 26—27.

OSTVARIVANJE NOVOG USTAVA — ZADATAK SVIH SOCIJALISTIČKIH SNAGA

Iz uvodne reči na zajedničkoj sednici Predsedništva SKJ i Predsedništva SFRJ, 18. maja 1973. godine, u Beogradu.
Integralni tekst ovog izlaganja objavljen je u »*Borba*«, 19. maja 1973. godine. Ovde je preuzet deo izlaganja koji je pod ovim naslovom štampan u ediciji »*Problemi naše socijalističke izgradnje*«, knjiga IX.

U svom radu Koordinaciona komisija¹, koja je radila na pripremanju Nacrta novog Ustava imala je pred očima naročito sledeća dva, rekao bih, strateška cilja. Prvi je bio: jačati društveno-ekonomski i politički položaj radničke klase u njenoj povezanosti sa seljaštvom i svim radnim ljudima, kako u sistemu samoupravno udruženog rada, tako i u političkom, to jest u državnom sistemu, i to na takav način da ona bude sposobnija nego dosad da se sredstvima samoupravljanja u radu i samoupravne demokratije u političkom sistemu može afirmisati kao vodeća društvena snaga i uspešnije pružati otpor antisamoupravnim i drugim reakcionarnim snagama i svim onim deformacijama i negativnim tendencijama sa kojima su se sve progresivne snage našeg socijalističkog društva poslednjih godina, a naročito u poslednje vreme, uhvatile ukoštac. Tome cilju treba da služe predložene ustavne promene i dopune u sistemu društveno-ekonomskih odnosa u proizvodnji i radu, u sistemu dohotka, u sistemu samoupravne organizacije i integracije, u privrednom sistemu, u sistemu proširene reprodukcije itd.

Rezultat svih tih promena i dopuna treba da bude to da radnik mnogo više nego dosad bude sposoban da raspoláže, odnosno da kontroliše raspolaganje celokupnim sredstvima proizvodnje, to jest,

---

¹ Reč je o Koordinacionoj komisiji Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja.

sredstvima proste i proširene reprodukcije, odnosno društvene reprodukcije uopšte. Mislim da će time biti bitno sužene mogućnosti za pojave tehnokratsko-monopolističkog tipa i druge antisamoupravne tendencije sa kojima se sada sukobljavamo. Osim toga, preko svojih delegacija u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama i interesnim zajednicama, društveno-političkim i drugim svojim klasnim organizacijama, radnička klasa i radni ljudi moći će najneposrednije uticati na političke odluke svih društvenih, odnosno državnih organa. To će bitno ojačati snagu uticaja osnovnih slojeva radničke klase na ponašanje i karakter odlučivanja odgovornih državnih i drugih društvenih organa, pa i samog Saveza komunista, odnosno njegovih rukovodećih tela. U skladu s tim ciljem, u predloženom ustavnom nacrtu pojačan je i ustavni položaj subjektivnih faktora radničke klase i socijalističkog društva, to jest pre svega Saveza komunista, a na određen način utvrđivanjem ustavne pozicije, i Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija.

Drugi strateški cilj bio je ojačati radnu i funkcionalnu efikasnost samoupravnog sistema, kao i odgovornost državnih i drugih društvenih i samoupravnih organa i organizacija za ostvarivanje toga cilja. Samoupravno socijalističko društvo može se održati i napredovati samo ako bude sposobno da obezbedi optimalan tempo u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada, kao i u napretku opštih životnih, socijalnih i kulturnih uslova radnih ljudi. Zato je i pomenuti prvi strateški cilj — rukovodeću ulogu radničke klase — nemoguće postići ako se ne ostvaruje i ovaj drugi cilj. To je razlog što se u Predlogu nacrta novog Ustava, polazeći od dosadašnjih iskustava, nastoji da ojača dejstvo svih onih faktora i odnosa koji mogu doprineti ostvarivanju tog cilja, to jest odstranivanju slabosti koje su se dosad pokazale u funkcionisanju našeg samoupravnog socijalističkog sistema i unošenju novih oblika i sredstava za ostvarivanje ciljeva koje smo formulisali u dokumentima Saveza komunista.

Koliko je predloženi Nacrt ustava uspeo da izrazi i obezbedi ciljeve o kojima sam govorio kao i druge ciljeve koji su formulisani u odlukama Saveza komunista Jugoslavije, to će najbolje pokazati sadašnje i buduće diskusije i konsultacije o tom predlogu, a konačni sudija će svakako biti pre svega sama društvena praksa. Međutim, moramo biti svesni toga da Ustav sam po sebi ne može ništa obezbediti ako to na osnovu Ustava ne učine sami ljudi. Time hoću

da kažem da se Ustavom ne završava, nego tek počinje pravi posao u realizaciji neposrednih i dugoročnih ciljeva koje smo sebi postavili za naredni period, pri čemu su ustavne promene, u stvari, samo jedno od sredstava za postizanje tih ciljeva. I upravo o tome bih želeo na kraju nešto reći.

Sprovođenje ustavnih promena i dalja izgradnja našeg društvenog sistema na osnovu novog Ustava neće ići sami od sebe; to jest sve to ne može biti prepušteno isključivo akciji radnih organizacija, samoupravnih zajednica, komuna i pojedinih državnih organa. Odgovorni državni organi, a i Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, moraju se na odgovarajući način organizovati za sprovođenje ustavnih promena i za organizovano uticanje na tok celokupne akcije, a i za ceo budući tok razvoja našeg socijalističkog društva.

Ono što bih u vezi s tim želeo naročito da naglasim jeste da za sve to nije dovoljna samo politička akcija nego i veoma obiman stručni rad. Biće neophodno što intenzivnije i što brže raditi na izgradnji potrebnog zakonodavstva, kako u Skupštini Federacije, tako i u republičkim i pokrajinskim skupštinama. Biće, takođe, potrebno ubrzati akciju oko donošenja statuta u komunama, samoupravnih sporazuma i statuta u radnim organizacijama, kao i izvršiti odgovarajuće prilagodavanje organizacije i unutrašnjih odnosa u interesnim zajednicama, a pogotovo onih koje će neposredno učestvovati u radu skupština. Neophodno je intenzivno raditi i na izgradnji sistema ekonomskih odnosa u udruženom radu i privrednog sistema u celini, a posebno sistema društvenog planiranja. Biće potrebno izvršiti određenu reformu celog sistema proširene, odnosno društvene reprodukcije i njegovog institucionalnog i pravnog mehanizma itd. Sve je to rad koji apsolutno ne dopušta improvizaciju, nego zahteva veliko, direktno i odgovorno angažovanje naših naučnih i stručnih radnika i ustanova, pored vodećih političkih tela, a pogotovo Saveza komunista. Osim toga, to zahteva i odgovarajuće prilagodavanje organizacije i rada svih organa državne uprave tim zadacima. Bez takve organizovane stručne pomoći ne može se očekivati da se komplikovani zadaci ostvarivanja ustavnih promena i dalje izgradnje našeg društvenog sistema mogu obaviti uspešno i pravovremeno.

Staviše, mislim da to ne sme biti neka privremena i improvizovana kampanja i organizacija samo za ovaj trenutak, za takozvano sprovođenje Ustava. Problemi dalje izgradnje našeg društvenog

sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije tako su dugoročni i krupni da traže stalnu društvenu akciju.

Mi smo nekada u samom sastavu vlada i skupština imali i posebne, veoma ovlašćene političko-izvršne i upravne organe za izgradnju društvenog sistema. Te organe smo ili ukinuli ili tako oslabili da oni danas ne dolaze dovoljno do izražaja. Međutim, ja mislim da bi nain oni i danas i ubuduće bili potrebni kako u Federaciji, tako i u republikama. Jer mi smo mlado društvo koje se razvija vrlo dinamično, i bez takve, rekao bih, stalne koordinacije u okviru skupština i njihovih izvršnih veća, u pogledu svih pitanja koja se odnose na tekuću, dalju i dugoročnu izgradnju sistema, mi bismo nužno morali doći u opasnost da tok stvari prepuštamo stihiji. Ne možemo više samo govoriti: »Sprovedite Amandmanek« itd. nego se treba organizovati da bi društvo u celini, a pre svega naši državni organi, zajedno sa vodećim telima Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata zajednički radili na rešavanju tih problema. Mislim da bi ti organi trebalo da raspolažu i sa dovoljno ovlašćenja da bi mogli obezbediti saradnju i uskladjivanje između društvene prakse, s jedne, i stručnih službi, državnih i samoupravnih organa, kao i društveno-političkih organizacija, s druge strane, saradnju prakse i nauke, odnosno uopšte stručnu pomoć. Oni bi u tom radu trebalo da angažuju naučne i stručne radnike i ustanove tako da trajno i, tako reći, svakodnevno snose i direktnu javnu odgovornost za rezultate prakse. Ti organi bi, po mome mišljenju, morali raspolagati i određenim ovlašćenjima za intervenciju na odgovarajući način. Drugim rečima, moramo se kao društvo jedinstveno organizovati ne samo radi ostvarivanja novog Ustava nego i radi dalje izgradnje našeg celovitog društvenog sistema.

Želeo bih da upozorim i na činjenicu da će kako sprovođenje ustavnih promena, tako i dalji razvoj našeg društvenog sistema zahtevati veoma intenzivnu i veliku ulogu i odgovornu aktivnost Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija, posebno Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i Saveza omladine. Ilustracije radi pomenuo bih samo nekoliko takvih pitanja.

Sa delegatskim sistemom naše društvo uvodi, u stvari, najdemokratskiji oblik vladavine radničke klase i svih radnih ljudi koji je dosad poznat u istoriji. Ali učinili bismo sudbonosnu grešku ako

bismo mislili da je nekakva spontana akcija delegacija udruženog rada i samoupravnih zajednica već sama po sebi dovoljna da naše skupštine efikasno i progresivno odlučuju. Mislim da bezuslovno moramo početi od pretpostavke da delegatski sistem može funkcionisati samo pod uslovom ako bude instrument organizovane radničke klase, organizovanih radnih ljudi. Ta organizovanost ne sastoji se, međutim, samo od samoupravne organizacije radnih ljudi u oblasti udruženog rada nego i od njihove klasne i političke organizovanosti u Savezu komunista i u drugim klasnim i društveno-političkim organizacijama, kao i od njene povezanosti sa socijalističkom naukom. Zato se sve te organizacije moraju pravovremeno pripremiti za svoje zadatke u okvirima delegatskog sistema.

Evo još jednog primera. Izgrađivanje sistema ekonomskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada i radnih organizacija uopšte u oblasti udruživanja rada i dohotka biće jedan od najznačajnijih zadataka koji stoje pred našim društvom. Jer mi smo u Ustavu utvrdili načela i polazne osnove, ali izgradnja celog tog sistema ekonomskih odnosa putem zakona tek nam, u stvari, predstoji. Razume se, toga zadatka će, pre svega i što brže, morati da se lati naše savezno i republičko zakonodavstvo, oslanjajući se na odgovarajuće stručne pripreme i pomoć nauke. Međutim, ma kakvi bili novi propisi o udruženom radu, oni sami po sebi neće biti dovoljni da bi mogli automatski rešiti sve probleme koji će neizbežno nastajati u praksi udruženog rada u novim uslovima, a naročito u ostvarivanju međusobnih prava i odgovornosti među radnim ljudima, odnosno njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada. Treba očekivati, pogotovo u prvom razdoblju, da će tu biti dosta lutanja, sporova, pa i deformacija. Zato će tu biti neophodna veoma značajna uloga Saveza sindikata i drugih društvenih i političkih organizacija u cilju samoupravnog sporazumevanja i uskladjivanja interesa. Primera radi izneću da se u Naertu predloga za novi Ustav predviđaju i dve nove institucije, to jest društveni pravobranilac samoupravljanja i sud udruženog rada za rešavanje samoupravnih sporova. Ali rad tih ustanova može biti uspešan samo ako bude tesno povezan sa akcijom Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija, odnosno ako Sindikati i Savez komunista te nove institucije budu koristili za to da se organizovano, a ne opštim političkim kampanjama, uređuju odnosi u udruženom radu i uopšte u daljoj integraciji našeg samoupravnog društva.

Da pomenem još i to da će se skupštine formirati na osnovi dosta složenog sistema kandidovanja i izbora. Taj krupan zadatak u načelu Ustav poverava Socijalističkom savezu, ali ne njegovom aparatu, nego Socijalističkom savezu kao jedinstvenom frontu socijalističkih snaga u našoj zemlji, uz vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u njemu. Međutim, takvog Socijalističkog saveza ne može biti ako njegova unutrašnja pokretačka snaga ne bude neprekidna saradnja i zajednička akcija odgovornih tela Saveza komunista, Saveza sindikata, Saveza omladine, Saveza boraca i drugih društvenih organizacija, kao i svih građana koji aktivno rade u organizacijama Socijalističkog saveza.

Mislim da se bez toga delegatski sistem može naći, prvo, na terenu pragmatizma i empirizma, a onda može postati i plen tehnobirokratskih tendencija, koje su inače prisutne i biće još dugo prisutne u našem društvu, prosto zbog toga što ih objektivni uslovi u strukturi proizvodnih snaga neprekidno proizvode i još dugo će ih proizvoditi. Dakle, nije reč o tome da mi Ustavom možemo zauvek ukinuti te tendencije i odnose, nego nastojimo da uspostavljamo uslove u kojima se radnička klasa — a s njom zajedno i svi drugi radni ljudi — neposredno preko organizacija udruženog rada, preko svojih samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih zajednica kao i preko svojih klasnih odnosno društveno-političkih organizacija može efikasno suprotstavljati svim negativnim tendencijama i biti nosilac napretka socijalističkih odnosa.

Edvard Kardelj, *»Problemi naše socijalističke izgradnje«*, knjiga IX: BIGZ, Beograd, 1974. str 470—476.

ZA DEMOKRATIJU U SOCIJALIZMU A NE PROTIV SOCIJALIZMA

Iz izlaganja društveno-političkom aktivu Ljubljane o aktuelnim pitanjima unutrašnjeg i spoljnopolitičkog položaja Jugoslavije, 26. marta 1974. godine, u Ljubljani.

Izlaganje je objavljeno u celini ili u izvodima u dnevnoj štampi od 28. do 30. marta 1974. godine: u *»Borbi«*, 29. marta; u *»Dehu«*, 28. marta; u *»Oslobodenju«* i *»Vjesniku«*, 30. marta, a u *»Komunistu«* kao poseban dodatak 1. aprila 1974. godine. Ovde je preuzeta verzija koju je autor kasnije priredio za knjigu *»Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji«*.

Glavna tema ovog izlaganja je, zapravo, osvrt na raniji period i na karakteristiku razdoblja pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, na iskustva toga vremena i poruke koje nam ona daju za našu sadašnju i buduću akciju.

1. *Šta se, u stvari, dogodilo?*

Sada, kada je Savez komunista Jugoslavije iznova učvrstio jedinstvo svojih redova i socijalističkih snaga, protivnici nam prebacuju da smo se odrekli demokratije, odnosno demokratskih oblika borbe mišljenja u Savezu komunista. Ne, nije u tome suština onoga što se dogodilo u Savezu komunista Jugoslavije. Mi se nismo odrekli demokratije, kao što se nismo odrekli ni jednog socijalističkog, samoupravnog, demokratskog i humanističkog cilja Programa Saveza komunista Jugoslavije. U potpunosti smo svesni da su razlike u mišljenjima u pogledu rešavanja pojedinih pitanja svakodnevne prakse socijalističkog društva i njegovog razvoja, moguće i neizbežne i da se samo njihovim demokratskim sučeljavanjem može izraziti celokupna društvena stvarnost. Upravo zbog toga je Savez komunista u svojim redovima negovao takve demokratske odnose koji su omogućavali sučeljavanje mišljenja i stavova.

Ali, oni koji učestvuju u ovakvim demokratskim oblicima borbe mišljenja, moraju biti svesni ne samo svoje odgovornosti

prema cilju ove borbe, prema revoluciji, prema socijalizmu, prema socijalističkom samoupravljanju, prema samoupravnoj demokratiji, nego i prema uslovima i faktorima od kojih zavisi borba za ove ciljeve, a posebno prema jedinstvu, akcionoj sposobnosti i društvenoj odgovornosti Saveza komunista. Snaga demokratije u Savezu komunista i u društvu, naime, ne zavisi samo od programa i volje komunista nego u prvom redu od odnosa moći društvenih snaga, to jest od odnosa moći između socijalističkih snaga koje su nosilac i pokretačka snaga revolucije i onih društvenih snaga koje — svesno ili nesvesno — guraju naše društvo bilo na put kapitalizma, privatnosvojinskog načina mišljenja i buržuaske ideologije, bilo na put tehno-birokratskog monopola.

Prema tome, ne možemo se govoriti da je neko za Program Saveza komunista Jugoslavije, za marksizam, za socijalizam, za samoupravljanje, za socijalističku demokratiju itd., ako svojim postupcima u demokratskoj praksi Saveza komunista, u stvari, jača snagu i akcione mogućnosti protivnika socijalizma i socijalističkog samoupravljanja u našem društvu, i ako na taj način slabi vodeću ulogu i društvenu moć radničke klase i njene avangarde, Saveza komunista, ili ako, čak, traži saveznike u ideologiji i akciji protivnika socijalizma ili samoupravljanja.

U godinama pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, Savez komunista je bio — kao što znate — veoma opterećen upravo ljudima sa takvim shvatanjima. I vrlo se brzo pokazalo da je oportunistički, odnosno liberalistički, odnos pojedinih komunista ili grupica u Savezu komunista prema nacionalizmu, birokratskom centralizmu, unitarizmu, tehnokratizmu itd., postao nešto drugo, a ne samo oportunistički liberalizam. Naime, u dobroj meri takva su shvatanja izrasla iz iluzije da će liberalistički odnos dovesti do nekakvog konstruktivnog demokratskog dijaloga sa nosiocima tendencija koje smo pomenuli. A, u stvari, ubrzo se pokazalo da je upravo takav odnos postao neposredni sprovednik uticaja reakcionarnih i dogmatsko-konzervativnih, odnosno tehno-birokratskih, ideoloških i političkih težnji na sam Savez komunista, da su te težnje postale izvor nejedinstva u Savezu komunista, izvor zaoštavanja društvenih konflikata. Takav razvoj je, razume se, ne samo potkopavao jedinstvo i akcionu sposobnost samog Saveza komunista nego je paralisao i delatnost rukovodećih državnih organa, što je dovelo do sve većeg gomilanja nerešenih društvenih problema.

Pri tome je oportunistički liberalizam bio oportunistički i

liberalan samo u odnosu prema protivnicima Saveza komunista. Unutar redova Saveza komunista pokušao je, naprotiv, da deluje metodima »čvrste ruke«. Bezobzirno je lonio i uklanjao sa funkcije one komuniste koji nisu »duvali u njegov rog«. Najpre se oportunistički liberalizam pojavio u obliku stvaranja besprincipijelnih grupa ili — kako smo to u Sloveniji nazvali — klanova. Karakteristika tih grupa bila je u tome što one nisu ocenjivale i diferencirale članove Saveza komunista po njihovom stavu prema bitnim društveno-istorijskim, idejnim i političkim ciljevima naše revolucije i Saveza komunista i po njihovom odnosu prema klasnoj sadržini našeg demokratskog političkog sistema i radničkoj klasi kao nosiocu takvog sistema, nego prema njihovom odnosu prema pojedinom funkcioneru oko koga se okupljala takva grupa ili takav klan. Drugim rečima, ko nije pripadao klanu, dobijao je svakakve negativne etikete i bio mu je onemogućen rad u odgovornim organima Saveza komunista; nasuprot tome, onoga ko je pripadao grupi ili klanu, niko nije pitao kako se odnosi prema bitnim problemima našeg socijalističkog razvitka i osnovnim programskim ciljevima Saveza komunista, niti da li njegovi postupci jačaju ili potkopavaju društvenu moć istorijski jedino mogućih nosilaca socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja. Razume se, to je omogućavalo da je u Savezu komunista, čak i na njegove rukovodeće funkcije, odnosno na funkcije u državnom i samoupravnom sistemu, dolaze ljudi sa malo ili čak nimalo zajedničkog sa ideologijom naše revolucije, a pogotovo ne sa osnovnim idejnim i političkim kursom Saveza komunista.

Glavni argumenti oportunističkog liberalizma svodili su se na tvrdnje da su naše socijalističko društvo i Savez komunista Jugoslavije pravili greške, da su dozvoljavali deformacije u demokratskim odnosima, da nam pretili staljinizam i slično. Nema sumnje, ni Savez komunista Jugoslavije, ni radnička klasa, ni socijalističke snage uopšte nisu nepogrešivi niti imuni od deformacija koje prate fazu socijalističkog razvoja u kojoj se naše društvo nalazi. Zato treba negovati beskompromisnu društvenu kritiku svakodnevnih prakse svih pomenutih faktora socijalističke akcije. Ali, takva kritika i takvi njeni metodi moraju proizlaziti i iz osećanja odgovornosti za to da se njina ne potkopava vodeća društvena uloga i društvena moć onih faktora koji jedini mogu biti — zbog objektivno uslovljene društveno-istorijske uloge njihovih klasnih interesa — nosioci preobražaja društva na osnovama socijalističkih proizvod-

nih odnosa. Nasuprot tome, oportunistički liberalizam tražio je saveznike u onim društvenim snagama koje u klasnom sukobu stoje na suprotnim pozicijama. To, međutim, više nije bila kritika slabosti, grešaka i deformacija socijalističke i samoupravne prakse, već početak uvođenja političke borbe za vlast, i to sa antisamoupravnih i antisocijalističkih pozicija u same redove Saveza komunista Jugoslavije.

Na taj su se način te grupe počele razvijati u prave frakcije, koje su na elementima nacionalizma, tehnokratizma i buržoaskog liberalizma počele izgrađivati nekakvu svoju ideologiju, prihvatljivu, pre svega, onim malogradanskom sloju u našem društvu koji živi u iluziji da se klasne suprotnosti mogu rešavati formalnom demokratijom i koji je postajao prava socijalna baza toga oportunizma. A time su se te grupe automatski našle na pozicijama onih snaga u našem društvu koje su pokušavale da Savez komunista potisnu sa odlučujućih položaja u našem političkom, privrednom, državnom i samoupravnom sistemu, u sferi kulture, nauke i obrazovanja. Istovremeno, postalo je upravo moderno klevetati, potcenjivati, pa čak i podsmehivati se narodnooslobodilačkom ustanku i celokupnoj našoj revolucionarnoj prošlosti i našim revolucionarnim vizijama budućnosti. Kuda je sve to vodilo, najjasnije se pokazalo onda kada se već počelo dešavati da se nisi mogao ni zaposliti ako si bio komunist. U ime raznih varijanti te nazoviideologije, frakcije su zatim pokušale da u Savez komunista unesu političku borbu za vlast i ujedno je prenesu u široke narodne mase, kako bi stekle spoljnu podršku za tu borbu. Tako su nastajali poznati takozvani »masovni pokreti« i slične političke akcije koje ne samo da su potkopavale same društvene pozicije Saveza komunista, već su bile i u suprotnosti sa našim političkim sistemom.

A uticaju frakcionaštva na pojedine komuniste doprineli su i određeni nedostaci u radu samog Saveza komunista, od kojih bismo ovde želeli da pomenemo pre svega dva.

Prvo. Savez komunista duže vreme nije blagovremeno zauzimao jasne stavove o nekim pojavama i dilemama u našem društvu. O uzrocima toga stanja govorićemo kasnije. Činjenica je da su se otvorena pitanja neposredno gomilala. Zato nije čudno što su se pojedini komunisti, koji su se sami našli pred takvim pojavama i dilemama, kolebali ili, čak, podlegali uticaju organizovanog delovanja frakcija i protivnika Saveza komunista. Drugo. Savez komunista je duže vreme u velikoj meri zanemarivao idejno, marksističko,

teoretsko i praktično političko obrazovanje svojih članova. Stoga je razumljivo što je na svest jednog dela članova Saveza komunista Jugoslavije počesto uticala ideologija strana, ili čak neprijateljska, prema našoj revoluciji. Takvi komunisti su bili, naravno, veoma podložni uticajima frakcionaštva.

Razume se, malogradanski filistar je aplaudirao takozvanom »novom stilu« oportunističkog liberalizma i pragmatizma, jer je on stvarno pravi »eldorado« za ona malogradanska shvatanja koja se kreću od buržoaskog liberalizma XIX veka i nacionalizma, do ultralevičarske fraze o socijalnoj i ekonomskoj jednakosti zasnovanoj na diktatu centralizovane države. Radni čovek, međutim, od takvog ideološkog konglomerata i na njemu zasnovanog praznog pričanja o apstraktnoj slobodi i paternalističkom humanizmu, odnosno tutorstvu malogradanske »elite« nad radničkom klasom, nije mogao očekivati ništa osim opasnosti po svoju istinsku slobodu i svoje elementarne klasne i ljudske interese.

Zato nije nimalo čudno što se u takvoj situaciji od Saveza komunista počeo udaljavati upravo radnik, radni čovek, to jest prava revolucionarna klasna baza Saveza komunista. Jer, u onoj meri u kojoj je praksa Saveza komunista Jugoslavije potpadala pod uticaj takve ideologije, u toj meri je Savez komunista samim tim zamagljivao svoje klasne pozicije, to jest svoju avangardnu ulogu u borbi za one interese radničke klase koji su ne samo glavna pokretačka snaga društvenog napretka u našoj eposi uopšte, već i jedina prava spona koja može trajno povezivati avangardu sa masama radničke klase. Štaviše, svugde gde se Savez komunista — usled pritiska oportunizma i nacionalizma — pokolebao ili se, čak, povlačio iz borbe za interese osnovnih slojeva radničke klase i radnog naroda, nastao je prazan prostor. Taj prostor su veoma brzo počeli zaposedati takozvani »novolevičari«, koji po svojoj ideologiji predstavljaju mešavinu staljinističkog i ultralevičarskog anarhizma, a po svojoj realnoj političkoj ulozi samo su oruđe ideologije državnosvojninskog etatizma i birokratskog centralizma. I tako je ponovo potvrđena — u drugim socijalističkim zemljama već oprobana — dijalektička zakonitost da, naime, tzv. »natklasni« malogradanski liberalizam može da postigne samo jedan rezultat — da na društvenu scenu ponovo dovede snage birokratsko-centralističkog konzervativizma i dogmatizma.

Kada se Savez komunista bori za vodeću ulogu radničke klase u društvu, on se, naravno, istovremeno bori i za stalno produbljava-

nje i širenje demokratskih prava građana uopšte. Sasvim je jasno da borba za oslobodenje rada i radničke klase vodi, i mora voditi, ka višim oblicima demokratske slobode za sve ljude. Ne slažemo se sa teorijom da o tome treba razmišljati tek sutra. Svaki korak dalje u jačanju vodeće uloge radničke klase u našem društvu i u razvoju radničkog samoupravljanja, zapravo već stvara uslove za sve demokratskije oblike našeg društvenog života. Stoga naš demokratski politički sistem, uključujući i novi delegatski sistem, ne ograničava demokratiju samo na radničku klasu, već je otvoren svim građanima koji poštuju ustavnost i zakonitost socijalističkog društva. Naš demokratski politički sistem poštuje slobodu misli, obezbeđuje široku slobodu kritike stanja i razvojnih tokova u društvu, uključujući i kritiku političke prakse Saveza komunista. On ne samo da omogućava borbu mišljenja o svim pitanjima trenutnog stanja i daljeg razvoja socijalističkog društva, već se zasniva na saznanju da je takva borba mišljenja uslov za napredak socijalističkog društva. Na taj način naš politički sistem obezbeđuje široku slobodu kritike.

Ukratko, želimo da budemo društvo slobodnih ljudi koji raspolazu jednakim demokratskim pravima. Ali, realnost tih prava zavisi i od prihvatanja jednakih obaveza prema osnovnim karakteristikama našeg društvenog sistema, i to pre svega prema socijalizmu, samoupravnom obliku socijalističkih proizvodnih odnosa, sistemu demokratije koji nije zasnovan na političkim partijama, već na samoupravljanju u udruženom radu i slobodi i ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ko odbacuje te svoje obaveze, sam sebi uskraćuje i svoja demokratska prava u takvom sistemu.

Prema tome, postoji demarkaciona linija nad kojom Savez komunista i sve socijalističke snage moraju istrajno bdeti. Ona se nalazi tamo gde počinje politička borba za promenu odnosa moći društvenih snaga na štetu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, odnosno politička borba u cilju potkopavanja odlučujućih oslonaca političke stabilnosti socijalističkog i samoupravnog sistema i sistema ravnopravnosti naroda Jugoslavije. Ono crveno svetlo koje se ne može mimoći a da se ne zapazi, i koje upozorava na tu demarkacionu liniju, jesu dve pojave u našem društvu: prvo, političko organizovanje za napad na bitne tekovine naše revolucije, na socijalizam i socijalističko samoupravljanje, i, drugo, napad na bitne uslove opstanka i daljeg razvoja naše revolucije, to jest na vodeću ulogu radničke klase i Saveza komunista kao organizovane

svesti te klase, zasnovane na najširoj demokratskoj saradnji sa svim socijalističkim i demokratskim snagama našeg društva i na nauci. Jer, svako popuštanje u borbi protiv ta dva napada, značilo bi povlačenje iz klasne borbe i samorazoružanje vodećih i najodgovornijih socijalističkih snaga. To bi značilo duboko i opasno pomerenje u odnosu moći društvenih snaga na štetu socijalizma.

Zato ta linija i nije data jednom zavisagda, već je određena konkretnim odnosom društvenih snaga u svakom razdoblju razvoja socijalističkog društva. Nema nikakve sumnje da će dalje istorijsko učvršćivanje socijalističkih proizvodnih odnosa, odnosno nestajanje objektivnih uslova za restauraciju kapitalističkih ili tehnobirokratsko-monopolističkih odnosa, stvarati uslove da diktatura proletarijata u sve većoj meri postaje demokratija za sve. Međutim, nemoguće je preskakati pojedine istorijske faze. A ako bi u ovom trenutku Savez komunista Jugoslavije potcenio moć klasnih i političkih protivnika socijalizma, samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti, doveo bi u opasnost sve dosadašnje tekovine revolucije, socijalizma, samoupravljanja i bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije.

Upravo su tu demarkacionu liniju prešle frakcionaške grupice u Savezu komunista, koje su za svoju borbu unutar Saveza komunista počele da traže saveznike u onim krugovima i slojevima našeg društva u kojima uticaj protivnika progresivne politike Saveza komunista nalazi najjači odjek. Drug Tito je, uz podršku većine članova Saveza komunista i njegovih rukovodećih organa, uporno upozoravao kakve posledice može da ima takvo ponašanje. Sa jednakom istrajnošću su drug Tito i drugi odgovorni ljudi u rukovodećim partijskim organima, ubeđivali nosioce takvih težnji u Savezu komunista da će dalje oportunističko tolerisanje sistematskog organizovanja političke akcije i organizacije protivnika programskih ciljeva Saveza komunista dovesti ne samo Savez komunista nego i celo naše društvo u duboku političku krizu. Demokratski dijalog o svemu tome voden je u Savezu komunista tokom nekoliko godina.

Ali, negativne posledice delovanja frakcionaških grupica bile su sve teže i sve očiglednije. Ne samo što je bilo ugroženo jedinstvo Saveza komunista, već su i državni organi, naročito savezni, sve teže obavljali svoje funkcije. Frakcije su se dodvorivale buržoaskim nacionalistima i raznim drugim nacionalističkim i reakcionarnim grupama, a nisu htele da preuzmu odgovornost za bilo koji

konkretni predlog u pogledu toga šta bi trebalo učiniti, a još manje u pogledu konkretnih odluka. Tako Savezno izvršno veće i odgovorni organi u republikama često nisu mogli preduzimati efikasne mere ni na području privrede ni na drugim područjima društvenog života.

To su bili metodi koje ni Savez komunista ni naše socijalističko društvo više nisu mogli da podnose a da ne rizikuju da odnos moći društvenih snaga opasno ne prevagne na štetu socijalizma i samoupravljanja, i da se naše društvo ne nađe u ozbiljnoj krizi. Tako je došlo do poznate inicijative druga Tita i do Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, kao i do svih onih mera koje su usledile posle te sednice i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa.

Ako se, dakle, pitamo šta se, u stvari, dogodilo u Savezu komunista Jugoslavije posle Dvadeset prve sednice njegovog Predsedništva, mogli bismo odgovoriti: nije se dogodilo ništa drugo sem što je Savez komunista Jugoslavije preduzeo mere da svoj sopstveni osnovni idejni i politički kurs u razvitku našeg socijalističkog društva odbrani od pritiska koji pokušavaju da naše društvo i sam Savez komunista Jugoslavije vrate na jednu ili drugu varijantu već prevaziđenih društveno-ekonomskih ili političkih odnosa.

2. Izvori sukobljavanja

O svemu tome smo u poslednje vreme mnogo govorili. Sada se ponovo vraćamo na te teme zato što bismo hteli da upozorimo na neke karakteristike i zadatke u našoj sadašnjoj situaciji. Jer, sva razmišljanja o događajima iz proteklih godina bila bi jalova ako ne bi donela dodatna saznanja za naše današnje i sutrašnje akcije. Zbog toga je sada za nas najvažnije da se zapitamo gde su zapravo izvori i uzroci svih tih pojava i zašto su one upravo u poslednjem razdoblju poprimile takve razmere. Jer, po svojoj sadržini te pojave ne predstavljaju ništa novo. Kao oblik oportunističkog i birokratsko-konzervativnog kolebanja na raznim prelomnim tačkama naše revolucije, one prate našu revoluciju od samog početka. Novo je to da su te tendencije ovog puta jače nego u raznim drugim prekretnim trenucima u prošlosti uticale na sam Savez komunista.

Uzroci tome su, svakako, prvenstveno u samoj prirodi vremena i prilika u kojima živimo, ili, kao što obično kažemo, u objektivnim uslovima. Ali, uzroci su i u našim sopstvenim koleba-

njima i greškama, zbog čega su te tendencije i mogle da uzmu toliko maha.

Pre svega, moramo imati na umu činjenicu, o kojoj smo već više puta govorili, da naše društvo u svom razvitku još uvek nije dostiglo onaj stepen razvoja proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa među ljudima na kojem bi povratak sa socijalističkog samoupravljanja na ovaj ili onaj oblik starih društvenih odnosa — i društveno-istorijski i ekonomski bio nemoguć. Istina je, doduše, da u nas više ne postoje ekonomski stimulansi za vraćanje na kapitalistički sistem, jer kako po tempu privrednog rasta, tako i po produktivnosti rada, naš sistem socijalističkog samoupravljanja može da izdrži utakmicu sa kapitalističkim sistemom već na svom sadašnjem stepenu srednje ekonomske razvijenosti, a po perspektivama koje otvara našem radnom čoveku u pogledu njegove socijalne sigurnosti i lične afirmacije u društvu on ga, naravno, daleko nadmaša. Ali, u nas još uvek postoje i određena područja proizvodnje i privrede u kojima, zbog nerazvijenosti proizvodnih snaga, privatnosopstvenički odnos još uvek može biti produktivan. Ta područja, doduše, ekonomski nisu više odlučujuća, ali zcelo stalno radaju određene privatnosvojinske, odnosno kapitalističke težnje i zato i dobijaju podršku određenih slojeva našeg društva.

Osim toga, mi živimo u svetu u kojem upravo najrazvijenije zemlje i najveći deo sveta još uvek žive, više ili manje, u kapitalističkim odnosima i u kojem je moć imperijalizma još uvek velika. I uticaji svetskog tržišta i međunarodnih ekonomskih odnosa na našu privredu i na naše unutrašnje političko stanje, igraju određenu ulogu u našem društvu. Sve to, kao i protivrečnosti, teškoće i nedograđenosti u sistemu socijalističkog samoupravljanja, predstavlja podlogu koja omogućava ne samo stalnu prisutnost buržoaske ideologije u našem društvu, već i tendencije privatizacije i bar parcijalnog obnavljanja kapitalističkih odnosa. Prema tome, ne smemo zaboraviti da će se socijalističkim snagama našeg društva uvek svetiti to ako budu potcenjivale političku moć tih ekonomskih, idejnih i političkih ostataka buržoaskog sveta u našem društvu.

Neuporedivo više objektivnih mogućnosti nego pomenuti ostaci, rekao bih, za »konkurenciju« sa socijalističkim samoupravljanjem ima, međutim, ideologija i praksa državnosvojinskog monopola u raspolaganju društvenim sredstvima, monopola oslo- njenog na tehnokratski način upravljanja proizvodnjom i privredom, kao i državom uopšte. Konačno, nije redak slučaj da moramo

uvoditi prinudnu upravu zato što je ona trenutno efikasnija nego nepotpuno i nedograđeno samoupravljanje u pojedinim organizacijama.

I neke objektivne protivrečnosti jačaju takve težnje. Na primer, protivrečnosti između ličnih potreba radnika i potreba za akumulacijom za dalji razvoj proizvodnih snaga i za društvene potrebe uopšte, što je pogotovo bilo veoma aktuelno pitanje pre Ustavnih amandmana, jer radnik nije bio dovoljno stimulisan da ulaže na širem planu društvene privrede. No, i danas ta protivrečnost nije dokraja razrešena. Zbog toga i zbog drugih sličnih razloga, veoma je velika subjektivna uloga organa tehničkog i poslovnog upravljanja u proizvodnji i privredi upravo u ostvarivanju zajedničkih interesa radnika, odnosno društva uopšte. Zato svaka pojava neefikasnosti samoupravnog sistema nužno jača zahteve da se radničko samoupravljanje zameni birokratsko-tehnokratskim upravljanjem radničkom klasom. To važi pogotovo za ona područja udruženog rada u kojima je sama klasna svest radnika i svest o njihovoj međusobnoj socijalističkoj solidarnosti, još nedovoljno razvijena i u kojima objektivne ekonomske teškoće zahtevaju veće i požrtvovanije napore radnih ljudi. Osim toga, tehnokratizam je danas u porastu u celom svetu, što, takode, utiče na oblikovanje društvene svesti naših ljudi, pogotovo onih koji snose neposrednu odgovornost u tehnostukturi naše privrede.

Stoga se pitanje »ko će koga«, koje je nekada Lenjin postavio u Sovjetskom Savezu, u nas danas postavlja drukčije, naime, ne više toliko kao pitanje — ili socijalizam, ili privatnosvojinske tendencije, koliko, u mnogo većoj meri — ili socijalističko radničko samoupravljanje u udruženom radu, ili tehnobirokratski monopol u upravljanju društvenim sredstvima. To znači da je zbog toga potrebna neprestana ne samo praktično-ekonomska, već i idejna i politička borba za utvrđivanje i dalju izgradnju sistema socijalističkog samoupravljanja. Vodeća idejna i politička uloga i akcija Saveza komunista je, prema tome, i u tim odnosima bitan uslov socijalističkog i samoupravnog razrešavanja takvih dilema. To je utoliko značajnije što će ta protivrečnost još dosta dugo u narednom periodu ostati kao jedna od glavnih protivrečnosti razvoja ne samo našeg nego svakog socijalističkog društva, i jedan od glavnih izvora njegovih unutrašnjih konflikata.

U vreme pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ te su se protivrečnosti još posebno zaoštrile zbog teškoća i konflikata

nastalih u razvitku našeg samoupravnog sistema posle reforme iz 1965. godine, koja je bila, svakako, jedan od najznačajnijih revolucionarnih koraka u razvitku našeg samoupravnog socijalističkog sistema. Ali, što se tiče sistema društvene reprodukcije, mislim da smo reformom, zapravo, napravili jedva pola koraka na putu njegovog samoupravnog preobražaja. A u tome je, u stvari, suština samoupravljanja. Još teža situacija je nastala zbog toga što nismo uspeali da blagovremeno izradimo i uvedemo novi koncept društvenog planiranja, koji bi bio u skladu sa sistemom samoupravne proširene reprodukcije u udruženom radu. To nismo mogli učiniti delom zbog nedostatka iskustva i znanja, a dobrim delom zbog nesuglasica u Savezu komunista i u našem društvu, o čemu smo već govorili. Zbog toga, reforma na nekim područjima nije bila dovoljno radikalna i efikasna, pogotovo ne u sprečavanju pojedinih deformacija u sistemu proširene reprodukcije. Nećemo detaljnije nabrajati te pojave, jer su one poznate i u poslednje vreme smo o njima mnogo govorili.

Takve i slične pojave su, naravno, uznemirile našu socijalističku javnost. Posledice su se izrazile, s jedne strane, u gomilanju destruktivne kritike celokupnog samoupravljanja i u pozivima da se treba vratiti metodima državnosvojinskog i birokratsko-centralističkog upravljanja, a sa druge, u pojavi liberalističkog pragmatizma. Taj pragmatizam je tehnokratski način upravljanja jednostavno proglasio društveno-ekonomskom nužnošću, a ujedno se usmerio na davanje koncesija privatizaciji i pritiscima da se naše društvo vrati na buržoaski koncept demokratije. Oportunistički liberalizam je to sve opravdavao potrebom da se dâ otpor dogmatiskom konzervativizmu, odnosno staljinizmu, a u stvari je upravo njemu, i jedino njemu, širom otvarao vrata.

Čini se da je u razvitku idejnih i političkih tokova toga razdoblja naročitu ulogu odigrao u poslednje vreme više puta pominjani tzv. »kapital-odnos«. Pri tom mislimo na odnose koji nastaju kada, na primer, dve organizacije udružuju dohodak radi zajedničkog ulaganja i učestvovanja u rezultatu tog ulaganja. Ako pojedina organizacija učestvuje u zajedničkom dohotku, odnosno u dohotku druge organizacije samo u toj meri da joj se vraćaju sredstva koja je uložila zajedno sa dogovorenim nadoknadom, bilo u obliku kamate ili na drugi način, u skladu sa društvenim merilima za takve odnose, koji se zasnivaju na raspodeli prema radu, onda je takav »kapital-odnos« samo »upravna tehnika« u samoupravnom

raspolaganju društvenim sredstvima, slično tržištu. Drugim rečima, reč je o jednom od oblika one pojave za koju je Marks govorio da će biti zakonita i neizbežna u prelazno doba iz kapitalizma u komunizam, naime, pojave da se mlado socijalističko društvo u regulisanju materijalnih kretanja u društvu mora služiti oblikom »buržoaskog prava«, dajući mu novu socijalističku sadržinu. Jedan od takvih oblika »buržoaskog prava« je, na kraju krajeva, i revolucionarni oblik državne svojine, sve dok je taj oblik način »eksproprijacije eksproprijatora«, a ne oblik tehno-birokratskog monopola.

Međutim, spoljna forma »buržoaskog prava« može poprimiti i nesocijalističku sadržinu ako striktno ne obezbeđuje automatsku reprodukciju socijalističkih odnosa. Uzećemo praktičan primer. Ako bi, recimo, organizacija »A« zahtevala od organizacije »B« da trajno učestvuje u njenom dohotku na osnovu uloženi sredstva ili, pak, iznuđivala takvu nadoknadu koja nije u skladu sa društvenim merilima raspodele prema radu, onda odnosi između oba kolektiva više ne bi bili ravnopravni. U tome bi slučaju takvi odnosi, u određenoj meri, stvarno dobili kapitalističku sadržinu, jer bi organizacija »A« prisvajala višak rada organizacije »B«, iako na to na osnovu svoga tekućeg i minulog rada ne bi imala pravo. Neravnopravnost se tu može pojaviti u dva oblika. Ako bi, naime, pri tome bar lični dohoci u obe organizacije bili za isti rad jednaki, onda bi u takvom slučaju kolektiv »B« bio oštećen samo u pogledu sredstava za razvoj uslova svoga rada. Ako bi, pored toga, i lični dohodak u oba kolektiva bio različit, onda bi kolektiv »B« bio dvostruko oštećen, kako u pogledu uslova svoga rada, tako i u pogledu ličnog materijalnog položaja radnika. Naravno, takvi se odnosi između dve organizacije multiplikuju na raznim nivoima i zatim utiču na celokupan razvoj društveno-ekonomskih odnosa u društvu, što bi unosilo u naše društvo elemente kapitalističkih odnosa, u pravom smislu te reči, a ujedno i zaoštravalo klasne i socijalne konflikte.

Naš novi Ustav ne samo da načelno zabranjuje taj drugi oblik odnosa, već je i celokupni sistem društveno-ekonomskih odnosa postavio tako da u praksi bude što manje mogućnosti za slične deformacije. Međutim, u razdoblju posle reforme, delom zbog nedograđenosti sistema proširene reprodukcije, a delom zbog oslabljene akcione sposobnosti socijalističkih snaga, mogli su bez većih prepreka nastajati određeni oblici takvog deformisanog »kapital-odnosa« koji su vršili i ekonomski i politički uticaj na

društvo, pa i na stanje u samom Savezu komunista Jugoslavije. Među samim preduzećima bilo je, doduše, manje takvih odnosa, jer je u njima neposredni uticaj samoupravljača još uvek bio snažan. Više takvih pojava bilo je u velikim združenim organizacijama u kojima je znatan deo dohotka otuđivan od pojedinih organizacija udruženog rada, katkada na osnovu takvog »kapital-odnosa«, a najčešće jednostavno putem administrativnih instrumenata i na osnovu prava koja su statutima stekle »centrale« združenih organizacija. I zato nije suvišno uz put podsetiti one koji kritiku »kapital-odnosa« upotrebljavaju samo kao sredstvo u borbi za vraćanje na etatičko-birokratski monopol, — da među najopasnije oblike deformisanog »kapital-odnosa« zapravo spada i nekakva »socijalistička« prvobitna akumulacija, zasnovana na prostom otimanju dohotka od radnika na osnovu zakona ili unutrašnjih političkih i administrativnih akata i odnosa u samom udruženom radu.

Najviše su te težnje došle do izražaja u sistemu banaka i veletrgovine, naročito spoljne. Tu su se na taj način koncentrisala velika sredstva koja su bila otuđena od proizvodnih i drugih radnih organizacija, i kojima su upravljale veoma male grupe u upravnim organima tih organizacija. Tako je nastajao tzv. anonimni kapital u bankama i trgovini koji je kroz kamate i druge oblike prisvajanja dohotka na osnovu »kapital-odnosa«, relativno brzo rastao i dobijao sve veću ne samo ekonomsku, već i političku ulogu u društvu.

Sve je to, naravno, uticalo na međunacionalne odnose. Nastali su konflikti u vezi sa tzv. državnim kapitalom, sa prelivanjem finansijskih sredstava na osnovu »kapital-odnosa«, sa ulogom banaka i velike trgovine na jadinstvenom jugoslovenskom tržištu, sa načinom centralizacije i prelivanja dohotka preko anonimnog kapitala banaka i velike trgovine i velikih integracija i slično. Ovi konflikti pothranjivali su, kako centralistički unitarizam, tako i nacionalistički separatizam, pa i frakcionaštvo u Savezu komunista.

Ali, ove posledice istovremeno su počele da deluju i kao uzroci. Iako je vrlo brzo postalo jasno gde su glavni uzroci teškoća, ipak naše društvo niz godina nije bilo u stanju da brže rešava probleme koje je na dnevni red stavljala praktična primena društveno-ekonomskog sistema uvedenog reformom. Moralo je doći do Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, do Pisma druga Tita i Izvršnog biroa i do svih drugih akata Saveza komunista posle te

sednice, da bi naše društvo ponovo stvorilo moralno-političke uslove da se otvoreno i odlučno uhvati ukoštac sa nedostacima sopstvenog sistema i sopstvene društvene prakse.

3. Neraščišćeni problemi u međurepubličkim odnosima kao izvor kolebanja

Jedan od važnih izvora i uzroka nesuglasica i frakcionaštva u Savezu komunista Jugoslavije bili su i neki problemi nastali u posleratnom razvoju međunacionalnih, odnosno međurepubličkih odnosa. Od Deklaracije Drugog zasedanja AVNOJ-a naovamo, Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije, imala je veoma jasne principijelne polazne tačke za svoju demokratsku i progresivnu politiku u međunacionalnim odnosima u novoj zajedničkoj, socijalističkoj državi. Ova politika zasnivala se na priznavanju prava svakog naroda na samoopredeljenje, na slobodnu afirmaciju nacionalne samobitnosti i na ravnopravnost u zajedničkoj saveznoj državi. Ali, u praksi je, s vremena na vreme, dolazilo do trvenja među republikama i nepoverenja u organe Federacije, koje su posebno izazivali ostaci državno-birokratskog centralizma, posebno oni na području privrede. Takvi i slični ostaci su, naravno, u praksi potkopavali stabilnost demokratskih međunacionalnih odnosa kakve utvrđuje Program Saveza komunista Jugoslavije.

Neposredno posle rata bio je objektivno potreban znatan stepen centralizma u društvenom upravljanju. Revolucija se, naime, tada borila za opstanak i stvarala prve polazne tačke za materijalni i politički razvoj socijalizma. Ali kada državni centralizam stvarno više nije bio potreban i kada je počeo da gubi svoj revolucionarni smisao i karakter, postao je sredstvo onih konzervativnih snaga u našem društvu, koje su u našoj revoluciji uporno nametale koncept birokratskog centralizma. Iz istorijske starinarnice taj je državno-birokratski centralizam, po pravilu, pozajmljivao ideologiju klasičnog nacionalističkog unitarizma koja je negirala individualnost naroda Jugoslavije, a u praksi vodila hegemoniji jednih naroda nad drugima — sve to iza fasade lažnog proleterskog internacionalizma. Takve pojave su, naravno, morale izazvati otpor svih naroda Jugoslavije, koji su onda iskoristili reakcionarni nacionalisti, šoviniisti i druge buržoasko-reakcionarne snage za svoje istupanje na našoj političkoj sceni.

Kao što je državno-birokratski centralizam za svoju političku

fasadu pozajmio ideologiju unitarizma, tako je i tehnokratski republički partikularizam za svoje potrebe uzeo ideologiju buržoaskog nacionalizma. A putem nje se i stvarno počeo povezivati sa veoma opasnim saveznicima. Sa jedne strane, s onim malogradanskim slojem u našem društvu koji zbog svoje vlastite prirode traži lek za sve društvene bolesti i probleme u nacionalizmu i buržoaskom liberalizmu, a, sa druge, sa ostacima onih društvenih snaga koje se još uvek nisu odrekle svojih kontrarevolucionarnih ambicija i za koje su nacionalizam i izazivanje šovinizma među narodima Jugoslavije oružje koje im u sadašnjim uslovima najbolje odgovara u borbi protiv socijalističkog društva.

Reforma iz 1965. godine nanela je težak udarac državno-birokratskom centralizmu time što je ukinula državne investicione fondove i uključila celokupno područje proširene reprodukcije u sistem samoupravno udruženog rada. Ali, to nije u istoj meri udarilo i na partikularistički nacionalizam, s obzirom da je reforma ostavila otvorena neka bitna pitanja društveno-ekonomskih i drugih odnosa u sistemu samoupravnog udruženog rada, posebno u društvenoj reprodukciji, o čemu smo već govorili. Sve to je tehno-birokratski usmerenim delovima političke strukture u republikama omogućilo ne samo da zadrže veliku snagu u raspolaganju društvenim kapitalom u republici, već su se njihove mogućnosti čak i povećale usled zaostajanja u izgradnji samoupravnog kreditnog i bankarskog sistema, velike trgovine, odnosa u udruživanju rada itd. Ako se borba za raspodelu društvene akumulacije ranije odvijala u obliku sporova među republikama o podeli državnih fondova Federacije, ona se sada vodila u obliku konkurencije banaka, trgovine, privrednih organizacija — u podeli dohotka na jedinstvenom tržištu. Na taj način su se i u odnosima među republikama pojavili veoma negativni elementi »kapital-odnosa« koji su, sa jedne strane, postajali opasni za jedinstvo sistema društvene svojine u našem društvu, a, sa druge, postali su pravi ekonomski osnov za povezivanje naše privredne tehno-strukture sa antisamoupravnim i antisocijalističkim snagama pod zastavom buržoaskog nacionalizma.

4. Naše subjektivne greške i propusti

Upozorili smo samo na neke objektivne uzroke nastanka pojava idejnog i političkog kolebanja i frakcionaštva u Savezu komunista. U istom smislu mogli bismo, isto tako, govoriti o ulozi i

takvih faktora kao što su generacijske promene, uticaj međunarodne sredine, odnosno sadašnje međunarodne situacije, problemi neravnomerne ekonomske razvijenosti pojedinih delova Jugoslavije, nasleđe starog sistema u shvatanjima ljudi itd.

Ali je — po mome mišljenju — od analize ovih objektivnih uzroka još važnije to da što jasnije uočimo i što bolje shvatimo nedostatke i pogreške u vlastitom radu. Sasvim je sigurno, naime, da i ti nedostaci i greške spadaju među odlučujuće uzroke kolebanja i nastajanja grupaških i frakcionaških tendencija u Savezu komunista. Dakako, nikuda nas ne bi odvelo ako bismo se sada, kada smo učvrstili jedinstvo i akcionu sposobnost organa i organizacija Saveza komunista Jugoslavije, i dalje iscrpljivali produživanjem diskusija o tome koji su članovi i funkcioneri Saveza komunista više, koji su manje, a koji najmanje odgovorni za te greške i nedostatke. Savez komunista se, uglavnom, oslobodio pritiska onih grupica i frakcija koje su proteklih godina u njegove redove unosile nejedinstvo u poglede i u akcije. Naravno, ne smemo živeti u iluziji da su time rešeni svi problemi te vrste i da više neće biti pokušaja da se takvi pritisci obnove. I zato, ako neko bude ponovo pokušavao da oživi takve aktivnosti i metode, Savez komunista neće ni najmanje oklevati i ne sme oklevati da se obračuna sa takvim ili sličnim pokušajima. Ali, ujedno moramo biti načisto da je sada naš najvažniji zadatak da na jedinstvenoj idejnoj i političkoj platformi koju sada imamo i koja će na Desetom kongresu SKJ biti potvrđena, ujedninimo sve komuniste, i one koji se u prelomnim trenucima nisu dokrajčali snašli, ali su pravovremeno shvatili kuda bi ih odvelo njihovo kolebanje.

Ali, ako je Savez komunista trpeljiv prema ljudima, ne treba da bude trpeljiv i prema njihovim ili svojim greškama. Nema nikakvog razloga da o tim greškama otvoreno ne govorimo. O nekima smo već govorili, ali ćemo nabrojati još neke.

Pre svega, hoću da naglasim da smo dosta često bili nedovoljno budni prema pojavama takvog shvatanja u Savezu komunista koje je slabilo borbu za vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista kao avangarde radničke klase u društvu. Ta greška nije tako retko dolazila do izražaja. Mi smo, istina, u svim svojim dokumentima, od Programa do Statuta i kongresnih rezolucija, uvek podvlačili da je borba za takvu ulogu Saveza komunista u društvu odlučujući uslov za dalji razvoj naše revolucije i za efikasno funkcionisanje

celokupnog društvenog sistema. Ali, u praksi je ta borba dosta često bila potcenjivana i zanemarivana, odnosno nastalo je shvatanje da je takva uloga Saveza komunista Jugoslavije data automatski, jednom zauvek. Opravdano smo podvlačili da Savez komunista ne može jednostavno da uzurpira vodeću ulogu u društvu i da mu ta uloga, pobedom revolucije, nije automatski i zauvek data, već da je on mora uvek ponovo izboriti u takvoj idejnoj i političkoj akciji kojom će zadobiti poverenje radničke klase i najširih radnih masa. Ali, upravo ova druga strana uloge Saveza komunista nije bila uvek dovoljno prisutna u svesti komunista u našoj akciji. Zato su razne teorije o spontanitetu, direktnoj akciji masa itd., zauzimale pozicije u redovima Saveza komunista.

U stvari, to znači da Savez komunista ne samo da mora imati jasne idejne i političke koncepcije dugoročnog društvenog razvoja i jasne stavove prema bitnim pitanjima svakodnevne prakse, već po svom društvenom položaju, po svojoj organizaciji i po metodima svoga rada, mora biti i sposoban da utiče na svest masa i da ih organizuje u akciji za ostvarivanje koncepcija i stavova koje zastupa. Iz toga, takode, proizilazi da naš kompas u borbi za ostvarivanje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista mora biti, u prvom redu, stalna briga i istrajna borba za takav odnos moći društvenih snaga u kojem će svesne socijalističke snage, sa Savezom komunista na čelu, biti stvarno sposobne da igraju takvu vodeću društveno-istorijsku ulogu. Naime, radnička klasa ne može svoju vodeću ulogu u društvu ostvarivati samo spontano, neposredno, idejno i politički neorganizovano, već je može ostvarivati samo ako radnici i svi radni ljudi budu udruženi i odgovarajuće organizovani. A udruženi i organizovani moraju biti ne samo u samoupravno udruženom radu i drugim samoupravnim zajednicama, već i u svojim klasnim političkim organizacijama, u Savezu komunista, u Sindikatu, u Socijalističkom savezu, u Savezu omladine i drugim društvenim organizacijama, što im sve omogućuje da organizuju i koordiniraju svoju klasnu vlast u društvu i svoju socijalističku društvenu akciju, i da se u tome oslone na nauku i najnaprednije stvaralačke snage u društvu. Podrivati vodeću ulogu Saveza komunista u društvu znači, dakle, podrivati onaj stub celokupnog našeg socijalističkog i samoupravnog društvenog sistema na kojem je podignuta cela zgrada ekonomske i političke organizacije državne vlasti radničke klase, kao i socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Očigledno je, dakle, da borba za ostvarivanje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista u društvu nije sama sebi svrha, odnosno da Savez komunista takvom borbom ne namerava prigrabiti politički monopol. U stvari, to je borba za takvu političku strukturu i za takav politički sistem u našem društvu, u kojem će nepobitno vladajuću i vodeću ulogu imati interesi radničke klase, tesno povezane sa svim slojevima radnog naroda.

Ali, te smo istine u proteklim godinama dosta često bili premalo svesni. Isuviše smo bili trpeljivi prema raznim teorijama, a i prema praktičnoj akciji u redovima Saveza komunista, koje su vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u društvu otvoreno stavljale pod znak pitanja. Takve akcije obrazlagane su katkad demokratijom, katkad pragmatizmom ili teorijom spontanosti, a katkad i ultralevičarskim teorijama o tome da samo direktna akcija masa može biti vodeća snaga društva. Posledice smo ubrzo osetili. Savez komunista počeo je da gubi uticaj na zbivanja na nekim najvažnijim područjima društvenog života. Staviše, neke ključne pozicije društvenog sistema našle su se u rukama ljudi ili krugova čiji je glavni cilj bio onemogućiti uticaj Saveza komunista. U mnogim privrednim organizacijama tehokrati su nametnuli radnicima nesamoupravne koncepcije. Poznate su posledice na području sistema vaspitanja i obrazovanja, u publicistici, u nekim naučnim institucijama i na nekim fakultetima itd.

Takva i slična iskustva uverljivo su upozorenje da ubuduće moramo biti mnogo budniji i odlučniji prema svim pokušajima podrivanja društvene uloge Saveza komunista. Ujedno, moramo otvoreno reći da se komunisti neće ni najmanje kolebati u borbi za to da ključne pozicije na svim područjima našeg društvenog sistema budu u rukama progresivnih socijalističkih snaga, to jest ljudi koji stvarno stoje na pozicijama socijalizma, marksizma, samoupravljanja, samoupravne demokratije, nacionalne slobode i ravnopravnosti naroda i politike nesvrstavanja u međunarodnim odnosima.

Mnoga kolebanja kod komunista su i zbog toga što se nismo dovoljno odlučno suprotstavili onim shvatanjima o demokratiji koja su negirala njenu klasnu suštinu, odnosno koja su negirala međusobnu zavisnost naše borbe za demokratizaciju društvenog života i naše borbe za takav odnos moći društvenih snaga koji će socijalističkim snagama osigurati vodeću društvenu ulogu. Čak i u mnogim organizacijama Saveza komunista »pravo građanstva« dobile su teze koje su demokratiju jednostavno poistovetile sa

borbom mišljenja u društvu i na taj način dale joj nekakav natklasni karakter. No, autori takvih teorija i težnji obično su »zaboravljali« reći da društvo nije samo borba mišljenja, već, pre svega, sukob klasnih i političkih snaga sa dijametralno suprotnim društveno-istorijskim i političkim interesima. A tu takozvani »demokratski dijalog« može, isto tako, malo da reši otvorene sukobe interesa koliko on, recimo, može da »pretvori vuka u ovcu«. Svi znamo da se takve antagonističke suprotnosti ponekad odvijaju u obliku svakodnevnih dugotrajnih ekonomskih i političkih borbi, a ponekad dobijaju i dimenzije dubokog revolucionarnog obračuna sa celokupnim sistemom kapitalističkog društva. Upravo to se dogodilo u nas za vreme narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Onaj ko sada u nas poziva radničku klasu da se opredeli za takve oblike demokratije koji će ponovo dovesti na političku scenu predstavnike starih društvenih odnosa i klase, poziva je, u stvari, da se odrekne vlastite revolucije.

Sasvim je sigurno da se socijalizam ne može zamisliti bez demokratije. Međutim, mi hoćemo demokratiju u socijalizmu, a ne demokratiju kao oružje borbe protiv socijalizma. Zato moramo da istrajemo na klasnoj prirodi naše demokratije, što ne znači ništa drugo nego to da u samom sistemu te demokratije mora biti obezbeđena neosporna vodeća uloga interesa radničke klase, čvrsto povezane sa svim drugim radnim slojevima grada i sela. Budućnost će, svakako, doneti nove oblike socijalističke demokratije, to jest ona će sve više postajati demokratija za sve, ali danas sasvim sigurno odnos moći društvenih snaga još uvek nije u takvoj meri prevagnuo u korist socijalizma i socijalističkog samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti, da bismo mogli govoriti o nekakvom natklasnom ili besklasnom sistemu demokratije. Upravo zbog toga naš demokratski sistem mora organski izrastati iz prirode proizvodnih odnosa i podređenosti celokupnog sistema vlasti i države takvim proizvodnim odnosima koji su zasnovani na socijalističkom samoupravljanju. Zato je taj politički sistem po društveno-istorijskom i klasnom sadržaju diktatura proletarijata, a po obliku — sistem demokratskih odnosa u samoupravljanju radnih ljudi u udruženom radu i na takvoj samoupravnoj demokratiji zasnovan sistem demokratskih odnosa u domenu državne vlasti radnih ljudi. To smo zapisali i u Ustavu.

Isto tako, često smo se isuviše uzdali u automatsko delovanje samoupravnih odnosa i organizacija u samom sistemu samoupra-

vljanja. U velikoj meri bilo je prisutno shvatanje da je za obezbeđenje pravilnog i nesmetanog razvoja samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa, dovoljno već to što radnici i radni ljudi raspolažu demokratskim pravima u svojim samoupravnim organizacijama. A zbog toga smo bili isuviše spori u stvaranju neophodnog zakonodavstva koje bi trebalo odlučnije da usmerava razvoj odnosa u samoupravno udruženom radu i u izgradnji celovitog sistema samoupravnog planiranja, kao i u razvijanju društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja koje bi trebalo da bude jedno od bitnih osnova jedinstvenog sistema društvenog planiranja. A takvo stanje otvaralo je dosta široke mogućnosti za tehnokratske deformacije u sistemu.

5. Prvi rezultati nove akcije Saveza komunista Jugoslavije

Posle Dvadeset prve sednice Predsedništva, Savez komunista je obavio izvanredno obiman rad i postigao značajne uspehe, i to kako u unutrašnjem učvršćivanju jedinstva svojih redova, tako i u rešavanju nekih pitanja koja su duže vreme bila otvorena i koja nismo blagovremeno rešavali — zbog stanja o kojem smo već govorili. Sada imamo jedinstveno rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije koje pre Dvadeset prve sednice nismo imali, pošto su grupaštvo i frakcionaštvo u mnogo čemu podrivali jedinstvo tog rukovodstva i usporavali njegovu akcionu sposobnost. Isto tako, učvršćeno je jedinstvo u svim republičkim i pokrajinskim rukovodstvima Saveza komunista. I proces konsolidacije u opštinskim i osnovnim organizacijama odvija se uspešno u svim republikama.

Ne tvrdimo da su svi problemi te vrste rešeni i svi »bunker« osvojeni, niti da se ubuduće u sličnim ili novim oblicima više neće pojaviti tendencije nejedinstva kojima se sada uspešno suprotstavljamo, ali možemo reći da je sada Savez komunista Jugoslavije sposoban i spreman za nove revolucionarne ofanzive.

Posebno želim podvući da je na tom putu Savez komunista Slovenije duboko i temeljno učvrstio svoje redove. Ne samo da se rešio klanova i frakcionaštva kako u partijskim rukovodstvima, tako i u organizacionoj bazi, već je izradio i jasne koncepte svoje politike, koji su postali platforma za raščišćavanje svih mogućih idejno-političkih kolebanja u Savezu komunista Slovenije. To je povratilo i povećalo akcionu sposobnost Saveza komunista Slove-

nije, a vraća mu i poverenje radničke klase i radnih masa. I što je najvažnije, Savez komunista Slovenije je te uspehe postigao sa kadrovima koji pripadaju mladim generacijama koji su se, zajedno sa starijima, borili za učvršćivanje redova Partije. To je omogućilo da novi kadrovski sastav rukovođećih tela Saveza komunista Slovenije, kakav sada nastaje, bude oslobođen lažne dileme »stari — mladi«, koja je služila samo kao sredstvo manipulisanja kako »mladima«, tako i »starima«. U novom kadrovskom sastavu u zajedničkoj idejnoj i političkoj usmerenosti Saveza komunista, angažovani su i mladi i stari. A težište odgovornosti je, pri tome, prešlo na kadrove iz mlađih generacija, što je ne samo dobro, već je i dokaz žive revolucionarne snage Saveza komunista Slovenije i Jugoslavije.

Slični procesi odvijaju se i u drugim republikama. Naravno, oni još nisu dovršeni. Na mnogim mestima još uvek nailazimo na teškoće. Još nisu slomljeni svi otpori, a nisu uklonjeni ni svi elementi frakcionaštva. Međutim, već danas sa sigurnošću možemo reći da su inicijativa druga Tita da se treba odlučnije uhvatiti ukoštac sa nosiocima nejedinstva u Savezu komunista i kolebanja u ostvarivanju osnovne idejne i političke usmerenosti Saveza komunista Jugoslavije, kao i politička akcija koja je započeta na toj osnovi na Dvadeset prvoj sednici Predsedništva SKJ — odneli pobjedu.

Pripremili smo polazne tačke za Deseti kongres SKJ, i imamo izradene gotovo sve nacрте dokumenata kako za Deseti kongres, tako i za kongrese Saveza komunista u republikama. Priprema svih tih dokumenata tekla je uporedo i uz veliko jedinstvo stavova o osnovnim problemima, zadacima i ciljevima idejne, političke i društvene akcije Saveza komunista Jugoslavije u budućem periodu — ne samo u saveznom, već i u republičkim rukovodstvima. Posmatrano u celini, svi ti dokumenti znače dopunu i konkretizaciju programa Saveza komunista Jugoslavije za sadašnji period društvene uloge Saveza komunista.

Deseti kongres SKJ, zajedno sa kongresima u republikama, daće, dakle, komunistima i svim progresivnim snagama našeg socijalističkog društva, jasnu konkretnu platformu za njihova opredeljenja i za njihove akcije. Ti dokumenti su jasni i konkretni i dovoljno beskompromisni, tako da se razna kolebanja neće više moći tako lako kriti iza nekakvih labavih i kompromisnih formula-cija koje su pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ neko

vreme bile »u modi«. Zato će diferencijacija u Savezu komunista i u socijalističkim redovima uopšte, ubuduće biti inođuća samo na osnovu pitanja: ko je za ove polazne tačke, a ko protiv, a ne ko se opredeljuje za ovog a ko za onog funkcionera. To posebno važi za sastav budućih rukovodećih tela Saveza komunista. Partijska tela ne mogu biti debatni klubovi za sućeljavanje stavova sa principijelno različitim pozicijama. Partijska rukovodstva moraju biti operativna, akciona rukovodstva. A to mogu biti samo ako su jedinstvena.

Znaćajan uspeh Saveza komunista je i novi Ustav i sve one progresivne promene koje danas nastaju u samoupravnoj bazi našeg društvenog sistema i udruženog rada. Pripremajući novi Ustav, želeli smo da postignemo dva glavna i bitna cilja.

Prvo, novi Ustav je morao izvršiti one promene u društveno-ekonomskim odnosima, u ekonomskim oblicima, u organizaciji i podeli političke moći u sistemu samoupravljanja, koje su bile neizbežne, da bi se — koliko, pak, to Ustav može učiniti — otklonili nedostaci i deformacije u razvoju socijalističkog samoupravljanja i rešili problemi o kojima smo već govorili, odnosno da bi se bar dale polazne osnove za praktičnu akciju u tom pravcu.

Zato Ustav, mnogo konkretnije nego do sada, precizira ne samo prava radnika, već i njihove međusobne odgovornosti i dužnosti, i to ne samo unutar osnovne organizacije udruženog rada već i među osnovnim organizacijama udruženog rada i među radnim organizacijama u sistemu društvene reprodukcije uopšte. Zbog toga je znatan deo ustavnih odredbi posvećen upravo odnosima koji nastaju u sistemu proširene reprodukcije i u društvenom planiranju. Svi ti odnosi postavljeni su tako da bi mogli što više podsticati na ujedinjavanje rada i dohotka, na veću produktivnost i integraciju rada, na samoupravnu i demokratsku koncentraciju i centralizaciju društvene akumulacije za potrebe razvoja proizvodnih snaga i društvenog napretka uopšte, a na osnovu pune kontrole osnovnih organizacija udruženog rada nad dohotkom. Da bi ovi integracioni procesi bili olakšani i ubrzani, Ustav predviđa i bogatije organizacione oblike u samoj organizaciji udruženog rada i u neposrednoj razmeni rada između materijalne proizvodnje i drugih društvenih aktivnosti, koje su sastavni deo udruženog rada i faktor stvaranja dohotka u udruženom radu. Time što daje čvršće društveno-ekonomske temelje samoupravljanja, a naročito samoupravnom sistemu društvene reprodukcije, novi Ustav je bitno

obogatio i realnu sadržinu nacionalnog suvereniteta i ravnopravnosti.

A to je bio drugi osnovni cilj ustavnih promena. Sprovođenjem principa da nikakve otuđene tehnokratsko-monopolističke strukture i nikakvi birokratsko-centralistički privredni centri ne mogu raspolagati društvenom akumulacijom i biti jedini nosilac procesa proširene reprodukcije, već to mogu biti samo osnovne organizacije udruženog rada u odgovarajućim međusobnim društveno-ekonomskim odnosima, novi Ustav je ekonomski, a ne samo politički, garantovao svakom narodu njegovo puno samoupravljanje, to jest njegovo puno i slobodno raspolaganje uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada, a time i sredstvima neophodnim za razvoj njegove socijalne i kulturne nadgradnje. Time je Ustav, ujedno, uklonio ekonomsku podlogu birokratskog centralizma u Federaciji, osim ukoliko bi se takve deformacije mogle stihijski obnavljati putem regulativnih funkcija Federacije u oblasti privrede. Ali, i tu mogućnost Ustav je u najvećoj mogućoj meri ograničio zabranom da se formiraju bilo kakvi državosvojinski privredni fondovi u Federaciji. To, doduše, ne znači da u Federaciji ne može biti nikakvih fondova. Naprotiv, ubeden sam da zajednički interesi naroda i narodnosti Jugoslavije zahtevaju i određene zajedničke fondove republika i pokrajina. Ali, ti fondovi ne mogu biti nametnuti s vrha, to jest na osnovu političke snage organa Federacije, već se moraju zasnivati na zajedničkim interesima i na sporazumima između republika i pokrajina, odnosno njihovih samoupravnih organizacija.

Ovakvom sistemu Federacije sada su prilagođeni i struktura, uloga i nadležnosti oba veća Skupštine SFRJ, kao i položaj Saveznog izvršnog veća i savezne uprave u odnosu prema većima Skupštine.

Novi Ustav je veoma jasan i u pogledu položaja i prava čoveka u nacionalnom opredeljivanju, upravo zbog toga što nacionalnom pitanju prilazimo prvenstveno sa stanovišta humanizma. Ne smemo dozvoliti nikakvo nasilno prebrojavanje koje bi moglo uneti nepoverenje među narode i narodnosti Jugoslavije. Zbog toga Ustav priznaje svakom građaninu pravo da se slobodno nacionalno opredeljuje i afirmiše. Ali, svakom građaninu priznaje i pravo da se nacionalno uopšte ne opredeli, ili da se opredeli samo kao član jugoslovenske državne zajednice. Ukratko, niko nema prava da na

bilo koga vrši pritisak u pogledu njegove nacionalne svesti. ili nacionalnog opredeljivanja. Samo na taj način nacionalni odnosi u našoj zemlji biće sve manje pod uticajem nacionalne netrpeljivosti, a sve više će imati pravi humanistički karakter. Mislim da je to i glavno oružje kojim se možemo boriti, kako protiv unitarizma, tako i protiv reakcionarnog buržoaskog nacionalizma. U stvari, komunisti odlučnije nego bilo kakav nacionalizam, brane slobodu i ravnopravnost svakoga naroda. Ali, oni to čine na osnovu prava čoveka i humanih odnosa među ljudima. Bez obzira na nacionalnu pripadnost, a ne na osnovu nekog nacionalnog egoizma, koji interese drugog naroda podređuje sopstvenim. Upravo zato komunisti i mogu biti dosledni nosioci ideje bratstva i jedinstva, saradnje, udruživanja i zbližavanja među narodima. Jer, svi ti procesi istorijske integracije naroda u savremenoj eposi čovečanstva nisu u sukobu sa interesima opstanka i slobodnog razvoja pojedinog naroda, već obrnuto — oni su upravo izraz tih interesa naroda.

Novi Ustav, naravno, nije se mogao zadržati samo na uređivanju društveno-ekonomskih odnosa u samoupravno udruženom radu. Istovremeno se morala učvrstiti i vlast radničke klase i radnog naroda u društvu. U tom okviru posebno je značajno uvođenje delegatskog sistema. Delegatski sistem je snažna brana od pritiska da se našem političkom sistemu nametnu metodi buržoaskog parlamentarizma koji bi, po logici stvari, oslabili društvenu ulogu socijalističkih snaga. Zbog toga možemo sasvim sigurno reći da smo uvođenjem delegatskog sistema stvorili i uslove za veću političku stabilnost socijalističkog društvenog sistema i samoupravne demokratije. A veća politička stabilnost političkog i samoupravnog demokratskog sistema, sasvim sigurno će olakšati i pospešiti razvoj demokratskih oblika socijalističkog političkog života u našem društvu.

Sada nam branioci buržoaskog parlamentarizma, naravno, prebacuju da smo ukinuli neposredne izbore i uveli posredne, i time prekinuli vezu između birača i poslanika. No, oni, u stvari, postavljaju stvari naglavce. U buržoaskom parlamentarnom sistemu svakih nekoliko godina nekoliko političkih stranaka nudi građanima svoje kandidate, za koje se oni moraju odlučiti. A kada se odluče i izbori obave, prekine se svaka veza između birača i društvenog upravljanja. U parlamentarnom sistemu, akt izbora je celokupna društvena funkcija birača. U našem, pak, delegatskom

sistemu, delegacije osnovnih organizacija udruženog rada i svake osnovne samoupravne zajednice, sastavni su deo skupštinskog sistema, i one — putem svojih delegata — mogu stalno da utiču na rad skupštine. To je, nesumnjivo, više demokratska neposrednost nego samo akt izbora svakih nekoliko godina.

Bez oklevanja se može reći da je novi Ustav, odnosno njegovo sprovođenje, jedno od odlučujućih sredstava za uklanjanje žarišta političke krize u našem društvu, sa kojom smo bili suočeni u godinama pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ. Osim toga, treba reći da ne bismo dobili ovakav Ustav da nije bilo Dvadeset prve sednice i svih onih mera koje je preduzeo Savez komunista da bi učvrstio stanje u svojim redovima i u našem socijalističkom društvu uopšte.

U borbi za veću stabilnost našeg privrednog razvoja postigli smo u poslednje vreme takođe prve ozbiljnije uspehe, u poredenju sa stanjem pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ.

Prva lasta, naravno, još ne čini proleće. Pri svemu tome, naime, inflacija i dalje ostaje glavni problem naše privrede. Ipak, navedeni i drugi uspeši dokazuju da preduzete mere nisu bile uzaludne i da se sada sa znatno manje nerove inožemo latiti dugoročnog sredivanja ključnih problema u materijalnim odnosima naše privrede.

Uspesi postignuti na svim područjima o kojima sam govorio, a pre svega na konsolidovanju redova Saveza komunista, stvaraju uslove da sada jedinstvenije, odlučnije i organizovanije pristupimo rešavanju problema i zadataka na području razvoja društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, u nastojanjima da se poveća efikasnost celokupnog samoupravnog sistema, prvenstveno na području društvene reprodukcije, na kojem je niz pitanja ostao još otvoren; zatim, na području proizvodnje i udruženog rada uopšte, to jest borbe za napredak proizvodno-tehničke osnove udruženog rada, borbe za dalji rast produktivnosti rada, ekonomičnosti i efikasnosti naše privrede. Isto tako, očekuju nas važni zadaci i u nastojanjima da poboljšamo rad i modernizujemo našu državnu upravu, kao i na području izgradnje socijalne i kulturne politike, samoupravnih interesnih zajednica itd. Vreme je, dakle, da mi, komunisti, posvetimo sve svoje snage tim problemima i zadacima, a onda će, sasvim sigurno, biti manje potrebno da se bavimo samima sobom. Zato smo danas već u položaju da možemo reći, kao što kaže narodna poslovice: »Manje kokodakanja, više jaja«.

6. Borba na dva fronta — uslov daljih uspeha

Prvi uslov naših daljih uspeha u tom pravcu jeste, da ne slabi naša borba za idejno i političko učvršćivanje jedinstva Saveza komunista. Štaviše, nju moramo preneti na sva ona područja našeg društvenog života u kojima su, u proteklom periodu, protivnici socijalizma, socijalističkog samoupravljanja i nacionalne politike Saveza komunista, izgradili svoje pozicije. Pri tome bih ukazao na neke aspekte kojih u ovoj borbi moramo biti svesni.

Pre svega, želim podvući da ovu borbu moramo voditi na dva fronta. Ne možemo se uspešno boriti protiv oportunističkog liberalizma i reakcionarnog nacionalizma ako se ujedno ne budemo odlučno suprotstavljali pokušajima da se u tu borbu ubaci birokratsko-centralistička, dogmatsko-konzervativna, odnosno staljinistička i unitaristička ideologija. A ima pokušaja i akcija da se, prikrivene iza naše borbe protiv oportunističkog liberalizma i nacionalizma, aktiviraju te druge ideologije.

O takvim pojavama nedavno su opširno i konkretno govorili drug Bakarić i drugi rukovodeći drugovi Saveza komunista Hrvatske. U Hrvatskoj su, naime, nosioci ideologije nacionalističkog unitarizma čak počeli da pozivaju sadašnje rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske na odgovornost zbog prodora hrvatskog reakcionarnog nacionalizma u periodu pre Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, a posebno zbog prodora toga nacionalizma preko dela hrvatskog rukovodstva na Desetom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. No, upravo sadašnje rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske najodlučnije se obračunalo sa nacionalističkom frakcijom u Savezu komunista Hrvatske, pa je time bitno doprinelo i uspehu Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ. Postavlja se pitanje šta, zapravo, hoće oni »revanšisti« koji sada pozivaju na odgovornost rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske za nešto sa čime se upravo ono sukobilo, i koji pokušavaju da podriju jedinstvo Saveza komunista?

Na izgled, to je samo revanšistička akcija jednog, to jest hegemonističkog, nacionalizma, povezanog sa birokratskim centralizmom protiv drugog, to jest separatističkog nacionalizma. A, u stvari, reč je o nečem mnogo značajnijem. Reč je o specifičnoj frakcionaškoj aktivnosti koja sadašnji sukob Saveza komunista sa nacionalizmom i liberalizmom pokušava da iskoristi kako bi izgradila potencijalne pozicije onih snaga koje žele da točak istorije

u našoj zemlji okrenu nazad, u korist birokratsko-centralističkih snaga i ideologije konzervativnog dogmatizma. A to, naravno, ne bi bio samo reakcionarni udarac socijalističkom samoupravljanju, već i slobodnom samoupravljanju naroda Jugoslavije. Zbog toga je rukovodstvo Saveza komunista Hrvatske pravilno postupilo kada se, jedinstveno i sa svom odlučnošću, oduprlo tim pojavama. I, nesumnjivo, ceo Savez komunista Jugoslavije učiniće isto tamo gde bi se pojavile takve tendencije. Potpuno je jasno, naime, da bi naša borba protiv separatističkog i šovinističkog nacionalizma bila neuspešna ako se ne bismo, isto tako, odlučno borili protiv birokratsko-centralističkog i hegemonističkog unitarizma i dogmatskog konzervatizma.

Možda će se nekome činiti čudno što se ograđujem od sadašnjih kritičara Desetog plenuma Saveza komunista Hrvatske. Jer sam se ja, neposredno posle Plenuma, na proširenoj sednici Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, kritičkom argumentacijom ograđio od njega. No, moje kritičke primedbe na taj Plenum bile su drukčije prirode od onih koje sada iznose unitaristi. Smatrao sam da je pozitivna strana toga Plenuma to što je kritikovao unitarizam i birokratski centralizam. A kritikovao sam činjenicu što je deo tadašnjeg rukovodstva Saveza komunista Hrvatske pod izgovorom kritike unitarizma, u stvari, zašao u nacionalističke vode; što se počeo povezivati sa sumnjivim saveznicima, koji ne mogu biti oslonac socijalističkoj revoluciji, već su, u suštini, njeni protivnici; što se nedopustivim metodima počeo obračunavati sa ljudima koji su, možda, i činili greške, ali nisu postali neprijatelji revolucije, i što je takvim metodima započeo podrivati jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije. A sadašnji unitaristički kritičari rukovodstva Saveza komunista Hrvatske ne traže ni više ni manje nego rehabilitaciju unitarizma i birokratskog centralizma, što bi samo podstaklo razrastanje drugih oblika nacionalizma. Time takvi kritičari samo potvrđuju da pokušaji osnivanja frakcija na unitarističkoj i birokratsko-centralističkoj osnovi imaju potpuno istu ulogu u podrivanju jedinstva Saveza komunista kao što su je imale nacionalističke frakcije koje oni sada sa unitarističkih pozicija napadaju. Njihov napad, dakle, nije usmeren protiv nacionalističkih frakcija, već protiv politike Saveza komunista Jugoslavije. Na kraju krajeva, već sama činjenica da danas — kada je našoj zemlji i našoj revoluciji najpotrebnije jedinstvo Saveza komunista — neko podriva to jedinstvo, svedoči da je reč o akciji kojoj je jedinstvo socijalističke

Jugoslavije poslednja briga. Sasvim je sigurno da je nacionalizam, koji se pojavio kao politički faktor u Savezu komunista pojedinih republika, naneo nepravdu i pojedinim komunistima, jer je veliku štetu naneo i celom Savezu komunista Jugoslavije. Ali, ovakve nepravde nećemo ispraviti tako što ćemo umesto jedne frakcije staviti u sedlo drugu, već samo ako se svi komunisti budu odlučno i bez rezerve aktivirali u borbi za jedinstvo redova Saveza komunista i njegovih organa, i za realizovanje zajedničke akcione platforme koju danas imamo i koja je sasvim jasna.

Jedna od političkih bolesti koja može bitno da iskrivi našu sadašnju borbu, jeste i sektaštvo. Ono danas dolazi do izražaja u uskom, rekao bih gotovo staleškom objašnjavanju šta je to radnička klasa, šta je klasna baza Saveza komunista, i šta je klasna priroda politike Saveza komunista. Sektaški odgovor na ta pitanja neizbežno razbija unutrašnje jedinstvo radničke klase, a ujedno radničku klasu otuđuje od njenih prirodnih klasnih saveznika, seljaka i drugih radnih ljudi. No, socijalistička revolucija nije uperena protiv istorijskih ostataka ličnog rada, već protiv kapitalističkog iskorišćavanja tuđeg rada. Nema, dakle, baš nikakvog razloga da se radnička klasa u bilo čemu konfrontira drugim slojevima radnog naroda koji žive od sopstvenog rada. Zbog toga je štetna svaka akcija i politika koja slabi ovaj društveno-istorijski uslovljen i neophodan savez radnih ljudi u uslovima diktature proletarijata.

Sa druge strane, sektaštvo i ultralevičarska demagogija, produbljuju socijalne i političke sukobe unutar radničke klase time što potkopavaju princip raspodele prema kvantitetu i kvalitetu rada. Taj princip, naime, nije samo objektivno dat i nužan faktor koji stimuliše borbu za veću produktivnost rada, već je i najvažniji uslov za usklađivanje odnosa unutar radničke klase, koja je i sama sastavljena iz različitih slojeva, od nekvalifikovanog do visokokvalifikovanog i umnog rada. Za optimalni napredak u samoupravnom udruženom radu, neophodno je, pre svega, to da unutrašnji ekonomski i socijalni odnosi u radničkoj klasi budu postavljeni tako da svakog čoveka, kako nekvalifikovanog radnika, tako i visokokvalifikovanog stručnjaka, podstiču na što veće radne i ekonomske uspehe, i jačaju solidarnost cele radničke klase. A to se može postići samo ako društvena merila za raspodelu prema kvantitetu i kvalitetu rada budu stvarno odgovarala onom osećanju socijalne pravde koje se zasniva na objektivnim razvojnim i ekonomskim

potrebama društva na datom stepenu razvoja, to jest — ko društvu svojim radom više daje, taj neka od njega i relativno više dobija.

I u borbi protiv socijalnih razlika sada se susrećemo sa preterivanjima koja nas često već dovode na prag tzv. »uravnilovke« i koja veoma otežavaju takvu racionalnu politiku raspodele koja bi radne ljude podsticala na bolji, kvalitetniji, odgovorniji i produktivniji rad. Osim toga, »uravnilovka«, sasvim sigurno, nema nikakve veze sa socijalnom pravdom. Naprotiv, ona obično podstiče parazitizam i neodgovornost u radu. Mislim da je i u tome jedan od uzroka što i kvalifikovani radnici i stručnjaci često odlaze na rad u inostranstvo. Da bismo izbegli takve krajnosti i da bismo imali jedinstvenu politiku u pogledu rešavanja tih i sličnih pitanja, čini mi se da će svakako biti potrebno ponovo pregledati i poboljšati postojeće društvene dogovore i sarnoupravne sporazume o društvenim merilima za raspodelu prema radu.

Pri tome, problem raspodele prema radu nikako ne smemo svoditi samo na problem nekakve materijalne stimulacije za bolji rad. On je i to, ali je bitna činjenica da živimo u eposi takve razvijenosti proizvodnih snaga u kojoj rezultat celokupnog društvenog rada, a samim tim i obim ukupne društvene proizvodnje, još uvek pretežno, ili bar u velikoj meri, zavisi od kvantiteta i kvaliteta rada svakog pojedinog člana udruženog rada. Zato se i odnosi u proizvodnji i raspodeli moraju zasnivati na razmeni rada za rad — tekućeg i minulog. Prema tome, načelo raspodele prema kvantitetu i kvalitetu rada — kako u okviru proste, tako i proširene reprodukcije — povezano sa primenom načela solidarnosti na određenim područjima, najdosledniji je izraz socijalne pravde i ravnopravnosti u uslovima kada svi ljudi toliko zavise od svog ličnog i od zajedničkog tekućeg rada, da ne mogu priznati ravnopravnost neradu ili parazitizmu bilo koga.

To važi i za neka preterivanja u razmatranju imovinskih razlika. U nas se još uvek često događa da se progone stvari, a ne ljudi koji zloupotrebljavaju društvo. Svakako da je ne samo besmisleno i nepravedno, već i društveno štetno, zagledati u lonac onima koji poštenim radom pošteno zarade svoj lični dohodak. Na kraju krajeva, stalno poboljšanje životnih, materijalnih i duhovnih uslova čoveka i jeste cilj našeg socijalističkog društva. Sem toga, ima ljudi koji štede i na taj način dolaze do određene imovine, a drugi isti toliki lični dohodak troše odmah, ponekad racionalno, a ponekad i po kafanama. Prema tome, ne treba suditi ljude po tome *na šta troše*

svoj lični dohodak, već *kako stiču* onaj dohodak koji troše. A to znači da treba, pre svega, goniti one koji imovinu stiču na račun tuđeg rada, ili zloupotrebljavaju društvena sredstva ili svoj položaj. Sem toga, opravdanu društvenu kritiku zaslužuju i oni koji se — makar i pošteno stekli svoj lični dohodak — oglašuju o solidarno rešavanje različitih problema socijalnih odnosa u društvu. A takvi i slični problemi ne mogu se rešavati time što ćemo propisivati šta i koliko pojedinac sme da poseduje, već pre svega, time što ćemo preciznije odrediti i kontrolisati izvore ličnih dohodaka i imovine, voditi odgovarajuću poresku politiku, zaoštriti nadzor nad zakonitošću na tom području, osposobiti državne organe za efikasniju zaštitu zakonitosti uopšte, dati poreskim upravama veće kontrolne nadležnosti u proveravanju izvora prihoda i imovine, izgrađivati i osposobljavati organe radničke kontrole, stvarati fondove društvene potrošnje u cilju smanjivanja socijalnih razlika, voditi diferenciranu politiku doprinosa i cena za pojedine društvene delatnosti itd. Drugim rečima, moramo se odlučiti da li ćemo vršiti nadzor i uređivati izvore i merila sticanja ličnog dohotka prema radu, ili ćemo u tom pogledu prvo biti široke ruke, tako što ćemo gledati kroz prste na način kako ljudi stiču novac i na to da li oni koji imaju veći dohodak zaista i više plaćaju društvu, a zatim organizovati politički »lov na veštice« u obliku hajke na automobile, vikendice itd.

Dosta nejasnoća u pogledu odnosa Saveza komunista prema tehničkoj inteligenciji, i prema inteligenciji uopšte, uneli su u naš društveni život sektaški, odnosno dogmatski odgovori na pitanje šta je radnička klasa.

Prema nekim teorijama, radničku klasu, u stvari, sačinjava samo sloj fizičkih radnika i, eventualno, još nekakav niži sloj tehničke inteligencije u proizvodnji. Ovakvo opredeljivanje prirode radničke klase u uslovima socijalističkog samoupravljanja, dovelo bi nas, po mome mišljenju, do besmislenog zaključka da klase određujemo prema vrsti rada, prema visini ličnog dohotka i prema imovinskim razlikama, a ne prema položaju u proizvodnim odnosima. To bi bilo, u stvari, staleški slojevsko, a ne klasno definisanje radničke klase.

Mislim, da nema nikakvog razloga izmišljati novu definiciju klase, pošto je nauka definisala klasu još pre Marksa, a Marks otkrio put kako da radnička klasa oslobodi samu sebe i time ukine klasnu strukturu društva uopšte. Kada je Marks podrobnije

definisao klasnu borbu, rekao je približno ovo: stupanjem u proizvodnju, ljudi ujedno stupaju i u određene, od njih nezavisne međusobne odnose u proizvodnji, i upravo položaj koji zauzimaju u tim odnosima, određuje kojoj klasi pripadaju. A to znači da klasna borba u uslovima kapitalizma i prelaska iz kapitalizma u komunizam, ne može biti nekakva borba za neku utopističku imovinsku ili socijalnu jednakost, već borba za ukidanje najamnog odnosa između rada i kapitala, to jest za takav, proizvodni odnos u kojem su i rad i kapital, tekući i minuli rad, uslovi, sredstva i plodovi rada, pod neposrednom kontrolom radničke klase, to jest onoga ko radi.

U feudalnim proizvodnim odnosima postojao je sopstvenik zemlje, to jest feudalac, koji je na taj način vladao osnovnim uslovom proizvodnje, i seljak — kmet, koji je tu zemlju u feudalnoj svojini obrađivao pod uslovima koje mu je određivao njen sopstvenik. A u kapitalističkim proizvodnim odnosima postoji sopstvenik kapitala, koji je, opet, glavni uslov rada, i radnik, koji kapitalisti prodaje svoju radnu snagu, pošto je to jedini način da može da radi i živi u uslovima kapitalizma. Radničku klasu, dakle, sačinjavaju svi oni koji su prinuđeni da prodaju svoju radnu snagu sopstveniku kapitala, bez obzira na to da li je prodaju jeftino ili skupo, da li su više ili manje obrazovani i kojem sloju ove klase pripadaju. Radnička klasa, naime — po svojoj strukturi — nikada nije bila jedinstvena, već sastavljena od različitih slojeva, pri čemu su takozvani najviši njeni slojevi dosta često bili privilegovani na račun drugih radnika ili, pak, na račun eksploatacije drugih naroda, što je posebno došlo do izražaja u eposi imperijalizma. Zbog toga je još Marks govorio o poburžoazovanju dela radničke klase, a Lenjin o takozvanoj radničkoj aristokratiji. Zato možemo, takode, govoriti o delimično različitim interesima pojedinih slojeva radničke klase u klasnoj borbi, pa i o sekundarnim razlikama u pogledu položaja u proizvodnji koje dolaze do izražaja naročito u imovinskim razlikama. Ali, nema nikakvog smisla slojeve radničke klase proglašavati posebnim klasama, pošto bi to značilo da sekundarne imovinske razlike između pojedinih slojeva radničke klase proglašavamo antagonističkim klasnim suprotnostima. To bi značilo razbijanje radničke klase, a ne sve veće udruživanje ljudi u zajedničkom radu, što je jedan od bitnih uslova za oslobođenje rada i radnog čovjeka, i za stvaranje uslova prelaska u besklasno društvo.

Time, naravno, ne potcenjujem značaj socijalne slojevitosti radničke klase. Sasvim sigurno, ni u nas nisu sasvim identični

socijalni interesi pojedinih slojeva radničke klase. Te razlike, razume se, dolaze do izražaja i u političkom obliku, to jest u različitim stavovima prema rešavanju konkretnih društveno-ekonomskih i drugih pitanja u razvoju našeg društva. Ali, tu nije reč o nekim nepremostivim suprotnostima, pošto celokupnu radničku klasu od nekvalifikovanog radnika do najvišeg stručnjaka, odnosno intelektualnog radnika, povezuje mnogo jači zajednički interes: svojim radom i borbom za veću produktivnost rada, ostvariti što veći zajednički dohodak kao zajednički izvor ličnog dohotka na osnovu raspodele prema radu.

Stoga mislim da za naše socijalističko društvo ne treba izmišljati nikakve nove klase i nikakve nove teorije o tome šta je radnička klasa, pošto je nauka već davno definisala taj pojam. Naša radnička klasa je klasa jučerašnjih najamnih radnika koja je revolucijom sebi stvorila mogućnost da sama postane gospodar uslova, sredstava i rezultata svoga rada, i da ovlada ključnim pozicijama vlasti u državi. No, time ona postepeno uključuje u jednake proizvodne odnose i jednak društveno-ekonomski položaj sve one slojeve tehničke i druge inteligencije i svu onu upravljачku strukturu u celokupnom sistemu udruženog rada, koja je nekada bila instrument, ili sastavni deo, sistema klasne vlasti kapitalista nad radničkom klasom, te je zbog toga bila izraziti međusloj koji se bar jednom nogom, a dobar njegov deo i sa obe, nalazio u buržoaskoj klasi. Drugim rečima, teoretski gledano, svi ljudi koji žive od svoga rada na društvenim sredstvima za proizvodnju i na osnovu raspodele prema radu, u našem su sistemu radnička klasa, pošto baš ta dva elementa u principu i po sadržini društveno-ekonomskih odnosa, određuju jednak položaj čoveka u proizvodnim odnosima, a koji u našim uslovima opredeljuju pojam klase.

Taj proces, razume se, nije završen. Naprotiv, u izvesnom smislu on je tek počeo. U našem društvu još uvek postoje elementi monopola u upravljanju i raspolaganju društvenim sredstvima za proizvodnju, a time i objektivni izvori mogućih dubljih klasnih diferencijacija, a pogotovo ograničavanja radničke klase u njenom raspolaganju uslovima, sredstvima i plodovima sopstvenog rada. Postoje i drugi izvori raznih socijalnih diferencijacija na osnovu različitog položaja u proizvodnji i radu uopšte, koji u sebi nose elemente klasnog odnosa. Još uvek postoje i jaki elementi suprotnosti između fizičkog i umnog rada tamo gde se samoupravljanje ograničava i gde se dohodak otuđuje od radnika.

U vezi s tim, ukazao bih na još jedno pitanje. Tehnokratizam nam je nametnuo esnafski odnos prema školskom svedočanstvu. Mi smo socijalistička zemlja, ali ovakav monopol školskog svedočanstva, kao što postoji u nas, postoji retko u kojoj zemlji. U stvari, to je esnafska ili slojevska privilegija. Dobro je što naš sistem stimuliše i zahteva sticanje znanja i školskog svedočanstva. No, rad treba ceniti prema njegovoj vrednosti, a ne samo prema školskom svedočanstvu. I to spada u problematiku raspodele prema radu. U nas ima mnogo stvarno visokokvalifikovanih ljudi, a naročito mnogo radnika, koji su diskriminirani samo zbog toga što ta njihova kvalifikacija nema »pokrića« u vidu školskog svedočanstva.

Ekonomska moć države i državne birokratije, još uvek može biti faktor koji u položaj radnika unosi elemente najamnog odnosa prema »državnom kapitalu«. Elemente klasnih suprotnosti u našem društvu treba, dakle, tražiti u takvim i sličnim socijalnim diferencijacijama koje imaju stvarno klasni karakter i nisu samo socijalne razlike, a ne u slojevitosti same radničke klase, odnosno u odnosima između fizičkih radnika i tehničke i druge inteligencije.

Zbog toga, pitanje socijalne slojevitosti radničke klase ima za Savez komunista prvenstveno dvojak značaj. Sa jedne strane, Savez komunista, ako hoće da bude revolucionarna avangarda radničke klase, mora, pre svega, izraziti interese i potrebe onih osnovnih slojeva radničke klase koji, zbog svog položaja u proizvodnji i u sistemu raspodele prema radu, sa svojim interesima predstavljaju najdinamičniju snagu koja teži daljem poboljšanju društvenog položaja radnog čoveka. A to su, pre svega, radnici u klasičnom smislu te reči, kvalifikovani i nekvalifikovani, kao i oni slojevi inteligencije koji su po svome radu i životnim interesima, najneposrednije povezani sa radom radnika i koji su zavisni od njegovog rada. Ako Savez komunista ne bi istrajao na tom principu, izgubio bi svoju revolucionarnu sadržinu, svoju sposobnost da se neprekidno bori za napredak društveno-ekonomskih i humanističkih odnosa među ljudima. Mislim da je u tome i najdublji smisao naše sadašnje borbe za radničku većinu u Savezu komunista. Ne tvrdimo, naime, da je ta većina automatski najprogresivnija, ali je sigurno da će ona uvek imati sluha za ono što je stvarno u interesu radničke klase i da će zato i najodlučnije podržavati sve one inicijative Saveza komunista koje će stvarno odražavati neposredne i istorijske interese radničke klase. Drugim rečima, Savez komunista time postaje otporniji na uticaje radničkoj klasi tuđih ideologija i

interesa. Sa druge, pak, strane, on ne može preskakati epohu u kojoj deluje; mora se boriti za što veće jedinstvo i solidarnost celokupne radničke klase. A to je moguće samo ako se uporno bori: prvo, za takav sistem raspodele prema radu koji će biti podsticaj za rad svih; drugo za takav sistem društvene potrošnje koji će obezbediti određenu preraspodelu dohotka prema radu u skladu sa potrebnom solidarnog savlađivanja prevelikih socijalnih razlika.

7. Savez komunista kao faktor ujedinjavanja akcije socijalističkih snaga

Novim Ustavom i Desetim kongresom Saveza komunista Jugoslavije, kao i republičkim kongresima Saveza komunista, i naše društvo ulazi, svakako, u novo razdoblje napora za dalji razvoj socijalističkih, samoupravnih i demokratskih odnosa. Taj razvoj i sada, kada smo usvojili Ustav i Platformu Saveza komunista, ne može ići automatski, to jest bez svesne akcije organizovanih socijalističkih snaga oslonjenih na temeljnu analizu dosadašnjih iskustava i na nauku. Potrebna je usklađena akcija svih društvenih faktora koji mogu da doprinesu ostvarivanju ovih zadataka na čelu sa Savezom komunista.

U ovoj aktivnosti ćemo sasvim sigurno naići na niz teškoća i prepreka. Naići ćemo, i još nailazimo, na različite oblike otpora u postojećoj tehnostukturi, koja želi da zadrži stvari u starim odnosima. Taj otpor nije uvek svestan, najčešće čak dolazi podsvesno do izražaja. Moraćemo se uhvatiti ukoštac i sa političkim otporima sa raznih pozicija koje već poznajemo. Već sada je jasno da onaj deo društvenih snaga koji je u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja razbijen, pribegava metodu opšteg kritikovanja i potcenjivanja svega što je do sada pozitivno urađeno. I ostaci razbijenog frakcionaštva danas se služe takvom taktikom i takvim metodima. Sa takvim kritizerstvom moramo se odlučno uhvatiti ukoštac svuda gde se ono javi, bilo da je reč o ljudima u privrednoj praksi, bilo o onima koji reakcionarnu ili antisamoupravnu političku koncepciju kriju iza lažne fasada nauke. I to ne zbog opasnosti koju bi ta kritika predstavljala sama po sebi, već zbog toga što kritizerstvo te vrste nije ništa drugo do način organizovanja političke akcije protiv idejnog i političkog kursa Saveza komunista u borbi za socijalističko samoupravljanje i samoupravnu demokratiju.

Odgovornost za sve to moraju preuzeti na sebe Savez komunista, Savez sindikata, Socijalistički savez, pa i naši državni i stručni organi. Najvažniji deo te odgovornosti je pravilno, stalno i ažurno obaveštavanje naše, da tako kažem, radne javnosti o svim problemima. Prvenstveno, moramo što brže izgrađivati celovit sistem društvenog informisanja, a koji je predviđen i novim Ustavom. Verovatno bi bilo najbolje da se taj sistem izgrađuje kao specifična interesna zajednica svih zainteresovanih društvenih faktora. Potrebne su nam i ažurne popularne publikacije koje će ne samo davati potrebne informacije i statističke podatke, već i odgovarati na pitanja i suprotstavljati se destruktivnoj i lažnoj kritici. Ovu vrstu publikacija smo gotovo sasvim zanemarili. Štaviše, protivnici našeg sistema i Saveza komunista su takvu informaciju proglasili aktivnošću kojom birokrati agituju za sebe i opravdavaju sebe.

Sada, kada se u aktivnu funkciju društvenog upravljanja uključuju hiljade i hiljade članova delegacija u našim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, a njihovi predstavnici u odlučujuće organe udruženog rada i države, takva intenzivna aktivnost postaje prvi uslov za uspeh delegatskog sistema. Osim toga, moramo ubrzati i akciju za ekonomsko i društveno obrazovanje naših samoupravljača. Potrebna nam je mreža obrazovnih kurseva, koje će organizovati Savez komunista, Savez sindikata, Savez omladine, Socijalistički savez, organi samoupravljanja itd., u kojima će se naši ljudi osposobljavati za obavljanje svojih društvenih funkcija u organima samoupravljanja i skupštinskom sistemu.

Veoma je važno da Savez komunista u celokupnoj akciji oživotvorenja Ustava bude jedinstveno usmeren. Sada se dešava da, na primer, u nekoj opštini iz Saveza komunista isključuje direktora zbog toga što se ne slaže s tim da se njegova radna organizacija integriše sa drugom, recimo u neku monopolističku opštinsku organizaciju. Možda je u pravu upravo taj direktor, a ne opštinski komitet. No, to uopšte nije razlog da bude isključen iz Saveza komunista. Evo još jednog primera. Izvestan broj radnika neke osnovne organizacije udruženog rada odupre se takvom samoupravnom sporazumu sa drugim osnovnim organizacijama u istoj radnoj organizaciji koji, po njihovom mišljenju, omogućava odlivanje prevelikog dela dohotka u zajedničke fondove. Možda oni i nisu u pravu. Ali, ustavno i demokratsko pravo ovih radnika jeste da kao samoupravljači slobodno izraze svoj stav. Ipak, njih isključuje iz Saveza komunista. Ovakva isključenja bila bi, naravno, opravdana

ako bi pojedinci organizovali hajke, intrige i političke akcije onda kada se većina radnih ljudi opredelila za određeni zaključak, i kada se manjina mora pokoriti odluci većine. Ali, ovakve odluke nikako nisu opravdane onda kada radni ljudi izražavaju svoj stav i zalažu se za to da ga prihvate nadležni organi radničkog samoupravljanja. Mislim da Savez komunista mora imati jedinstven stav prema svim ovakvim i sličnim problemima koji nastaju i koji će nastajati u svakodnevnoj praksi sprovođenja u život novog Ustava. Savez komunista se stoga mora na odgovarajući način organizovati i saradivati sa drugim društveno-političkim organizacijama i državnim organima.

Želeo bih da upozorim na još jedan problem. Za ostvarivanje ustavnih principa u sistemu samoupravljanja nije dovoljna samo volja, potrebno je i znanje. A toga znanja često nema. Nemaju ga ni oni u fabrikama koji moraju da rešavaju probleme pred koje ih postavlja novi Ustav, ni odgovorni društveni organi koji maraju da iznalaze sistemski rešenja za pojedina pitanja. To znanje treba stvarati. Zbog toga od ljudi u organizacijama udruženog rada ne možemo očekivati da sami, preko noći, pronađu prava, naučno zasnovana rešenja za sve otvorene probleme. I celom našem društvu često nedostaju iskustva i znanja na mnogim područjima samoupravnih socijalističkih odnosa na kojima probijamo nove puteve. Upravo zbog toga u ovom trenutku postaje izvanredno značajan zadatak da u većoj meri angažujemo nauku za dalje proučavanje pitanja koja na dnevni red postavlja ostvarivanje novog Ustava.

U okviru te akcije, svoj deo odgovornosti, i to ne tako mali, moraju na sebe uzeti posebno i Savezno izvršno veće i republička i opštinska izvršna veća. Mislim da u ovoj akciji mogu izuzetno korisnu ulogu odigrati Privredni savet i Savet za pitanja društveno-političkog sistema¹. Ova dva saveta moraju biti otvorena prema celokupnoj društvenoj strukturi, to jest u svom radu treba stalno da saraduju sa predstavnicama vodećih organa naših društveno-političkih organizacija, kao i stručnim organizacijama i naukom. Na taj način, naše društvo će biti sposobnije da koncentriše svoje sposobnosti i svoje znanje tamo i u onim organima gde je put do ostvarivanja i izvršavanja najkraći. Upravo zato mislim da su Privredni savet i Savet za pitanja društveno-političkog sistema,

¹ Sadašnji nazivi ova dva saveta su: Savezni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku i Savezni savet za pitanja društvenog uređenja.

prema položaju koji sada imaju, i najbolje mesto gde se može usklađivati sva praktična pomoć samoupravnim zajednicama u udruženom radu i u interesnim zajednicama u ostvarivanju principa novog Ustava.

Mislim da sada postoji i povoljna društvena klima za realniji prilaz našim privrednim problemima. Moramo biti svesni da se problemi inflacije ne mogu rešavati preko noći. Dosadašnji rezultati postignuti su, pre svega, merama državne ekonomske politike. To je, doduše, u redu, ali nije dovoljno. Inflacija je, u stvari, oblik stihijskog »usklađivanja« materijalnih odnosa u privredi, to jest odnosa između proizvodnje i potrošnje, između proizvodnje sredstava za proizvodnju i za potrošnju, između produktivnosti rada i akumulacije i ličnih dohoda, između izvoza i uvoza, između sirovinke i prerađivačke industrije itd. Ali, karakteristika ovakvog stihijskog »usklađivanja« materijalnih odnosa putem inflacije je u tome što ona, prvo, ne pita ko će plaćati račun za takvo »usklađivanje«, a drugo, što svako takvo »usklađivanje« uvek postaje izvor novog nesklada. Plaćaju ga stvarno svi, proizvođači i potrošači. Pri tome oni plaćaju račune za ono što im je nametnuto, a ne ono što je stvarno potrebno. Borba protiv inflacije se, dakle, ne može ograničavati samo na državnu intervenciju i na ekonomsku politiku savezne vlade. Štaviše, bojim se da smo već došli blizu krajnjih mogućnosti koje ima državna intervencija. Uбудuće moramo obezbediti da ova borba bude prisutna u svakoj ćeliji našeg privredivanja i potrošnje. Jer, ako hoćemo da savladamo ono stihijsko i štetno prividno »usklađivanje« materijalnih odnosa koje vrši inflacija, onda moramo, kao društvo, postati dovoljno sposobni da te odnose u što većoj meri stvarno usklađujemo i uređujemo pomoću društvenog plana i odgovornosti svakog subjekta u udruženom radu i privredivanju.

Pri tome, borba protiv inflacije ne sme da ide na račun porasta proizvodnih snaga i potrošnje, jer bi to prouzrokovalo stagnaciju u proizvodnji i zaposlenosti. Zbog toga ne treba kriti od naših radnih ljudi da je borba protiv inflacije dugoročni proces i da o njenim rezultatima ne može odlučivati samo vlada već doslovno svi radni ljudi, i to, pre svega, kako raspoložu svojim dohotkom, gde ga ulažu i kako usklađuju međusobne odnose i dogovaraju se u zajedničkim planovima proizvodnje i potrošnje. A u toj orijentaciji mora im, naravno, pomoći i društveni plan. Čini se da je zbog toga u ovom trenutku najvažnije manje govoriti protiv inflacije u obliku kritičkih

deklaracija, a više od baze do vrha društvenim dogovorima izgrađivati osnove za realniji, dugoročniji plan usklađivanja materijalnih tokova u našoj privredi kao celini; na toj osnovi, onda, privredni i drugi subjekti koji mogu uticati na ostvarivanje takvog plana, uzimaju na sebe sasvim konkretne obaveze za rešavanje svih onih problema od kojih zavisi naša dalja akcija u borbi protiv inflacije.

8. *Odgovornost Saveza komunista za međunarodni položaj Jugoslavije*

Kada govorimo o svim tim problemima, zadacima i akcijama Saveza komunista i našeg socijalističkog društva, ne smemo zaboraviti da je jedan od faktora koji mora određivati našu politiku na svim područjima o kojima sam govorio — i međunarodni položaj u kojem živimo. A on nije takav da bismo se mogli zanositi iluzijom da je naša nezavisnost jednom zasvagda obezbeđena. Socijalistička Jugoslavija, istina, nije više balkanska provincija, ekonomski i politički zavisna od imperijalističkih velesila, kao što je bila predrevolucionarna Jugoslavija. Nezavisna socijalistička Jugoslavija danas zauzima ugledan položaj među narodima sveta. Politika nesvrstanosti povezala je Jugoslaviju sa narodima koji predstavljaju većinu sveta, a njen socijalistički samoupravni karakter — sa svim naprednim snagama čovečanstva. Njena unutrašnja nastojanja za razvoj socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije značajan su doprinos ideologiji, teoriji i praksi društvenog i posebno socijalističkog napretka u svetu. Ideja, teorija i praksa samoupravljanja, koja je upravo u našoj zemlji doživela najveći uspon, postala je sastavni deo ideologije, teorije i prakse naprednih snaga čovečanstva uopšte. Naša revolucija je tako postala jedna od pokretačkih snaga društvenog napretka u savremenom svetu. Zato Jugoslavija ima mnogo prijatelja u svetu. Ali — i protivnika i otvorenih neprijatelja.

Za sadašnji trenutak je najkarakterističnija, rekao bih, druga faza antiimperijalističke revolucije do juče kolonijalnih i zavisnih naroda, koju je najkonkretnije razotkrila takozvana naftna kriza. U prvom periodu ove antiimperijalističke revolucije, većina kolonijalnih i poluzavisnih naroda, izborila se za političku nezavisnost. Sadašnje razdoblje tih naroda postavlja u prvi plan zahteve ekonomskim oslobodenjem i ukidanjem onih međunarodnih eko-

nomskih odnosa koje je u prošlosti uspostavio imperijalizam. Te iste interese najvećeg broja naroda savremenog sveta od samog početka izražava politika nesvrstanosti. Upravo u tome i jeste njena snaga. Do juče su vladajuće snage u svetu potcenjivale politiku nesvrstanosti i proricale joj kratak vek. Sada je više ne potcenjuju. Ali zato nesvrstane zemlje sve češće nailaze na pritiske i druge postupke čiji je cilj podriivanje njihovog jedinstva i njihove akcione sposobnosti. Sve češći su slučajevi direktnog pritiska na nesvrstane zemlje, mešanja u njihove unutrašnje stvari i u njihovu spoljnu politiku. Iako period u koji sada čovečanstvo ulazi predstavlja veliku progresivnu prekretnicu, on sasvim sigurno donosi i nove sukobe zbog jačanja otpora onih snaga u današnjem svetu koje na ovom ili onom području brane postojeće stanje.

Jugoslavija je jedna od uticajnih članica zajednice nesvrstanih zemalja. To je — uz njen socijalistički i samoupravni karakter — i razlog što su u poslednjim godinama učestaniji pokušaji pritiska na našu zemlju i posrednog mešanja u naše unutrašnje poslove.

Kada već govorimo o međunarodnom položaju Jugoslavije, upozorio bih na još jednu karakteristiku i specifičnu odgovornost našeg međunarodnog položaja. Mi smo socijalistička zemlja i, konsekvntno tome, činilac u svetskom procesu socijalističkog preobražaja društvenih odnosa. Znači, i ova činjenica mora opredeljavati odgovornost i politiku Saveza komunista.

Nismo i ne možemo biti pristalice teorije o različitim modelima socijalizma. Bitne karakteristike socijalističkih društvenih odnosa jesu društveno-istorijske, to jest *objektivno* date, i ne zavise od subjektivnih konstrukcija, ovih ili onih, ideoloških i političkih snaga. Drugim rečima, postoji samo jedna društveno-ekonomska i politička sadržina socijalizma kao društveno-istorijskog procesa. Ali putevi i sredstva u razvoju socijalističkih odnosa zavise od različitih prilika i, pre svega, od različitih ekonomskih i drugih polaznih pozicija pojedinih zemalja i naroda. Zato razvoj socijalizma u svetu ne može biti ravnomeran ni u pogledu razvoja proizvodnih snaga, niti u pogledu stvarne socijalističke sadržine odnosa među ljudima, niti, pak, po tempu prevladavanja ostataka starih društvenih sistema. Posledica toga je da i među socijalističkim zemljama u međusobnim odnosima nastaju problemi, nesporazumi, pa i konflikti. A to od svake socijalističke zemlje zahteva punu toleranciju, odgovornost i razumevanje za razlike koje se pojavljuju u društvenom sistemu i politici pojedinih socijalističkih zemalja.

Štaviše, ukoliko veći deo sveta budu zahvatali socijalistički odnosi, utoliko više će zemlje i ljudi koji uzdižu ovaj ili onaj prelazni ili pojedinačni oblik razvoja socijalizma, odnosno ovo ili ono sredstvo u borbi za socijalizam kao jedino »pravilno« i spasonosno, biti u opasnosti da postanu ne samo ozbiljna kočnica u razvoju socijalizma već i izvor sukoba među socijalističkim zemljama.

Ali i obrnuto: ne manje opasna kočnica za napredak socijalizma jesu oni ljudi koji u svakom zaostajanju revolucije ili u svakoj pojedinačnoj deformaciji socijalističkih i humanističkih odnosa među ljudima u nekoj socijalističkoj zemlji ili u svakom međusobnom sporu socijalističkih zemalja vide poraz socijalizma, te mu okreću leđa tražeći pribežište u preživelim buržoaskim ideologijama. A takvi ljudi postoje u svakoj socijalističkoj zemlji, pa i u nas. Tendencije takve vrste ne mogu imati našu podršku, bez obzira na to u kojoj socijalističkoj zemlji se one pojavljuju.

Upravo zbog toga se socijalistička Jugoslavija uvek suprotstavlja mešanju u naše unutrašnje stvari, ne samo zato da bi branila svoju nezavisnost već i stoga da bi štitila svoje pravo na samostalan izbor puta i sredstava u izgradnji socijalističkog društva. Duboko smo uvereni da to mora postati osnovno načelo svih odnosa u socijalističkim zemljama ako hoćemo da konflikte među njima svedemo na najmanju moguću meru. Upravo na ovom principu moraju se i ubuduće zasnivati svi oblici naše saradnje sa socijalističkim zemljama i sa međunarodnim radničkim pokretom ako hoćemo da, kao socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija, u najvećoj meri doprinosimo jačanju socijalizma u svetu.

Tek ako budemo vodili računa o svim tim i sličnim elementima našeg unutrašnjeg i spoljnopolitičkog položaja, znaćemo da pravilno ocenimo značaj Titove inicijative za odlučan sukob sa oportunističko-liberalističkim, a i svakim drugim pokušajem grupišanja i frakcionašenja u Savezu komunista, pa i značaj uspeha Saveza komunista u razdoblju posle Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ.

Edvard Kardelj: »Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji«, Centar PK SK Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1976. str. 225—265.

SAMOUPRAVLJANJE JE DALO NOVU SNAGU KULTURNOM STVARANJU

Reč na otvaranju sajma knjiga, 27. oktobra 1975. godine, u Beogradu

Tekst je, pod ovim naslovom, objavljen u „*Politici*“, 28. oktobra 1975. godine, a istog dana objavljen je i u „*Borbi*“ pod drugim naslovom, kao i u ostaloj dnevnoj štampi.

Veoma mi je drago što mi je pripala čast da otvorim ovogodišnji jubilarni, dvadeseti Međunarodni sajam knjiga u Beogradu, da vas pozdravim i, posebno, da vama i svim učesnicima i posetiocima ove značajne kulturne manifestacije prenesem srdačne pozdrave njenog pokrovitelja, predsednika Republike druga Tita.

U toku dvadeset godina postojanja sajam knjiga u Beogradu razvio se u jednu od najznačajnijih manifestacija ove vrste u Evropi, pa i u svetu. Iz godine u godinu povećavao se broj novih knjiga izloženih na sajmu, kao i broj zemalja učesnica. Na izložbi koju danas otvaramo učestvuje 35 zemalja sa svih kontinenata, sa različitim društvenim i političkim uređenjima, svrstanih i nesvrstanih, što sajmu daje poseban kvalitet i povećava značaj njegove kulturne i humane misije. Po velikom broju inostranih izlagača, ovaj sajam je istovremeno manifestacija otvorenosti naše zemlje prema idejnom i kulturnom stvaralaštvu drugih naroda, što je direktni izraz humanističke i samoupravno-demokratske sadržine našeg socijalističkog društva.

Ovogodišnji jubilarni Sajam knjiga ponovo pokazuje da je u posleratnom razvitku nove Jugoslavije ostvaren veliki napredak u izdavačkoj delatnosti, kako u pogledu kvantiteta, tako i u pogledu sadržine, strukture i idejno-političke usmerenosti knjiga. Posebno možemo konstatovati da je postignut i napredak u pogledu marksističke, odnosno naučne literature socijalizma uopšte. Prilika

je danas da se podsetimo da se sada kod nas godišnje štampa preko deset puta više knjiga nego u staroj Jugoslaviji. Tu je uključena i literatura onih naših naroda i narodnosti kojima je pre rata bilo zabranjeno da imaju svoju nacionalnu književnost, a time i izdavačku delatnost.

Postignuti rezultati ukazuju na snagu impulsa koju je socijalističko samoupravljanje dalo našem kulturnom stvaranju uopšte i izdavačkoj delatnosti posebno. Ali ti rezultati, zajedno sa pozitivnim i negativnim iskustvima iz dosadašnjeg razvoja samoupravne izdavačke delatnosti, zahtevaju istovremeno od nas da sebi postavljamo i nove neposredne ciljeve. A u tom pogledu, čini mi se da neću preterati ako kažem da se sada, posle donošenja novog Ustava, nalazimo gotovo pred jednom prekretnicom. Naš sistem socijalističkog samoupravljanja stupa u novu etapu svog razvoja. Za sobom imamo krupne uspehe koji predstavljaju ubedljivu istorijsku potvrdu realnosti naše samoupravne orijentacije. Ali, imamo i pouke mnogih iskustava koje nam ukazuju na promašaje i slabe tačke u našem dosadašnjem razvoju, ona mesta na kojima smo bili »kratkog daha«. To se odnosi i na izgrađivanje i razvoj naše samoupravne izdavačke delatnosti. Sistem koji smo izgrađivali otvarao je široko polje za stvaralačku inicijativu i slobodu akcije. Međutim, u njemu neki vidovi društvenih i ljudskih potreba nisu došli dovoljno do izražaja. Tu mislim pre svega na društvenu podršku knjizi i društveno podsticanje čoveka da poseže za knjigom. Kratkovida ekonomska računica, a isto tako sa idejnom dezorijentacijom povezana politička ili pak komercijalistička špekulacija neretko je potkopavala humanističku i socijalističku idejnu sadržinu društvene kulturne politike, a bezvredni kič i stvaralačka nemoć pod vidom dehumanizovanih i formalizovanih pomodnih plitkosti, kao i proizvodi idejnog lutanja kitili su se menadžerski organizovanom slavom kulturnog stvaralaštva, nastojeći da stvarne idejne, humanističke, umetničke, naučne i druge kulturne vrednosti budu potisnute na sporedni kolosek.

Takav kritički osvrt na proteklo vreme nikako ne bismo smeli protumačiti kao zahtev za promenu osnovnog kursa socijalističkog samoupravljanja u oblasti izdavačke delatnosti. Ovim kritičkim osvrtom, takođe, ne želim da dajem prevelik značaj greškama i promašajima u tom razvoju. Naprotiv, mogli bismo čak reći da ih je bilo relativno malo, ako imamo u vidu činjenicu da smo probijali

potpuno nove puteve u uspostavljanju samoupravljanja kulturno angažovanog čoveka u oblasti izdavačke delatnosti. Mislim da je takav kritički osvrt nama neophodno potreban pre svega zato da bismo jasno sagledali prave pravce idejne i političke borbe unutar samoupravne izdavačke delatnosti, odnosno da bismo celokupni sistem samoupravne izdavačke delatnosti učinili još sposobnijim da izrazi najnaprednije, najplemenitije i društvenom progresu najneophodnije idejne, umetničke i naučne stvaralačke težnje i poduhvate. Mislim da su uspesi koje smo u našem društvenom životu postigli posle Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ i Desetog kongresa SKJ najubedljivija potvrda uspešnosti takve orijentacije. A, s druge strane, takav kritički osvrt nama je potreban i zato da kvalitetnu knjigu učinimo još bližom čoveku.

Pomenuo bih pre svega problem dalje izgradnje sistema društveno-ekonomskih odnosa u izdavačkoj delatnosti. Uvažavajući i dalje ekonomske računice i u toj oblasti društvenog rada — od kojih ne možemo pobeći i kad bismo hteli — mi moramo u čitav taj sistem ugraditi mnogo snažniju ulogu društvenih fondova i drugih društvenih faktora koji treba u sve većoj meri da omogućavaju da knjiga bude pristupačnija našem čoveku, to jest da bude relativno jeftinija i, ako hoćete, prisutnija u svim našim društvenim sredinama.

U vezi s tim je i problem oblikovanja i ostvarivanja jedne društvene izdavačke politike koja će biti čvrsto zasnovana na idejnoj orijentaciji naše revolucije, a koja će biti istovremeno sposobna da podstiče stvaralačku i humanističku kritičku misao, kao i prodore u novo, naprednije, humanije. Upravo na takvoj orijentaciji mora biti, po mome mišljenju, zasnovana i jedna društvena politika selektivnosti, kad je reč o angažovanju društvenih sredstava u izdavačkoj delatnosti. Po mome mišljenju, probleme te vrste više ne možemo u celini rešavati u okviru dosadašnje organizacije, u kojoj su o takvim pitanjima odlučivala tela koja često nisu mogla da nose i stvarnu odgovornost, ni prema izdavačkoj delatnosti, ni prema autorima, ni prema društvu u celini. Ustavna rešenja o samoupravnim interesnim zajednicama sada otvaraju mogućnost da se ti problemi rešavaju, bilo u okviru samoupravne interesne zajednice za kulturu, bilo u okviru samostalno organizovane specifične samoupravne interesne zajednice za izdavačku delatnost uz učešće i odgovornost izdavačke delatnosti, autorskih organizacija, organizacija udruženog rada, kao i društveno-političkih zajednica i organizacija, a

možda i drugih faktora, takvih kao što su, na primer, bibliotekarstvo i slično.

Ali, problemi knjige se ne rešavaju samo subvencijom. Postoji i potreba, rekao bih, organizovanijeg angažovanja društva za knjigu. Intenzivnijim kulturnim angažovanjem organizacija udruženog rada i uspostavljanjem njihove odgovornosti za to da radnik dođe do knjige, angažovanjem mesnih zajednica, komuna, društveno-političkih i društvenih organizacija uopšte, kao i njihovom zajedničkom i koordiniranom akcijom mogli bismo dobiti mnogo snažniju i stabilniju materijalnu i socijalnu bazu izdavačke delatnosti nego što je današnja koja se pretežno oslanja na ličnu potrošnju i na relativno još uvek oskudnu mrežu biblioteka.

Naše narodne biblioteke ponekad još uvek u priličnoj meri liče na klasične socijalno-kulturne ustanove za prosvetavanje naroda. One još nisu kao celina postale sastavni deo i sredstvo zadovoljavanja svakodnevnih radnih, kulturnih i društvenih potreba čoveka i njegovog stvaralačkog angažovanja u radu, društvu i kulturnom životu. Mislim da bi i u tom pogledu trebalo razmišljati o stvaranju specijalizovanih, odnosno usmerenih samoupravnih interesnih zajednica biblioteka, bilo u sastavu samoupravnih interesnih zajednica kulture, bilo samostalno, ali uz učešće izdavačkih organizacija, organizacija autora, organizacija udruženog rada, mesnih zajednica i društveno-političkih organizacija. Određena, na žalost, dosta pojedinačna iskustva nekih mesnih zajednica i OUR potvrđuju mogućnost i uspešnost takve orijentacije. Stvaranje takvih samoupravnih interesnih zajednica, očigledno, omogućilo bi nam ne samo da uspostavimo solidnije i stabilnije materijalne osnove za širok razvoj bibliotekarstva nego i za njegovu racionalniju organizaciju i suštinski preobražaj u tom smislu da ono zaista postane oslonac svakodnevne aktivnosti čoveka, kako u njegovoj organizaciji udruženog rada, u sredini u kojoj živi, tako i u njegovim stvaralačkim ambicijama i kulturnom angažovanju.

Pomenuću i problem školske knjige. Mi nismo više, kao društvo, tako siromašni da ne bismo mogli stvoriti povoljnije materijalne uslove za porodicu i učenika u nabavci školske knjige nego što su sadašnji. Međutim, mi ponekad hoćemo da učinimo sve, pa pošto to ne možemo, onda ne učinimo ništa. Krajnje je vreme da razmotrimo taj problem ne samo u celini nego i u njegovoj dinamici, to jest kojim će tempom društvo moći postepeno da sve većim broju dece obezbeđuje knjigu besplatno, odnosno pod sve povoljnijim

uslovima i kakav sistem izdavanja školske knjige nam je zato potreban.

Kad je reč o izdavačkoj delatnosti na raznim jezicima Jugoslavije, moramo činiti intenzivnije napore da bi najbolja dela jugoslovenske književnosti, naučne i političko-idejne literature zaista bila pristupačna svim našim narodima i narodnostima. Potrebno je, dakle, da se ona prevode. Ne verujem da taj zadatak u punoj meri može da obavi samo izdavačka delatnost. Očigledno je da tu mora da se angažuje i društvo odgovarajućim putevima i sredstvima.

Sličan je i problem prevodenja naše literature na inostrane jezike. Mislim da u tom pogledu nismo ravnopravni, i to u znatnoj meri našom sopstvenom krivicom. Očito je da moramo u okviru samoupravnih interesnih zajednica izdavačke delatnosti naći takva rešenja u kojima će se i društvena zajednica snažnije angažovati svojom ulogom i svojim sredstvima.

Neophodno je da kritički razmotrimo i stanje i probleme koji proizlaze iz odnosa između izdavačkih organizacija i autora i autorskih organizacija, i to kako sa gledišta materijalnog položaja autora, tako i sa gledišta samoupravne strukture izdavačkih organizacija udruženog rada. Tu se pojavljuju dve krajnosti. S jedne strane, autorske organizacije nemaju dovoljno stvarnog uticaja na politiku izdavačkih organizacija. Izdavačko preduzeće se prema autoru često ponaša kao monopolista koji ga jednostavno podređuje uslovima koje ono samo utvrđuje. A, s druge strane, događa se i to da se pojedina izdavačka preduzeća u svojoj politici privatizuju, povezujući se sa uskim grupama autora određenih idejno-političkih, moralnih ili drugih shvatanja, što čitavu praksu ovih izdavačkih preduzeća više ili manje podređuje takvim shvatanjima. Ne tvrdim da su te dve krajnosti dominantna crta naše izdavačke delatnosti. Naprotiv, najveći deo naših izdavačkih kuća, pogotovo onih najuticajnijih, i pored svih materijalnih teškoća i problema koji su proizlazili iz nedograđenog samoupravnog sistema u izdavačkoj delatnosti, dostojno reprezentuje istinske umetničke, naučne, humane i idejne vrednosti našeg socijalističkog društva. Ali činjenica je da su obe krajnosti o kojima sam govorio kod nas prisutne. A to potvrđuje da u samom sistemu odnosa između izdavačke delatnosti i autora još nismo našli zadovoljavajuće rešenje. Mislim da i te probleme sada treba ponovo, kako se to kaže, »otvoriti« i zajedničkim snagama poboljšati stanje, u skladu sa iskustvima koja smo stekli.

I najzad, dakako, moramo biti svesni da razvoj izdavačke delatnosti prvenstveno zavisi od opšteg stanja kulture u društvu. Zato probleme knjige ne možemo rešavati samo u okvirima o kojima sam govorio, nego i našom celokupnom društvenom kulturnom politikom. Pri tome ne mislim samo na kulturnu politiku u širem smislu, nego, takođe, na sistem društveno-ekonomskih odnosa u oblasti kulturnih delatnosti, na institucionalne oblike samoupravne organizacije u ovoj oblasti, na izgrađivanje materijalne baze kulture u skladu sa načelima novog Ustava, na određene oblike integracije u oblasti kulture, itd. A pre svega mislim i na neophodnost intenzivnije društvene akcije da bi se postepeno ali što stabilnije širile materijalne mogućnosti i otvarali novi prostori za aktivno angažovanje čoveka u kulturnom stvaralaštvu. Mi se ne možemo zadovoljiti samo klasičnom narodnjačkom parolom »kultura-narodu« ako istovremeno ne kažemo i »narod-kulturi«, »čovek-kulturi«. Kultura — to nisu samo vrhunska stvaralačka dela. Što je čovek više kulturno angažovan, to više ima uslova za nastajanje vrhunskih kulturnih vrednosti. U tom smislu može se, takođe, reći: ukoliko više naši radni ljudi budu i sami kulturno angažovani i aktivni u najrazličitijim oblicima kulturnog stvaranja utoliko će oni više osećati potrebu i za knjigom.

Ako samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture bude-
mo na odgovarajući način organizovali i intenzivno razvijali, stvorićemo uslove za udruživanje svih faktora koji treba da doprinose kulturnoj afirmaciji naših naroda i narodnosti, i to pre svega svojom povezanom i udruženom akcijom, kako u stvaranju materijalnih, tako i svih drugih društvenih uslova za dalji razvoj našeg kulturnog stvaralaštva. Verujem da će i naša izdavačka delatnost dati svoj krupan doprinos u toj aktivnosti.

U tom smislu još jednom želim pun uspeh ovoj značajnoj kulturnoj manifestaciji i pozdravljam sve koji su joj doprineli: autore, domaće i strane izdavače, grafičke radnike i organizatore. Dozvolite mi da dvadeseti jubilarni Sajem knjiga proglasim otvorenim.

»Politika«, 28 oktobar 1975

REVOLUCIONARNA PRAKSA I MARKSISTIČKO OBRAZOVANJE

Izlaganje na svečanom otvaranju Političke škole SKJ »Josip Broz Tito« u Kumrovcu, 21. novembra 1975. godine

Izlaganje je pod ovim naslovom u celini objavljeno u dnevnoj štampi 22. novembra 1975. godine i u posebnoj brošuri »Marksističke studije« (2) u izdanju Izdavačkog centra »Komunist« iz Beograda, takođe 1975. godine.

Veliko mi je zadovoljstvo i čast što mogu da u ime Centralnog komiteta SKJ otvorim školu za članove Saveza komunista, koja nosi ime druga Tita, revolucionara i marksiste, koji je teoriji i praksi socijalizma i socijalističkog samoupravljanja dao i daje neprocenjivi stvaralački doprinos. Ime koje nosi ovaj značajni centar marksističkog obrazovanja i marksističke nauke izražava očekivanja koja SKJ gaji u pogledu njegovog rada i rezultata, a ujedno je i odgovorna politička i stručna obaveza za njegov kolektiv studenata, pedagoga i naučnih radnika.

Dom u Kumrovcu, u čijem sastavu je i ova škola, izgrađen je i iz doprinosa radnih ljudi i građana svih naših naroda i narodnosti. U ovoj školi će učiti studenti — članovi Saveza komunista iz svih naših republika i pokrajina. Njenim otvaranjem oživotvoruju se predlog druga Tita i odluka rukovodećih organa SKJ o takvom marksističkom obrazovanju u školama i kursovima SKJ koje će njegove članove, a pre svega mlade ljude, afirmisane političke aktiviste i aktivne društvene radnike, osposobljavati za praktičnu primenu teorijskih saznanja i za samostalan stvaralački partijsko-politički i društveni rad.

Pri tome, Savez komunista Jugoslavije želi da izgradi takav metod marksističkog obrazovanja u kome marksizam neće biti tretiran kao dogma, nego, kako je i sam Marks rekao, kao uputstvo za rad, a to znači kao živa nauka za revolucionarnu društvenu

akciju u sadašnjoj epohi istorije čovečanstva i posebno u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva: to jest za sadašnju fazu borbe radničke klase za njeno klasno oslobođenje, a samim tim i za takve socijalističke proizvodne odnose koji vode nestajanju svih klasa i svih oblika klasnog i drugog ugnjetavanja, za samoupravljanje radničke klase.

Sam Marks je rekao — parafraziram njegove misli — da marksizam nije filozofija o nekom idealnom društvu, nego oružje nauke i znanja u rukama radničke klase u njenoj borbi za oslobađanje snaga koje već postoje u nedrima postojećeg društva, za praksu sutrašnjeg dana. Jer za Marksa, prema njegovim rečima, »komunizam nije stanje koje treba da bude uspostavljeno, ideal prema kome stvarnost treba da se upravlja«, nego »stvarni pokret koji ukida sadašnje stanje«. Stoga, sa gledišta realnog uticaja marksističke ili bilo koje progresivne kritike naše postojeće društvene stvarnosti na konkretnu socijalističku akciju i praksu, nije ni bitno ni dovoljno, a pogotovo nije odlučujuće, ako tu kritiku zasnovamo samo na utvrđivanju koliko se danas praksa razlikuje od »konačnog cilja«, to jest od komunizma.

Naravno. Savez komunista Jugoslavije ne bi mogao da vrši ulogu revolucionarne avangarde radničke klase i socijalizma kada bi taj cilj, koji određuje pravac njegove svesne akcije, izgubio iz vida i predao se empirizmu. Ali mi, komunisti, ne želimo da budemo ni dogmatičari ili doktrinari koji nameću praksi kalupe koje istorija više ne podnosi, niti pragmatičari i empiričari koji se gube u zaostalim slojevima društvene svesti. A isto tako ne želimo da ličimo na one domaće i strane kvazimarksističke filozofske idealiste, koji se, govoreći političkim jezikom, ponekad pojavljuju kao ultralevičarski sektaši, a drugi put kao desničarski liberali, koji najpre konstruišu ideal apstraktnog društva, pa zatim pod vidom »kritike svega postojećeg« kritikuju konkretno društvo zato što se ono ne upravlja prema takvoj subjektivističkoj konstrukciji.

Stoga Marksove misli, o kojima sam govorio i koje moramo sistematski i uporno razvijati u Savezu komunista i u našem društvu uopšte, treba da shvatimo kao jedno specifično uputstvo njegovoj praksi i teoriji. Naime, SKJ će biti realna materijalna snaga koja je sposobna da menja postojeće stanje u progresivnom smislu samo onda ako bude znao da otkriva, olakšava i da podstiče razvoj zametka sutrašnjeg dana u današnjem danu, to jest ako bude neprekidno doprinosa jačanju onih objektivnih odnosa, interesa i

faktora u društvenim kretanjima koji su istorijski nosilac i uslov društvenog napretka i ako kao avangardna revolucionarna snaga bude tu materijalnu snagu neprekidno pretvarao u socijalističku akciju, i to svojim uticajem na svest masa, koje jedino mogu biti nosilac te akcije.

Za sadašnji trenutak najbitnija su u tom pogledu, na primer, sledeća pitanja: u kojoj meri vodeću ulogu u društvu imaju one snage koje po svom klasnom interesu jedino mogu da usmeravaju razvoj društva ka tom cilju; da li i u kojoj meri putevi i sredstva koje one biraju za postizanje tog cilja zaista i omogućavaju ostvarivanje takvog razvoja: kakve neposredne zadatke na pojedinim područjima svoga života i rada jedno socijalističko samoupravno društvo može i treba sebi da postavlja danas, kako bi se ono stvarno kretalo u pravcu takvog dugoročnog cilja itd.? A u krajnjem rezultatu se, očigledno, sva ta pitanja svode na osnovno pitanje o putevima i sredstvima oslobođenja radničke klase, radnog čoveka od svih oblika potčinjavanja onim klasama, odnosno društvenim snagama koje su prisvojile, u jednom ili drugom obliku, monopol raspolaganja sredstvima rada i proizvodnje, to jest materijalnim izvorima života. Otkrivajući na takav način istorijsku neizbežnost oslobođenja radničke klase, Marks je istovremeno u toj radničkoj klasi otkrio i jedinu moguću materijalnu snagu ostvarenja marksističke teorije socijalizma.

Dakako, kao genijalni naučnik, Marks nije dozvoljavao da mu se potrebe ili hirovi svakodnevnih prakse, pa makar to bila i praksa radničkog pokreta, nametnu kao arbitar u njegovom teorijskom istraživanju. Naprotiv, bio je beskompromisan u kritici slabosti i promašaja radničkog pokreta. Ali u isto vreme cela njegova teorija i cela njegova teorijska kritika društvene prakse — upravo zato što je bila revolucionarna, to jest što je otkrivala budućnost ljudskog društva na osnovu analize i kritike postojećeg kapitalističkog društva — bila je povezana sa takvim radničkim pokretom koji je realno postojao, sa svim svojim prednostima i nedostacima, i koji je kao takav bio nosilac te budućnosti čovečanstva. Razume se, u isto vreme su se Marks i marksisti uporno borili za to da utiču na svest te klase i njenih avangardnih snaga svojim teorijskim i političkim radom u tom pokretu. Glava oslobođenja, kaže Marks, jeste filozofija (mi bismo danas rekli socijalistička teorija), a njegovo srce proletarijat. Kao što je za socijalističku teoriju radnička klasa njeno materijalno oružje, kaže Marks, to jest njena sopstvena materijalna

snaga, tako je za radničku klasu teorija njeno duhovno oružje, to jest snaga njene sopstvene svesti. Drugim rečima, revolucionarna teorija marksizma je odraz revolucionarne prakse radničke klase, a istovremeno i njen putokaz, to jest oblik osvešćivanja te prakse, a samim tim i oblik stvaranja nove prakse.

Marks je isticao da materijalnu snagu može da suzbije samo materijalna snaga, odnosno određenu praksu samo druga praksa, ali da i nauka postaje materijalna snaga onda kad ona ovlada svešću i akcijom ljudi. A nauka može da ovlada svešću i akcijom ljudi, odnosno svešću klasa, samo onda kad izražava njih same u društvenoj praksi, to jest kad izražava njihove objektivno date istorijske potrebe i interese u toj praksi, bez obzira na to da li je ta nauka usmerena na neposredne potrebe i interese čoveka u datom trenutku ili na dugoročna istraživanja trendova ljudske prakse, i bez obzira na to da li je reč o odnosu između prirode i čoveka ili o odnosu između ljudi u društvu.

Marks je svoj pogled na ova pitanja izrazio sažeto u jednoj rečenici u »Tezama o Feuerbachu«. On je zapisao:

»Društveni život je bitno *praktičan*. Sve misterije koje teoriju navode na misticizam nalaze svoje racionalno rešenje u ljudskoj praksi i u poimanju ove prakse.«¹

Praksom — u kojoj je socijalistička teorija, odnosno nauka uopšte jedna od njenih manifestacija — čovek, dakle, ne postaje samo »ovostrani« odraz materijalnog sveta i društva u kome živi i od koga je predmetno i aktivno zavisian, nego istovremeno, da tako kažem, postaje »majstor« svoje sopstvene istorije, kojom sam sebi određuje dimenzije svoje slobode, ali to u onoj meri u kojoj je sposoban da praksom menja dimenzije i oblike te zavisnosti, da menja svet oko sebe i samog sebe u njemu. I upravo zato da bi svojom revolucionarnom praksom mogla menjati društvo i sebe u njemu, radnička klasa mora biti svesna te svoje uloge. Tu svest i sposobnost za stvaralačku socijalističku akciju daje joj pre svega marksistička teorija.

Analizirajući praksu kapitalističke fabričke proizvodnje, Marks je, u jednoj fusnoti »Kapitala«, zapisao i sledeće reči, koje još reljefnije izražavaju ranije citiranu misao iz »Teza o Feuerbachu«:

»Tehnologija otkriva aktivni stav čovekov prema prirodi, neposredni proces proizvodnje njegova života, a time i društvene prilike u kojima živi i duhovne predstave koje iz njih izvire. Čak je i svaka istorija religije nekritična, kad ne uzima u obzir ovu materijalnu osnovicu. Doista je mnogo lakše putem analize naći zemaljsku jezgru zamagljenih verskih uobražavanja nego obrnuto, iz datih stvarnih životnih prilika određenog vremena izvesti njihove obogotvorene oblike. A ovaj poslednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod. Nedostaci apstraktno prirodno-naučnog materijalizma, koji isključuje istorijski proces, opazuju se već na apstraktnim ideološkim predstavama njegovih predstavnika, čim se usude da izidu izvan svoje struke.«²

Marks tim rečima još jednom govori o činjenici da je teorija, odnosno nauka, sastavni deo predmetnog delovanja čoveka u njegovoj praksi shvaćenoj kao celovit dijalektički istorijski proces. Ali ja ih ne navodim zato da bih podsećao na osnove njegovog istorijsko-materijalističkog pogleda na društvo i čoveka, nego zato što one ukazuju kako na metod primene marksizma *u praksi*, tako i na metod marksističkog obrazovanja *za praksu*.

Neka mi bude dozvoljeno da još jednom citiram Marksove »Teze o Feuerbachu«:

»Pitanje da li predmetna istina pripada ljudskom mišljenju nije pitanje teorije, nego praktično pitanje. U praksi čovek mora dokazivati istinitost, to jest stvarnost, moć, ovostranost svog mišljenja. Spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja — koje je izolovano od prakse — jeste čisto sholastičko pitanje.«³

Moram još jednom ponoviti: kad Marks ovde govori o praksi, on pre svega govori o praksi kao o istorijskom procesu, a ne o jednoj određenoj svakodnevnoj praksi. Teorija, odnosno nauka, ima pravo da sebe naziva tim imenom samo ako je sposobna da gleda dalje od čovekove svakodnevne prakse. Filozofija, teorija, ideologija sastavni su deo tog istorijskog procesa. One brane postojeće stanje, kritikuju ga, bune se protiv njega i anticipiraju budući razvoj. Ali one ne žive u nekom apstraktnom svetu za sebe i ne potvrđuju se i ne odbacuju se, kao što Marks kaže, u međusobnim sholastičkim nadmudrivanjima, iako takvih nadmudrivanja uvek ima i biće ih.

¹ K. Marks — F. Engels, Dela, VI, Institut za izučavanje radničkog pokreta i »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 457.

² Karl Marx, »Kapital«, I, Dietz Verlag, 1961, str. 389.

³ K. Marx — F. Engels, op. cit., str. 455.

nego u predmetnom zbivanju koje se izražava u praksi čoveka i njegovog društva kao neprekinutom istorijskom procesu.

Prema tome, o istinitosti ili stvarnosti savremene marksističke teorije ne možemo suditi ni na osnovu snage monopola dogme, ni na osnovu knjiškog radikalizma, ni na osnovu sholastičkog nadmudrivanja o tome koji marksizam je »jediní pravi«, nego samo po tome koliko je ona u stanju da menja praksu čoveka i društva, to jest koliko je sposobna da postane duhovno oružje onih društvenih snaga koje su po svom objektivnom položaju u društvu sposobne da vladaju postojećim stanjem, a da istovremeno s njim ne budu zadovoljne, da ga kritikuju i menjaju. A to je pre svega radnička klasa i sve druge progresivne društvene snage koje su sposobne da zajedno s njom, ili kao njena organizovana društvena svest, uspostavljaju i razvijaju takve oblike socijalističkih proizvodnih odnosa u kojima će radnička klasa biti sposobna da sama prisvoji monopol sredstava za proizvodnju zato da bi ga time definitivno istorijski ukinula. To znači da radnička klasa mora biti u stanju da svojom revolucionarnom praksom ne samo savlada klasični privatno-sopstvenički kapitalistički monopol nego i njegove istorijske ostatke koji se izražavaju u monopolu birokratije i tehnostrukture, a koji se oslanjaju na svojinsku moć države.

Uspostavljanjem samoupravljanja naša revolucija je dala našoj radničkoj klasi upravo tu snagu. I zato mislim da u našim uslovima možemo ranije navedenu Marksovu misao parafrazirati na sledeći način: marksistička teorija ima svoju materijalnu snagu u radniku-samoupravljaču: radnik-samoupravljač ima svoje duhovno oružje u marksističkoj teoriji.

Gledajući kroz tu prizmu, ova i druge slične političke škole, pogotovo u njihovoj povezanosti sa marksističkim centrima, univerzitetima i drugim sličnim institucijama nisu samo ustanove Saveza komunista Jugoslavije nego čitavog sistema obrazovanja i marksističkog teorijskog istraživanja u našem socijalističkom društvu. Ali one imaju i moraju imati poseban značaj za SKJ, jer će kao njegove ustanove svoju obrazovnu i teorijsku delatnost prvenstveno i najtešnje povezivati sa socijalističkom praksom SKJ i izgrađivati partijske kadrove za najrazličitija područja društvene aktivnosti SKJ. Zato odgovorni organi SKJ treba razvitku tih škola da posvećuju maksimalnu brigu, i to ne samo u organizacionom, materijalnom i kadrovskom pogledu nego i u pogledu njihovog neprekidnog takvog obogaćivanja prakse SKJ teorijom i teorijskim

obrazovanjem koje će osposobljavati SKJ da neprekidno bude kako faktor društvene kritike, tako i faktor društvenog stvaranja u toj praksi.

Samostalno marksističko teorijsko istraživanje u Savezu komunista, a u povezanosti sa njegovom praksom, kao i marksističko obrazovanje komunista za aktivno i stvaralačko delovanje u našem samoupravnom socijalističkom društvu, dve su bitne pretpostavke za stvarnu vodeću idejno-političku ulogu SKJ u društvu. Jer samo takva idejno i politički jedinstvena socijalistička snaga koja je u stanju da vidi dalje od same klase u njenoj svakodnevnoj borbi, a istovremeno partija koja se ne zatvara u sebe, nego deluje kao deo radničkog pokreta a ujedno i celokupnog progresivnog društvenog kretanja može zaista da ostvaruje ulogu avangarde radničke klase, a time i najprogresivnije društvene snage u svakoj naciji.

A iz toga proizlazi da je takva uloga SKJ organski povezana sa karakterom i rezultatima celokupnog društvenog razvitka. Zato ona mora biti, tako reći, svaki dan ponovo potvrđivana kroz postignute rezultate u tom razvitku. Ona nije jednom zauvek »dekretovana«, a izvojevati se može jedino na taj način što će se Savez komunista svaki dan ponovo osposobljavati da bude *stvarno na čelu* društvenog progressa. Jer ma koliko bi SKJ pokušavalo da nametne društvu svoju vodeću ulogu, on bi samo *prividno* bio u toj ulozi ako ne bi bio u stanju da krči puteve neprekidnog progresivnog menjanja postojećeg stanja.

Dva uslova su naročito neophodna da bi Savez komunista zaista mogao da vrši takvu avangardnu idejnu i političku ulogu u našem društvu. Prvi, stabilnost osnova socijalističkog sistema, to jest stabilnost određenih ključnih pozicija diktature proletarijata u jednom demokratskom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Jer radnička klasa na čelu sa Savezom komunista i zajedno sa svim stvaralačkim socijalističkim snagama nikako ne sme izgubiti iz vida činjenicu da se nalazimo, to jest živimo u uslovima u kojima u određenom smislu još uvek važi dilema: »ko će koga«. Zato je još uvek prvi i odlučujući uslov svakog napretka socijalizma i, posebno, daljeg razvijanja socijalističke demokratije obezbeđivanje takvog odnosa moći društvenih snaga koji će omogućiti slobodu socijalističke akcije radničkoj klasi i svim socijalističkim snagama, a time i vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista, bez koje je u sadašnjim uslovima borbe za progres socijalizma i socijalističkog

samoupravljanja nezamisliva stabilnost socijalističkog društvenog i političkog sistema.

Ovo pominjem na prvom mestu i zbog toga što smo, po mome mišljenju, u prošlosti — neophodno i opravdano se boreći za socijalističku demokratiju u našem društvu nasuprot birokratskom despotizmu i tehnokratskom monopolu koji je oduzimao demokratska prava upravo samoj radničkoj klasi — u određenim trenucima našeg razvitka stavljali, da tako kažem, kola ispred rude. Time hoću reći da smo, razvijajući nove demokratske oblike našeg društvenog života, određene ključne društvene pozicije ponekad prepuštali uticaju antisocijalističkih snaga različitih tendencija, bilo direktno, bilo posredno, to jest preko politički i idejno dezorijentisanih ljudi koji su postali prevodnici socijalizmu, odnosno socijalističkom samoupravljanju tuđih i neprijateljskih uticaja. Mislim da promašaji te vrste spadaju među glavne uzroke pojavâ one naše političke nestabilnosti kojima smo učinili kraj Dvadesetprvom sednicom Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije i Desetim kongresom Saveza komunista Jugoslavije.

U sprovođenju tih odluka mi smo morali preduzimati i određene radikalnije mere raščišćavanja ne samo sa otvorenim neprijateljima našeg socijalističkog društva nego i sa nosiocima dezorijentacije u našim sopstvenim redovima, a posebno u oblasti marksističkog naučnog istraživanja, kao i u sistemu obrazovanja, naročito univerzitetskog. Te mere su bile nužne da bi ispravili ono što je bilo propušteno, ali je isto tako bilo nužno da, zajedno sa pozitivnim efektima tih mera, nastanu i neki negativni. Mislim, naime, na činjenicu da je, tu i tamo, dolazilo i dolazi do određenog sužavanja stvaralačke aktivnosti socijalističkih snaga. Međutim, te negativne posledice samo potvrđuju koliko je bilo neophodno učiniti to što smo uradili. Jer demokratija se može razvijati samo u jednom stabilnom društvenom i političkom sistemu. A stabilnost našeg društvenog i političkog sistema može obezbediti samo čvrsta kontrola samoupravljačke radničke klase i njenih vodećih idejnih, političkih i ekonomskih snaga to jest Saveza komunista Jugoslavije, Sindikata i SSRN nad onim ključnim pozicijama društvenog života od kojih zavisi odnos moći između socijalističkih snaga ovog društva i antisocijalističkih, podrazumevajući tu i one snage idejne i političke dezorijentacije i kolebanja koje upravo i otvaraju vrata pritisku unutrašnjih i spoljnih protivnika našeg socijalističkog samoupravnog sistema. Borba za takve pozicije radničke klase u

društvu je istovremeno i prvi uslov ostvarivanja vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista. I ukoliko, u tom pogledu, u nas bude manje kolebanja, utoliko će šire i brže naše društvo moći da razvija svoje samoupravno-demokratske oblike i odnos.

A u dosadašnjoj našoj praksi, ne tako retko, dešavalo nam se nešto suprotno tome. Umesto da obezbedimo stabilnost ključnih pozicija socijalističkog sistema da bismo mogli na toj osnovi razvijati što šire demokratske oblike društvenog života, mi smo bili prisiljeni da sužavamo te demokratske oblike da bismo sprečili da ih zloupotrebe one antisocijalističke snage kojima, odnosno čijim uticajima smo prepustili ponekad vrlo važne ključne pozicije u društvu.

Sve se to, dakako, posebno odnosi i na sistem obrazovanja, naučnog rada, naročito marksističkog istraživanja, kao i na kulturu. Uspostavili smo niz novih demokratskih oblika na ovim područjima. Međutim, kao Savez komunista i kao socijalističko društvo bili smo prepustili razvitak tih oblika stihiji, a putem te stihije antisocijalističke snage su na određenim ključnim tačkama stekle dominantnu poziciju. Ne samo Savez komunista, nego i marksizam i socijalizam morali su se u takvim punktovima, u stvari, boriti za svoj opstanak. Takvo stanje morali smo izmeniti. To ne znači da smo se odrekli demokratskih oblika koje smo razvijali i koje razvijamo. Ali pouke koje smo stekli iz pomenutih pojava i promašaja upozoravaju nas da je razvijanje takvih demokratskih oblika nemoguće ako u njima nije obezbeđena stvaralačka uloga i odlučujući uticaj socijalističkih snaga našeg društva, na čelu sa Savezom komunista. Demokratija nije nešto izvan radničke klase, a samim tim ni izvan Saveza komunista. Za radničku klasu i Savez komunista demokratija je sastavni deo socijalizma i uslov daljeg progresivnog razvoja socijalizma. Drugim rečima, demokratija se ne stvara negacijom socijalizma i vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista, nego samo daljim razvitkom socijalizma, daljim jačanjem stabilnosti celokupnog socijalističkog društvenog i političkog sistema, daljom stvaralačkom kritikom postojećeg stanja, odnosno društvene prakse koja će oslobađati mogućnosti razvoja koje već postoje ili koje već nastaju u stvarnosti društvenog života i daljom akcijom na uspostavljanju sve razvijenijih i u samoupravnom, socijalnom, demokratskom i humanističkom smislu sve naprednijih oblika i odnosa u socijalističkom sistemu. A teorija koja sebe naziva socijalističkom, pa čak marksističkom, a u isto vreme

negira onu materijalnu snagu koja jedina može obezbediti socijalističku praksu, očigledno niti je marksistička niti je socijalistička. Naše je društvo zato više nego u pravu kad se u odbrani opstanka i razvoja socijalizma, samoupravljanja i samoupravne demokratije suprotstavlja pritisku da ljudi sa takvim shvatanjima obrazuju mlade generacije jednog socijalističkog društva.

Drugi uslov vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista je njegova revolucionarna stvaralačka moć, to jest ne samo njegova akciona snaga u svakodnevnoj praksi nego i moć njegovog znanja i njegovog marksističkog teorijskog stvaranja i na osnovi toga i moć njegove revolucionarne vizije. A to znači da je Savezu komunista potrebno i samostalno marksističko istraživanje svoje i svetske socijalističke prakse, kao i istorijskih uslova u kojima se danas odvija ta praksa. Samo na osnovu takvog samostalnog marksističkog istraživanja Savez komunista može povezivati teoriju i praksu i na taj način ukazivati na puteve daljeg socijalističkog progressa. Razume se, u takvom teorijskom radu i obrazovanju kadrova Savez komunista treba pre svega da polazi od klasika marksizma, to jest Marksa, Engelsa i Lenjina, ali istovremeno treba da se oslanja i na celokupnu teoriju i praksu svetskog i našeg socijalizma. Jer marksizam je živa nauka koja svoj razvoj nije završila klasicima marksizma i lenjinizma, nego se stalno razvija i raščlanjuje u povezanosti sa problemima koje neprekidno otvara sve šira i sve mnogostranija socijalistička praksa.

Prema tome, i marksističko obrazovanje u ovoj i u drugim političkim školama Saveza komunista i u našem društvu uopšte ne treba da bude svedeno samo na to da komunistima daje hrpu knjiškog znanja i citata. Poznavanje klasične literature stvaralaca marksizma i lenjinizma neophodan je uslov marksističkog obrazovanja. Ali marksističko obrazovanje istovremeno treba da povezuje teoriju sa praksom i marksističku nauku sa celokupnim znanjem na način koji će osposobljavati komunista za borbu, sposobnog da samostalno i smelo — da upotrebim Lenjinove reči — istražuje i krči puteve do najviših planinskih visova, to jest da bude sposoban da samostalno povezuje teoriju i praksu, društvenu kritiku sa društvenom stvaralačkom akcijom, osećanje odgovornosti za celinu revolucionarnog pokreta sa pojedinačnom inicijativom, revolucionarnu viziju sa realnom ocenom odnosa moći između socijalističkih i drugih unutrašnjih i spoljnih društvenih snaga koje se pojavljuju kao faktor našeg društvenog i političkog razvoja. Drugim rečima,

mi komunisti hoćemo da znamo — zajedno sa svim radnim ljudima ove zemlje — kuda idemo i šta hoćemo, kojim sredstvima i kojim putevima možemo ostvariti određene socijalističke ciljeve, kao i sa kakvim otporima i suprotnim snagama ćemo se na tom putu sretati. Zato SKJ mora samostalno marksističko-teoretski istraživati svoju praksu i puteve razvoja socijalističkog društva i obezbeđivati marksističko obrazovanje za sve komuniste, od najelementarnijeg do najsloženijeg.

Ali kada danas govorimo o zadacima komunista u ovoj oblasti, onda više ne raspravljamo o socijalizmu koji tek ina da se rodi iz nedara kapitalističkog društva, što je bilo predmet Marksovih istraživanja, niti o socijalizmu koji je tek nastao teško se boreći za goli opstanak u moru starog društva, što je bilo predmet Lenjinovih istraživanja. Reč je o socijalizmu koji je već odneo svoju istorijsku pobjedu i koji sada treba intenzivno i svestrano da se razvija iz svojih sopstvenih osnova. I posebno, kad se radi o našem društvu, reč je o socijalizmu koji već punom snagom korača putevima samoupravljanja i samoupravne demokratije. U stvari, pobjeda niza socijalističkih revolucija, različiti oblici uspostavljanja i razvoja socijalističke prakse sa svim protivrečnostima u kojima se ona razvija u svakoj pojedinoj socijalističkoj zemlji i među njima, uspesi i svetske posledice antiimperijalističke revolucije narodâ koja se izrazila u krahu kolonijalizma i u pokretu nesvrstavanja i koja je posle drugog svetskog rata izmenila političku kartu sveta i odnose među narodima, sve veća društvena i politička uloga radničke klase u svim zemljama u kojima dominantnu ulogu još uvek ima kapitalizam, odnosno međusobno preplitanje svih tih procesa i njihovih uzajamnih uticaja stvorilo je u naše doba situaciju u kojoj je socijalistička praksa, u jednom ili drugom obliku, prisutna gotovo na svim kontinentima i odvija se kao svetski proces, kako kroz revolucije i oslobodilačke ratove, tako i putem postepenih strukturalnih društvenih promena takozvanim »mirnim putem«. U celom tom procesu marksizam nije prisutan samo kao idejna i teorijska snaga koja objašnjava neizbežnost tog istorijskog procesa i uzroke i posledice različitih puteva kojima se taj proces odvija, nego je u njemu prisutan i kao stvaralačka revolucionarna snaga, kao snažno oružje radničke klase i svih socijalističkih snaga.

A sama činjenica da je socijalizam postao tako široko rasprostranjena praksa u velikom delu sveta znači da marksizam, i kao teorija i kao ideologija, ne može biti i nije više usmeren samo na

klasni sukob između radničke klase i buržoazije, između socijalizma i kapitalizma, nego da danas mora u sve većoj mjeri rešavati krupna pitanja zakonitosti i protivrečnosti u razvoju samog socijalizma kao prakse i sistema, i to u svim područjima društvenih odnosa u njemu. Različiti putevi izgradnje socijalizma, različiti stepeni njegovog razvoja, odbrana određene socijalističke prakse i različiti međunarodni uslovi u kojima se ona u pojedinim zemljama ostvaruje, različite misaone i kulturne osnove, kao i mnogi drugi faktori koji određuju i obim i karakter teškoća i problema sa kojima se socijalistička praksa u jednoj ili drugoj zemlji sukobljava — sve to, kao i različiti subjektivni prilazi teorijskim i idejnim problemima socijalističkog kretanja ka komunizmu čine da se marksistička teorija sve više mora okretati protivrečnostima i problemima same socijalističke prakse. Zato se savremena marksistička teorija ne može više svoditi na revolucionarnu apologetiku socijalističke prakse nasuprot kapitalističkoj. Ako je to i bilo razumljivo u razdoblju borbe za održavanje prvih socijalističkih revolucija i očuvanje njihovih pobjeda, danas više nije. A to pogotovo nije ako imamo u vidu i određene objektivno uslovljene sukobe interesa koji mogu da nastanu među socijalističkim zemljama iz pomenutih i drugih uzroka.

Savremeni marksizam izražava svu tu mnogostranost i raznolikost socijalističke prakse i zato on nije samo nauka zatvorena u relativno uzak krug naučnih stvaralaca, nego je takođe ideologija masa i snaga koje se bore za socijalizam, kao i ideologija već izgrađenih socijalističkih sistema koji su nastali u dosadašnjoj istoriji socijalističke prakse. Stoga se i marksizmu, kao svakoj ideologiji masa i društvene prakse dogada, kao što je Marks rekao, da postaje oblik »obogotvorenja« »datih stvarnih životnih prilika određenog vremena«. Stoga danas postoje ne samo različiti putevi u socijalizam i različiti oblici socijalizma nego i ceo niz različitih »marksističkih škola«, to jest različitih filozofski, teorijski i ideološki pravci koji sebe, sa većim ili manjim ili nikakvim pravom, identifikuju sa marksizmom. Među tim »školama« danas se žešće nego ikada u istoriji marksizma bije međusobna ideološka bitka, koja je ponekad realna, a najčešće izrazito sholastička. U toj bici jedna krajnost je dogmatizam koji — sublimirajući, u stvari, socijalističku praksu određenog perioda, određenih uslova i određenih specifičnosti — nastoji da određuje neke opštevažne subjektivističke definicije za sve i ne priznaje da bilo koja druga »škola« ima

pravo da sebe naziva marksističkom. Moša Pijade je u svoje vreme rekao da takvi dogmatičari, poput nekadašnjih rimskih papa koji su po Evropi delili carske krune, žele da dele priznanja o tome šta je marksizam i koja je zemlja socijalistička. Razume se, kao svaki dogmatizam, i marksistički dogmatizam je konzervativan, jer u suštini brani jedno određeno postojeće stanje i tako postaje prepreka progresu socijalizma. Druga krajnost među »marksističkim školama« jeste neke vrste »marksistvujući idealizam«, koji zamagljuje povezanost marksizma sa objektivnim uslovima određene socijalističke prakse, a socijalističke prakse sa istorijskom ulogom radničke klase i njenom revolucionarnom akcijom. Takav »marksistvujući idealizam« pojavljuje se jedanput kao ideologija malograđanskog liberalizma i empirizma, a drugi put kao ideologija destruktivnog sektaško-klasnog i socijalnog ultraradikalizma. A, u stvari, po pravilu je usmeren na diskreditovanje onih društvenih snaga koje su realni nosilac socijalističkog razvoja jednog društva, to jest, u našim uslovima, najsvesnijeg dela radničke klase, a pre svega SKJ.

Za obe te krajnosti je karakteristično da su izrazito sholastičke a ne marksističke, jer u međusobnoj ideološkoj borbi i jedna i druga, u stvari, u ime određenih filozofskih, teorijskih i ideoloških konstrukcija pokušavaju da celokupnoj socijalističkoj praksi nametnu nerealna rešenja, i to tako što hoće ili da održe ono što je neodrživo, ili da jednom socijalističkom društvu nametnu praksu koja bi ga kao takvo, u stvari, negirala, odnosno potkopala onu njegovu materijalnu snagu koja jedino može obezbediti njegovo održanje i razvoj.

Takve krajnosti u ideologiji i teoriji svakako veoma negativno utiču na karakter akcije vodećih socijalističkih snaga i neretko i njihovu praksu potiskuju iz jedne krajnosti u drugu. Dogmatizam koji koči nastajanje razvijenijih oblika socijalističkih odnosa doprinosi da se u njima gomilaju protivrečnosti i političke napetosti. »Marksistvujući filozofski idealizam«, o kome sam govorio, i druge slične postmarksističke škole negiraju objektivnu uslovljenost ostvarivanja socijalističkih odnosa istorijskim formiranjem materijalnih uslova i materijalnih snaga za takvo ostvarivanje. A bez tih materijalnih snaga, pre svega radničke klase, svaka kritika društva u najboljem slučaju je dugoročno anticipativna, a najčešće nerealna i destruktivna i po pravilu završava u, takozvanom, »natklatnom liberalizmu« i »obogotvorenju« državosvojinskog, odnosno

težno-birokratskog monopola kao faktora koji treba da deli apsolutnu socijalnu pravdu.

Postavlja se pitanje, kakve zaključke iz svega toga mi, jugoslovenski komunisti, treba da izvučemo za naš sopstveni rad u oblasti marksističke teorije? Pre svega, naša marksistička misao treba prvenstveno da se bavi zakonitostima, problemima i perspektivama naše sopstvene i savremene socijalističke prakse uopšte, i to u *realnim odnosima društvenih snaga* savremenog sveta. Zatim, naša marksistička misao mora biti *kritička*, i to ne samo prema praksi kapitalističkog društva nego i prema našoj sopstvenoj praksi i prema socijalističkoj praksi uopšte. Stvaralačka kritičnost marksizma prema praksi je uvek bila ona odlika marksističke teorije koja ju je povezivala sa revolucionarnom praksom radničke klase i činila je sastavnim delom te prakse. Savez komunista Jugoslavije se mora boriti za takve uslove u kojima će marksistička teorijska kritika stanja u praksi moći da vrši svoju stvaralačku ulogu upravo u samoj praksi. Ali u isto vreme SKJ mora se boriti za to da stvaraloci u oblasti marksističke teorije budu svesni svoje društveno-istorijske odgovornosti za položaj i društvenu snagu radničke klase i SKJ, to jest onih faktora socijalističke prakse bez čije vodeće uloge u društvu nema ni socijalizma. Jer ma koliko radikalna kritika njihove prakse u određenom momentu, sa gledišta marksističke teorije i ideologije, bila opravdana i neophodna, odricanje od te materijalne snage socijalističke misli, to jest od masa radničke klase i njene organizovane svesti identično je odricanju od socijalizma. Iskustva iz dosadašnjih idejnih i političkih kriza naše i svetske socijalističke prakse daju za to mnogo ubedljivih primera. Jer društvena kritika koja ne vodi računa o takvoj svojoj društveno-istorijskoj odgovornosti prema osnovnim nosiocima socijalističke prakse gubi iz vida upravo ono što je Marks smatrao materijalnim oružjem teorije i teorijske kritike, to jest samu radničku klasu i njenu revolucionarnu praksu. A kad se taj bitni uslov socijalističke prakse izgubi iz vida, odnosno kad se neka kvazimarksistička teorija ne potvrdi u svesti radničke klase, ona se neizbežno mora zaplesti u takve konstrukcije kao što su u sadašnje vreme, na primer, teorija elitizma, teorija o vodećoj ulozi inteligencije u društvu, teorija o antagonističkim odnosima u strukturi slojeva radničke klase ili društva itd. A stvarni kraj takvih teorija je obično u tome što postepeno prestaju uopšte da budu sastavni deo socijalističke prakse, i postaju oruđe neke druge prakse.

Mi, kao radnička klasa, kao Savez komunista i kao socijalističko društvo moramo biti kritični prema sebi, odnosno svojoj praksi. I to radikalno kritični. To nije samo uslov razvoja naše marksističke teorije, nego i uslov napretka naše društvene prakse. SKJ je uvek nastojao — ponekad sa više, ponekad sa manje uspeha — da bude takav u svojoj teoriji i praksi. Ali njegova društvena kritika je bila ujedno odgovorna i stvaralačka. To jest, on je kritikovao da bi stvarao, a ne da bi razgrađivao. Rezultati te kritike su, između ostalog, i to što smo do sada ostvarili, na primer: samoupravljanje, naša nacionalna politika, zatim naša međunarodna politika nesvrstavanja i mnogo drugoga.

Kritikujući sopstvenu praksu Savez komunista je neprekidno jačao ulogu radničke klase i radnog čoveka uopšte u našem društvu kao nosioca društvenog progressa, na što je Marks i ukazivao kao na jedan od osnovnih zadataka marksističke teorije. Osim toga, Savez komunista je tom kritikom istovremeno neprekidno podsticao razvoj naše marksističke teorije i teorijsko sagledavanje daljih puteva naše socijalističke prakse. A to je drugi osnovni zadatak jedne idejne i političke snage koja hoće da bude avangarda ili pokretačka snaga socijalizma i koja očekuje da je istorija potvrdi kao takvu.

Ako to važi za odnos između teorije i prakse, onda to isto važi i za odnos obrazovanja prema takvoj praksi. Marks je, čak, i u pogledu opšteg školstva na osnovu izučavanja engleskog fabričkog sistema zapisao sledeće: »... Iz fabričkog sistema ponikla je, kao što to možemo u pojedinostima propratiti kod Roberta Owena, klica vaspitanja u budućnosti, koja će za svu decu iznad izvesnog doba starosti spajati proizvodni rad s nastavom i gimnastikom, i to ne samo kao metod za povećavanje društvene proizvodnje nego i kao jedini metod za proizvođenje svestrano razvijenih ljudi.«⁴

Prema tome, Marks predviđa spajanje rada i obrazovanja, i to ne svodenjem rada obrazovanog čoveka na nivo rada fizičkog radnika, što je danas teza nekih ultralevičarskih i sektaških tendencija, nego podizanjem rada fizičkog radnika na nivo rada obrazovanog čoveka. To je, očigledno, jedan dugoročan istorijski proces, koji ne zavisi samo od volje ljudi, nego i od razvoja proizvodnih snaga. Ali ono što je već danas i u našim uslovima ipak

⁴ K. Marx — F. Engels, Dela, XXI, Institut za izučavanje radničkog pokreta i »Prosveta«, Beograd, 1970, str. 428

moguće i neophodno učiniti jeste odlučnije i brže menjanje i ukidanje dvaju u sebe zatvorenih sistema, to jest jednog zatvorenog i od društvenog rada odvojenog klasičnog školskog sistema u kojem se formiraju obrazovani ljudi van sistema samoupravnog udruženog rada i jednog sistema obrazovanja unutar udruženog rada, koji je sada, takođe, uglavnom zatvoren u sebe, to jest u organizacije udruženog rada i radničkog univerziteta i slične vanškolske institucije, a uz to je i krajnje nerazvijen. Očigledno da je i u toj oblasti potrebna jedna specifična integracija. Moramo priznati da smo dosad u tom pogledu veoma malo učinili. No, to ne spada u okvir današnje teme, pa zato neću govoriti ni o uzrocima takvog stanja ni o aktuelnim zadacima iz te oblasti.

Međutim, to nije samo problem našeg sistema opšteg stručnog obrazovanja, nego i problem marksističkog obrazovanja. Moramo priznati da uticaj Saveza komunista u ideološkom i političkom oblikovanju društvene svesti, a osobito na marksističko naučno, ideološko i političko obrazovanje komunista i mladih ljudi uopšte u našim školama nije uvek bio adekvatan njegovoj vodećoj idejno-političkoj ulozi. Čak smo i visoke škole za političke nauke pod pritiskom stihije određenog vremena »preneli«, na primer, iza političke prakse SKJ u univerzitetu na takav način što su one, u stvari, bile otkinute upravo od te prakse, iako ni to nismo želeli ni očekivali. Samim tim su se te škole počele, negde više negde manje, odvajati ne samo od prakse SKJ nego i od marksističkog teorijskog rada na izučavanju naše društvene prakse, to jest od marksističkog istraživanja zakonitosti samoupravnog socijalizma i socijalizma uopšte. Bilo je neizbežno da u takvim uslovima uticaji eklekticizma, praksom neproverenog knjiškog znanja, dogmatizma i raznih filozofskih i socioloških škola koje su nastale u svetu kapitalizma steknu daleko veću snagu nego što bi to mogli da su te naše političke škole ostale povezane sa društveno-političkom praksom. Osim toga, iz tih škola su izostali politički aktivni i sposobni radnici, a mladi ljudi u tim školama po pravilu su bili zavisni isključivo od knjiškog znanja, jer nisu imali prilike da preuzimaju odgovornost u stvaralačkoj društvenoj praksi, gde bi mogli i proveravati svoje znanje.

Istovremeno, u jednom periodu našeg razvitka bio je zapušten i sužen i ideološki i vaspitni rad u samim organizacijama Saveza komunista, u Sindikatima, u Socijalističkom savezu itd. Na srednjim i visokim školama marksističko društveno-političko vaspita-

nje bilo je svedeno na minimum, a pored toga je ne tako retko prepuštano ljudima koji su izgubili svaku vezu ne samo sa marksizmom, nego i sa socijalizmom uopšte. Uticaj marksizma na našu teorijsku misao opadao je, a rastao je uticaj najrazličitijih nemarksističkih »škola«. Ukratko, između političke prakse SKJ i sistema marksističkog idejnog i političkog obrazovanja i vaspitavanja pojavljivao se dubok jaz. Još teža posledica takvih prilika bila je što Savez komunista u takvim uslovima nije obezbeđivao najspособnijiim mladim radničkim i seljačkim kadrovima u organizacijama udruženog rada i na selu ono idejno-političko i socijalističko vaspitanje koje im on mora obezbediti ako želi da oni u organima Saveza komunista, Saveza sindikata, Socijalističkog saveza, u samoupravnim organima, u skupštinama i slično zaista govore ne samo na osnovi svojih neposrednih interesa i iskustava nego i na osnovi elementarnog znanja o zakonitostima društvenog razvoja. Razume se da su i te činjenice olakšavale prodor raznih, socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju tuđih, idejno-političkih tendencija u Savez komunista.

Ponovna afirmacija marksističkog obrazovanja otpočela je tek sa snažnom akcijom SKJ posle Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ. Savez komunista je prišao formiranju novih institucija za marksističko obrazovanje, marksističkih centara, političkih škola, omladinskih političkih škola, škola samoupravljača, seminara i slično. U poslednje tri godine brzo raste i izdavačka delatnost, kako po broju naslova tako i po tiražu. U kojoj meri je bilo krajnje vreme da se na tom planu nešto odlučno preduzme govori i podatak da je, na primer, u 1969. godini izdato samo 16 marksističkih dela u ukupnom tiražu od 37 hiljada primeraka, što je predstavljalo 0,06% u tiražu svih izdatih dela. To je nekoliko puta manje nego deset godina ranije. U 1974. godini, međutim, izdato je 89 dela iz oblasti marksizma u tiražu od 504 hiljade primeraka, a ove godine tiraž će biti oko 800 hiljada primeraka. Dakle, samo u 1974. godini izdato je toliko naslova koliko u razdoblju 1969—1972. godine ukupno, sa 2,5 puta većim tiražom.

Ako je igde neophodna tesna povezanost teorije i prakse, onda je to, upravo, u oblasti marksističko-političkog obrazovanja ljudi za stvarnost i praksu jednog socijalističkog samoupravnog društva. U tom smislu ova škola, koju danas otvaramo, programski je upravo tako zasnovana. Zato verujem da će ona u tom povezivanju teorije i prakse biti sposobna ne samo da obrazuje kadrove za živu praksu

SK i našeg društva uopšte nego i da — polazeći od analize i proučavanja prakse našeg socijalističkog samoupravnog društva i stvaralačke marksističke kritike stanja i ukazujući na perspektive daljeg razvoja i na snage i sredstva za realizaciju tih perspektiva — bude sve značajniji činilac u razvijanju naše marksističke teorije. Verujem da će u tom pravcu krenuti i druge naše političke škole SKJ, pa i one u sastavu univerziteta, jer sve, a posebno one za viši stepen marksističkog obrazovanja, moraju imati ambiciju, da pored obrazovanja, razvijaju i marksistički teorijski rad.

Ova škola ne treba da formira ni doktrinare ni karijerne političke profesionalce, pa ni ljude pune knjiškog znanja koje neće znati ili neće moći da upotrebe. To je škola za one borce naše socijalističke revolucije, radničke klase i našeg socijalističkog društva koji su već pokazali sposobnost i volju za obrazovanjem u političkoj društvenoj praksi i koji će se ovde naoružati novim marksističkim znanjem za uspješniji društveni rad. A, ujedno, škola treba da nastoji da među tim kadrovima pronalazi naročito one koji imaju posebnu sklonost i sposobnost za teorijski rad i da, oslanjajući se na njih, razvija svoju naučno-istraživačku delatnost, posebno u oblasti prakse samoupravnog socijalističkog društva i zadataka SKJ uopšte. Samo takvim svojim radom ova i druge škole značajno će doprineti naporima našeg društva da marksističko obrazovanje prožme celokupno obrazovanje u svim vrstama naših škola, a ne da ono bude samo zadatak posebnih škola, kao što je ova. U povezanosti sa tim pitanjem želim posebno da ukažem na neophodnost da dalje i još brže izgrađujemo sistem najšireg marksističkog društvenog obrazovanja za naše radne ljude-samoupravljače. U tom sistemu Savez komunista mora se boriti za to da najširi slojevi samoupravljača budu naoružani onim minimalnim znanjem o društvu da bi mogli shvatiti smisao pojedinih pojava i pronalaziti najprikladnije metode i oblike za rešavanje pojedinih problema. U takvoj akciji i Sindikati i Socijalistički savez trebali bi da preduzimaju šire inicijative nego dosad.

I najzad, treba proučiti i rešiti problem dodatnog obrazovanja onih naših kadrova koji vaspitavaju mlade ljude, a više ne raspolažu znanjem koje odgovara današnjim potrebama društvenog obrazovanja u jednom samoupravnom socijalističkom društvu.

Kada sada sebi postavljamo takve nove zadatke, time nikako ne potcenjujemo i ne smemo potceniti već postignuto. A pogotovo nema nikakvog razloga za mišljenje da nemamo na šta da se

oslonimo ili da treba sve početi od početka. Naprotiv, SKJ se nije samo uporno zalagao za odgovarajuću ulogu i položaj nauke u našem društvu, nego je svojom progresivnom praksom, kao i svojim neprestanim podsticajima teorijsko-istraživačkoj delatnosti u sopstvenim redovima i u društvu uopšte, kao i svojom sopstvenom snagom teorijskog istraživanja i neposredno odigrao krupnu — u nekim pogledima istorijsku — ulogu u razvoju naučnih saznanja savremenog socijalističkog društva. O tome govori već sama činjenica da je Komunistička partija Jugoslavije bila predvodnik jednog od najoriginalnijih oblika narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u savremenom svetu; da je Savez komunista došao praktično i teorijski u konflikt sa staljinističkim dogmatizmom i da je izvršio duboku marksističku teorijsku analizu i kritiku te pojave: da je bio inicijator i graditelj samoupravljanja, odnosno njegovih teorijskih temelja i praktičnih rešenja; da je otvorio perspektivu novog tipa demokratije, to jest samoupravne demokratije; da je bio inicijator i pokretačka snaga u grčevitom probijanju našeg društva ka novim društveno-ekonomskim odnosima, zasnovanim na jedinstvu živog i minulog rada, odnosno rada i kapitala u rukama radnika-samoupravljača i na specifičnim socijalističkim dohodovnim odnosima; da je kao vodeća snaga naše zemlje i njene spoljne politike odigrao značajnu ulogu u razvijanju pokreta nesvrstavanja i u oblikovanju njegovog praktično-političkog i idejnog koncepta itd. Sve je to i mnogo drugoga bogata idejna, teorijska i politička osnova za dalji razvoj marksizma i marksističkog obrazovanja u našoj zemlji. A ona je ujedno i značajan doprinos naše revolucije marksističkoj teoriji i praksi svetskog socijalizma.

Na takvoj bogatoj marksističkoj idejnoj i teorijskoj baštini naše revolucije, kojoj je posebno doprinosila, inspirisala ju i pokretala Titova misao, neće biti teško prevazići i ispraviti posledice idejnog kolebanja u jednom trenutku u praksi SKJ.

Dopustite mi da u ime CK SKJ proglasim Političku školu SKJ »Josip Broz Tito« otvorenom i da slušaocima, nastavnicima i svim drugim članovima njenog kolektiva zaželimo mnogo uspeha u radu.

»Marksističke studije« (2). Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977

ZNAČAJ MARKSISTIČKE LITERATURE ZA TEORIJU I PRAKSU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

Iz izlaganja u razgovoru sa predstavnicima Izdavačke, grafičke i knjižarske radne organizacije »Svjetlost« iz Sarajeva, 28. decembra 1976. godine, u Ljubljani.

Izlaganje je autorizovano i posebno priređeno za prvi broj časopisa »Dijalog«. U dnevnoj štampi je objavljeno 19--21. marta 1977. godine.

Neophodnost organizovanja izdavačke delatnosti i bibliotekarstva na načelima udruženog rada

Publikovanje delâ klasika marksizma, kao i delâ o našem socijalističkom samoupravljanju od velikog je praktičnog značaja za vreme u kome živimo. Bilo bi veoma dobro da se koncept približavanja knjige radniku kakav primenjuje »Svjetlost« — naime, da izdavač snizi prodajnu cenu knjige, a da to sniženje dotiraju organizacije udruženog rada iz svojih fondova zajedničke potrošnje — razvije u celoj Jugoslaviji. Time bi knjiga postala jeftinija kada je radnik kupuje. Izdavači bi trebali da se uz moguću podelu rada povezuju, da stupaju u međusobne dogovore i u dogovore sa drugim organizacijama udruženog rada upravo u cilju pojeftinjenja knjige za radnike, te da se u tom pravcu zaista ide širom Jugoslavije.

Ja sam se prilično dugo zalagao — ali, izgleda, bezuspešno, i nije mi poznato zašto je to neostvarljivo — da se i narodne biblioteke organizuju na način koji će obezbeđivati da knjiga po relativno niskoj ceni i uz odgovarajuće izvore dotiranja kupovine knjige brže i više odlazi u ruke radnika. Jer u nas je još uvek ceo koncept narodnih biblioteka starinski, tradicionalan, prosvetarski. Osim toga, to su velike biblioteke i čovek mora dugo da pešači da bi došao do biblioteke itd. Sve to je veoma komplikovano. Čini mi se

da bi bilo mnogo bolje ako bismo imali veći broj i širu mrežu malih biblioteka po organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama itd., ali u jednom jedinstvenom sistemu u kome bi udruženi rad dotirao te biblioteke, odnosno kojima bi izdavač ustupao rabat. Tako bi hiljade tih malih biblioteka značile veoma solidnu bazu za izdavačku delatnost.

Veoma je dobro što je u Bosni i Hercegovini pokrenuta akcija osnivanja biblioteka u svakoj organizaciji udruženog rada, kao i to da se samoupravnim sporazumima sa svim organizacijama udruženog rada obezbedi da knjiga zaista ude u te organizacije i da one ne samo pomažu njeno objavljivanje nego i da neposredno učestvuju u izradi izdavačkih programa. Dakle, nije reč samo o tome da organizacije udruženog rada finansijski pomažu publikovanje knjige, nego da se između izdavača i organizacije udruženog rada uspostavi čvršća programsko-operativna saradnja. Na taj način knjiga će zaista doći u organizacije udruženog rada. A to i treba da bude naš cilj. Ne može se više raditi na stari način. Jer uzaludne su kuknjave nad materijalnim položajem bibliotekarstva, a sve one se svode uglavnom na to da neko da što veće dotacije, a često knjige u velikim bibliotekama leže nepročitane jer nisu dovoljno blizu čoveka. Na kraju krajeva, treba shvatiti da čovek više ne ide u biblioteku ili u neku drugu kulturnu ustanovu kao u crkvu, kao u nešto bogom dano. Jer obrazovanje je danas postalo svakodnevna životna potreba čoveka. Zato mu se moraju približiti biblioteke i ostale kulturne ustanove i uopšte sve vrednosti kulturnog stvaralaštva.

Pri svemu tome treba voditi smišljeniju i odlučniju akciju kako bi se celokupna aktivnost, saradnja i povezivanje izdavača, naučnih instituta i marksističkih centara što bolje društveno organizovali. Tu su prvi koraci već učinjeni. Marksistički centri mogu sada preuzeti i neke druge funkcije osim onih koje već imaju. To pitanje je u znatnoj meri povezano i sa samom organizacijom celokupne naše izdavačke delatnosti. U toj oblasti mogle bi se formirati samoupravne interesne zajednice u koje bi bili učlanjeni i u njihovom radu učestvovali, pored izdavača, i predstavnici nauke, kulture, autori i drugi. Tako bi izdavačka delatnost bila stvar stalnog dogovaranja svih zainteresovanih društvenih faktora. U tom slučaju izdavačka delatnost bi mogla svoje zahteve da postavlja autorima, naučnim i kulturnim institucijama itd., a i obrnuto. U tim odnosima stvorila bi se, dakle, određena međuzavisnost. Međutim, bio bi dosta jedno-

stran pristup ako bi u tim odnosima kao povezani partneri bili samo izdavači i autori. Nije tu reč samo o piscima knjiga nego i o nauci i kulturi, a i o znatnom delu politike u svim oblastima društvenog života. Prema svima njima bi izdavačka delatnost trebala da bude orijentisana. A i obrnuto, sve te društvene oblasti bi trebale da budu usmerene prema izdavačkoj delatnosti. Zato je nužan jedan specifičan demokratski organizam u našem društvu u okviru kojeg bi se uspostavljale sve neophodne veze između izdavača i pomenutih društvenih faktora. To bi, u stvari, bila samoupravna interesna zajednica knjige, putem koje bi se odvijao proces podruživanja celokupne izdavačke delatnosti. To bi istovremeno bila i demokratizacija odnosâ u vezi sa knjigom i u svim društvenim delatnostima koje su angažovane u pripremi, izdavanju i plasmanu knjige. U takvim samoupravnim interesnim zajednicama opštedruštveni interesi bi dolazili do izražaja svestranije nego sada, to jest svestranije nego što se ti interesi ostvaruju sadašnjim kanalima.

Naučno istraživanje naše samoupravne prakse

Širenje marksističke literature je od posebnog značaja jer je ona u uzajamnoj zavisnosti sa borboim za socijalizam. Marksistička literatura je neophodan faktor borbe za socijalizam. Ali i sama borba za socijalizam stvara uslove za širenje marksističke literature.

Poznato je kakva je u tom pogledu bila u nas situacija početkom sedamdesetih godina. Tada je bilo došlo do poplave malogradanske ideologije koja je počela da izbacuje marksizam iz literature, iz nastavnih programa u školama itd. To je istovremeno bilo i najteže političko vreme u nas. Kada je, međutim, došlo do promene političke klime u društvu, istovremeno su se otvorili i putevi za širenje marksističke literature.

Dobro je i veoma korisno da se izdavanjem i širenjem marksističke literature čitaocu prezentira, pre svega, ono što je aktuelno, živo i stvaralačko u marksističkoj misli u raznim delovima sveta. Osim toga, treba se orijentisati na to da se marksistička misao traži u živom socijalističkom stvaranju, u socijalističkoj praksi. U našoj teorijskoj literaturi je, naime, prilično dugo bio zanemaren cео kompleks istraživanja puteva i uslova socijalističkog samoupravljanja. Jedan deo naše — nazvao bih je — profesorijske nauke prolazio je pored žive samoupravne socijalističke prakse našeg

društva kao pored »turskog groblja«. Ta nauka kao da nije ni postojala, bez obzira na to što se nazivala marksističkom, pa čak i ultralevičarskom. Ona je praktično »visila« i živela je izvan naše socijalističke prakse, a bavila se sličnim problemima teorijskog istraživanja u inostranstvu. Praktično ta nauka se bavila stvarnošću izvan Jugoslavije, a stvarnost jugoslovenskog socijalizma jednostavno je prenebregavala. Ona se upravo prema našem sistemu socijalističkog samoupravljanja odnosila na jedan — rekao bih — frontalno-kritički način odbijanja. Zbog toga je veoma važno da se upravo takva praksa u našoj nauci napusti. Bilo bi dobro da se sada ide dalje, pa i šire na izdavanje knjiga koje tretiraju razvoj teorijske misli socijalističkog samoupravljanja. Jer, na kraju krajeva, naša teorijska misao razvija se u svim oblastima društvenog života i u raznovrsnim oblicima. Sve to treba prikupljati, obrađivati i objaviti.

I naši univerziteti kao celina morali bi da se uključe u teorijska istraživanja i u sumiranje rezultata jugoslovenske revolucije i socijalističkog samoupravljanja. Jer mora se prestati sa orijentacijom koja je ranije bila veoma prisutna, naime — da pojedini univerzitetski profesori brane svoje privatne teorije koje nemaju nikakve veze sa stvarnim potrebama studenata. U toku studiranja studenti treba da se naoružaju znanjem koje će im sutra omogućiti da se bolje snalaze i da bolje rade u našoj živoj društvenoj praksi. Umesto da univerzitet proizlazi iz te društvene prakse i da priprema ljude za tu praksu, pojedinci na univerzitetima prisvajali su nekakav monopol teorijske misli, pravili neke voluntarističke konstrukcije van prostora i vremena i nametali ih svesti mladih ljudi kao obavezno ispitno gradivo, a time su ih nametali i društvu kao celini. Na kraju krajeva, ceo svet se interesuje za naše iskustvo u samoupravljanju. A naši univerziteti prilično dugo su se ponašali tako — sada se, doduše, situacija promenila — kao da u Jugoslaviji uopšte ne postoji nešto što se naziva socijalističko samoupravljanje. Možda malo preterujem u toj oceni jer je na našim univerzitetima uvek bilo marksista i veoma naprednih intelektualaca. Ali govorim o jednoj negativnoj propratnoj tendenciji, koja je takođe bila veoma prisutna, to jest ovde govorim o određenom delu naše univerzitetske prakse koja je svima dobro poznata, koja je sada u krizi, ali koja još nije sasvim nestala. Danas na našim univerzitetima ima ljudi koji su doboko ušli u istraživanje problema naše stvarnosti. Ta njihova ostvarenja trebalo bi na neki način izvući iz anonimnosti i stvoriti

uslove i mogućnosti da se sa rezultatima njihovih istraživanja stalno upoznaju naši radni ljudi i šira javnost uopšte, a pogotovo oni koji svoju praksu treba da grade na nauci. Pored toga što je pedagoška institucija, univerzitet je i naučnoistraživačka institucija i mora da se bavi prvenstveno istraživanjem naše društvene prakse i da iz nje izvlači potrebne zaključke, pa i kritičke zaključke o toj praksi, ali ne sa pogledom nazad, nego napred, ka razvijenijem socijalističkom samoupravljanju. To je najvažnije. Jer našem društvu su potrebni kadrovi osposobljeni da dalje razvijaju socijalističko samoupravljanje.

Mislim da je sada u nas stvorena klima za aktivniji odnos celog društva prema tim problemima. Razvila se svest ne samo među radnicima nego i u veoma širokom delu inteligencije da je tu reč o jednom progresivnom društvenom poduhvatu koji ima perspektivu i za koji se vredi boriti. Sada za to imamo više mogućnosti nego pre nekoliko godina kada se pokušavalo da se sve to skine sa dnevnog reda. S jedne strane, to se činilo pod firmom nacionalizma. U ime nacije se sve postojeće u društvu proglašavalo sporednim. Bitno je samo — kako su neki tada govorili — da je nacija slobodna pa makar u njoj vladala tehnokratija, buržoazija ili bilo ko drugi. A, s druge strane, imali smo pojave i pritisak liberalizma, koji nazivam tehnokratski liberalizam. Jer nije tu reč toliko o klasičnom buržoaskom niti o malogradanskom liberalizmu — mada je i on prisutan — nego više o jednoj društvenoj tendenciji ponikloj u tehnokratskom sloju koji je težio da se oslobodi kontrole i države i radnika, i to na jedan demagoški način: samoupravljanje se koristilo kao platforma oslobađanja od kontrole države, a neophodnost postojanja reda, ekonomičnosti itd. koristila se za oslobađanje od kontrole radnika. Takav je bio onaj tipični liberalizam koji je u nas došao do izražaja i zbog kojeg smo imali teškoće. Zato se taj liberalizam povezivao sa nacionalizmom. Mislim da smo tu fazu prevazišli i takve tendencije onemogućili i razbili. To smo postigli time što smo postavili u prvi plan položaj čoveka, radnika, ali ne samo u proizvodnji, kako se obično govori, nego pre svega u društvenim odnosima i u odnosu prema društvenom kapitalu. To je, u stvari, osnovni problem prevladavanja kapitalizma u svim njegovim ostacima. Jer, iako državno vlasništvo predstavlja veoma značajan korak u kretanju ka socijalizmu, ono je najznačajniji oblik »buržoaskog prava« u socijalizmu, odnosno pupčana vrpca koja socijalizam još uvek povezuje sa kapitalizmom. Za definitivno kretanje društva

u pravcu samoupravnog socijalističkog razvoja neophodno je da radnik neposredno raspolaze društvenim kapitalom.

U vezi s tim u nas se javlja ceo niz veoma značajnih pitanja. Recimo, još uvek se premalo nalazi u centru pažnje problem udruživanja rada i sredstava i učešća radnika u odlučivanju o zajednički stvorenom dohotku po osnovi tekućeg i minulog rada, odnosno rada i uloženi sredstava. Kada smo pitanje minulog rada i učešća u dohotku po tom osnovu postavili na dnevni red, neki su govorili da to znači uspostavljanje kapital-odnosa. Po formi to je još uvek jedan oblik odnosa koji je Marks nazvao buržoaskim pravom, rekavši da će socijalizam još dugo morati da živi po tom pravu. Ali učešće u dohotku po osnovu minulog rada nije više privatno-sopstvenički odnos jer se uspostavlja u sistemu odnosa društvene svojine. To je jedna — tako da kažem — ekonomska tehnika u gospodarenju društvenim kapitalom. U uslovima kada radnik treba da gospodari tim kapitalom, da bi došao u međusobnu povezanost, da bi se povezao kao udruženi rad, treba da se stvori i ekonomska veza u tom udruženom radu. Upravo ta ekonomska veza je ono suštinski novo u našem sistemu što je doneo Zakon o udruženom radu. Ona treba da bude nosilac udruživanja rada i sredstava, stvaranja velikih organizacija udruženog rada itd. Ali, istovremeno ona treba da bude oblik kontrole i uticaja radnika na kapital. Kad kažem »kapital«, mislim na funkciju minulog rada u društvenoj cirkulaciji.

Pred našim društvom će se sada postaviti pitanje: kako fizičkog radnika stimulisati kao stvaraoca, kao mislioca. Radnik mora što bolje gospodariti udruženim kapitalom. Da bi u tome uspeo, on mora gledati i određene ekonomske efekte ne samo za kolektiv svoje organizacije udruženog rada nego i za sebe samoga. To je ono novo što nas čeka, što ćemo, po svoj prilici, morati delom da povežemo sa penzijskim sistemom, a delom da ugradimo u sistem raspodele ličnih dohodaka prema tekućem i minulom radu. Mišljenja sam da je došlo vreme za dublju reformu klasičnog penzijskog sistema u nas i da radnik od prve godine svog radnog veka pa sve do kraja života stiče određen dohodak po osnovu minulog rada. Tako bi radnik bio zavisn ne samo od tekućeg rada nego bi u sve većoj meri postajao zavisn i od povećanja opšteg društvenog dohotka koji radnik uvećava svojim tekućim radom.

Na taj način minuli rad uspostavlja prirodnu ekonomsku zavisnost dohotka osnovne organizacije udruženog rada i ličnog

dohotka od ukupnog dohotka društvenog rada, i obrnuto, odnosno jača svest radnika i društva o toj međuzavisnosti koja je, inače, objektivno data. To je pogotovo jasno u naše vreme kada je proces porasta produktivnosti rada sve manje zavisn od tekućeg fizičkog rada, a sve više od nauke, tehnologije i tehnike. Posledica takvog razvoja jeste da radnik danas za sedam sati radnog vremena proizvede neuporedivo više materijalnih dobara nego nekad za dvanaest i više sati. Gospodarenje društvenim kapitalom u cilju optimalnog razvijanja nauke i tehnologije postaje u takvim uslovima odlučujući faktor borbe za porast produktivnosti rada.

A pošto u nas društvenim kapitalom upravlja radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, to upravo on treba da bude duboko svestan te činjenice i neophodnosti. A ona znači da će radnik biti sve manje zavisn od svog tekućeg rada i dohotka svoje osnovne organizacije udruženog rada a sve više od produktivnosti ukupnog društvenog rada i tempa porasta njegovog ukupnog dohotka. A, s druge strane, radnik mora biti svestan toga da će udeo njegove osnovne organizacije udruženog rada u ukupnom dohotku društvenog rada, a time i udeo njegovog ličnog dohotka, biti zavisn od doprinosa koji će on dati ukupnom udruženom radu i njegovom dohotku svojim tekućim radom i racionalnim gospodarenjem dohotkom osnovne organizacije udruženog rada, odnosno racionalnim udruživanjem svog rada i dohotka. Jer upravo masa i kvalitet sredstava uloženi u razvoj nauke, tehnologije i tehnike je u direktnoj proporciji sa porastom produktivnosti tekućeg rada. Taj će proces istovremeno postepeno da menja i da ukida zakon vrednosti, odnosno stvaraće uslove za postepeni prelaz od raspodele prema radu na raspodelu prema potrebama. A taj proces i ne može ići drukčije nego postepenim relativnim smanjivanjem ekonomske zavisnosti čoveka od njegovog tekućeg rada i porastom njegove zavisnosti od produktivnosti i dohotka ukupnog udruženog rada.

Razume se, to je dugotrajan istorijski proces koji je u nas gotovo tek na početku. Pa ipak, o toj zakonitosti kretanja i toj perspektivi već danas treba da vodimo računa ako hoćemo dalje da učvršćujemo i razvijamo takav sistem socijalističkih društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa u kome će sama radnička klasa, sami radni ljudi biti zainteresovan nosilac oslobođenja rada, to jest oslobođenja radnika ne samo od najamnih odnosa nego i od ekonomske nejednakosti koju neminovno nameće istorijska faza razvoja socijalizma koju karakteriše »raspodela prema radu«.

A danas ta dugoročna orijentacija, pre svega, treba da doprinosi svesti o neophodnosti udruživanja rada i sredstava. A da bi se ta svest učvrstila, nije dovoljno samo to da radnik shvati tu nužnost nego i da ga sistem moralno i materijalno stimuliše u tom pravcu, to jest da ga učini i ekonomski zavisnim od njega. Upravo u tome je, po mom mišljenju, suština naših sadašnjih diskusija o minulom radu.

Sve ovo govorim zato što mislim da ne samo nauka, nego i izdavačka delatnost treba da idu ispred onoga što sama tekuća praksa shvata kao svoju potrebu. Ako se imaju u vidu te perspektive, bilo bi dobro angažovati ljude koji su sposobni da daju odgovore na takva pitanja, da pišu o tome, da se njihovi prilozi objavljuju, da se razređuju ti problemi. Sve bi to veoma mnogo pomoglo našem daljem razvoju. Znači, treba organizovano stimulisati taj posao.

Izneo sam samo jedan momenat, ali tu ima i niz drugih. Cela jedna biblioteka mogla bi se sada pokrenuti koja bi se bavila razradom koncepta strateškog razvoja socijalizma, koji ne bi proizlazio iz nekakvih pseudodemokratskih formula, nego iz bića socijalističkog samoupravljanja, iz društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa, iz dugoročnih društvenih i životnih interesa radnika i čoveka.

Tačno je da se mi još nismo dovoljno organizovali u smislu istraživanja naše društvene prakse, u smislu neophodnosti povezivanja naučne teorije sa praksom i s tim u vezi programiranja i ostvarivanja ideološko-političkog obrazovanja u Savezu komunista i u društvu uopšte. Doduše, poslednjih godina je u toj oblasti došao do izražaja intenzivniji razvoj u smislu organizovanijeg prodora nauke u tu oblast, posebno nauke koja se bavi istraživačkim radom. Taj prostor i tu orijentaciju treba svim sredstvima pomagati i podržavati, pa, ako je moguće, na neki način u to uključivati i izdavačku delatnost.

Zato sam u početku rekao da bi trebalo tražiti, to jest objavljivati određena dela koja obrađuju pitanja iz naše žive društvene prakse, kako bi se analizom praktičnih primera mogli sagledati i određeni teorijski aspekti našeg samoupravnog socijalističkog razvoja. Takva dela treba objavljivati čak i bez obzira na razlike u teorijskom pristupu, jer dijalog na tom području danas je našem društvu potreban više nego ikada. Naravno, pod uslovom da je taj dijalog okrenut daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja, a ne da bude oružje reakcionarnih političkih ataka na sam

sistem socijalističkog samoupravljanja. Naime, ako je neki rad povezan sa našom društvenom praksom i ako može da bude osnova za naučno istraživanje, tada je taj rad koristan.

Sada je pred nama veoma značajna aktivnost u vezi s primenom Zakona o udruženom radu. Sam Zakon i njegovo sprovođenje je, razume se, krupan revolucionarni korak dalje u razvoju našeg društva. To zahteva da organizovane vodeće subjektivne snage sa Savezom komunista na čelu obezbeđuju primenu tog zakona u svakodnevnoj praksi, da ne bi dolazilo do značajnih odstupanja od njegovog osnovnog pravca. Naravno, odstupanja će biti, biće i tehnokratizma, biće i ultralevičarstva itd. No mislim da će u raspravama o sprovođenju Zakona o udruženom radu i u velikim naporima pojedinih organizacija udruženog rada da pronađu pravi put njegove primene biti saznato i rečeno veoma mnogo korisnog. To će biti od velikog značaja i za našu nauku, za naučna istraživanja društvene prakse. Ako se u sve to uključi i naša izdavačka delatnost sa odgovarajućim programom — koji bi pomagao ljudima da se snalaze u praksi i prezentirao iskustva, primere i slučajeve iz prakse koji bi poslužili za dalje teorijsko uopštavanje svih tih problema — to bi zaista bilo veoma korisno.

U našoj — kako sam je nazvao — profesorijalnoj nauci problem suprotnosti između umnog i fizičkog rada razmatra se klasično, doktrinarnski ili dogmatski. Taj problem se praktično tretira samo kao problem položaja radnika na radnom mestu. A sada u našem sistemu radnik i radni čovek uopšte kao samoupravljač upravlja društvenim kapitalom, investicijama, prostom i proširenom reprodukcijom i celokupnim svojim i društvenim minulim radom. Znači, rad radnika sadrži jednu veoma snažnu komponentnu umnog rada, jer radnik je u uslovima i odnosima samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa upravljač koji treba i mora da odlučuje — tako da se izrazim — glavom a ne rukama, razmišljajući a ne samo fizički radeći. U takvim uslovima radnik upravo i oseća potrebu da čita, da se kulturno uzdiže, da postane čovek, a ne samo da bude — kako je Marks govorio — »dresirana fizička radna snaga«. Sada je radniku knjiga neophodno potrebna. Ali izdavači još ne nude dovoljno knjiga koje radnik želi. Preko samoupravnih interesnih zajednica o kojima sam govorio radnika treba sada na odgovarajući način dovesti u položaj da i on sâm kaže šta mu je potrebno. Danas je radniku knjiga preko potrebna da bi mogao da se obrazuje do onog nivoa koji mu je

neophodan da bi uspešno obavljao zadatke na radnom mestu i kao samoupravljač koji upravlja društvenim kapitalom. Međutim, to se u nas još potcenjuje. Ima u nas nekih ultralevičarskih frazera koji kažu: čim je neko radnik, on je time takvo potpuno biće koje može spontano da odlučuje na osnovu svog klasnog instinkta. Međutim, svako zna da radnik mora da stekne određene kvalifikacije da bi mogao za mašinom da radi svoj posao. Ali isto tako je jasno da on mora da se osposobi i za posao kvalifikovanog obavljanja društvenog upravljanja, odnosno prava i dužnosti samoupravljanja, jer to je veoma složen i odgovoran posao. Naravno, za tu funkciju radnik može da se u velikoj meri osposobi odgovarajućim ličnim obrazovanjem. Ali ne samo to. Očigledno je da se njegova svest, pa i njegovo obrazovanje oblikuju i pod uticajem »kolektivne svesti« klase, odnosno društva. A tu započinje uloga takozvanog subjektivnog faktora socijalizma, počev od avangardnih snaga socijalizma, sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu, pa do nauke i kulture. A značajan udeo u ulozi kreativnog subjektivnog faktora pripada i izdavačkoj delatnosti. Tome bi izdavači trebalo da posvete punu pažnju. Akcije koje se sada sprovode preko centara za marksističko obrazovanje i putem nekih drugih oblika obrazovanja su na tom kursu. Ali premalo imamo odgovarajuće literature na osnovu koje bi radnik stekao bar najelementarnija znanja za svoj upravljački posao.

Naravno, takva vrsta marksističke literature je isto tako potrebna i inteligenciji. Ona je potrebna inteligenciji možda i više, jer radnik zbog svog položaja, tako reći, automatski dolazi do nekih saznanja, a intelektualac preko više knjige.

Za samoupravljanje je potrebna svest koja shvata i sagledava stvari u celini. Naime, tehnokratizam i birokratizam nisu slučajne pojave. Njih nosi istorija, nosi ih stepen razvoja proizvodnih snaga. Zato se ne može očekivati da ćemo se sa birokratizmom i tehnokratizmom obračunati jednim zakonom ili rezolucijom. To je istorijski proces. Ali nije bitno pitanje da li će društvo danas ili sutra »ukinuti« birokratiju i tehnokratiju, nego je pitanje da li se u društvu vodi neprekidna borba progresivnih samoupravnih faktora protiv takvih tendencija, to jest protiv pritisaka ostataka prošlosti, koje rada i naša zaostalost, zaostalost u razvoju proizvodnih snaga i slično. Potrebno je, dakle, da taj konflikt bude stalno prisutan i da ljudi koji se bore za budućnost budu svesni tog konflikta. To je osnovno. Jer, ako ljudi budu svesni tog konflikta, onda će se oni i

boriti i neće živeti u iluziji da ćemo, tako reći, već sutra postati neko idealno društvo bez birokratizma i tehnokratizma.

Tu je, onda, i odnos inteligencije i radnika. U nas je ultralevičarska ideologija uporno nastojala da odvoji inteligenciju od radnika tvrdeći da je inteligencija nešto drugo nego što su radnici. A i buržoaska shvatanja u glavi inteligencije bila su takva da je inteligencija smatrala da joj je ispod časti da bude tretirana kao deo radničke klase. Kad se posmatra istorijski razvoj, naravno, to još uvek nije isto, tu još postoje razlike, ipak to više nisu klasni antagonizmi, to su više slojevne razlike, kao između kvalifikovanog i nekvalifikovanog radnika, ili inženjera, a ne klasne razlike. A sa gledišta perspektive razvoja društvo ima interes da tu stvara jedinstvo, da ne cepa i ne odvaja inteligenciju od radnika, i obrnuto. Morali bismo se, isto tako, organizovanije sukobiti s tim ultralevičarskim tendencijama, naravno, ne ići u drugu krajnost, ne videti razlike, pa i mogućnost sukobljavanja, ali ipak da nam bude tendencija da se tu stvara jedinstvo. Za neke je radnik samo onaj »u plavom odelu«, oni te radnike glorifikuju kao jedinu snagu, a inteligencija im je opasna: oni nude ideologiju radnicima i suprotstavljaju se svakome: odbacuju problem minulog rada, a prihvataju samo tekući rad; društveni kapital je za njih stvar države, a ukoliko je stvar i samoupravljanja, onda radnik njime treba da raspolaže samo kao neki državni činovnik koji izvršava naređenja. Tako se to ultralevičarstvo u praksi pokazuje kao nešto sasvim drugo, kao vraćanje na etatizam, što je na kraju i razumljivo, jer nema te ultralevičarske alternative kao stvarne alternative u životu. Čim se ne dâ radniku da raspolaže društvenim kapitalom, i to u ime toga da se ne bi stvarao kapitalizam, onda se faktički taj kapital predaje u ruke nekom drugom — birokratu, direktoru, etatističkim snagama, čime se stvarno održavaju elementi kapitalističkih odnosa. To, razume se, ne može biti naša alternativa. Raspolažući društvenim kapitalom, radnik u samoupravljanju obavlja društvenu funkciju, a time štiti i svoj interes.

Publikovanje naučnih radova o savremenim kretanjima u razvoju socijalizma

Veoma je važno da i svetska marksistička literatura uđe u programe naših izdavača. Pri tome bi trebalo promeniti kurs koji je u nas bio prisutan do pre nekoliko godina. Tada se, naime, išlo na

izdavanje uglavnom dela onih autora u svetu koji su odlazili od marksizma. Objavljivana su dela onih autora koji ne pripadaju marksizmu i socijalizmu, pa čak i dela raznih antimarksističkih kritičara socijalističke prakse, kao i dela autora koji su se nalazili na liniji malograđanske demoralizacije.

Time ne tvrdim da ne bi trebalo izdavati i dela iz nemarksističke literature i dela koja se kritički odnose prema savremenoj socijalističkoj praksi, ako ona mogu da doprinesu našem sopstvenom sagledavanju određenih aspekata savremenog kretanja i razvoja čovečanstva. Ali nama je potrebna, pre svega, literatura koja će marksistički osvetljavati sadašnje stanje u međunarodnom socijalizmu kao svetskom procesu.

Uzmimo, na primer, problem takozvanog evrokomunizma, o kome se sada veoma mnogo govori. Naziv, doduše, nije sasvim adekvatan, ali ta pojava je prisutna i nije bitno kako se naziva. Veoma je važno da naše ljude upoznamo sa tom pojavom. I ne samo da je korisno da se naši ljudi upoznaju sa pojavom evrokomunizma nego je i neophodno da se računa sa tom pojavom kao s jednim veoma značajnim faktorom koji se sada pojavljuje u evropskom životu.

Danas su se sasvim izmenili uslovi nastajanja i razvoja revolucionarnog socijalističkog procesa. Evropa je najkonsekventnije blokovski podeljena. U njoj su koncentrisane najveće vojne blokovske snage. Pritisak blokova na unutrašnje političko stanje u pojedinim zemljama Evrope je najžešći, jer u njoj je isto tako najžešća borba za obezbeđivanje odgovarajućeg odnosa snaga. Naime, svako čuva stečene pozicije i prirodno je što se u takvoj situaciji i radnički pokret zapadnoevropskih zemalja našao u sasvim novom položaju. Radnička klasa svake evropske zemlje ima protiv sebe ne samo buržoasko-reakcionarne snage sopstvenog društva nego i kompletne blokovske političke i vojne sisteme. U takvim uslovima neke klasične forme borbe radničkog pokreta za socijalizam nisu više moguće, odnosno ne mogu biti uspešne. Zapadnoevropske komunističke partije su, s pravom, shvatile jednu novu istinu koju nameće stvarnost. Naime, ako hoće da budu snaga i da imaju uticaj kao nacionalna društvena snaga koja će biti sposobna da menja svoje sopstveno društvo i u uslovima blokovske podele Evrope, one moraju da izađu iz postojećeg odnosa blokovskih snaga, moraju da prestanu da budu — rekao bih — u funkciji blokovskih suprotnosti. Drugim rečima, ako ove partije hoće na

neki način da se afirmišu, one same moraju da budu borci za Evropu bez blokova. Komunističke partije Zapadne Evrope ne mogu da budu oruđe blokova, blokovskih suprotnosti, nego moraju da budu samostalan subjekt svoje nacije. Sve to od njih zahteva da idu nezavisnim putem. Stoga se one danas tako i orijentišu, to jest idu svojim sopstvenim putem. To je velika stvar jer time otvaraju nove puteve socijalizmu u Zapadnoj Evropi. A otvaranje puteva za zapadnoevropski socijalizam je, u krajnjoj liniji, istovremeno i otvaranje puteva za nestajanje blokova.

Doduše, ne moramo se mi uvek i u svemu složiti sa pojedinim stavovima tih partija. Kao i naši tako su i njihovi stavovi pod uticajem specifičnih uslova, interesâ i mogućnosti borbe radničkog pokreta date zemlje. Razumie se, i tu je ponekad prisutna tendencija da se ti specifični interesi prikazuju kao opšti. Međutim, to nije bitno sve dok se takvi stavovi drugima ne nameću kao dogma. A nijedna partija takozvanog evrokomunizma to ne čini, jer bi to bilo u suprotnosti upravo sa suštinom tog pokreta.

Slobodno možemo reći da je evrokomunizam jedna veoma značajna, rekao bih, gotovo prelomna pojava u istoriji komunističkog pokreta. Marksistička stvaralačka misao je tu probila barijere dogmatizma, kao i ideologije antikomunizma, i pronašla put kojim će se radnička klasa evropskih zemalja povezivati sa svim progresivnim i demokratskim snagama u cilju otvaranja puta društvenom progresu i socijalizmu, a i Evropi bez blokova. Trenutna kolebanja ili određene nejasnoće u opredeljenjima koje kao propratna pojava prate taj pokret nisu bitni za ocenu njegovog društveno-istorijskog značaja. Bitno je da se taj pokret pojavio kao samostalna snaga savremene borbe za društveni progres i socijalizam, a i za progres socijalističke prakse. Zato bi vredelo ne samo da se preko odgovarajuće literature bliže upoznamo sa tom pojavom nego da je i samostalno proučavamo.

Očigledno, u istraživanju i davanju teorijskih odgovora na savremene društvene procese nije dovoljno govoriti samo o kriterijumima demokratizma u socijalističkoj praksi. Ti kriterijumi su, doduše, značajan aspekt daljeg razvitka socijalističke prakse, ali sada su dobili specifičnu ulogu u dosta prljivoj ideološkoj borbi između Zapada i Istoka. U ovom trenutku suština evrokomunizma je, kao što sam rekao, upravo u tome što jedna objektivna potreba primorava komunističke partije Zapadne Evrope da idu svojim nezavisnim putem i da se ne daju vezati ni za sistem blokova niti

istrgnuti iz matice klasne borbe u svom društvu, u svojoj zemlji. Sa tim je povezana i njihova opravdana orijentacija na borbu za socijalizam u okvirima političkog sistema građanske demokratije, odnosno takozvanog klasičnog pluralizma. Međutim, još uvek su u tom pokretu potisnuti na periferiju bitni problemi razvoja društveno-ekonomske suštine socijalizma, odnosno socijalističkih proizvodnih odnosa. U praksi još uvek dominiraju dogme koje je uspostavila državno-svojinska faza u razvoju socijalizma. A one su snažna istorijska barijera demokratizaciji socijalističke prakse. Uostalom, iako su državosvojinske kompanije u državama Zapadne Evrope olakšale put ka socijalizmu, one ipak neposredno nisu izmenile društveni položaj radnikâ niti su doprinele proširivanju njihovih demokratskih prava tamo gde su im najpotrebnija, to jest u proizvodnim odnosima. Mislim da će se tim društveno-ekonomskim problemima savremenog socijalizma evrokomunizam pre ili kasnije morati okrenuti ako hoće da pronade put ka socijalizmu u uslovima građanske demokratije.

Pred našom izdavačkom delatnošću stoji takode veliki zadatak da iz svetske literature objavljuje i ona dela na osnovu kojih bi se stekao uvid, recimo, u razvoj društvene prakse u Egiptu, Indiji i drugim zemljama koje na neki način takode idu svojim putem u pravcu socijalizma i koje su već učinile određene korake u menjanju društvene strukture. Jer istinska marksistička misao mora da se istovremeno i kao kritička i kao kreativna snaga odnosi prema celokupnoj socijalističkoj praksi. Ona se ne može identifikovati ni sa jednim trenutnim oblikom socijalističke prakse. Ona mora da sagledava procese svetskog socijalizma kao celinu, a pojedine njegove delove i oblike kao izraz jednog dugoročnog svetskog procesa. Zbog toga, s jedne strane, ona mora da ih prihvata, a ne da — prema nekim modelima — deli »dobar« od »lošeg« socijalizma. U tom pogledu i neki naši ljudi neretko greše. A, s druge strane, ona mora imati stvaralački kritički odnos prema postojećem stanju socijalističke prakse kao celine i pojedinih njenih pojava i oblika i razvojnih faza. Neki sadašnje stanje u našem socijalističkom samoupravljanju kao fazi u razvoju socijalizma u našoj zemlji suviše zatvaraju pred kritikom. A drugi kritiku svega postojećeg identifikuju sa rušenjem svega postojećeg, to jest i samog socijalističkog ili samoupravnog sistema. Međutim, naše socijalističko samoupravljanje jeste samo jedna faza i jedan oblik u razvoju socijalizma, ali jedna faza i jedan oblik koji otvara nove socijalne, kulturne,

demokratske i humanističke perspektive u razvoju socijalističke prakse. Zato naše društvo može biti opravdano ponosno na ono što smo do sada postigli i zato to moramo znati i da branimo. Ali u isto vreme moramo obezbeđivati razvoj one teorijske i praktične kritike postojećeg stanja koja je naophodna za sagledavanje pravih problema dijalektike socijalističkog progressa. Osim toga, nikako ne smemo misliti da je naše samoupravljanje jedini oblik izgradivanja socijalizma koji u ovom trenutku odgovara svim situacijama i svim zemljama.

Danas bi za svetski socijalizam bio izvanredno koristan i značajan demokratski i konstruktivan kritički dijalog o savremenim društvenim procesima u razvoju socijalizma. Međutim, još uvek je takva situacija da mnoge socijalističke zemlje teško podnose bilo kakav socijalistički dijalog ne samo u svojoj zemlji nego i u međusobnim odnosima. Na prigušivanje takvog dijaloga veoma snažno utiče i stanje u međunarodnim odnosima, to jest stalna pretnja uvoženja kontrarevolucije spolja raznim oblicima intervencije. Ipak mislim da bi jedan konstruktivan dijalog na teorijskom i naučnom planu bez soljenja pameti drugome, uz iznošenje argumenata za određene socijalističke teze i rezultata analize konkretnih situacija, bio veoma koristan i potreban za dalji razvoj socijalizma. Na kraju krajeva, bez toga socijalistička misao ne može da objasni zašto od jedne do druge socijalističke zemlje postoje različiti oblici socijalističke prakse, zašto postoji konflikt između Sovjetskog Saveza i Kine ili zašto je postojao sukob između Staljina i nas itd. Razlike i kontradikcije u praksi razvoja socijalizma i njihove izvore treba marksistički objasniti. Nije dovoljno ako se samo kaže da je to zbog toga što ljudi greše. Treba objasniti zašto je ljudima ovladala takva svest, odnosno gde su objektivni uzroci koji stvaraju takve odnose. Međutim, tim prugušivanjem dijaloga ili njegovim pretvaranjem u političku kontradikciju i politički konflikt otežava se marksističko raščišćavanje tih problema. Zato bi naša izdavačka delatnost trebalo da publikuje takva dela koja mogu biti osnova za jedan marksistički dijalog i koja su istovremeno konstruktivna — da upotrebim izraz koji ponekad može biti pomalo i sumnjiv, jer »konstruktivno« se ponekad upotrebljava i u apologetskom smislu. Međutim, to u ovom kontekstu nije slučaj. Dakle, iako je reč o kritičkom dijalogu, on istovremeno omogućuje jedan pozitivan prilaz problemu socijalizma kao jedinstvenog svetskog procesa. Cilj takvog dijaloga mora biti sagledavanje zajedničkih interesa svega

onoga što se u svetu kreće socijalističkim putem i davanje doprinosa tom procesu.

Očigledno je da u svetu danas raste interes za samoupravljanje, a da se smanjuje za ultralevičarstvo. Jer ultralevičarstvo je svugde u svetu preživelo svoju kulminaciju. Ono je nesposobno da reši bilo šta. Očigledno je da socijalizam mora biti usmeren da ide napred sopstvenim putevima. On mora biti sposoban da daje konkretne koncepte razvoja društva koji su društveno-istorijski objektivno uslovljeni, a ne neke voluntarističke konstrukcije. Sada i radnički pokret u svetu počinje da vrši pritisak na socijalističku praksu, jer ni njemu ne odgovara svaki oblik socijalističke prakse i od nje — mislim s pravom — traži više. U tom sklopu samoupravljanje dobija poseban značaj zbog toga što je nastalo kao neposredan proizvod protivrečnosti i konflikata u savremenoj socijalističkoj praksi. Zato nije ni slučajno da osim samoupravljanja, nečeg drugog novog, u stvari, i nema u savremenoj socijalističkoj praksi.

Stoga sada u inostranstvu vlada velika potražnja za našom literaturom koja se bavi samoupravljanjem. Zato u tom pogledu moramo biti još aktivniji nego što smo bili do sada. Naime, treba svetu da damo više informacija o sebi, o našem socijalističkom samoupravljanju. Mi ne treba da vršimo agitaciju za samoupravljanje niti da naturamo naše koncepte kao neku vrstu nove dogme, to jest »kao jedino pravu«, nego da onome ko želi i kome je to potrebno damo pravu informaciju o sebi.

Nedavno sam vodio razgovor sa ljudima koji rade na izdavanju naše literature na stranim jezicima. Oni rade dobro, imaju dobar koncept. Ali čini mi se da nemaju dovoljnu društvenu podršku i da su dosta prepušteni sami sebi. Iza njih bi trebalo da stoji naša šira izdavačka delatnost. U ostvarivanju tog zadatka potrebno je više raznih formi saradnje.

*Savez komunista — najoštriji
kritičar naše prakse*

Ne smemo zaboraviti da je naša Partija bila najoštriji i najveći kritičar naše sopstvene prakse i zato što je svoju kritiku — uz određena kolebanja i ponekad krivudava kretanja zbog pritiska kojima je bila izložena sa raznih strana — umela uvek i da realizuje a da pri tome ne dode do društvenih potresa. Naše društvo se često i brzo menjalo. Ono se nije zaklinjalo ni na jednu formu koju je u

prošlosti uspostavilo. Mislim da je to velika prednost našeg društva, i to zahvaljujući, pre svega, ulozi i akciji Saveza komunista Jugoslavije.

Spontani pokret može u nekim zemljama da dovede do izvesnih reformi i drugih sličnih promena. Ali istinske revolucionarne snage moraju da budu vodene od svesnih snaga, naravno — ako društvo raspolaze takvim snagama. Ne tvrdim da svaka komunistička partija, kao stvaralačka snaga razvoja, mora stvarno da bude i stvaralačka da bi bila i vodeća snaga. Ali naša Partija je bila stvaralačka i zbog toga je i bila, a i danas jeste vodeća snaga u našem društvu. Zahvaljujući takvoj tradiciji naše Partije, danas imamo veliki broj mladih kadrova koji počinju stvarno da preuzimaju odgovornost u društvu. Mi smo, uproščeno govoreći, imali krizu u drugoj generaciji. Ona je, otprilike, smatrala da može da radi na isti način kao što je radila prethodna revolucionarna generacija. Za svoj metod rada uzimala je spoljnu formu, a ne unutrašnju sadržinu ranije generacije. Međutim, naše mlade generacije oslobođene su tih iluzija, odnosno ambicija i one idu svojim putem, okrećući se realnim društvenim odnosima, a ne njihovoj spoljnoj formi. Ova mlada generacija je izrasla u socijalističkom samoupravljanju i stoga je svesna toga da nema druge alternative koja bi bila progresivnija i bolja od samoupravljanja. I sada — mlade generacije kreću upravo tim putem. One će nastaviti kontinuitet naše revolucije i izgradnje socijalizma. Ali one će istovremeno ići smelije na neka rešenja koja će više odgovarati novim uslovima.

Naša revolucija je uvek bila, u stvari, i kulturna revolucija i stvarno narodna revolucija. Ona je bila revolucija masâ. U njoj je snažno došla do izražaja ogromna samoinicijativa masâ. Za tadašnje revolucionarne prilike to je bilo jedno savršeno samoupravljanje. Ono što je davalo snagu, a i stvaralačku moć Savezu komunista Jugoslavije je, po mom mišljenju, to što smo uvek nastojali da tradiciju revolucije i te revolucionarne odnose održimo, da nam ne nestanu u eri izgradnje države, sistema administracije itd. To nije išlo lako. U prvim godinama posle rata bilo je kolebanja, bilo je pritiska mladog birokratizma koji je nastajao u revoluciji. Posle je došlo do Staljinovog pritiska, a zatim posebno do vrlo konkretnog ideološkog i teorijskog pritiska dogmatizma. Staljin je u prvim godinama posle rata izazvao kolebanja i probleme u nas. Da to nismo sprečili, dalji razvoj Jugoslavije išao bi više ili manje dogmatskim kolosekom. No, to se nije dogodilo i naša zemlja nije

krenula takvim pravcem razvoja. A to nije bilo slučajno, nego se dogodilo kao posledica različitih tokova u razvoju socijalističke prakse. U stvari, sukob sa Staljinom je nastao baš zbog toga što je Staljin rešio da nas mora prekinuti u našem razvoju. Ali to mu nije uspelo.

*Nenaučno interpretiranje nekih
dogadaja iz naše nedavne prošlosti*

Ovo pitanje je veoma značajno jer se u nas i dalje uporno zastupaju teze da smo do 1948. godine bili staljinisti, a pošto smo tada došli u sukob sa Staljinom, odnosno pošto nas je on napao, prestali smo da budemo staljinisti. Nedavno je, na primer, u Beogradu izašla jedna knjiga o odnosima naše zemlje sa Sovjetskim Savezom u periodu Kominforma. U njoj je izneta teza da je naše samoupravljanje nastalo kao posledica sukoba sa Staljinom, odnosno da tog sukoba nije bilo, ne bi bilo ni samoupravljanja. Ta teza u pomenutoj knjizi izneta je u polemici sa mojom tezom koja je sasvim suprotna. Naime, ja sam, između ostalog, zastupao i branio tezu da je naše samoupravljanje nastalo u našoj socijalističkoj revoluciji i da se dalje razvijalo kao njena direktna tradicija i kontinuitet. Autor napada ovu tezu i tvrdi da nema nikakvih dokaza da je u nas ranije, to jest u periodu pre napada Staljina bilo ma kakvog samoupravljanja. Prema tome, dolazi se do zaključka da smo tek onda kad nas je Staljin napao počeli nešto da menjamo u društvenim odnosima, odnosno da uvodimo samoupravljanje. Kad bi to bilo tako, svako bi morao da se zapita: zašto nas je Staljin uopšte napao? A kad se pročita prvo Staljinovo pismo Centralnom komitetu KPJ, između redova se vidi da nas on napada za navodno razvodnjavanje Komunističke partije Jugoslavije u Narodnom frontu, za tobožnju ilegalnost Partije, za odnos prema seljacima, odnosno za to što se nismo orijentisali na kolektivizaciju sovjetskog tipa itd. Prema tome, vidi se da je sukob nastao upravo u vezi sa društvenim bićem socijalizma. Osim toga, mi smo i ranije imali niz konflikata sa Staljinom, kako pre tako i u vreme rata. To su bili veoma oštri i teški konflikti, a svi su se nalazili na istoj liniji. Međutim, autor pomenute knjige, očigledno, jednostavno ne uzima u obzir te konflikte. On uzima u obzir samo pisane dokumente, što, inače, rade i neki drugi naši istoričari. Međutim, pre i u vreme rata mi nismo hteli javno da se svađamo sa Sovjetskim Savezom i Staljinom. Ali ipak smo se

svađali i dolazilo je do konflikata. Ti konflikti su danas poznati. Istoričar bi trebalo da objasni njihove izvore, da protumači gde su uzroci tih konflikata, a ne da ih jednostavno negira, kao da je to bila, kako neki kažu, »porodična svađa«, koja je tek 1948. godine prestala to da bude. Takav pristup je potpuno nenaučan, čega, inače, ima danas dosta u našoj publicistici.

To su, u stvari, relikti pozitivizma koji se javljaju u našoj historiografiji, ali pozitivizma u jednom lošem izdanju. Jer pozitivizam je svojevremeno, ipak, polazio od analize činjenica, a ovaj polazi samo od citata iz pisanih dokumenata, literature, knjiga. Uopšte, jedan deo naše nauke je sada prilično sklon da se koristi obimnom literaturom, a ne da analizira konkretne činjenice iz života. Navešću zato još jedan primer.

Nedavno sam čitao jedan članak o našoj posleratnoj agrarnoj politici. Članak je, inače, korektno pisan. Ali, i on ima manu što se u njemu citira šta se nekada pisalo o našoj agrarnoj politici, a ne kakvi su bili uslovi u kojima smo tu agrarnu politiku sprovodili. U članku se, naime, kaže da smo posle rata prihvatili Lenjinovu tezu »ko će koga« i da smo smatrali da je seljak opasnost za socijalizam, da će se odnosi na selu razvijati u pravcu kapitalizma. Dalje se navodi da smo zbog svega toga zabranjivali da seljaci imaju traktore, a da smo tek kasnije postali dovoljno pametni i uvideli da seljak nije opasan za socijalizam, pa smo onda omogućili seljacima da mogu posedovati traktore. Međutim, kada je Lenjin govorio »ko će koga«, tada u onoj Rusiji mužikâ nije bilo gotovo nikakvog socijalizma. Zato za tog seljaka drugog puta osim kapitalističkog nije ni bilo. Tada nije ni bilo rečeno da to predstavlja opasnost za socijalizam, nego opasnost za seljaka, jer seljak u kapitalizmu opet nema budućnosti. I u nas je isto tako bilo. Dok nismo izgradili neko jezgro socijalističke privrede, pa i u samoj poljoprivredi, seljak nije imao drugog izlaza nego da radi na kapitalistički način. A to je značilo da seljak nema budućnosti, a ne da on kao takav predstavlja opasnost za socijalizam. Kada smo rekli »ne traktor seljaku«, bez obzira na ideološke formule u kojima je to bilo izneto, suština je bila u tome da smo ono malo sredstava što smo imali — ako smo hteli stvoriti takozvane lokomotive koje će vući razvoj poljoprivrede napred — morali uložiti u razvoj socijalističkog sektora, pre svega, u poljoprivredi. Međutim, autor to ne vidi. On u pomenutom članku samo citira da smo bili protiv traktorâ jer smo se navodno plašili za socijalizam, a da smo kasnije uvideli da to nije tako, to jest da ne

treba da se plašimo. To je taj formalno pozitivistički pristup koji se bazira na uskom videnju stvari, koji, ne vidi procese, nego samo statička stanja. A bitna karakteristika marksističkog naučnog metoda je u tome da se prvo istražuje ono što se radilo, pa tek onda ono što se govorilo. Umesto da se objasni zašto smo zabranjivali seljacima da imaju traktor, samo se dokazuje da smo im to zabranjivali. U istom članku nam se prebacuje što smo u posleratnim godinama sprovodili otkup. Međutim, ljudi bi umirali od gladi da tada nismo imali takvu politiku. Ona je, doduše, često bila drakonska. Ali to je bio način da zemlju spasemo od gladi. Dakle, ne uzima se društvo kao takvo, njegovo stanje, njegovi tadašnji problemi, pa da se onda na osnovu toga vrši analiza i donose zaključci.

Veliki značaj u svim ovakvim slučajevima ima naša kritika, dijalog. Bilo bi veoma pogrešno ako bi se u dijalog sa autorima pomenutih knjiga, koji su u formalnom pogledu korektno pisali, unosili neki politički momenti. Ali dijalog i kritika su potrebni. Potrebna je naučna kritika koja bi stvari postavila na svoje mesto i učinila korak dalje u naučnom osvetljavanju i istraživanju pojedinih događaja. To nam danas nedostaje. Umesto naučne kritike i ovakvog dijaloga, često se ide na politički dijalog i odjedanput nekoga proglase za ko zna šta, a trebalo ga je samo kritikovati upravo kao naučnika, kao čoveka koji sa neadekvatnim instrumentarijem pristupa analizi određenih problema. Ako se tako ne postupi, doći će se do pogrešnih zaključaka. Naravno, govorim o ljudima koji se stvarno bave naukom, a ne političkom diverzijom.

Ostaci dogmatizma u našoj marksističkoj misli

U našoj revolucionarnoj misli još ima ostataka starog, nasleđenog, a i uticaja shematizma koji se na neki način i regeneriše, posebno na nekim područjima, to jest postaje neka vrsta antistaljinističkog dogmatizma. Dogmatizam koji se u nas javlja ima svoje unutrašnje izvore i korene u samoj strukturi našeg društva koja se ne može preko noći izmeniti. Međutim, radnička klasa ne prihvata dogmatizam. Ona spontano ne može da ga prihvati. Ako bi se, na primer, objavio program koji je usvojio onaj takozvani »barski kongres«, naši radnici bi odmah videli da je ono što njegovi učesnici traže u tom programu protiv radnikâ. Isto to bi videli i seljaci i

inteligencija, kao i narodi i narodnosti Jugoslavije. Jer, koliko ljudi danas ima u Jugoslaviji koji bi želeli da se Jugoslavija vrati na državni centralizam, na velikodržavni hegemonizam i unitarizam, na apsolutnu vlast birokratije i tehnokratije u društvu i radu, na staljinističku kolektivizaciju sela, na kurs antidemokratizma itd.? Sve to je suprotno pravim interesima naših ljudi. Oni znaju smisao takvih tendencija i zato spontano reaguju svojim otporom. U tome je, u stvari, snaga našeg sistema socijalističkog samoupravljanja.

Naš čovek, pa čak i radnik sa najnižim nivoom obrazovanja, nije toliko naivan da veruje da se može preko noći stvoriti neko idealno društvo koje će mu obezbediti sve što želi. Tako su mogli da tvrde samo neki naši »filozofi«. Ali, u stvari, ni oni tako ne misle, nego od nas traže da stvorimo takvo društvo preko noći da bi takvu iluziju upotrebili kao političko oružje u borbi za vlast, to jest za diskreditovanje sistema socijalističkog samoupravljanja. Pri tome mislim na one naše »filozofe« koji su na rečima i po svojim teorijama »ultralevi«, koji po jedino mogućem realnom efektu njihovih teorija pripremaju put državnosvojinskim odnosima staljinističkog tipa, zamaskiranim takozvanom »demokratskom državom«, a za sve to u ime demokratije traže i nalaze podršku u onim reakcionarnim krugovima kapitalističkog sveta koji su spremni da se mešaju u naše unutrašnje odnose.

Međutim, sve to je u logici političke i ideološke borbe u suprotnostima savremenog sveta. O takvim akcijama mi treba da vodimo računa samo toliko koliko one stvarno mogu da ugroze stabilnost našeg sistema socijalističkog samoupravljanja. A inače mi treba da se držimo stare poslovice: »Psi laju, karavan prolazi.« A to znači da mi moramo raditi svoj posao ne obazirući se na providne pokušaje onih unutrašnjih i spoljnih snaga koje hoće da nas ometu u tome.

Mi moramo biti revolucionari u svojoj viziji, ali moramo kao takvi biti i realisti u sagledavanju stvarnih mogućnosti i pravaca kretanja. Ne možemo uvek postići ono što želimo. Ali ono što je u svemu tome najvažnije jeste — da se mora uvek videti perspektiva razvoja društva i da se u ostvarivanju te perspektive uvek učini sve što dati trenutak omogućuje i dozvoljava. Najgore je kada te perspektive nema. Podsetio bih na period političkog previranja u nas krajem šezdesetih godina koje je nastalo zbog konflikata oko takozvanih republičkih ključeva, oko sasvim sporednih pitanja, a perspektiva društva ostala je u magli i nastalo je kolebanje masa.

Međutim, ustavnim amandmanima iz 1971. godine, Desetim kongresom SKJ, novim Ustavom SFRJ otvorili smo jasnu perspektivu društva. Ljudi sada znaju kuda idemo. A to je najvažnije. To je omogućilo da danas imamo političku stabilnost, a istovremeno i jedinstvo naših naroda i narodnosti. Jer nema jedinstva naroda bez jedinstva zasnovanog na jasnoj platformi ili na jasnoj perspektivi budućeg razvoja društva. Ne može se najpre stvoriti jedinstvo pa posle platforma. Jedinstvo mora da se stvara na platformi. Savez komunista Jugoslavije uspeo je da stvori platformu koja je jedinstveno prihvaćena od celog društva. A tome je doprinelo jedinstvo u redovima samog Saveza komunista na toj istoj platformi.

Platforma na kojoj se zasnivaju Ustav i Zakon o udruženom radu je najbliža svesti naših radnika. Nikada radnik nije bolje shvatao šta ovo društvo želi da ostvari nego što sada shvata. U tome treba tražiti razloge da — uprkos velikim ekonomskim teškoćama u kojima se naše društvo nalazilo i u kojima se još uvek nalazi — ipak nemamo ozbiljnijih problema sa socijalnim konfliktima. Sada su naši radnici svesni toga da treba ići pravcem koji smo utvrdili i da za to treba i nešto žrtvovati, da danas treba podneti odgovarajući teret da bi sutra bilo bolje.

Potreba za javnim dijalogom o problemima koji se pojavljuju u našem razvoju

Mi, na primer, o socijalnim razlikama govorimo tek onda kada odnosi u toj oblasti budu dovedeni do apsurda. A ne interвениšemo pravovremeno, na početku i u toku ispoljavanja nepovoljnih kretanja, odnosno ne preduzimaju se mere da se cela akcija stalno drži u jednom ispravnom kursu. Tek kada dođe do »divljanja« u razlikama ili do uravnilovke i raznih drugih očiglednih krajnosti, onda preduzimamo mere, pa onda neki shvate čas da treba sve izjednačiti, čas da ne treba voditi računa o socijalnim razlikama, pa tako odemo u drugu krajnost. Sve to je posledica toga što nemamo, odnosno što nije dovoljno razvijen javni dijalog. Osim toga, ljudi koji se neposredno ne bave politikom ma na kom području društvene delatnosti — u kulturi, nauci i u drugim oblastima — morali bi i sami da učestvuju u dijalogu, a ne da taj posao prepuštaju samo »političarima« i novinarima.

U vezi s programskom orijentacijom biblioteke »Etos« da izda više knjiga o marksističkoj misli između dva rata u Bosni i

Hercegovini, podsetio bih da je u Beogradu već izdata jedna takva knjiga radova Blagoja Parovića. U njoj, međutim, nije objavljen jedan članak u kome on polemíše sa mnom, odnosno kritikuje mene. Nije mi poznato zašto nije objavljen. Možda ga nisu našli, a možda nisu hteli da ga objave zbog mene. Bio bih veoma zahvalan ako bi se moglo to ispitati pa da se vidi šta je u pitanju. U tom članku se govori o klasnoj borbi, a objavljen je u organu CK KPJ *Klasna borba*. Naime, Parović je 1933. godine polemísao sa mojim člankom o nacionalnom pitanju koji je objavljen u *Književnosti*. Taj članak sam pisao u više nastavaka pod pseudonimom Tone Brodar. Parovićeva kritika je bila delimično opravdana, a, po mom mišljenju, znatnim delom neopravdana. To je donekle i razumljivo jer je tada u našoj Partiji vladao veliki strah od Staljina, pa ko god je nešto progovorio o nacionalnom pitanju, bio je u opasnosti da dođe u sukob sa Staljinom. Tako se i Parović plašio. I tako je Parović napisao jedan članak sa veoma konstruktivnom kritikom, ali više iz straha da ne bi nastao neki konflikt sa Staljinom i Kominternom nego iz stvarne potrebe da polemíše.

Mislim da je dobro što će u Bosni i Hercegovini uskoro početi da izlazi novi časopis *Dijalog*, koji će se baviti filozofijom i društvenom teorijom. Za takav časopis potrebni su kadrovi koji će da nose posao, a trebalo bi obezbediti i širu saradnju, jer, ako postoje uslovi da časopis ne bude ograničen u svojoj delatnosti samo na Bosnu i Hercegovinu, onda mu zaista treba dati i jugoslovenski karakter, to jest da se bavi problematikom cele zemlje. A i inače, treba da se stvaraju uslovi za jedan policentrički sistem, da ne bude sve koncentrisano u Beogradu i da se ne shvata da sve ono što nije u Beogradu predstavlja, navodno, provinciju. Svaki od naših republičkih gradova trebalo bi da bude istovremeno i jugoslovenski centar. Tek se tada, u zavisnosti od koncentracije i profila kadrova, može izvršiti određena podela rada.

»Dijalog«, br. 1, 1977, str. 18—36.

POVEZANOST NAUKE I PRAKSE

Iz izlaganja povodom izbora za redovnog profesora Ekonomskog fakulteta u Ljubljani, 17. februara 1977. godine.

Izlaganje je u izvodima objavljeno u dnevnoj štampi 18. i 19. februara 1977. godine. Tekst izlaganja ovde je neznatno skraćen, a naslov je dala redakcija.

Ne postoji istinska nauka koja se, pre ili kasnije, neposredno ili dugoročno ne potvrđuje na bilo kom području ljudske prakse. Ne postoji ni istinska stvaralačka praksa, na bilo kom području društvenog života, koja se u bilo kom obliku i obimu ne oslanja na nauku.

Sve to nam je, bar u principu, već odavno poznato. Međutim, to ne znači da u tom pogledu možemo biti u celini zadovoljni s našom praksom i ulogom nauke u njoj. Naprotiv, čini mi se da se još uvek susrećemo sa veoma gorućim problemima. A od njihovog uspešnog rešavanja prilično zavisi i dalji napredak ne samo naše nauke, nego našeg društva u celini. U negativnom pravcu deluju pre svega dva faktora.

Prvi je svojinski konzervativni empirizam naše prakse koji predstavlja kočnicu kako za razvoj socijalističkih i samoupravnih proizvodnih, društveno-ekonomskih i političkih odnosa, tako i za razvoj tehnologije, organizacije rada, planiranja i slično. Takvom konzervativnom empirizmu nauka nije ni potrebna. On održava to što ima i uporno se drži puževih koraka razvoja, većinom i pre svega pod uticajem tuđih iskustava koja su obično — kad ih prima — već odavno zastarela. Svoje kreativnosti ne samo da nema nego je i ne priznaje kad se pojavi. Zbog takve svoje nekreativnosti konzervativni empirizam u isto vreme je i prenosilac svih mogućih tuđih tendencija u praksi i nauci, koje su često u direktnom sukobu sa

pravcima naše revolucije. Pored toga, on smanjuje kreativnu moć našeg društva u celini i upropašćuje stvaralačke kadrove kojima ne dozvoljava kritičku konfrontaciju s praksom i afirmaciju njihovih stvaralačkih tendencija. Naprotiv, gura ih u konzervativnu praksu u kojoj mladi ljudi često gube i ono znanje koje su već stekli.

Čini mi se da se u nas značaj ovog konzervativno-empirističkog shvatanja još uvek omalovažava. Ono je prisutno u svim slojevima našeg društva: kod radnika koji se još nisu oslobodili mentaliteta najamnog radnika, kod poslovnih kadrova koji su opterećeni negativnom tradicijom, primitivnim tehnokratizmom i birokratizmom, kod političkih kadrova koji se uporno drže postojećeg, i u delu naše nauke koji još uvek živi u tradiciji i strukturi kapitalističkog sveta i koji nipošto neće da se pomiri sa činjenicom da živimo u socijalističkom i samoupravnom društvu u kojem se iste objektivne zakonitosti društvenog, ekonomskog i tehnološkog razvoja često izražavaju na potpuno drugi način. Prema tome, nosioci takvog konzervativno-empirističkog mentaliteta nisu samo među »starim majstorima«, kako to kod nas neki često tumače, nego i među vodećim stručnjacima i političkim kadrovima.

Uveren sam da — pored drugih faktora — na opstanak i jačanje takvog konzervativno-empirističkog mentaliteta i prakse deluju i jako su prisutni ostaci jednog profesionalno-cehovskog mentaliteta. Zbog tog mentaliteta mi još uvek procenjujemo čoveka, njegov rad i stvaralaštvo po njegovim formalnim kvalifikacijama, a manje prema stvarnim rezultatima njegovog rada i stvaralaštva. Razume se, imamo pravo da se borimo za to da je za određeno radno mesto uslov i određena formalna kvalifikacija. Ali zbog ove same formalne kvalifikacije rezultati rada i stvaranja nisu isti kod svih nosilaca iste kvalifikacije. Prema tome, u nas bi trebalo na svim nivoima rada, stvaralaštva i odgovornosti za upravljanje upravo stvarni rezultati rada i stvaralaštva biti presudni kriterijumi za ocenu i raspoređivanje ljudi. A formalnu kvalifikaciju, odnosno određenu školsku spremu, moramo tražiti od svih upravo zato da bi svoju radnu i stvaralačku sposobnost mogli što kvalifikovnije izraziti, a ne obrnuto, da je tretiramo kao samo po sebi odlučujuće merilo. I, naravno, pre svega rezultati rada i stvaralaštva morali bi biti odlučujući faktor u raspodeli ličnog dohotka. Nevolja je u tome što u velikom delu naše prakse nije tako, ili bar nije dovoljno tako. Zbog toga u nas nema ni dovoljno motiva za novatorstvo, racionalizatorstvo i pronalazaštvo. Profesionalistička »uravnolov-

ka« često puta je tako jaka da onemogućava svaki moralni i materijalni stimulan za takav ili sličan stvaralački rad i inicijativu. Naravno, takvom profesionalno-cehovskom mentalitetu nauka nije ni potrebna, jer joj je dovoljno da se razmeće primitivnim i zaostalim tehnokratizmom.

Drugi negativan faktor u povezivanju prakse i nauke je određeno stanje i određene tendencije na području samog naučnog stvaralaštva i njegove organizacije.

Veliki deo naših naučnih kapaciteta još uvek se svesno ili nesvesno otuđuje od naše društvene prakse. Neki smatraju da takozvano »služenje nauke« praksi smanjuje nivo naučnog stvaralaštva. Pri tome zaboravljaju da je, od kada postoji čovečanstvo, nauka nastajala radi čovekove prakse i da je služila toj praksi. Ako ne bi bilo tako, onda bi se čovečanstvo još uvek nalazilo u primitivnom varvarskom stanju. Nauka je, pre svega izraz svesne tendencije čoveka da u svoju korist menja prirodu i društvene uslove svog života. U tom smislu ona je specifičan aspekt čovekove prakse kao svesnog izraza njegovog bitka. To se odnosi i na fundamentalna istraživanja, bez obzira na to što se njihovi rezultati pojavljuju kao sredstvo čovekove prakse tek posle, više ili manje, dužeg vremenskog perioda. Prema tome, treba se upravo zbog nauke same suprotstaviti tendencijama da se ona izoluje od prakse zatvarajući se u nekakve »kule od slonovače«.

Treba odmah napomenuti da je svesnih branilaca takvih teza malo, odnosno da ih ima sve manje. Naime, obično se takve tendencije povezuju sa određenim političkim i ideološkim predrasudama prema sistemu naše socijalističke i samoupravne prakse ili se iza takvih stavova skriva pomanjkanje kreativne moći. Međutim, do sličnih negativnih rezultata objektivno vodi i sama činjenica da deo naših naučnih ustanova praktično ne uspeva pronaći odgovarajuće oblike za saradnju sa praksom. Uzroci tih pojava nisu toliko u nekom subjektivnom raspoloženju na području nauke, nego u činjenici da kod nas još uvek nije zadovoljavajuće i dovoljno dosledno rešen problem položaja nauke, odnosno naučnih institucija u samom društvenom sistemu, udruženom radu i delegatskom sistemu. Pre nekoliko godina, kad smo se borili za transformaciju naših naučnih institucija na osnovi samoupravljanja nauke, nismo dovoljno razmišljali i o drugoj strani tog problema, odnosno kako da se samoupravne naučne institucije povežu sa celokupnim sistemom društvene prakse. Kad govorim o naučnim institucijama,

mislim i na fakultete koji se bave pedagoškim i naučnoistraživačkim radom.

Kasnije smo u znatnoj meri uklonili ovu grešku, mada još uvek stoji činjenica da u organizaciji nauke postoji mnogo slabih tačaka i da sâm sistem ne stimuliše dovoljno razvoj konkretnih oblika povezivanja nauke i prakse. A nama je potreban stalni i efikasan uticaj nauke u svim oblicima odlučivanja, kako u radničkim savetima u udruženom radu, tako i u odlučujućim organima delegatskog sistema, samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim zajednicama i organizacijama i organizovanim vodećim snagama socijalističkog društva uopšte. Uveren sam da ćemo učiniti ozbiljan korak dalje u tom pravcu sa samoupravnim interesnim zajednicama, ali samo pod uslovom ako interesi prakse i nauke budu još ravnopravnije zastupljeni u ovim zajednicama nego što su danas. Pored toga, moramo postići da naši naučni kadrovi, u širem obimu nego danas, učestvuju u pripremi i donošenju svih bitnih odluka u sistemu udruženog rada i društveno-političkim zajednicama. Prema tome, nije uvek dovoljno da naučnik bude samo savetnik. Na određenim područjima nužno je da naučnik preuzme na sebe i odgovornost za odluke prakse, zajedno sa drugim predstavnicima društva. To je posebno značajno kad je reč o političkoj ekonomiji i drugim društvenim naukama ili o tehnološkim i sličnim problemima udruženog rada. Zbog toga smo dužni posebno brinuti o mestu, značaju i ulozi nauke u delegatskom sistemu.

»Borba«, 18. februar 1977.

PRAVO UDRUŽENOG RADA — OSNOV NAŠEG PRAVNOG SISTEMA

Iz pozdravne reči na Trećem kongresu pravnika Jugoslavije, 17. novembra 1977. godine, u Skopju.

Pod ovim naslovom izvodi iz ovog teksta objavljeni su u »Politici«, 18. novembra 1977. godine, a u ostalim dnevnim listovima takođe u izvodima, ali pod drugim naslovima. Tekst je ovde neznatno skraćen.

Sama činjenica da su na dnevni red Kongresa pravnika Jugoslavije stavljene teme kao što su: pravni sistem, delegatski sistem, pravosuđe, uprava, udruženi rad, novi međunarodni ekonomski poredak itd., govori da te teme imaju značaj ne samo za pravnike nego i za naše društvo u celini, a posebno za dalji razvoj njegovog pravnog sistema.

Treći kongres pravnika Jugoslavije održava se u veoma važnom periodu našeg socijalističkog samoupravnog razvoja, jer su odluke X kongresa SKJ, donošenje novog Ustava, Zakona o udruženom radu i drugih sistemskih zakona, uvođenje delegatskog sistema itd. uneli u našu društvenu praksu promene koje zahtevaju i dalji razvoj našeg pravnog sistema. Osim toga, u toku su pripreme za XI kongres SKJ, pred nama su značajni zadaci daljeg razvoja i dograđivanja sistema društveno-ekonomskih odnosa, samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa i posebno političkog sistema koji će biti u skladu sa tim odnosima. Očigledno, i te procese treba da prati razvoj našeg pravnog sistema.

Ovaj skup je prilika za naše najeminentnije pravne teoretičare i pravnike koji rade u praksi da o svemu tome izvrše razmenu mišljenja. Duboko sam uveren da će Savez udruženja pravnika Jugoslavije — koji je i do sada mnogo doprineo razvoju i posebno pravnom izražavanju našeg društvenog a prvenstveno političkog sistema — i u sadašnjoj fazi razvoja našeg društva biti jedan od

značajnih organizatora i stvaralačkih faktora ostvarivanja i posebno pravnog izražavanja odnosa koje donosi taj razvoj. Drugim rečima, naše društvo očekuje od vas da ćete aktivno i stvaralački doprineti koncipiranju i izgradnji takvog pravnog i političkog sistema koji će biti realni izraz samoupravnih društvenih odnosa u proizvodnoj i društveno-ekonomskoj bazi našeg društva. Naravno, to su zadaci koji stoje pred celim društvom, ali za njihovo ostvarivanje izuzetan značaj ima stvaralački doprinos pravne teorije i nauke, kao i pravne prakse, a time i naših pravnika uopšte. Već razmena mišljenja i diskusija o svim aspektima pravnog sistema na ovom skupu svakako će doprineti širokoj društvenoj raspravi u traženju pravih praktičnih rešenja za dalji razvoj efikasnog i stabilnijeg društveno-ekonomskog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Izvršene promene u društveno-ekonomskim, to jest u proizvodnim odnosima i druge mere koje je naše društvo donelo znače kontinuitet našeg revolucionarnog kretanja u pravcu da interesi radničke klase i svih radnih ljudi imaju ne samo u deklaraciji nego i u praksi odlučujući uticaj i ulogu u našem društvu. Da bi se ti ciljevi i ostvarili neophodno je dalje razvijanje demokratskih društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja u svim oblastima društvenog života koje izrastaju iz društveno-ekonomske sadržine našeg društva, a za to je nužan i odgovarajući politički sistem koji će biti izraz i funkcija tih i takvih odnosa. Stagnacija u razvoju oblika demokratskih društvenih, odnosno političkih odnosa zakočila bi dalji razvoj samoupravljanja i odnosa u oblasti udruženog rada uopšte, a u krajnjem rezultatu mogla bi da dovede do njihovog deformisanja i slabljenja.

Promene koje sada moramo sprovesti u oblasti političkog sistema pre svega treba da obezbede dalji razvoj socijalističke sadržine samoupravne demokratije i utvrđivanje dimenzija prava i sloboda čoveka koje su neophodne da bi on kao slobodan čovek mogao ostvarivati svoje interese na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Zato rad na daljem razvoju i dogradnji političkog sistema pretpostavlja i izgradnju, rekao bih, jednog kompleksnog samoupravnog pravnog sistema počev od radnika i radnog čoveka do osnovnih oblika radnog organizovanja na osnovu prava rada društvenim sredstvima: od osnovne organizacije udruženog rada do najsloženijih oblika udruženog rada: od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice do najsloženijih samoupravnih

interesnih zajednica i od osnovne organizacije i mesne zajednice do opštine, pokrajine, republike i Federacije. Naime, dograđivanje političkog sistema pretpostavlja i izgradnju takvog celovitog pravnog sistema koji će biti ne samo prilagodan odnosima u udruženom radu i delegatskom sistemu nego njihov stvarni i što potpuniji izraz.

Kad govorim o celovitom pravnom sistemu našeg društva, nikako ne mislim na njegovo kreiranje iz jednog centra, nego na to da on mora da izrasta kao rezultat regulisanja osnovnih odnosa u samoupravnim organizacijama i zajednicama radnih ljudi i građana i da bude stvarni izraz njihovih autentičnih samoupravnih interesa i potreba. U tom smislu pravni sistem našeg društva će manje nositi karakteristike klasičnog pravnog sistema, kao izraza sistema državne vlasti, mada će i veoma važni i veoma snažni elementi tog sistema morati još dugo da budu prisutni — ali će u sve većoj meri ustupati mesto ili se dopunjavati normativnim sistemom samoupravnih odnosa jednog društva koje bismo, po Marks-u, mogli nazvati zajednicom slobodnih proizvođača. Drugim rečima, u naš pravni sistem treba sve više da ulazi normiranje koje će biti izraz slobodnog samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja radnih ljudi i građana u ostvarivanju njihovih samoupravnih prava i interesa, dužnosti i uzajamnih odgovornosti.

Pravo na samoupravljanje je veoma kompleksno pravo. Ostvarujući to pravo radni ljudi treba ne samo da utiču na tokove društvenog života nego i neposredno da odlučuju o konkretnim svojim i društvenim interesima, o svojim pravima i dužnostima, međusobnim obavezama i odgovornostima. A da bi bili u tome zaista slobodni, a u isto vreme ravnopravni i uzajamno odgovorni, oni ni svoja samoupravna prava ne mogu da ostvaruju stihijski, nego u jednom sistemu demokratskih međusobnih odnosa koji sadrže i međusobne obaveze radi obezbeđenja te ravnopravnosti i radi stabilnosti tih prava. Drugim rečima, za nas pravo nije samo sredstvo državne vlasti, nego i sredstvo u rukama ljudi u samoupravnom uspostavljanju i razvijanju njihovih demokratskih i ravnopravnih međusobnih odnosa, a samim tim i sredstvo za samoupravnu zaštitu i uređivanje tih procesa.

U ostvarivanju tih zadataka, uloga, inicijativa i stvaralački doprinos pravne prakse i pravne teorije neprocenjivi su. Zato naše društvo s pravom očekuje od pravnika da će se — kao i do sada — s punom odgovornošću, smelo i odlučno angažovati na tom poslu i to u svim njegovim fazama: od pripreme i obrazovanja kadrova i

aktivnosti na razradi neophodnih državnih i samoupravnih normativnih akata pa do teoretske razrade našeg pravnog sistema u jednoj razvojnoj fazi socijalizma kada se državno i samoupravno uzajamno isprepliću.

Da bi se to postiglo, neophodno je najtešnje povezivanje naše pravne teorije sa samoupravnom društvenom praksom. Naši stručni i naučni kadrovi iz svih društvenih oblasti, posebno iz oblasti prava, treba u mnogo većoj meri nego do sada i aktivnije da učestvuju u pripremanju i donošenju značajnijih odluka u delegatskom sistemu udruženog rada i društveno-političkih zajednica. Iskustva iz rada saveznih saveta koji su na konkretnom rešavanju određenih društvenih problema ujedinili praksu i nauku najbolji su dokaz koliko nam je na svim nivoima društvenog rada i stvaranja potreban takav spoj društvene prakse i nauke.

Samoupravne pravne norme u našem društvu treba da budu rezultat demokratski ispoljenih stvarnih interesa radnih ljudi i građana i svih samoupravnih subjekata. Stoga one moraju biti i poštovane od strane svih subjekata koji su ih doneli, odnosno potpisali. Dakle, sloboda u procesu stvaranja samoupravnih pravnih normi zahteva i odgovornost u procesu njihove primene. U tom pogledu i institucije samoupravnog sudstva, u prvom redu sukobi udruženog rada i društveni pravobranioci samoupravljanja, kao oblici samoupravnog vršenja određenih pravosudnih funkcija, pružaju značajne mogućnosti koje ni izdaleka nismo još iskoristili. Osim toga, mislim da se u tom pogledu samoupravno normiranje treba da osloni i na takozvano državno pravo i na državne pravne institucije.

Građanin još uvek najčešće dolazi u dodir s pravom, odnosno s pravnim normama upravo kroz rad upravnih, sudskih i izvršnih službi u samoupravnim organizacijama i zajednicama. I upravo tu, na tim tačkama ostvarivanja svojih samoupravnih prava, građanin i radni čovek se neretko suočava sa nepremostivim teškoćama i preprekama. Tu neposredno oseća i doživljava stepen demokratizma i efikasnosti našeg sistema. Zato, pri daljoj izgradnji našeg pravnog sistema moramo voditi računa i o efikasnosti funkcionisanja institucija tog sistema, odnosno o odgovornosti i efikasnosti funkcionisanja u prvom redu delegatskog sistema, izvršnih odnosno upravnih organa, o efikasnosti kontrole i nadzora delegatskih tela nad radom tih organa, kao i o efikasnosti rada pravosudnih organa itd.

Da bismo sve to postigli, neophodno je da i naše visokoškolske i druge naučne ustanove pripremaju takve kadrove koji će biti ne samo solidno stručno osposobljeni za obavljanje pravnih poslova u najužem smislu te reči nego i društveno osposobljeni za rad na razvijanju samoupravnih demokratskih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Drugim rečima, naše društvo ne traži od pravnih fakulteta da školuju samo dobre poznavaoce pravne teorije, nego i da mlade ljude osposobljavaju tako da sutra, kad završe fakultet, mogu aktivno i sa pozicija marksističke nauke da rade na izgradnji sistema samoupravnih društvenih odnosa. U povezanosti sa tim, naši pravni fakulteti i instituti morali bi da se još neposrednije uključe u istraživanje prakse socijalističkog samoupravljanja i da rezultatima svojih istraživanja doprinose njenom daljem razvoju.

»Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 2—4, Beograd, februar 1978, str. 187—190

REVOLUCIJA NE MOŽE BITI ZAVRŠENA SVE
DOK SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE
NE
BUDE SPOSOBNO DA SAMO SEBE ODRŽAVA

Izlaganje na Jedanaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije, u Komisiji za idejno-politički i organizacioni razvoj SKJ, 21. juna 1978. godine, u Beogradu.

Integralni tekst izlaganja pod ovim naslovom objavila je »Borba«, 22. juna 1978. godine, a ostala dnevna štampa istog dana pod drugim naslovima.

Drug Tito je u svom referatu s pravom ukazao na značajne rezultate koje je Savez komunista postigao između Desetog i Jedanaestog kongresa. Ja bih posebno istakao one delove gde se govori o političkim rezultatima, o snazi našeg društva, o angažovanosti naših radnih ljudi i građana za njegovu zaštitu i dalji razvoj. Nema nikakve sumnje da su svi ti rezultati pre svega posledica činjenice da je Savez komunista Jugoslavije posle određenih kolebanja, koja su svima nama poznata, nakon toga vodio politiku koja je odgovarala i odgovara osnovnim interesima širokih narodnih, a pre svega radnih masa.

Podsetio bih ovde da se naše društvo, ipak, još u mnogo čemu nalazi, to jest živi i razvija se u atmosferi onih idejnih i političkih sukoba, podela i diferencijacija koje su nastale u suprotnostima za vreme naše socijalističke revolucije. Istina, te suprotnosti i njihovi oblici, kao i njihova snaga izražavanja umnogome su se izmenili, na mnogim područjima one su ublažene, negde su preobražane, pa su dobile druge spoljne oblike i nove parole i zastave, iako su ostale sa starom sadržinom. Umesto stare kontrarevolucionarne buržoazije, koja je gotovo već iščezla, pojavili su se novi nosioci njene politike i ideologije u obliku branilaca prava privatne svojine, višepartijskog sistema, nacionalnog hegemonizma ili separatizma, tehnokratskog liberalizma i slično. Negde su, pak, neke od tih suprotnosti nestale, jer su ih pregazili novi socijalistički, samoupravni i demokratski procesi.

Drugim rečima, klasne suprotnosti u našem društvu su u materijalno-kvalitativnom smislu u mnogo čemu izmenjene i sužene, pa čak i ukinute, jer radnička klasa i radni ljudi uopšte, kao i društveni sektor rada dominiraju na svim područjima društvenog života. Oni su postali vladajuća snaga društva, a ekonomska i socijalna snaga njegovih protivnika je sama po sebi gotovo beznačajna. Doduše, na nekim područjima ostaci starog nastoje da se obnavljaju u obliku tehnobirokratskog monopola i sličnih tendencija. Međutim, naši radni ljudi su se, sa Savezom komunista na čelu, naročito posle Desetog kongresa, a i pre njega, uspešno suprotstavili takvim tendencijama.

Ali upravo zbog takve ekonomske i socijalne nemoći, ti direktni ili preobraženi ostaci kontrarevolucije, utoliko većom snagom, nastoje da se izražavaju *politički, ideološki i kulturno*, tako da je u izvesnom smislu — iako se društveno-ekonomska struktura izmenila — politička struktura društva u mnogo čemu ista ili slična kao i u vreme neposrednih revolucionarnih sukoba. Naravno, ti sukobi više nisu tako ni žestoki, ni radikalni, ni snažni, odnosno zaoštrani. Drugim rečima, u političkom smislu, kontrarevolucija nije digla ruke, nego, naprotiv, pokušava da iskoristi svaku teškoću našeg društva da se pojavi na političkoj sceni i da mu zada podmukle udarce, pogotovo kada iza sebe oseća podršku određenih krugova iz inostranstva. Ta činjenica samo potvrđuje da se još uvek nalazimo u jednom revolucionarnom procesu koji našem društvu neminovno nameće stalnu borbu sa tim tendencijama, sa upornim protivnikom i sa njegovim pritiscima.

Ali to je samo jedna strana, i to, po mome mišljenju, manje važna strana situacije u našem društvu. Ta činjenica istovremeno govori o tome da se naše društvo nalazi i da *mora* da se nalazi u neprekidnim i dinamičnim revolucionarnim promenama, u tako reći, stalnom razvoju, u stalnom kretanju svog razvoja. Jer upravo to je glavno za stabilnost našeg društva. Ne treba zaboraviti da su se političke parole kontrarevolucije danas mnogome izmenile. Jer, nakon svega što su radnici i svi radni ljudi dobili, odnosno ostvarili u socijalizmu, samo ludaci mogu otvoreno braniti obnovu kapitalističkih odnosa u Jugoslaviji. Ali zato kontrarevolucionarne snage, pod zastavom desničarske ili ultralevičarske kritike socijalizma, samoupravljanja, međunacionalnih odnosa, politike nezavisnosti i nesvrstavanja itd., vode borbu *protiv njihovog ostvarivanja u praksi*, pri čemu su stožer okupljanja tih snaga postale pre svega parole

šovinističkog nacionalizma, pseudoliberalizma, ultralevičarskog sektaštva, blokovskog opredeljivanja i takozvane informbirovrštine.

Prema tome, i danas u samoupravnoj i demokratskoj socijalističkoj Jugoslaviji postoje, u stvari, dva glavna i odlučujuća politička fronta, to jest front socijalističkog samoupravljanja i front protivnika koji nikako ne treba i ne smemo potcenjivati, iako je on veoma oslabljen.

Doduše, samoupravno-socijalistički front je jak, snažan i on bi mogao lako svojim demokratskim sistemom i normalnim zakonskim merama da drži taj drugi — kontrarevolucionarni front na periferiji našeg društvenog zbivanja. Ali ovaj je istovremeno instrument onih stranih faktora koji se zbog svojih sopstvenih interesa — neću nabrajati kojih i kakvih jer ih svi vi dobro znate — uporno bore, bilo protiv socijalizma i samoupravljanja bilo protiv politike nezavisnosti Jugoslavije i nesvrstavanja. Zato mi ne treba da budemo nimalo osetljivi ni kada nas neki naši inostrani prijatelji, koji ne poznaju odnos snaga u našoj zemlji, kritikuju što se ponekad služimo administrativnim sredstvima.

Naprotiv, socijalističke i demokratske snage u Jugoslaviji moraju čvrsto da drže svoj front. Jer naše socijalističko društvo nije nastalo putem mirnog prelaska u socijalizam, putem parlamenta ili slično, nego višegodišnjom oružanom borbom naroda u kojoj su se frontovi jasno podelili. Revolucija ne može biti završena sve dok socijalističko samoupravljanje ne bude sposobno da samo sebe održava svojim sopstvenim demokratskim oblicima i sopstvenim sredstvima svoga delegatskog sistema. I upravo u tome je glavna razlika, rekao bih, između jučerašnjeg i današnjeg trenutka. Borba protiv kontrarevolucije za održanje slobodnog razvoja revolucije bila je juče naš glavni zadatak. A glavni i odlučujući zadatak današnjeg dana je borba za dinamičan i neprekinut napredak samog socijalizma kao sistema u pravcu sve snažnijeg samoupravljanja, demokratizacije i humanizacije društvenih odnosa. Ničim nećemo snažnije tući ostatke starih protivnika, pa i nove, nego takvim naporima.

Novim Ustavom učinili smo krupan korak u tom pravcu. Ali, bila bi velika iluzija ako bismo mislili da su problemi o kojima govorim danas manje važni nego što su bili juče. Moramo biti svesni da za socijalizam nema veće opasnosti nego što je stagnacija i gubljenje perspektive. Jer takvo stanje vodi u birokratizaciju Saveza komunista i države. Ono vodi odvajanju radnika i radnih ljudi od

upravljanja radom, društvenom svojinom i državnom vlašću, a zatim i u odvajanje Saveza komunista od radničke klase, to jest u gubljenje njene avangardne uloge.

Socijalizam ne može držati oreol istorijske progresivnosti samo zato što se zove socijalizam, nego samo ako neprekidno jača društveni položaj radnog čoveka, ako sve uspešnije zadovoljava njegove socijalne, životne i kulturne interese, ako sve više proširuje dimenzije njegove slobode i demokratije u društvu uopšte. To je, rekao bih, prvi uslov političke stabilnosti i progresivnosti našeg društva.

Osim toga, za održanje socijalističkog fronta potrebno je pre svega jedinstvo najširih socijalističkih i, dodao bih, demokratskih snaga udruženih u Socijalističkom savezu i u drugim demokratskim oblicima udruživanja. Samo na taj način moguća je neprekidna aktivnost radničke klase, radnih ljudi i svih socijalističkih i demokratskih snaga na čitavom frontu. Tu borbu ne može da vodi ni jedna partija sama za sebe, pa ni komunistička. Samo tesna povezanost Saveza komunista sa svim socijalističkim samoupravnim i demokratskim snagama, na demokratskoj osnovi, može stvoriti nesalomljivi bedem protiv pritiska kontrarevolucije u zemlji i izvan zemlje, a u isto vreme omogućiti i saradnju komunista sa određenim snagama sa kojima ih dele određene ideološke razlike, ali koje zajedno sa komunistima brane socijalizam, odnosno koje su spremne da brane socijalizam i samoupravnu demokratiju. A naš politički sistem to u punoj meri omogućuje.

U svemu tome neophodna je *dinamična* i stvaralačka vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista. A to znači da Savez komunista Jugoslavije po svojim kvalitetima mora biti sposoban da okuplja na zajedničkoj socijalističkoj, neposrednoj i dugoročnoj, platformi najšire mase naših radnih ljudi i sve progresivne stvaralačke snage našeg društva.

Pri tome, ne smemo zaboraviti da vodeća uloga Saveza komunista nije njemu automatski data samom revolucijom. U narodnooslobodilačkoj borbi Savez komunista, odnosno Komunistička partija Jugoslavije je tada upravo u savezu sa drugim socijalističkim i demokratskim snagama bila sposobna da pokrene najšire mase u revolucionarnu bitku za novo društvo koje će biti zasnovano na socijalističkim, demokratskim i humanističkim principima i odnosima. A isto tako i na odnosima nove etike i morala

koji nastaju na principu socijalističke solidarnosti i na borbi za slobodnu zajednicu proizvođača. Ali, kao što smo već mnogo puta rekli, ta vodeća idejna i politička uloga time nije postala večita. Naravno, ona zavisi pre svega od toga dokle je objektivno istorijski neophodna, ali zavisi i od toga koliko je Savez komunista Jugoslavije subjektivno u stanju da uvek ponovo dokazuje svoju sposobnost za takvu društvenu ulogu. O objektivno-istorijskoj neophodnosti te uloge neću govoriti, jer svakome ko poznaje strukturu savremene Jugoslavije je jasno da je takva objektivna istorijska neophodnost uslov daljeg kretanja našeg socijalističkog društva. Doduše, takva uloga, a pogotovo u takvom obliku, možda nije neophodna za sve zemlje i sve istorijske uslove. Ali u specifičnim uslovima naše revolucije, naše socijalističko društvo ne bi se moglo održati, a kamoli dalje slobodno razvijati, bez takve vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije.

Ali Savez komunista neće biti vodeća partija u društvu time što će se »busati u prsa« da to jeste. On neće biti vodeća partija ni time što je u Ustavu zapisano da ima takvu ulogu u društvu, kao ni time ako vlada društvom preko državne administracije i preko tehnokratskih organa u privredi i drugim društvenim delatnostima. On, takođe, neće biti vodeća partija ako politiku bude identifikovao sa raznim demagoškim, liberalističkim, ultralevičarskim, sektaškim i sličnim frazama i obećanjima, to jest ako se bude bavio samo pričanjem i agitacijom, a ne menjanjem društva u progresivnom i humanističkom pravcu. A pogotovo Savez komunista neće biti vodeća partija tada ako bi se na vlasti održavao nasiljem, to jest ako ne bi bio sposoban da pridobije demokratsku podršku najširih radnih masa za neposredne i dugoročne ciljeve svoje politike.

Vodeća uloga Saveza komunista u svom pravom obliku, po mome mišljenju, u stvari, može doći do izražaja samo tada kada je ona, tako reći, *organski sastavni deo svakodnevnih i dugoročnih interesa, kao i neposredne vladavine radničke klase i svih radnih ljudi u društvu, to jest ako je njena unutrašnja pokretačka snaga*. A samoupravljanje sa delegatskim sistemom je upravo onaj oblik društvenog sistema u kome vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista može da dođe najneposrednije i najdoslednije do izražaja. Na taj način ona postaje onaj cement koji front socijalističkih snaga i vlast radnih ljudi čini dinamičnom, jedinstvenom i aktivnom snagom jednog neprekidnog društvenog progressa.

Za ostvarivanje takve uloge Saveza komunista naveo bih,

pored ostalih, naročito njegove sledeće najvažnije i najnužnije osobine.

Prvo, nikad ne treba zaboraviti na jednu poznatu misao iz »Komunističkog manifesta« koju često citiramo, ali o kojoj, izgleda, isto tako često, veoma površno razmišljamo:

»Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa celokupnog proletarijata

Oni ne postavljaju nikakve posebne principe u koje bi hteli da ukalupe proleterski pokret...

Komunisti su... u praksi onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni teoretski prednjače ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta...

Teoretske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljlač sveta.

One su samo opšti izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima...«

(Marko Engels: Izabrana dela, »Kultura« Beograd 1949, str. 27)

Prema tome, Savez komunista neće biti vodeća snaga time što će svojom, odnosno državnom birokratijom monopolistički vladati društvom. On to može biti samo ako je sposoban da, rekao bih, *najdalje vidi*, ako je sposoban da ukazuje na puteve *razvoja* koji su *objektivno, istorijski neminovni*, to jest ako je najprogresivnija i najdinamičnija stvaralačka snaga društva, i to kako na području teorije i ideologije, tako i u oblasti društvene prakse, odnosno primene te teorije i ideologije u praksi. Takvu svoju ulogu Savez komunista će potvrđivati samo u praksi, a to znači ako uspe da nađe način da stiče poverenje radnih ljudi i svih socijalističkih i demokratskih snaga da je put na koji on ukazuje upravo onaj put koji učvršćuje društvenu poziciju radničke klase, radnog čoveka i građanina uopšte. U svakodnevnoj praksi on treba da dokazuje da je to istovremeno put koji postepeno ali neprekidno jača i poboljšava socijalni, ekonomski i kulturni položaj radnih ljudi i građana, njihovu ličnu slobodu i demokratske i humanističke odnose u društvu uopšte. Savez komunista time postaje jedna od nezamenji-

vih kohezivnih snaga i bitan sastavni deo samoupravljanja radnih ljudi, unutrašnja motorna snaga mnogovrsnih progresivnih interesa samoupravnih zajednica izraženih u delegatskom sistemu.

Međutim, sposobnost za vršenje takve uloge ne dolazi sama od sebe. Savez komunista mora ulagati mnogo napora i sopstvenih snaga u razvoj marksističke teorije i nauke uopšte, kao i u marksističko obrazovanje svojih kadrova. Potrebno je razvijati živu kritičku marksističku misao kojoj je stran svaki malograđanski oportunitizam ili bilo kakva kolebljivost i kompilatorstvo pod uticajem raznih teorija koje su se našle u magli dezorijentacije i besperspektivnosti. Našoj marksističkoj misli mora biti tuđe svako tapkanje u mestu, u okorelim dogmama, u subjektivističkim konstrukcijama, u navikama i pragmatizmu. Život neprestano teče, progresu nema kraja, svaki dan se menjaju objektivne prilike u društvu, i samo ona komunistička partija koja je sposobna da te nove *objektivne* mogućnosti što pre pretvori u nove *subjektivne* korake daljeg društvenog progressa, tražeći uvek nova i sve bolja i slobodnija rešenja, može računati na to da zaista bude vodeća idejna i politička snaga u društvu.

Druga neophodna osobina Saveza komunista Jugoslavije mora biti njegova sposobnost stalne i čvrste povezanosti sa širokim radnim narodnim masama. Savez komunista ne može niti želi da vlada našim društvom *sam*. On sebe smatra, *a i jeste*, samo deo radničke klase i oseća se sastavnim delom svih socijalističkih i demokratskih snaga ovog društva. Samo čvrsto povezan i u stalnoj demokratskoj komunikaciji sa svima njima, Savez komunista može ostvarivati svoju društvenu ulogu.

Zato mi insistiramo na takvim demokratskim formama našeg političkog sistema u kome će se vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista putem širokog sistema demokratskih komunikacija spajati, ujedinjavati sa neposrednom društvenom vladavinom radnih ljudi preko njihovih samoupravnih organizacija u udruženom radu i preko njihovog samoupravnog delegatskog sistema u skupštinama kao sistema državne vlasti. Prema tome, za nas ne postoji nikakav ni teorijski ni praktični spor oko pojma diktature proletarijata, jer za nas je taj pojam identičan sa pojmom vodeće uloge istorijskih i neposrednih interesa radničke klase i radnih ljudi u obliku samoupravnog i demokratskog delegatskog sistema, uz učešće svih građana koji su spremni da svoje interese ostvaruju upravo u takvim demokratskim oblicima, a ne van njih.

Dakako, kao što sam već rekao, naše društvo još mora da se bori protiv jakih neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, demokratskog razvitka, nacionalne ravnopravnosti i nezavisnosti. Ti neprijatelji imaju svoje samostalne korene u našoj sopstvenoj društvenoj stvarnosti i strukturi koja je nesumnjivo njihov glavni izvor, ali imaju i snažnu podršku iz inostranstva. Pa, ipak, ta borba, međutim, ne sme da ometa naše društvo da našem radnom čoveku, slobodnom građaninu, samoupravljaču obezbedi sve one slobode i demokratska prava koja su mu neophodna da bi stvarno on u društvu mogao da igra onu ulogu koju mu daje, odnosno garantuje naš Ustav.

Treće, Savez komunista može uspešno da vrši svoju društvenu ulogu samo tada ako zaista bude avangarda radničke klase, a pre svega onog njenog dela i onih radnih ljudi koji najviše imaju da očekuju od budućnosti. To on mora biti i — ako mogu da tako kažem — po svom mentalitetu, i čak *pre svega* po svom mentalitetu, a ne samo po svojoj ideologiji. Zato se Savez komunista mora idejno, politički i organizaciono maksimalno ograditi i ograđivati od mogućnosti prodora državno-birokratske, tehno-birokratske i malograđansko kolebljive ideologije u njegove redove i organe, ma ko bio nosilac te ideologije. Jer, Marksovo upozorenje da posle pobeđe socijalističke revolucije najveću opasnost za revoluciju da se ona deformiše predstavlja *njena sopstvena birokratija* i tehnokratija, istorija socijalističke prakse je tako ubedljivo potvrdila da nijedan stvarni marksista danas ne može da sumnja u te Marksove reči.

I upravo zbog toga i druga Marksova misao, da se socijalizam mora graditi, razvijati kao *slobodna zajednica proizvođača*, isto tako mora da bude neophodna polazna tačka Saveza komunista Jugoslavije u borbi za dalji istorijski napredak socijalizma. Jer, samo je to onaj kurs koji može socijalističko društvo odbraniti od restauracije onih ostataka starog društva koji se javljaju u obliku birokratizma i tehnokratizma i sličnih pojava, a sa kojima se mi i danas moramo boriti, i to ne samo u organizacijama udruženog rada i ne samo u državnim organima, nego neretko i u pojedinim organizacijama i organima Saveza komunista. I pri tome ne smemo zaboraviti da to nije bitka od danas do sutra, nego borba koja će potrajati čitavu jednu istorijsku epohu i biti stalan izvor određenih protivrečnosti i konflikata u socijalističkom društvu, pa i među socijalističkim državama, što nam pokazuje savremena praksa.

Ilustracije radi, navešću samo jedan primer. Vi znate da je — kada se diskutovalo o izmenama i dopunama Statuta Saveza komunista Jugoslavije — bio čitav niz predloga, i to širom Jugoslavije, da osnovne organizacije Saveza komunista treba da se povezuju vertikalno u organizacije Saveza komunista *radnih* organizacija, *složenih* organizacija itd., i ako bih hteo da budem zloban, rekao bih da bi onda takva logika tražila da se takva organizacija izgradi sve do najkrupnijih reprodukcioni celina i do banaka, tako da bi, na kraju, partija »završila« u bankama. Time bi se Savez komunista Jugoslavije, dakako, pretvorio iz idejne i političke organizacije u neke vrste federaciju poslovnih organizacija. Takvom ili sličnom organizacijom gubila bi se ne samo veza osnovnih organizacija sa opštinskim i republičkim organizacijama Saveza komunista i sa centralnim organima Saveza komunista Jugoslavije uopšte, nego i sa društvenim zbivanjima kao celinom. Savez komunista Jugoslavije ne bi bio idejna motorna snaga revolucije nego privesak tehnokratije.

Ako Savez komunista hoće da odigra svoju revolucionarnu istorijsku ulogu, onda on mora da bude *nezavisna* revolucionarna, idejna i politička organizacija, to jest mora da deluje kao pokretačka snaga društva kao celine na čelu radničke klase, i to na svim nivoima organizacije društva. Zato on mora biti sposoban da se teoretski, idejno i praktično kritički postavi prema svim oblastima društvenog života koje su od značaja za interese radnog čoveka, uključujući i oblast udruženog rada i samoupravljanja. Dakako, kao demokratska snaga, kad je to potrebno, Savez komunista može da pravi kompromise i dogovore sa samoupravnim zajednicama i drugim socijalističkim i demokratskim snagama u društvu, ali on nikako ne sme da postane nosilac interesa tehnobirokratskog ili državnosopstveničkog monopola. Razume se, to se odnosi i na *osnovne organizacije* Saveza komunista, a ne samo na njegove opštinske, republičke i savezne *organe*.

Savez komunista Jugoslavije je dosad uspešno ostvarivao upravo takvu svoju ulogu, iako se u određenim trenucima morao sukobljavati sa suprotnim tendencijama i kolebanjima u sopstvenim redovima i van njegovih redova. Ali zato, kad danas potvrđujemo Titove reči o uspesima koje smo postigli između dva kongresa,

možemo bez preterivanja reći da su ti uspjesi rezultat pre svega praksom potvrđene takve neposredne i dugoročne politike Saveza komunista Jugoslavije, o kojoj je juče govorio drug Tito. A to treba da nam ostaje i kao najvažnija pouka za budućnost.

»Borba«, 22. jun 1978.
str. 1 i 3.

SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA RADA I NAUKE

Izlaganje prilikom uručivanja Povelje počasnog doktora nauka Univerziteta »Džemal Bijedić« iz Mostara, na svečanosti, 23. novembra 1978. godine, na Brdu kod Kranja.

Integralni tekst ovog izlaganja i pod ovim naslovom objavila je *»Borba«*, 25. novembra 1978. godine.

Dozvolite mi da se najpre najsrdajnije zahvalim na visokom priznanju koje ste mi ukazali izborom za počasnog doktora nauka Univerziteta »Džemal Bijedić«, kao i na rečima koje ste mi, Vi duže Rektore, ovom prilikom uputili.

Moram reći da bi me skoro bilo stid pohvalnih reči koje ste izrekli kad ne bih bio svestan da su one, u stvari, upućene i velikom delu — našoj revoluciji, u kojoj smo svi mi učestvovali, svaki na svoj način, svaki na svom području, svojim znanjem i sposobnostima. Razume se, rezultat tog dela bio bi drukčiji da na čelu tog našeg velikog narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta nije bilo druga Tita, koji je znao ne samo da vodi revoluciju, da razradi strategiju i taktiku narodnooslobodilačkog rata, nego je znao da vodi i ljude, da ih nadahnjuje i da ih usmerava. Prema tome, ja ovo vaše priznanje i vaše pohvalne reči ne mogu da primim drukčije nego u ime čitave naše revolucije i svih onih koji su dali svoj doprinos toj revoluciji.

Iskreno vam se izvinjavam što zbog slabog zdravlja nisam mogao doći u Mostar i na licu mesta izreći one reči koje, u stvari, zaslužujete za svoje pregalaštvo u oblasti visokog školstva i nauke.

Vaše priznanje mi je posebno drago iz nekoliko razloga: prvo, što ga dobijam od jednog, da tako kažem od najmlađih univerziteta u našoj zemlji; drugo, što ga dobijam od Univerziteta koji nosi ime našeg istaknutog revolucionara i društveno-političkog radnika.

neumornog pregaoca u izgradnji našeg socijalističkog društva. druga Džemala Bijedića. I na kraju, ovo priznanje me posebno raduje i zbog toga što je takav ugledni Univerzitet izrastao na području na kome su radni ljudi, tako reći, u ogromnoj većini i svom svojom snagom učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi i umnogome doprineli uspehu naše revolucije. Univerzitet koji ste izgradili u Mostaru izraz je pobeđe radnih ljudi Mostara i okoline u revoluciji i nema sumnje da će on, pored drugih uspeha koje je narod tih krajeva već postigao, značajno doprineti njegovom daljem razvoju. I u tom smislu treba samo čestitati i Mostaru i narodu tog kraja, kao i čitavom narodu Bosne i Hercegovine na njegovom stvaralaštvu i stvaralačkim rezultatima koje su postigli u poslednjih trideset godina na svim poljima, počev od privrede pa do nauke.

Univerzitet »Džemal Bijedić«, kao i ostali takozvani mali univerziteti imaju specifičnu ali zato jednako značajnu društvenu ulogu u školovanju visokoobrazovanih kadrova i u daljem razvoju naučne misli, kao i univerziteti sa dužom tradicijom. Naša se zemlja posle revolucije razvila na svim područjima do te mere da su se izvanredno brzo proširile, a i dalje se proširuju i potrebe na području visokog obrazovanja i nauke: naime, formiranje sposobnih, naučno potkovanih kadrova za svakodnevnu praksu. Ne može više nekoliko, rekao bih, pre svega humanistički orijentisanih univerziteta zadovoljiti sve one potrebe koje danas naš radni čovek ima, bez obzira na to da li radi u maloj radionici ili u velikim gigantima naše industrije koji uopšte ne mogu da napreduju ako se ne razvijaju na naučnoj bazi.

Zato otvaranje takvih univerziteta kao što je, na primer, ovaj u Mostaru i u drugim privredno i društveno sličnim centrima predstavlja veoma značajan korak u pravcu prevazilaženja zatvorenosti obrazovanja i, čak bih rekao, monopolskog odnosa u nauci i u obrazovanju. Time se, pored ostalog, stvaraju realni uslovi da udruženi rad i obrazovanje i nauka postaju bliži jedni drugima, to jest omogućuje se brže i uspešnije neposredno samoupravno povezivanje, samoupravna integracija rada i nauke, na načelima slobodne razmene rada. Međutim, podvojenost ovih oblasti društvenog rada još uvek u nas nije prevaziđena, odnosno pred nama stoje još veoma krupni zadaci u pogledu savlađivanja upravo te podvojenosti. Drugim rečima, time ne mislim samo na praktičnu saradnju teorije i prakse, nego mislim i na stvaranje jednog novog društvenog mentaliteta koji će se bazirati na shvatanju da napredak

naroda znači napredak nauke, a napredak nauke znači napredak naroda.

Svi znamo da danas nauka i obrazovanje spadaju među najznačajnije pokretačke snage i neodvojive sastavne delove razvoja proizvodnih snaga, produktivnosti rada i ukupnog društvenog razvoja. Njihova uloga iz dana u dan sve više raste. Ali smo manje svesni činjenice da zato tesna i uzajamna povezanost nauke, obrazovanja i prakse predstavljaju nesumnjivo jedan od veoma važnih faktora našeg samoupravnog socijalističkog razvoja koji, u izvesnom smislu, još uvek držimo na periferiji našeg društvenog — ako ne zbivanja, onda u svakom slučaju — razmišljanja i proučavanja. Odgovornost za to snosimo svi, državna vlast, zaostali tradicionalizam dela naše prakse i dela naše nauke, a i deo naših studenata koji se suviše zatvaraju samo u svoj deo teorije. Zato sve nas u najbliže vreme očekuju najozbiljnije reforme u tom pravcu.

Naša nauka danas ima, između ostalog, pred sobom izvanredno značajan zadatak da istražuje, otkriva i analizira objektivne zakonitosti socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, kretanja i pojave koje dolaze do izražaja u samoupravnoj socijalističkoj ekonomici i praksi uopšte. Društveno-ekonomski odnosi, živa samoupravna praksa, odnosno biće socijalističkog samoupravljanja je složen organizam koji se već uspešno razvija na svojim sopstvenim zakonitostima i koji se, u stvari, ne može posmatrati niti razumeti kroz bilo kakve statičke teorije ili dogme. Citiraću Nehrua, velikog indijskog političara i naučnika, koji je rekao: »Napretku nema kraja«. To pominjem zbog toga jer u današnjem svetu, a i kod nas, ima shvatanja prema kojima je socijalističko društvo postiglo vrhunac svog razvoja i ne razvija se više, kao da u njemu ne postoje različiti interesi, kao da se oni međusobno ne sukobljavaju. A problem je u tome što bi takvo društvo, tako reći, izgubilo svoju dijalektičku motornu snagu kada u njemu ne bi postojale te njegove dijalektičke protivrečnosti koje ga upravo podstiču da se neprestano unapređuje. Rekao bih da je upravo potcenjivanje te činjenice dovelo i do dogmatizma, staljinizma i raznih sličnih formi koje su nastale u prošlosti ili danas nastaju u drugim oblicima. Ono što je bitno za nas, to je svest o tome da se razvijamo revolucionarnim putem, revolucionarnom svešću, revolucionarnim sredstvima, da se borimo da socijalizam napreduje, tako reći, korak po korak dalje, a ne da samo apologetski hvalimo postignuto i time dozvoljavamo da se u sam organizam našeg socijalističkog društva ugnezde takve

pojave kao što su birokratizam, tehnokratizam i slično, koje se pojavljuju kao faktor, rekao bih, razlabavljenja socijalističkog društva, njegovog stagniranja.

A protiv takvih pojava i nosilaca smutnji, kolebanja i nejasnoća mi moramo da se borimo i u teoriji i u praksi. Često neki od njih pokušavaju da se prikriju pa kažu: »to nije nauka, to je politika«. Ili obrnuto, »politika — to nije nauka«. Čini mi se da je to isto kao kad bi neko za jednu visokorazvijenu tehnologiju u visokorazvijenoj fabrici tvrdio: takva tehnologija nije nauka i nauka ne može biti tehnologija. A, u stvari, već po samoj prirodi stvari, po načinu kako odvajkada čovek živi u spoju razmišljanja i rada, jasno je da čovek može da napreduje samo povezivanjem znanja i svojih, rekao bih, fizičkih sposobnosti. Zato, boreći se i braneći svoje društvo, mi moramo biti svesni i svih njegovih slabosti, moramo biti dovoljno samokritični kako bismo mogli otkriti one slabe tačke našeg društva koje moramo ukloniti kako bi se mogli dalje razvijati.

Mislim da smo na Jedanaestom kongresu SKJ, kad je reč o pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, upravo na osnovi i takvog samokritičkog sagledavanja vlastite prakse, našli put za dalji razvoj našeg socijalističkog društva i da ćemo mnogo postići ako na njemu istrajemo u narednim godinama.

Otvaranjem univerziteta, kao što je ovaj u Mostaru, brže i uspešnije se prevazilaze ostaci tradicionalizma u visokoškolskom obrazovanju i na taj se način mladim ljudima u sredinama u kojima oni postoje pružaju iste mogućnosti u pogledu ostvarivanja prava na visoko obrazovanje, kao i njihovim vršnjacima u velikim univerzitetkim centrima. Međutim, kod nas još uvek ima određenog suprotstavljanja takvom razvoju i nastajanju takvih univerziteta, a to, po mome mišljenju, u cilju da se ništa ili bar mnogo ne menja, da manje-više stvari ostanu po starom. U mnogim zemljama traže izlaz iz krize univerziteta, između ostalog, upravo stvaranjem novih, manjih univerziteta, a kod nas postoje shvatanja da se njihovini formiranjem teži zadovoljavanju nekih posebnih lokalnih, gradskih i drugih interesa, koji vode devalviranju univerzitetske nastave, odnosno snižavanju njenog nivoa itd. A mi mislimo da treba podići kvalitet nastavnog i naučnog rada ne samo u malim univerzitetima nego i u velikim. A tim malim univerzitetima, koji se sada otvaraju, treba pružiti svu potrebnu podršku kako bi već na početku mogli da počnu sa efikasnim i modernim obrazovanjem i solidnim naučnim istraživanjem. Naravno, za sve to je potrebno da

postoje i određene granice koje postavlja sam stepen razvoja našeg društva i njegovih proizvodnih snaga. No, ja imam utisak da mi tu granicu za sada nismo prekoračili.

Naučni radnici i visokoobrazovani ljudi uopšte moraju biti osposobljeni za organizatore i nosioce procesa rada u uslovima naučno-tehnološke revolucije, odnosno da savremena naučna dostignuća neposredno primenjuju u praksi. Osim toga, neophodno je stalno, permanentno obrazovanje radnika, neposrednih proizvođača, uz rad. U nekom smislu treba školu »raškoliti«, učiniti ju delom udruženog rada. A da bi se to postiglo, nije dovoljno samo udruženi rad približavati školi, nego i školu — koliko je to moguće — što više činiti delom udruženog rada. Naime, treba oživotvoriti Marksovu misao o neophodnosti spajanja rada i obrazovanja, i to ne administrativnim svodenjem rada obrazovanog čoveka na nivo rada fizičkog radnika ili na položaj fizičkog radnika, što je danas teza nekih ultralevičarskih i sektaških tendencija, nego, tako reći, organskim razvijanjem fizičkog rada na nivo rada obrazovanog čoveka, ali istovremeno i proveravanjem toga u praksi. Istina, to je jedan dugoročan istorijski proces koji ne zavisi samo od volje ljudi, nego i od razvoja proizvodnih snaga. No, ne može biti sumnje da će takozvani mali univerziteti u tome odigrati i odgovarajuću svoju vrlo značajnu specifičnu ulogu.

Taj cilj neizbežno zahteva određene dalje reforme u oblasti našeg visokoškolskog obrazovanja, čime će početi da se stvara realna osnova za udruživanje istorijski dugo odvojenih delova složenog, ali i jedinstvenog društvenog rada. Naime, samoupravnim interesnim organizovanjem menjaju se dosadašnji i uspostavljaju kvalitetno drukčiji odnosi između rada u materijalnoj proizvodnji i rada u društvenim delatnostima. Međutim, da bi se postigla takva samoupravna i dohodovna povezanost obrazovanja i materijalne proizvodnje, celokupni sadašnji školski sistem, koji u znatnoj meri još počiva na tradiciji, a i na objektivnim osnovama jednog ekonomski nedovoljno razvijenog društva, treba postepeno da pretrpi ozbiljne promene. Naše društvo treba i dalje da čini napore da školski sistem preobražava od jednog u sebe zatvorenog sistema, koji je još uvek u određenoj meri vezan za tradicionalne etatiističke koncepte školstva, u neotudivu funkciju i neodvojivi deo slobodnog udruženog rada.

U tom smislu, i ubuduće biće neophodno da naše društvo čini ozbiljne napore ka bržem i radikalnijem otklanjanju postojećih

slabosti u oblasti obrazovanja. Uveren sam da će i univerzitet »Džemal Bijedić« u tom pogledu imati značajnu ulogu i da će ujedno stalno davati svoj puni doprinos napretku našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Želim vam veoma mnogo uspeha u vašem odgovornom stvaralačkom radu i još jednom se toplo zahvaljujem na priznanju koje ste mi dodelili.

»Borba«, 25. novembar 1978.
str 1 i 5.

SADRŽAJ

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU	7
RADNIČKA KLASA, BIROKRATIZAM I SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE	9
<i>Subjektivističke predstave o socijalnoj strukturi našeg društva i njihov društveno-politički smisao</i>	11
<i>Koreni i priroda društvenih protivrečnosti i sukoba u procesu transformacije etatičke u samoupravnu strukturu</i>	21
<i>Šta je »autentično« revolucionarno biće radničke klase u savremenim uslovima</i>	30
<i>Birakratija nema suštinska obeležja klase.</i>	44
<i>Motivi i političke implikacije različitih definicija radničke klase.</i>	49
<i>Postoji li u našim uslovima klasna borba?</i>	53
<i>Diktatura proletarijata i odumiranje države</i>	59
<i>Institucionalna organizacija političkog sistema kao izraz i projekcija položaja čoveka u udruženom radu</i>	63
DEMOKRATIJA U SAVEZU KOMUNISTA JUGOSLAVIJE	67
ISTORIJSKI PROCESI UDRUŽIVANJA RADA I POVEZIVANJE NAUKE I OBRAZOVANJA SA DRUŠTVENIM RADOM.	75
RASKRŠĆA U RAZVITKU NAŠEG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA	101

I. ULOGA I ODGOVORNOST KOMUNISTA U RAZVOJU JUGOSLAVIJE KAO SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE ZAJEDNICE RAVNOPRAVNIH NARODA	103	<i>Put ka oslobođenju rada i radnog čoveka</i>	164
<i>Nema krize poverenja između starih i mladih</i>	105	<i>Sušтина radničke klase je u njenom položaju u društveno-ekonomskim odnosima</i>	166
<i>Konfliktne situacije i uloga komunista</i>	107	<i>Još postoje elementi otuđivanja viška rada</i>	168
<i>Shvatanje o zastarelosti pojma klasne borbe</i>	109	<i>Savez komunista neka se identifikuje sa interesima najpogođenijih slojeva radničke klase</i>	170
<i>Ne prikrivati razlike, nego ih premošćivati</i>	111	DALJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA U NAS I ZADACI SAVEZA KOMUNISTA	173
<i>U čemu je snaga SKJ</i>	113	SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE U SADAŠNJEM POLITIČKOM TRENUTKU	195
<i>Karakter naše Federacije</i>	116	SAVEZ KOMUNISTA MORA BITI SVESTAN SVOJE ISTORIJSKE ODGOVORNOSTI	221
II. DEMOKRATSKO DOGOVARANJE I ODGOVORNOST SKJ	121	SAVEZ KOMUNISTA I NAUKA	249
<i>Demokratija i nosioci parcijalnih interesa</i>	122	NE »ČVRSTA RUKA«, VEĆ ČVRSTA SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA	261
<i>Osnove stabilnosti Federacije</i>	124	POVEZANOST KULTURE SA DRUŠTVENIM RADOM OSTVARIVANJE NOVOG USTAVA — ZADATAK SVIH SOCIJALISTIČKIH SNAGA	285
<i>Medusobni odnosi i odgovornost republika u ekonomskoj politici</i>	126	ZA DEMOKRATIJU U SOCIJALIZMU A NE PROTIV SOCIJALIZMA	301
<i>Sporo prilagođavanje strukture i odnosa u Federaciji i u republikama razvoju samoupravne baze našeg društva</i>	128	<i>1. Šta se, u stvari, dogodilo?</i>	303
<i>Jugoslavija — socijalistička samoupravna zajednica naroda</i>	130	<i>2. Izvori sukobljavanja</i>	310
<i>Uloga SKJ u borbi za akciono jedinstvo socijalističkih snaga</i>	133	<i>3. Neraščišćeni problemi u međurepubličkim odnosima kao izvor kolebanja</i>	316
III. BORBA KOMUNISTA ZA SOCIJALISTIČKU I SAMOUPRAVNU SADRŽINU DEMOKRATIZACIJE NAŠEG DRUŠTVA	136	<i>4. Naše subjektivne greške i propusti</i>	317
<i>Konfrontacija sa različitim antisamoupravnim i antisocijalističkim pritiscima</i>	136	<i>5. Prvi rezultati nove akcije Saveza komunista Jugoslavije</i>	322
<i>SKJ i demokratska sredstva borbe</i>	138	<i>6. Borba na dva fronta-uslov daljih uspeha</i>	328
<i>Kritički odnos prema idejno-političkim tokovima</i>	142	<i>7. Savez komunista kao faktor ujedinjavanja akcije socijalističkih snaga</i>	336
<i>Neophodnost učvršćivanja samaupravljanja elementarnom revolucionarnom borbom</i>	144	<i>8. Odgovornost Saveza komunista za međunarodni položaj Jugoslavije</i>	340
IV. SAVEZ KOMUNISTA — BITAN INTEGRATIVNI FAKTOR NAŠEG DRUŠTVENOG SISTEMA	149	SAMOUPRAVLJANJE JE DALO NOVU SNAGU KULTURNOM STVARANJU	343
<i>Medunacionalni odnosi</i>	150	REVOLUCIONARNA PRAKSA I MARKSISTIČKO OBRAZOVANJE	351
<i>Idejna i politička kolebanja</i>	151	ZNAČAJ MARKSISTIČKE LITERATURE ZA TEORIJU I PRAKSU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA	373
<i>Kako premostiti postojeće razlike</i>	153	<i>Neophodnost organizovanja izdavačke delatnosti i bibliotekarstva na načelima udruženog rada</i>	375
KLASNA POZICIJA SAVEZA KOMUNISTA DANAS	157		
<i>Iskrivljavanje ideje o diktaturi proleterijata</i>	160		
<i>Dve strane reforme</i>	161		
<i>Tendencije uperene protiv uticaja radničke klase</i>	162		

<i>Naučno istraživanje naše samoupravne prakse . . . . .</i>	377
<i>Publikovanje naučnih radova o savremenim kretanjima u razvoju socijalizma . . . . .</i>	385
<i>Savez komunista — najoštriji kritičar naše prakse . . . . .</i>	390
<i>Naučno interpretiranje nekih događaja iz naše nedavne prošlosti. . . . .</i>	392
<i>Ostaci dogmatizma u našoj marksističkoj misli . . . . .</i>	394
<i>Potreba za javnim dijalogom o problemima koji se pojavljuju u našem razvoju. . . . .</i>	396
POVEZANOST NAUKE I PRAKSE	399
PRAVO UDRUŽENOG RADA — OSNOV NAŠEG PRAVNOG SISTEMA	405
REVOLUCIJA NE MOŽE BITI ZAVRŠENA SVE DOK SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE NE BUDE SPOSOBNO DA SAMO SEBE ODRŽAVA	413
SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA RADA I NAUKE	425

Edvard Kardelj

SUBJEKTIVNE SNAGE U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

Tehnički urednik:

Hilmo Hadžić

Naslovna strana:

Ivica Čavar

Korektor:

Dubravka Žuvić

Izdavač:

IGKRO »Svjetlost«, OOUR izdavačka djelatnost, Sarajevo

Za izdavača:

Idriz Fazlić

Štampa:

Mladinska knjiga, Ljubljana

Štampano u 20 000 primjeraka, 1979.